

ENDC PROCEEDINGS

16/2012

CULTURAL, PEACE AND CONFLICT STUDIES SERIES

Volume I

Religion and Politics in Multicultural Europe: Perspectives and Challenges

Edited by Alar Kilp and Andres Saumets

Volume II

Extremism Within and Around Us

Edited by Alar Kilp and Andres Saumets

Volume III

The Law of Armed Conflict: Historical and Contemporary Perspectives

Edited by Rain Liivoja and Andres Saumets

Volume IV

Sõna sõjast ja sõda sõnast. Tekste ja tõlgendusi

War of Words, Words of War. Texts and Interpretations

Edited by Andres Saumets and Vladimir Sazonov

ESTONIAN NATIONAL DEFENCE COLLEGE

CULTURAL, PEACE AND CONFLICT STUDIES SERIES

SERIES EDITORS:
ANDRES SAUMETS AND VLADIMIR SAZONOV

VOLUME IV:
**SÕNA SÕJAST JA SÕDA SÕNAST
TEKSTE JA TÕLGENDUSI
WAR OF WORDS, WORDS OF WAR
TEXTS AND INTERPRETATIONS**

Andres Saumets ja Vladimir Sazonov

Proceedings
16/2012

EXECUTIVE EDITOR:
Andres Saumets (Estonia)

EDITORIAL BOARD:
Ken Kalling (Estonia)
Alar Kilp (Estonia)
Peeter Kukk (Estonia)
Rain Liivoja (Australia)
Enno Mõts (Estonia)
Erik Männik (Estonia)
Andreas Pawlas (Germany)
Claus Freiherr von Rosen (Germany)
Volker Stümke (Germany)

LANGUAGE EDITORS:
Collin W. Hakkinen (USA)
Epp Leete (Estonia)
Reet Hendrikson (Estonia)
Karen Kuldnokk (Estonia)
Kristiina Haug (Estonia)

EDITORIAL COUNCIL:
Aarne Ermus (Estonia)
Wilfried Gerhard (Germany)
Rudolf Hamann (Germany)
Jakob Kübarsepp (Estonia)
Ants Laaneots (Estonia)
Raul Mälk (Estonia)
Ago Pajur (Estonia)
Eric Allan Sibul (USA)
Villu Tamul (Estonia)
Peeter Tulviste (Estonia)
Matti Turtola (Finland)

ISSN 1736–0242
ISBN 978–9949–9304–1–8

Copyright: Estonian National Defence College, 2012

University of Tartu Press
www.tyk.ee

CONTENTS

SÕNA SAATEKS	11
KEELESÕJAS SÕJAKEEL? OHVITSERIDE OSKUSKEELEVAADETEST	15
<i>Reet Hendrikson</i>	
1. Sissejuhatuseks: kus Eesti sõjandusterminoloogias ollakse ja mida tehakse?	15
2. Eesmärk ja uurimisaines	16
3. Ohvitseride oskuskeelekäsitlus	18
3.1. Eesti sõjandusterminoloogia põhiprobleemid, nende allikad ja lahendusvõimalused	18
3.2. Ohvitseride oskuskeelekorralduslikud vaated	24
3.3. Mõistesegadikud	31
4. Kokkuvõtteks	35
MILITAARNE RETOORIKA: ARAABIA KEVADE SÜNDMUSTE KAJASTAMINE AJALEHTEDES POSTIMEES JA EESTI PÄEVALEHT	40
<i>Karen Kuldnokk</i>	
1. Sissejuhatus	40
2. Araabia kevade sündmuste nimetamine ja kirjeldamine	43
3. Liibüa liider Muammar Gaddafi tekstiosalisena	47
4. Lääneriigid tekstiosalisena	50
5. Eesti tekstiosalisena	52
6. Kokkuvõte	54
VLADIMIR PUTINI MÜNCHENI KÕNE TÕLKIMISEST JA TÕLGENDAMISEST EESTI AJAKIRJANDUSES	57
<i>Sirje Kupp-Sazonov</i>	
1. Sissejuhatus	57
2. Poliitiline tekst ja selle tõlkimise eripärad	58
3. Vladimir Putini kõne tõlke analüüs	60
4. Originaali <i>versus</i> tõlke tõlgendamine	68
5. Kokkuvõte	71

<i>COMMUNITY INTERPRETING – KUIDAS SEDA TÕLKIDA?</i>	73
<i>Katrin Karu</i>	
1. Sissejuhatuseks	73
2. Liaisontõlge	78
3. Dialoogtõlge	78
4. Kogukonnatõlge.....	80
5. Kontakttõlge	81
6. Olmetõlge	82
7. Asjaajamistõlge.....	83
8. Järeldused	84
SUN ZI „SÕJA SEADUSTE” TÕLKIMISEST: MÕNE PÕHIMÕISTE ANALÜÜS	87
<i>Märt Läänemets</i>	
CLAIRVAUX’ BERNARD’I KAJASTUSTEST EESTI KIRJANDUSMAASTIKUL JA TEMA „APOLOGIA ABT GUILLAUME’ILE” XII PEATÜKI TÕLKEPROBLEEMIDEST	96
<i>Marina Viia</i>	
1. Sissejuhatus	96
2. Ülevaade Clairvaux’ Bernard’i retseptioonist eestikeelses kirjanduses.....	98
3. <i>Dictionaria Latinae</i> ehk Ladina sõnaraamatud paberil ja internetis	103
4. Clairvaux’ Bernard ja tema ajastu	104
5. Clairvaux’ Bernard sulesepana	107
6. „Apologia abt Guillaume’ile” – miks „apologia”?	108
7. Kuidas tõlkida keskaegseid tekste? Terminoloogiaküsimused	109
8. „Apologia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem” XII peatüki sisu lühitutvustus ja mõned tõlkenäited	110
9. Kokkuvõte	114
SÕJAVÄELINE KIRJAOSKUS	118
<i>Peeter Kukk</i>	
1. Sissejuhatus	118
2. Otsustusõiguse ulatus	120
3. Ohvitseride koolitus	121
4. Üldine hariduse tähtsuse tõus.....	122
5. <i>Auftragstaktik</i> ja personalipoliitika	123
6. Punaarmee personalipoliitika Teises maailmasõjas.....	127

7. Yom Kippuri sõda.....	129
8. Ülesandekeske juhtimine tänapäeval	131
9. Muutunud ülesanded	133
10. Rühm ja tema juht	135
11. Kokkuvõte	137
MARTENSI KLAUSLI ARENG JA OSISED	142
<i>Kerli Valk, René Värk</i>	
1. Sissejuhatus	142
2. Klausli tekkelugu.....	143
3. Klausel rahvusvahelistes lepingutes.....	146
4. Klausli osised.....	149
4.1. Tsiviliseeritud rahvaste vahel juurdunud tavad	149
4.2. Humaansuse põhimõtted.....	150
4.3. Avaliku südametunnistuse nõudmised	151
5. Kokkuvõte	155
MESOPOTAMIAN INFLUENCES ON THE OLD PERSIAN ROYAL IDEOLOGY AND RELIGION: THE EXAMPLE OF ACHAEMENID ROYAL INSCRIPTIONS	159
<i>Andreas Johandi</i>	
1. Introduction	159
2. The Achaemenid Royal Inscriptions	160
3. The Cyrus Cylinder	161
4. The Inscription of Darius I at Behistun (DB).....	167
5. The Inscription of Artaxerxes II at Susa A (A ² Sa).....	172
6. Conclusion	176
KÜÜDITAMIS- JA TERRORIPOLIITIKA KESK-ASSÜÜRIA JA UUS-ASSÜÜRIA IMPEERIUMIDES 13. –7. SAJANDIL EKR.....	180
<i>Vladimir Sazonov</i>	
1. Sissejuhatus problemaatikasse	180
2. Küüditamis- ja terroripoliitika algetest Lähis-Idas ning Assüüria kuningriigi sünnist.....	183
3. Küüditamise algus Assüürias. Esimesed teadaolevad küüditamisjuhtumid	185
4. Uus-Assüüria küüditamis- ja terroripoliitika (9. sajand – 7. sajandi keskpaik)	189

4.1. Aššurnasirpal II	189
4.2. Salmanassar III.....	190
4.3. Šamši-Adad V	191
4.4. Tiglatpileser III.....	192
4.5. Sargon II	194
4.6. Sennaherib (704–681 eKr)	194
5. Mõningad statistilised andmed Uus-Assüüria kütõitajate kohta	195
6. Terrori- ja kütõitamispõlitika kui Uus-Assüüria impeeriumi languse üks peamisi põhjuseid	198
7. Kokkuvõte	198

SÕDA JA ALLILM REGILAUDES NING ARHAILISES TEADVUSES .....

203

Madis Arukask

1. Sissejuhatus	203
2. Regilaul ja ajastud	205
3. Intertekstuaalsus ja žanride põimumine	210
4. „Pika formaadi” probleem eesti regilauludes ning siirded itkuga	213
5. „Venna sõjaloo” kaks tõlgendusvõimalust.....	216
6. Kokkuvõtteks.....	221

PERUU KONKISTAAJASTU KROONIKAD SÕJAAJALOOLISTE TEKSTIDENA .....

224

Tarmo Kulmar

1. Sissejuhatuses.....	224
2. Kroonikad.....	225
3. Inkade sõjakunsti põhijooni	229
4. Kokkuvõtteks.....	232

JEAN CALVIN – SÕJA SÜÜDISTAJA VÕI RAHU KAITSJA? MÕTTEID SÕJAST, RAHUST JA KRISTLIKUST VASTUTUSEST CALVINI TEOLOOGILISTES TEKSTIDES.....

235

Andres Saumets

1. Sõjast, rahust ja religioonist.....	235
2. Sõnum rahust, mis tekitab rahutusi	237
3. Calvin oma ajastu poliitilises kontekstis	239
3.1. Protestantide usulis-poliitiline olukord Prantsusmaal	240
3.2. Olukord Šveitsi Liidus.....	248

4. Calvini rahu- ja sõjaeetika allikad, olulisemad tekstid ning teoloogilised eeldused.....	250
4.1. Calvini rahu- ja sõjaeetika teoloogilised eeldused.....	254
5. Õpetus õiguspärasest sõjast.....	257
6. Kus peituvad sõja juured?.....	260
7. Seotus Jumala tahtega – kas sõja õigustamise kriteerium?.....	263
8. Sõja seotus ülikonnaga.....	265
9. Vastustus rahu eest.....	270
10. Kõigi kristlaste igapäevane rahueetika.....	275
FUNDAMENTALISMI KONSTRUEERIMINE	280
<i>Ain Riistan</i>	
1. Sissejuhatus	280
2. Fundamentalismi mõiste ajaloolise konkreetsuse ja kontseptuaalse ähmasuse teljel.....	280
3. Fundamentalismi mõiste vormi ja sisu teljel.....	283
4. Fundamentalism religiooni olemuse teljel.....	285
5. Fundamentalism kultuurivariatsioonide teljel.....	290
6. Fundamentalism identiteediteljel.....	296
KOKKUVÕTE KVÜÕA KONVERENTSIST „SÕJANDUSEGA SEOTUD TEKSTIDE TÕLKIMINE JA TÕLGENDAMINE”.....	303
<i>Reet Hendrikson, Karen Kuldnokk</i>	
SUMMARIES	309

SÕNA SAATEKS

Siinne KVÜÕA toimetiste number on neljas väljaanne sarjast „Cultural, Peace and Conflict Studies Series”. Valdavalt eestikeelne artiklikogumik on sündinud paljude autorite koostöona ning keskendub nii erinevate sõja- ja kultuuri(aja)looliste tekstide mõtestamisele kui tänapäeva oskuskeele, tõlgete ja nende terminikasutuse, samuti mitmesuguste tõlgenduslike probleemide eritelule. Autorite seas on keele- ja loodusteadlasi, teolooge ja folkloriste, ajaloolasi ja juriste nii Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustest kui Tartu Ülikoolist.

Kogumiku koostamise idee kasvas välja KVÜÕA Kaitseväe keelekeskuse rahvusvahelisest konverentsist „Sõjandusega seotud tekstide tõlkimine ja tõlgendamine” (3.–4. mai 2012). Toonastest ettekannetest sündisid nii mõnedki siin sisalduvad artiklid, ent kaastööd on teinud ka mitmed teised autorid.

Väljaandes sisalduvad kirjatükid heidavad erinevatest vaatenurkadest valgust sellele, kui mitmetahuline roll on sõnal ja tekstil sõjanduses ning sellega seotud valdkondades. Nendele seostele viitab ka pealkiri. Kogumikust leiab tekste, mis aitavad sõna abil avada sõjapidamise kui poliitikavahendi olemust, ent samuti tekste, mis ilmestavad sõna väge nii konfliktide ennetamisel kui vallandamisel.

Inimajaloos on sõna rolli raske üle hinnata. Piibel, üks õhtumaise kultuuri alustekste, rõhutab selgelt sõna olulisust: „Alguses oli Sõna¹ /.../ kõik on tekkinud tema läbi” (Jh 1,1). Nii võib öelda, et sõna on kultuuri läte, sõna on olnud läbi aegade nii loomise kui hävitamise päästik, kätkenud tulevikulootust, ent põhjustanud ka vägivalda ja kaost.

Sõdurid ja sõjavägi, kelle kätte on usaldatud vägivallavahendid, teavad hästi, missugune võim ja tähendus on sõnal. Lahinguväljal antud käsk on sõna, mis on sõdurile seaduseks. Ülema tark, kaalutletud sõna võib innustada ja viia isegi lootusetuna näivas olukorras võiduni. Rumal ja isekas sõna seevastu võib lõhkuda usalduse ning tõugata alluvad hävingusse. Poliitikute tahe – mis väljendub taas sõnades – paneb ka tänapäeva maailmas aluse relvakonfliktidele või siis seab vägivallale piire. Praegusel infosõdade ajastul on sõnast saamas üha tõhusam relv, mis võimaldab vastast kahjustada, teda retooriliste vahenditega demoniseerida ja demoraliseerida. Kummatigi on

---

¹ Kreekakeelne mõiste *logos* on õigupoolest laiema tähendusväljaga (ka ‘mõte, kõne, väide, arutlus, mõistus, tähendus’ jm). Johannese evangeeliumi alguses on Kristust kujutatud jumaliku loomissõna kehastusena.

sõna relvafunktsiooni tuntud ja kasutatud juba iidsetel aegadel. Sellele leiab tunnistust kas või piiblist, kus [Jumala] sõna on nimetatud „elavaks, tõhusaks ja vahedamaks kui ükski kaheterane mõõk” (Hb 4,12). Taoline käsitus peegeldub muuseas ka keeles, nt vaidluse mõtestamises lahingu või sõjana (nt *sõnasõda* ja *sõnalahingud*, *sõnamõõku ristama* jpt).

Sõna mängib kesket rolli poliitilistes debattides ja demagoogias, sõna võib otsustavalt muuta ajaloo kulgu, luues uut poliitilist reaalsust ja ideoloogilisi tõlgendusi. Inimkonna ajaloost on võimalik leida rohkesti näiteid olukordadest, mil sõnaga suudeti võita rohkemgi kui füüsilise heitluse või relvade jõuga. Just sõjanduses saab ilmsiks sõna kahetine loomus: sõna võib olla konflikti põhjustajaks, ent aidata ka seda lahendada. Sõjapidamine ilma sõnadeta näib vähemalt tänapäeval mõeldamatu: see on põhiinstrument, mille abil ülem väljendab oma kavatsust, kavandab tegevusi ja annab nende elluviimiseks korraldusi, olgu nendeks siis lühikesed käsklused või põhjalikud strateegilised suunised.

Sõdaderohke inimajalugu tunneb rohkelt näiteid sõnadest, mis on viinud vägivalla puhkemiseni. Kristliku õhtumaa jaoks nii kuulsusetult lõppenud verine ristsõdade ajajärk algas 1095. aastal paavst Urbanus II usuliselt ja poliitiliselt sütitavate sõnadega: „Deus lo volt!” (‘Jumal tahab seda!’) Nimetatud juhtlause sai pühale maale suunduvate kristlike sõdalaste sõjahüükuks. Clairvaux’ abt Bernard, keskaja üks suurimaid autoreid ja n-õ vaimuliku sõnarelva suurmeister, oli ühtlasi II ristsõja eestkõneleja ja ristirüütluse ülistaja. Paavst Innocentius III oli IV ristsõja üks peamisi ideolooge. Sõda lõppes 1204. aastal idakristliku Bütsantsi pealinna Konstantinoopoli hõivamise ja rüüstamisega. 1208. aastal sai sellest „sõnaosavast” paavstist veel ühe ristsõja initsiaator – sedapuhku Lõuna-Prantsusmaal Provance’is, kus elasid Rooma silmis hereetilised albilased. Kui tekkis küsimus, kuidas teha vahet tõelise katoliiklase ja hereetiku vahel, olevat üks selle ristsõja juhtidest, paavsti legaat abt Arnaud Amalric, väidetavalt öelnud: „Caedite eos! Novit enim Dominus qui sunt eius!” (‘Tapke kõik! Küll Jumal omad ära tunneb!’) Need on sõnad, mille hinnaks olid kümned tuhanded süütud inimesed.

Jumala nimel ja jumalikku tahet omatahtsi tõlgendades on alustatud sõdu ning lõkkel puhutud usulisi ja etnilisi konflikte paljude erinevate religioonide vahel, samuti ühe religiooni sees. Nii nagu kristlikud ristsõdijad tapsid Lähis-Idas ja Euroopas teisi kristlasi, keda nad nimetasid hereetikuteks ehk väärusulisteks, nii on ka islamimaailmas toimunud Allahi nimel läbi aegade vennatapusõdasid. Iraanist 16. sajandi alguses suurriigi teinud Saffaviidide impeeriumi rajaja šahh Ismail I oli fanaatiline šiiit, kes kiusas taga ja tappis oma riigis palju hereetilisi sunniite. See oli ka põhjuseks, miks sunniitlik Osmani impeerium alustas sõda Iraaniga. Türgi sultan Selim I, kes paistis

silma eduka väejuhina, alustas 1512. aastal oma poliitilist karjääri sellega, et andis käsu tappa oma riigis 40000 šiiiti. 1514. aastal võttis sõjakas sunniit Selim I ette sõjaretke Saffaviidide (Iraani) impeeriumi vastu. Sõjaretke moto oli „Õige islami kaitseks hereetikute-šiiitide vastu!“. Ikka ja jälle on kokkupõrgete aluseks sõnad ja nende tõlgendused, mis leiavad väljendust näiteks erinevates usutraditsioonides. Sel moel võib sõna tekitada vaenu ja sallimatust, millest kasvab välja konflikt ja leiab aset vägivald, mis omakorda sünnitab sõja ja sellega kaasneva hävingu.

Veel üks näide sõnadest, mis viisid sõjani. Prantsuse-Preisi sõja puhkemise ajendiks 1870. aastal oli kurikuulus Emsi depešš: telegramm, mille saatis üks Preisi diplomaat Preisi peaministrile Otto von Bismarckile ning mis sisaldas Preisi kuninga Wilhlem I ja Prantsuse saadiku vahel peetud läbirääkimiste tulemusi. Bismarck lühendas depešši ja muutis selle sisu nii, et see muutus Prantsusmaa jaoks solvavaks, ning laskis depeši ajakirjanduses avaldada. Nii kutsus ta esile suure diplomaatilise konflikti, mis andis keiser Napoleon III-le ettekäände alustada Preisimaaga sõda. Sellele oligi Bismarck lootnud. Sõda lõppes Prantsusmaa kaotusega. Niisiis võib ka tekstide tõlgendamisel (sh tõlkimisel) ja avaldamisel toimuv – sh otsustamine selle üle, mis on tekstis oluline – kaasa tuua väärmõistmise ja halvemal juhul vallandada konflikti.

Siinses kogumikus on arutletud ka sõna kui olulisima instrumendi üle, mis võimaldab vahendada erinevaid keele- ja kultuuriruume, poliitilisi sõnumeid, ent ka erialasuhtlust. Nagu teiste erialatekstide, nii on ka sõjandus-tekstide tõlkimisel väga oluline tunda keelendite kultuurilist algtähendust, kuid samuti nende filosoofilist ja sõjanduslikku sisu. Jättes mainitud aspektid tähelepanuta, on lihtne teha vigu ning omistada autorile seisukohti, mis nihutavad algteksti tähendust ja võivad muuta selle koguni vastupidiseks.

Sõjanduse oskuskeel on olemuselt konservatiivne, püüeldes ühest küljest suurema terminoloogilise täpsuse ja ühetähenduslikkuse suunas, teisalt hoides kinni harjumuspärasest ja juurdunust, et vältida uuendustega – hüpoteetiliselt? – tekkida võivaid mõistmisraskusi. Samas on sõjanduskeeles ruumi ka kujundlikkusele, mis aitab erialamõisteid paremini edasi anda. Huvitaval kombel on keelekasutuse nendele aspektidele juhtinud tähelepanu ka apostel Paulus, kes oli hästi kursis Rooma sõjaväeeluga ning keeletundlik ja -teadlik autor: „Sest kui pasun teeks ebaselget häält, kes siis hakkaks valmistuma sõjaks? Nõnda ka teie, kui te keelt kasutades ei anna selge tähendusega sõnu, kuidas siis võib mõista, mida räägitakse? Te räägite siis ju tuulde.“ (Pauluse 1. kiri korinlastele 14,8–9)

Miks koosneb see väljaanne peamiselt eestikeelsetest tekstidest? Kas see läbi ei kannata teaduslikkus ja rahvusvahelisus – kaks märksõna, millega sageli tavatsetakse põhjendada võõrkeelsust? Vastuseks olgu toodud üks

tsitaat siinsest kogumikust: „Üleüldise globaliseerumise vaimustuses unustatakse ära emakeelsed sõnad, terminid, isegi mõtted” (Mariina Viia). Nii tekitatakse auvõlg eesti keele ees – peame oma emakeelt hoidma ja arendama seda kõikides teadusvaldkondades, et meil ei oleks üksnes ingliskeelne õigus- ja keeleteadus või saksakeelne usu- ja ajalooteadus. Teadusliku (ka sõjateadusliku!) mõtlemise aluseks on ja jääb siiski emakeel.

Toimetajatena loodame, et see kogumik avardab lugejate silmaringi, teadmisi ja mõtlemist erinevates sõjandusega külgnevates valdkondades (keeleteadus, ajalugu, teoloogia, folkloristika jm) ning aitab mõista sõjandust ehk senisest avaramas kontekstis. Kui need tekstid pakuvad lugejale mõtlemisainet sõna väe ja sõjaväe teemadel ning suunavad senisest enam nägema sõnade, tekstide ja tõlgenduste taha, on raamat ühe oma põhieesmärkidest täitnud. Ütleb ju eesti vanasõnagi: „Sõna vägi on suurem kui sõjavägi”.

Andres Saumets
Vladimir Sazonov

KEELESÕJAS SÕJAKEEL? OHVITSERIDE OSKUSKEELEVAADETEST

Reet Hendrikson

MA (eesti keel)

KVÜÕA Kaitseväge keelekeskuse keeleteimetaja ja terminoloog, TÜ doktorant,
Kaitseministeeriumi sõjanduse ning julgeoleku- ja
kaitsepoliitika terminoloogia komisjoni liige

1. Sissejuhatuseks: kus Eesti sõjandusterminoloogias ollakse ja mida tehakse?

Eesti keele arengukavas 2011–2017 on olulisel kohal omakeelse terminoloogia arendamine. Märgitakse, et tähtis on vältida valdkondade sõnavaras suuri lünki, mis võiks kaasa tuua mõne eriala eesti suhtluskeele vahetamise mingi muu keele vastu ehk valdkonnakaotuse. (Arengukava 2011–2017: 10) Võrreldes 2003. aastaga, mil loodi **sõjanduse ning julgeoleku- ja kaitsepoliitika terminoloogia komisjon** (edaspidi *sõjandusterminoloogia komisjon*), on olukord sõjandusterminoloogia vallas tublisti muutunud. Arvestades toonast olukorda – liitumine NATO ja Euroopa Liiduga ning tohutu uute mõistete-terminite pealetung –, oldi sõjanduses (vähemalt mõnel erialal) valdkonnakaotusele ilmselt lähemal, kui praegu arvata sõandame¹. Kaitsevälased kasutasid loengutes sageli ingliskeelseid termineid või aapetõlkeid – juba seetõttu, et omakeelseid lihtsalt polnud või näis võõrkeelne mõistet paremini edasi andvat.

Viidatud arengukavas sedastatakse ka, et paraku ei ole veel saavutatud kõikide valitsusasutuste kooskõlastatud tegelemist terminoloogiaküsimustega (*ibid.*). Sõjanduses näib olevat edasimineki siiski ilmne. See väljendub muuhulgas üha **tihedamas koostöös** sõjandusterminoloogia komisjoni ja komisjoni töö peamise sihtgrupi – kaitseväge – vahel. Komisjoni koosolekutel osalevad ekspertidena kaitseväge, sh Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuste (edaspidi *KVÜÕA*), vastava valdkonna spetsialistid. Ühistööna valminud terminikirjed kantakse sõjandusterminoloogia andmebaasi Militerm. Samuti vaadatakse vajadusel üle andmebaasis juba sisalduvaid kirjeid ja tehakse tarvidusel parandusi-täiendusi. Teisalt on aasta-aastalt suurenenud nii sõjandusterminoloogia komisjoni kui KVÜÕAsse laekuvate **terminipäringute** hulk,

¹ Nimetatud ohule viitavad nt Rutiku (2003: 154–155) ja Laarmann jt (2001: 13).

mis annab tunnistust kasutajaskonna **terminiteadlikkuse** suurenemisest². Ühtlustatud terminoloogiat levitatakse nii **õppematerjalide** kaudu kui **ajakirjanduses** (nt Kaitse Kodu!, Sõdur, Päevalehe lisaleht Riigi Kaitse), samuti sisaldavad seda **tervikteosed** (nt sarjas „Mõte ja mõök” ilmunud). KVÜÕA keskastme- ehk magistrikursuse tunniplaanis on alates 1. kursusest olnud **oskuskeele loengud** ning kahel aastal on õpetatud valikainet „Erialakeel”. Peale magistritööde, mis sisaldavad sõjandusterminoloogia komisjoniga kooskõlastatud termineid, on KVÜÕAs kaitstud ka mitu **sõjandusterminoloogiat korrastavat magistritööd**. Ent kuidas näevad sõjanduskeele olukorda kaitsevälased ise?

2. Eesmärk ja uurimisaines

Käsitluse eesmärk ongi valgustada ohvitseride oskuskeelevaateid ja seda, kuidas oma arvamusi põhjendatakse. Uuritavaks aineseks on KVÜÕAs kaitstud sõjandusterminoloogiat korrastavad magistritööd ja keskastme-kursuse sõjanduskeele esseed. Vaadeldakse, millised on ohvitseride arvates eesti sõjandusterminoloogia põhiprobleemid, nende allikad ja lahendusvõimalused, samuti seda, millistest üldpõhimõtetest tuleks ohvitseride arvates sõjanduskeele korrastamisel lähtuda ning milliseid argumente kõige selle juures nimetatakse.

Alates 1. keskastmekursuse lõpetamisest 2007. aastal on KVÜÕAs kaitstud kolm sõjandusterminoloogiat korrastavat magistritööd (vt Paimla 2007; Tameri 2009; Afanasjev 2011). Terminoloogia korrastamine on olnud ka mõne uurimuse alaeesmärk (vt nt Pöder 2010). Sõjandusterminoloogiat korrastavaid magistritööid ja -projekte on kaitstud Tartu Ülikooliski (vt Teesalu 2001; Laarmann jt 2001; Köhler 2005; Blum 2012). Kuna viimaste autorid on tsiviilisikud, mitte sõjandusspetsialistidest kaitsevälased, ja tööd puuduvad terminivaliku põhjendused, siis jäävad need praegu vaatluse alt välja. Lisaks on KVÜÕAs kaitstud kaks põhikursuse³ terminitööd (vt Laidla 2004; Kessel 2005), ent lähtudes käsitluse eesmärgist – uurida just ohvitseride kui juba kogunud kaitsevälaste vaateid –, jäävad needki välja-pole siinset huviala.

² Näiteks esitati terminikomisjoni 2007. aastal päringuid 80 termini, 2010. aastal aga 196 termini kohta (66% käsitletud terminite koguhulgast). Põhilised päringusaatjad on juba mitmel aastal olnud KVÜÕA õppurid ja kaitsevälased. (Aastaruanne 2010)

³ KVÜÕA põhikursuselt saadav haridus vastab kõrghariduse I astmele (rakendusõrg-haridusõpe).

Vaatluse alla tulevate **magistritööde** koostajad on niisiis keskastme-kursuse ohvitserid – oma erialal juba kogenud spetsialistid (nagu ka kõik need, kes tööde autorite korraldatud küsitlustes osalesid). Tööde põhiosa moodustab ühe sõjandusvaldkonna (jalavägi, logistika ja pioneerindus) probleemsete mõistete ja nende võimalike omakeelsete vastete analüüs. Analüüsi tulemusel pakuvad tööde autorid iga käsitletud mõiste tähistamiseks välja terminivariandi, mis osutus nii mõisteliselt kui keeleliselt sobilikemaks. Kõigis uurimustes on analüüsi üheks oluliseks lähtekohaks – kuid valikute puhul siiski mitte määravaks teguriks – valdkonna asjatundjate seas korraldatud küsitlus. Küsitluste eesmärk on olnud selgitada välja ohvitseride terminieelistused⁴. Tööde autorid lähtusid oma terminivalikutes niisiis (1) mõistetasandist (täenduslik külg), (2) vormitasandist (keeleline külg), (3) eksperdirühma terminieelistustest ja/või terminite juurdumusest. Eksperdirühma keskmine suurus on 43 inimest ja vasteid on otsitud keskmiselt 29 mõistele⁵. Lähtekeeleks on töödes inglise keel kui sõjanduses peamine laenuandev keel alates Eesti taasiseseisvumisest ning liitumisest NATO ja Euroopa Liiduga.

Esseekatted on pärit KVÜÕA 1.–6. keskastmekursuse (edaspidi *KAK*) õppurite sulest aastatest 2007–2011. Esseed pidid sisaldama (1) arutelu sõjanduskeele üle ning (2) termininäiteid ja nende lühianalüüsi.⁶ Ülesandepüstituses olen rõhutanud, et arvesse ei lähe loengumaterjali ümbersõnastamine: oodatakse oma seisukohtade argumenteeritud põhjendamist. Sageli said õppurid essee teema klassis toimunud arutelu käigus: erimeelsused olen palunud essees kirja panna ja oma arvamusi näidetega põhjendada. Töökäsust on peetud üldiselt ka kinni (ning loengutes toimunud tuliste arutelude põhjal võib arvata, et seda polnud õppuritel kuigi keeruline teha).

⁴ Pioneeritermineid käsitleva töö (Afanasjev 2011) käigus korraldati kaks küsitlust: esimese eesmärk oli selgitada välja ekspertide jaoks terminoloogilised probleemkohad, teise otsiti enim probleeme põhjustavatele lahendusi. Jalaväetaktika terminitele keskenduvast töös (Paimla 2007) koostati probleemsete terminite loend ühistöös taktika õppetooliga (eesotsas õppetooli toonase ülema major Martin Heremiga, kes oli ühtlasi töö kaasjuhendaja). Logistikatermineid korrastavas uurimuses (Tameri 2009) jäi terminiallikana sõelale Eesti kaitseväes kasutatav „Combat Service Support Batallion Battle Task Standards”, kuna tegu oli logistika ühe alusdokumendiga, mis vajas tõlkimist eesti keelde ja sisaldas erinevaid terminiprobleeme.

⁵ Eksperdirühmade suurused: jalaväeterminite töös 20, logistikaterminite omas 51 ning pioneeriterminite töös 61 (1. eksperdirühm) ja 55 (2. eksperdirühm). Käsitletud terminite arv on vastavalt 35, 30 ja 21.

⁶ Kursuste suurused: 1. KAK 10, 2. KAK 11, 3. KAK 13, 4. KAK 13, 5. KAK 16 ja 6. KAK 17 ohvitseri. Vahel olen välja pakkunud pealkirju (nt „Eesti sõjandusterminoloogia kitsaskohti”, „Terminoloogia hetkeseis Eesti kaitseväes”), vahel andnud üldisema teemasõnastuse, mida on tulnud õppuritel pealkirjas täpsustada (nt „Keel ja kaitsevägi”).

Söandan väita, et esseed ei peegelda mitte üksnes nende õppurite vaateid, vaid annavad läbilõike ka Eesti ohvitseride sõjanduskeelt puudutavatest seisukohtadest. Seda tõestab juba ainuüksi arvamuste paljusus – nii termini-hinnangutes kui üldistes oskuskeelevaadetes. Siiski ei pürgi siinkirjutaja nende tööde põhjal tegema kõikehõlmavaid üldistusi (seda enam et käsitlus on läbini kvalitatiiivne). Valikud, mida analüüsi- ja termininäidetena kaasata ning mida mitte, on küll subjektiivsed, kuid üldsuundi ja põhihoovusi peaks need aitama siiski peegeldada.

Tekstinäited on kursiivis ja esitatud originaalkujul (st neis pole parandatud keele- jm eksimusi), kusjuures olulisemad ja/või parasjagu kõne all olevad märksõnad on alla joonitud. Tsitaatidele järgneb allikaviide (magistritöö viites autori nimi ja aastaarv; essee omas kursuses). Kõiki väljajätteid tähistatakse kolme punktiga kaldkriipsude vahel. Nurksulgudesse on paigutatud siinkirjutaja lisandused, kui need näisid mõtteselguse huvides vajalikud.

3. Ohvitseride oskuskeelekäsitlus

Edasine jaguneb kolme põhiossa. Kõigepealt vaadeldakse, millised on ohvitseride arvates sõjandusterminoloogia põhiprobleemid, nende allikad ja lahendamisvõimalused. Seejärel valgustatakse mundrikandjate oskuskeelekorralduslikke vaateid. Kolmandas osas keskendutakse ohvitseride hinnangul sõjanduskeele suurimale probleemkohale: mõistesegadikele.

Ohvitseride arvamusalaldusi sobib sisse juhatama alljärgnev essee-katkend, kus sõjandusterminoloogia olukorda on võrreldud Krõlovi valmi tegelaskujudega. Luik, haug ja vähk sümboliseerivad ilmselt kaitseväe kolme väeliiki.

Kaitseväe taasloomisest on möödunud juba pea kakskümmend aastat, kuid selle aja jooksul pole paljud olulised aspektid organisatsiooni sihipäraseks arenguks lahendust leidnud. Aegajalt tuleb mulle meelde Ivan Krõlovi muinasjutt luigest, haugist ja vähist, kes vankri vedamisega jänni jäid, kuna puudus üksmeel ja teineteise mõistmine. Üks selline vanker on minu arvates eestikeelse terminoloogia kasutamine Kaitseväes. (6. KAKi esseest)

3.1. Eesti sõjandusterminoloogia põhiprobleemid, nende allikad ja lahendusvõimalused

Sõjandusterminoloogia põhiprobleemidena on kõigis magistritöödes ja põhiosas esseedest nimetatud **(1) terminite ebakorrapärasest kasutamist**, mis komplitseerib erialast suhtlust, tekitab mõistmisraskusi ja vääriti mõistmist

(vt nt Paimla 2007: 5; Tameri 2009: 4; Afanasjev 2011: 4, 9). Samuti tuuakse esile **(2) korrastatud (taktika)terminite vähesust** ja sellest tulenevat **(3) ingliskeelsete terminite kasutamist** omakeelsete asemel (nt Paimla 2007: 29; Tameri 2009: 4). Nagu järgmisestki esseekatkest ilmneb, ollakse oma seisukohtade väljendamisel sageli ekspressiivsed, kasutatakse liiasus-elemente ja ironiat.

Eesti kaitseväge oskuskeel on viimastel aastatel elanud üle suuri muudatusi. Kui 90.-ndate lõpus tundus, et me varsti hakkame „sketše drooima” (to draw a sketch) ja „enimi posiššoneid assooltima” (to assault enemy positions), siis täna võime tõdeda, et nii hullusti meil õnneks ei läinud. (4. KAKi esseest)

Omaette suure probleemkohana nimetatakse **(4) mõistekäsituse erinevust**, mis on sageli seotud terminikasutuse erinevusega ja võib konfliktiolukorras kalliks maksma minna. Mõistekäsituse erinevusest ja sellega seoses tekkitavatest mõistesegadikest on pikemalt juttu alapeatükis 3.3. Selle kohta, kuidas ohvitserid segadike teket näitlikustavad, olgu siinkohal toodud siiski üks tekstikatke.

Terminoloogia puudulikkusega üritatakse toime tulla ka toortõlkeid kasutades. Selle tulemuseks võivad olla eesti keeles mitmeti mõistetavad terminid, mis omakorda viivad väärtõlgendusteni. Kui näiteks rahvusvahelise väekontingendi ülem annab Eesti allüksuse ülemale informatsiooni, et naaberüksus julgestab (screen) neid, siis informatsiooni edasi kandumisel võivad alluvad ülemad seda oluliselt erinevalt tõlgendada, kuna terminit guard võib samuti tõlkida kui julgestamistegevust. Tähtsuse erinevus on siin selles, et esimesel juhul annab naaberüksus informatsiooni vastase kohta ja võitleb ainult enesekaitseks, teisel juhul saame olla kindlad, et nad võitlevad igal juhul, et anda meile aega ettevalmistamiseks. Selline situatsioon on äärmiselt ohtlik ning võib ebasoodsate asjaolude kokkulangemisel maksta meile palju inimelusid. (2. KAKi esseest)

Probleemide allikana nimetatakse enim **(1) erinevat väljaõppetausta**, mis tingib terminite ebaühtlase kasutamise ja mõistekäsituse erinevuse. Piltlikust ja ironiasugemeid leidub ka seda teemat käsitlevates esseedes.

Kindlasti on mõjutanud erialakeele arengut organisatsioonis erinevate nn. koolkondade, pean siin silmas vene, soome, ameerika ja saksa taustaga ohvitseride, kes on oma hariduse saanud erinevates süsteemides, arusaamu kasutatavatest terminitest. Näiteks olin 1996. aastal, peale Soomes vanemallohvitseri kursuse lõpetamist, täiesti segaduses, kas kasutada ühe-kordse tankitõrje lasu jaoks sõna sinko (soome k), tankirusikas (saksa k), granaadiheitja (vene k) või veel midagi. Ausalt öeldes ei tea täpselt siiani.

Venelastel on ütlus, et kutsu mind kuidas tahad, kas või puuhaluks, aga ära ahju viska. /.../ [S]ee [terminite ebahütlane kasutamine] päsib relvaliikide- ja üksustevahelist koostööd ja päädib kaose ja kaotusega. (6. KAKi esseest)

Vastuolude üks olulisi põhjusi on seik, et AAP-6 jt NATO standardid defineerivad mitmeid mõisteid erinevalt Eesti kaitseväge väljaõppes levinud käsitusest⁷. Eriarvamused taanduvad sageli mõistesuhete tasandile, ent veel enam on puhtkeelisi lahkmeelsusi. Viimaseid ei pruugi vähendada seegi, kui neist teadlikuks saadakse: sageli lähtutakse sellest, kuidas ollakse ise õppinud, samuti põhjendatakse oma eriarvamusi funktsionaalsuse ja otstarbekusega või Eesti kaitseväge eripäradega. Kuivõrd taolised juhtumid tõelisi mõistmiskusi tekitavad, on omaette uurimisteema⁸. Olgu mainitud, et koolkondlikele lahknevustele kui sõjandusterminoloogia olulisele probleemkohale on viidatud juba 2004. aastal (vt Kaljumägi 2004: 160).

Probleemiallikana nimetatakse veel kaitseväelaste **(2) puudulikke keelelisi, terminoloogilisi ja erialateadmisi** (sh mõistetuumaa väärtõlgendamist ja alammõistete arvestamata jätmist; vt nt Paimla 2007: 68; Afanasjev 2011: 80). Paaris essees mainitakse ka **(3) sotsiokultuurilisi tegureid** (inglise keele prestiižsust ja tahtmist jätta endast jälge).

Pahatihti on meil liigselt võimust võtnud lapsik „pöidalajälgede vajutamise sündroom”. Nii on tekkinud olukord, kus samu mõisteid nimetatakse erinevalt, mille tõttu muutub ka nende tähendus hängusaks ning mõnikord isegi vastupidiseks. (4. KAKi esseest)

⁷ Erinevusi on õigupoolest ka teiste NATO riikide terminikasutuse ja mõistekäsituse vahel. Terminiaruteludes on juba harjutud sellega, et inglise keeleruumis on selgelt välja kujunenud kolm erinevat koolkonda (Briti, USA ja NATO ametlik versioon). Nende puhul ei erine mitte üksnes kasutatavad terminid, vaid ka arusaam mõistemahust ja -suhetest. Mainitu komplitseerib sõjandusterminoloogia komisjoni tööd, kuna alatihti tekib küsimus, kas tegu on ikka erinevate mõistetega või seisneb erinevus lihtsalt terminikujus (vt ka Soon 2010: 134). Näiteks on AAP-6 järgi terminite *obstacle – barrier* (eesti keeles *tõke/takistus – tõkkesõlm*) vahel sisaldussuhe (*tõkkesõlm* kui tõkete kogum; vt Militerm). Eesti kaitseväes on aga veel siiani levinud arusaam, et tegu on eristusega *looduslik-tehislik* (vt ka Afanasjev 2011: 50–51). Olukorda ei ole ilmselt selgemaks muutnud seik, et sõjandusterminoloogia komisjonis on kõnealuste mõistete eestikeelseid vasteid hiljuti muudetud (varasema kontseptsiooni järgi oli inglise termini *obstacle* vaste *takistus*, *barrier* vaste *tõke*, viimast on aga spetsialistide hulgas tavatsetud nimetada ka *tõkkesõlmeks*).

⁸ Ohvitseride aramusavaldustega ei ühti tõdemus, et „suhtlus kahe aruka ja koostööle orienteeritud inimese vahel enamasti kuidagi toimib” (Tavast 2008: 177). Tänapäeva terminoloogiateoorias ollakse üha enam seisukohal, et divergentsus on oskuse keele paratamatu ja loomulik osa, kuid ohvitseride arvates on see sõjanduskeeles lubamatu.

Inglise keele vohamise põhjusena on esile toodud **(4) eesti keele sõnavara nappust**.

Eesti keel on noor keel, eesti kaitsevägi on noor organisatsioon. Tulemuseks ongi olukord, kus keeles ei ole tegevuste väljendamiseks piisavalt sõnavara. (3. KAKi esseest)

Ohvitseride arvates peaks aitama probleeme lahendada eeskätt **(1) mõistes** (termini tähenduses) **kokkuleppimine**. Eraldi esiletõstmist väärib asjaolu, et ehkki esseedes esineb sageli sõna *termin*, viidatakse siiski just ühtsele käsitusviisile ja vajadusele *mõistes* ühisarusaamale jõuda.

/.../ Siinkohal ongi oluline, et ühiste operatsioonide planeerimisel ja läbi viimisel räägitakse ühist keelt, s.t kõik mõistaksid ja kasutaksid ühesuguseid termineid. Vastasel korral võib terminite vääriti tõlgendamine kaasa tuua paremal juhul möödarääkimisi, halvemal juhul kaotusi inimeludes. Seetõttu on väga oluline mitte ainult terminite eesti keelde tõlkimine vaid suuremat tähelepanu tuleb pöörata termini mõtte ja sisu säilimisele. (2. KAKi esseest)

Mõistesisis tuleb kokkuleppele jõuda esmalt NATO tasandil ja sellest lähtudes ka Eesti kaitseväes.

/.../ Kaitseväe jaoks tähendab see [liitumine NATOga] muuhulgas eesti keelsete terminite vastavusse viimist NATO omadega, et osapooled saaksid asjadest ühtemoodi aru. (1. KAKi esseest)

Tavasti (2002: 75) järgi nõuab tugeva liiderkeelega aladel suurt pingutust ja teadlikkust, et hoiduda sõnakesksest lähenemisest ning näha inglise keele taga mõistesüsteemi. „Kui keegi ka on nii teadlik, et jätab inglise terminisüsteemi kõrvale ja ehitab algusest peale oma mõistesüsteemi, siis ikkagi on mõiste kõige loomulikum identifikaator seesama inglise termin /.../”. Ka kaitseväelaste seas on omakeelsete terminite (eriti võõramate ja enam segadust tekitavate) seostamine-kõrvutamine inglise vastetega tavaline ja enesestmõistetav.

Eesti keelt on sõjalise keelena vaja ja see peabki olema välja töötatud meetoodiliselt ja võimalikult lähedases seoses inglise keelega, kui domineeriva keelega. (5. KAKi esseest)

Ometi näib, et suur osa mundrikandjaid on sõnakesksusprobleemi teadvustanud: kõigis magistritöödes ja paljudes esseedes rõhutatakse **(2)** vajadust **lähtuda** omakeelse vaste leidmisel eeskätt tähendusest (*resp.* **mõistest**) ja sellega kaasnevast **mõistesüsteemist, mitte laenuandvast keelest**.

Töö analüüsisiosast tuleb esile, et paljud terminid moodustavad terminisüsteemis lähedaste oskuskeelenditega alluvus- ja naabrussuhteid e terminikobaraid, mistõttu on otstarbekas neid käsitleda koos (nt lähimõisted obstacle, barrier; deception camouflage; sama sõna sisaldavad või sama konstruktsiooniga terminid välitee, välisild, välikindlustamine; tõke, tõkkesõlm, piiratud tõkestusõigusega ala, tõkkevaba ala). (Afanasjev 2011: 74)

Konkreetsete terminivalikute ees seistes ei pruugita sellest põhimõttest siiski alati kinni pidada. Nagu järeldub alljärgnevast esseekatkest, võivad keeletasandile takerduda ka kaitsevaelased ise.

Nii on näiteks „Maismaasüsteemide taktikaliste tingmärkide” (APP-6A) käsiraamatu mitteametlikus tõlkes terminid contain, occupy ja seize tõlgitud kõik ühe sõnaga – hõivama. Kuigi see tõlge on tehtud kaitsevaelaste poolt, on probleemiks ilmselt soov leida vasteks ilus eestikeelne sõna, mis leidub kindlasti ka inglise-eesti sõnaraamatus. Tegelikult aga selliseid sõnu tõlkides tuleks neid vaadelda mitte niivõrd keeleilu või otsetõlke seisukohast, vaid uurida, milline tegevus peitub ühe või teise termini taga. (4. KAKi esseest)

Eelnenud tekstikatkes sisaldub huvitav tähelepanek, mida on võimalik leida teisestki arvamusalaldusest: tõdemus, et keeletasandi tähtsustamise hind on sageli mõistetasandi eiramine. Kas selline keele- ja mõistetasandi vastandamine peitub sõjandustekstide kehvas keeleteaduses, spetsialistidele omases detailitundlikkuses, eesti keele keskmisest suuremas normeerituses (keelenorm on piltlikult öeldes nii kitsas, et mõiste ei mahu sinna ära) või milleski hoopis muus?

Adutakse, et terminikasutuse ühtlustamine ja uute terminite juurutamine peaks toimuma **(3) väljaõppe** kaudu, kusjuures oluline koht on **selgitustööl** ja **ajafaktoril**. Rõhutatakse KVÜÕA rolli väljaõppe ning sedamööda nii mõistekäsituse kui terminikasutuse ühtlustajana. Tuleb tagada, et taktikatundides, käskudes ja lahinguplaanides kasutatakse korrastatud termineid.

Eelkõige peavad emakeelse sõnavara omandama sõjaväelastest õppejõud, kes innustaks emakeelsete mõistete kasutuselevõtmist /.../, et need leiaks laiemal kandepinna õppurite seas, kes kannaksid seda edasi väeosadesse ja kõrgematesse staapidesse. (4. KAKi esseest)

Nii mõneski essees kajastuv üsna äärmuslik seisukoht on, et terminoloogide ja kaitsevaelaste koostööna ühtlustatud sõjandusterminite kasutamine **(4)** tuleb muuta **kohustuslikuks ja kehtestada käsuga**: vaid sel moel on võimalik, et vaidlused lõpeks ja kõik mõiste-termini vastavusest ühte moodi aru saaks.

Ning veel üks oluline aspekt on käsk. Kui tuleb kõrgemalt poolt käsk midagi teatud terminiga nimetada, siis seda me [kaitsevälased] ka teeme.
(3. KAKi esseest)

Sellise – eesti keelekorralduse üldsuuna taustal võrdlemisi äärmusliku – seisukoha põhjuseid võib olla mitmeid. Kõigepealt on kaitsevägi juba olemuselt institutsioon, kus on harjutud lähtuma **ühtsest käsuliinist**. Teiseks tingib suurema normimisvajaduse **kutsespetsiifika** (vääriti mõistmine võib maksta inimelusid, vt ka sünonüümiakäsitlust).⁹

Kaitsevägi on organisatsioon, kus on oluline täpsus. /.../ Kõik peavad sõnumit mõistma täpselt nii, nagu see on saadetud. Sellepärast peavad terminid kaitseväes olema ühtsed ja kõik on kohustatud neid ühtemoodi kasutama.
(5. KAKi esseest)

Kuid äärmuslikul vaatel võib olla ka **sotsiolingvistikulisi** tagamaid. Nimelt eristab Cabrè (1999: 211) terminikorrastuses kahte põhisuunda: ettekirjutav ja suunav-soovitav. Cabrè nendib, et ühiskonnas, kus võetakse üle teise ühiskonna teadussaavutusi ja tehnikat (niisiis liiderkeele mõjualal – RH), kaldub terminikorrastus suurema normatiivsuse suunas (*ibid.*).¹⁰ Radikaalsuse lähteid võib otsida ka kaitsevälaste **enesekuvandis**, mida illustreerib alljärgnev esseekatke.

Kaitsevälased kui eriti konservatiivne sihtgrupp on väga visa rakendama uut terminoloogiat, tuleneb see siis termini loogilisusest (ülesehitusel) või kõlast. (3. KAKi esseest)

Üldiselt jäädakse siiski tagasihoidlikumale seisukohale ja rõhutakse kaitsevälaste **(5) moraalsete kohustusele** korrastatud termineid oma igapäevatöös kasutada ning juurutada neid seeläbi oma tulevasel ametikohal.

⁹ Samas on osutatud, et rangete normingute pooldamine ja keeletundlikkus on eestlastele loomuomane (Kerge 2012: 67, 72). Eestlased ei mõista Kerge (2012: 72) sõnul sageli, et aeg nõuab tolerantsust rööbikute suhtes, mis on keelekasutuses tuvastatud – juba ainuüksi seetõttu, et inimeste maitseotsustused ei lange kokku.

¹⁰ Leidub ka radikaalsemaid põhjendusi. Näiteks osutab Tavast (2012: 230–231) kultuuri(evolutsiooni)listele käsitlustele (Boyd, Richerdson 2005) tuginedes võimalusele, et karmi keelehoolet toetava kultuurivariandi levik võib olla seotud rühmasiseselt tekkinud karistusüsteemiga (hukkamõist normist hälbiva keelekasutuse suhtes). Teise seletuse leiab viidatud autor psühholoogiast: kord moodustunud uskumused kipuvad süvenema, sõltumata sellest, kas hilisem lisateave uskumust kinnitab või mitte (*ibid.*, 231). Kolmanda hüpoteesina toob ta välja Cameroni (1995) idee keelehooldest kui asendustegevusest, mille abil on ühiskonnal võimalik õpetada oma liikmeid süsteemile alluma (Tavast 2012: 231–232).

Probleemide lahendamise võimalusena nimetatakse **(6) tihedamat koostööd kaitseväelaste ja sõjandusterminoloogia komisjoni vahel**. Perekonna allegooria abil viitab sellele ka järgmise essee autor.

Selleks, et sünniks terve ja ilus laps, peavad mõlemad vanemad tema eest korralikult hoolt kandma. Ainult heatahtlikkus ja tolerantses koostöös toimub see protsess kõige valutumalt. Keel on arenev, seda tuleb alati meeles pidada ja sellest sammugi mitte maha jääda. (3. KAKi esseest)

Koostöö abil arvatakse olevat võimalik ületada vastuolu Militermis pakutu ja kasutajaskonna eelistuste ja/või juurdunud terminite vahel. Siinjuures on mitmete esseede puhul täheldatav nn **omistamisefekt**: sobimatute terminite näidetena tuuakse välja termineid, mida Militermis pole ja mida pole praegune sõjandusterminoloogia komisjon siinkirjutaja andmeil ka kunagi välja pakkunud. Illustreerigu mainitud järgnev ironiasugemetega tekstikatke, kus sellised on kaks viimast termininäidet (*siirik* ja *rünnuk*).

Sõnad peegelaganad, nurjetõrje, siirik, rünnuk teevad meelega heaks kuid nende kasutamine erialaselt võib esialgu veel pisut kummaline tunduda, kuid kindlasti mitte võimatu. (2. KAKi esseest)

Taolised terminid on käsitatavad omamoodi kaitseväefolkloorina (oletatav kujunemislugu: keegi-on-kunagi-lugenud-kuulnud-põhimõttel on nt ajakirjandusest kellegi terminiettepanek meelde jäetud, seda on edasi kõneldud ja hiljem hakatud seostama kindla institutsiooniga).

Üldistades võib väita, et ohvitseride arvates koondub märkimisväärne osa terminoloogilisi probleeme erimeelsustele mõistetasetasandil. Terminikasutuse ja mõistekäsituse ühtlustamisel peaks ohvitseride arvates olema põhiorhk väljõppel, ent oluliseks peetakse ka terministandardi loomist, mille järgimine tuleb muuta Eesti kaitseväes kohustuslikuks. Nii mõnestki tekstist ilmneb huvitav tõik: leitakse, et keeletasandi tähtsustamisest johtub sageli mõistetasetasandi arvestamata jätmine. Samas võib tekstikatketest välja lugeda, et ohvitserid on ise tihtipeale vägagi keeletundlikud ja -taiplikud.

3.2. Ohvitseride oskuskeelekorralduslikud vaated

„Oskuskeele headuse peamine kriteerium on võime kõneleja suhtlustaotlust ökonoomselt ja ühemõtteliselt edasi anda,“ tõdeb Tavast (2008: 134). Seda vajadust on rõhutatud kõigis käsitletavates magistritöödes ja valdavas osas esseedes. Kaitseväelased on seega selgelt **(1) instrumentalistliku keelekäsituse** pooldajad: (oskus)keel on nende jaoks eeskätt **vahend**, mis peab

olema võimalikult funktsionaalne. Terminivormi sobivusest keelesüsteemi ja ühtimisest keelekorralduspõhimõtetega on olulisem täpsus ja üheselt mõistetavus.

Keeled erinevad üksteisest vastavalt keele kasutajate vajadustele – Lõuna-Aafrikas elavad bušmanite suguharude keeles puudub sõna „omama”, sest nende ühiskond ei tunne omandi mõistet. /.../ Terminid on hädavajalikud, väljendamaks keerulisi protsesse võimalikult väikese ajakuluga. /.../ Keel peab olema dünaamiline ja paindlik, sellel ei ole väärtust, kui ta ei ole funktsionaalne. (3. KAKi esseest)

Samuti ei tule ohvitseride meelest kasuks **(2) liigne purism**: kui võõrsõna on kasutajaskonnas juurdunud, pole mõtet võtta selle kõrval ega asemel kasutusele uut omasõnalist vastet – laensõnu kasutatakse ju suurkeelteski. Pealegi tuleks ohvitseride hinnangul sõjanduskeeles sünonüümiat kindlasti vältida (lähemalt vt alapeatüki 3.2 viimast punkti). Niisiis lahkneb paljude kaitseväelaste seisukoht tänapäeva eesti oskuskeelekorralduse põhivoolu omast: ehkki üldiselt ollakse nii liigse purismi kui võõrsõnafetiisismi vastu, soovitatakse võimalusel eelistada siiski omasõna (Erelt 2007: 135; Tauli 1968: 96; vrd Terminology work 1999: 24). Cabré rõhutab, et terminoloogiatöö ühe põhialusena tuleb järgida keele üldreegleid (Cabré 1999: 115), samas kui mitmes essees taunitakse „liigset kirjakeelenormidesse klammerdumist” (üldjuhul täpsustamata, mida selle all mõeldakse).

Magistritöodes ja osas esseedes **(3) ei kahelda omakeelse terminoloogia ning sõjandusterminoloogia komisjoni** (ja sedamööda ka andmebaasi Militerm) **vajalikkuses**.

Juba eelpoolmainitud terminoloogiakomisjon ja keeleekspertid seal teevad õiget asja. Meie kuulumine NATO-sse ja kohustus valmistada ette reservarmeed tähendab, et me ei saa teha kõike ainult inglise keeles. (5. KAKi esseest)

Komisjoni põhiülesannetena nähakse omakeelsete vastete leidmist mõistetele, millele siiani vastet pole, ja olemasolevate terminite korrastamist, et erinev terminikasutus ei põhjustaks väärmõistmist.

Selle [inglisekeelsete sõnade ja lühendite tulva] vältimiseks või vähemalt leevendamiseks on keelekomisjonil [sõjandusterminoloogi komisjonil] väga tänuväärne kuid raske töö. Võib olla nii, et selle tööga on jäädud natuke hiljaks. Samas usun, et kui praegu asjaga tegelda, siis tulemused tulevad vähemalt viie aasta pärast. (1. KAKi esseest)

Samas esineb ka arvamusalaldusi, kus **(4) seatakse omakeelse terminoloogia vajalikkus kahtluse alla**. Põhjenduseks tuuakse peamiselt otstarbekust: võõrkeelsed terminid on erialainimestele arusaadavamad ja neid mõistetakse ühtselt – vastupidiselt uutele eestikeelsetele terminitele (vrd Erelt 2007: 139). Siit johtub ka kriitika sõjandusterminoloogia komisjoni aadressil.

Kahjuks on eesti keelsete sõjandusterminite loomisel panustatud suuresti just eesti keelsete vastete leidmisele, jättes samas tahaplaanile uute terminite arusaadavuse, aktsepteeritavuse ja kasutatavuse valdkonna esindajate hulgas. /.../ [T]egelikult kasutatakse ikkagi inglise keelseid termineid, kuna termin ja sisu on arusaadavad ja aktsepteeritavad ning seda ka suhtlemisel välispartneritega. /.../ (2. KAKi esseest)

Samuti nimetatakse NATO-liikmesust ja osavõttu välisoperatsioonidest, mistõttu on hõlpsam jäädagi inglise keele juurde (sama seisukohta on nimetanud ka nt Laarmann jt 2001: 13). Paaris essees mainitakse üht huvitavat terminoloogilist nähtust: leidub termineid, mis on kasutusele läinud seetõttu, et on „eriliselt totakad”. Niisuguse näitena tuuakse sageli terminit *hukukindlus* (ingl k *survivability*) kui mitmemõttelist ja vääraseid kätkevat. Kõnealust terminit silmas pidades arutletakse ühes essees järgmiselt.

Väga tähtis on luua arusaam, kas igale terminile on vaja luua eesti keelset vastet, hoolimata selle naeruväärsest kõlast ning mitmeti mõistetavusest, või piisaks siiski ainult terminite lahtimõtestamisest. /.../ Võime küll siinkohal diskuteerida eesti keele olulisuse ja kaitsmise vajaduse üle, kuid kas seda on igas valdkonnas on otstarbekas ja vajalik teha see küsimus omaette. (2. KAKi esseest)

Uskumus, et eesti keeles pole mingi ala terminid arusaadavad, on seotud **sõnakeskse** (semasioloogilise) **oskuskeelekäsitusega** (vt Tavast 2008: 148–149). Peale väljaõppetausta (mis on sageli osalt ingliskeelne) ja osalemise välisoperatsioonidel (kus töökeeleks on tihti inglise keel) võivad nimetatud arvamust võimendada eeskujud. Paraku on püüe vaidlustada seisukohavõtte, nagu poleks eesti keeles võimalik nii täpselt väljenduda kui võõrkeelis, nii mõnigi kord tänamatu töö. See on teema, mis taandub abstraktsele arutelule keele olemuse üle, ja juba väljakujunenud maailmapildiga inimeste mõtte- maailma on sageli keeruline muuta. Siiski ei ole klassiruumis sellised diskussioonid kindlasti mitte kasutatud: teema kütab kirgi ja nii on tagatud ka tunni põhieesmärk – panna eesti ohvitsere keele ja selles sisalduvate valikute üle mõtlema ning valgustada teemat teisest, nende jaoks sageli uuest vaatepunktist. Tavast nendib skepsisega, et küllap on ajad muutunud ja võõrkeeled emakeelest arusaadavamad (Tavast 2008: 149). Sõjanduskeele puhul näib see

kohati paika pidavat. On selge, et „tööriista väljavahetamisest ei piisa, vaja on muuta ka mõtteviisi” (*ibid.*, 163). Ei piisa sellestki, kui pika veenmise peale mõistetakse, et see või teine eestikeelne termin annab sama mõtet edasi sama hästi kui ingliskeelne. Oluline on mõtteviisi muutus: adumine, et eesti keeles on võimalik mõisteid sama täpselt väljendada kui võõrkeelis (mis ei tähenda vajadust loobuda võõrsõnadest!). Oma keelele tuleb vaid võimalus anda. Viimane eeldab peale mõistele sobiva emakeelse vormi leidmise ka mõistesisisus kokkuleppele jõudmist.

Sõnakesksusest lähtuvad sageli probleemid **erialatekstide tõlkimisel**, mida kirjeldatakse värvikalt, vaimukalt ja sarkastiliselt nii mõneski essees.

Veel hullemad lood on erialakirjanduse tõlkimisega. Reeglina tegelevad sellega tsiviiltõlked [tsiviiltõlkijad] ja tulemuseks on suurepäraseid pärlid, mida saaks vabalt kasutada „Comody Club”-tüüpi saadetes, kuid mitte sõjaväes. Nii saab maastikuluurest keskkonna analüüs ja õhurõhu käsi-pumbast „vänt, mis keeratakse taha”. (3. KAKi esseest)

Sarnastele probleemidele on ajakirjanduse veergudel osutanud ka Boltowsky (2006; 2011), käsitledes nuritõlkelisi sõjandustekste. Oskamatust tõlkimises tuleneb ka ülepingutatud keskendumine teisele keelele ja oma keele eripärade arvestamata jätmine (Erelt 2007: 105; sõjandustekstide kohta vt ka Kaljumägi 2004: 156).

Ent võõrsõnalembusel on veel teinegi tahk. Nimelt leidub sõjanduses küllalt juhte, kus terminil on juba laenuandvas keeles **metafoorne taust** (nt ingl k *contain*, *fix*¹¹). Siinse kirjutise mahupiiride tõttu jääb kujundlikkus praegu küll täpsema vaatluse alt välja, kuid peamised märksõnad olgu siiski esile toodud. Nimelt on traditsioonilises keelekorralduses peetud taolisi keelendeid (või vähemalt põhiosa neist) toorlaenudeks – seega taunitavateks (vrd Temmerman 2009: 223). Kognitiivsest teooriast lähtudes saab aga selliseid termineid käsitada keeleüleste kujunditena. Vastupidiselt klassikalisele terminoloogiateooria(te)le arvatakse tänapäeval üha enam, et kujundlikkusel on oskuskeeles oluline roll: just keele loov alge on see, mis aitab sageli

¹¹ *Fikseerima* (*fix*) – hoidma ära vaenulike jõudude, elanike, elanike grupi või organisatsiooni mingil osal liikumast ettenähtud aja jooksul ettenähtud kohast kaugemale; *siduma* (*contain*) – lubama vastase manöövrit vaid kindlal maa-alal (Paimla 2007: 60–62). Vrd Militerm: *fix* – *siduma*, *contain* – *karpima*. Seega on need lähimõisted, mistõttu sõltub ühest terminivalikust ka teine. Ilmneb, et teatud mõistete puhul kaldub nii allik- kui sihtkeeles valik just kujundliku termini kasuks (vrd nt inglise terminile *contain* väljapakutud eesti vasteid *siduma* ja *karpima*). Hakkab silma, et kujundlikku terminivarianti eelistatakse sageli ka siis, kui tegu pole abstraktmõistega. Samas pole see klassikalise kognitiivteooria järgi eelduspärane.

mõistet keelestada ja terminiprobleeme lahendada (Temmerman 2011: 167; vt ka McLaughlin 1995: 86). Lisaks on kujundliku taustaga terminid sageli **kasutajaskonnas juurdunud** ja annavad erialainimeste hinnangul **mõistet täpsemalt edasi** (vrd nt *võtmeala* – *oluline ala*¹²). Ilmneb, et kujundlikkus tuleb appi siis, kui on vaja **eristada lähimõisteid** (vrd terminivariante *kanaliseerima* ja *suunama*¹³). Niisiis võimaldab kujundlikkus tõepoolest ligipääsu (*epistemic access*) mõistetele ja mõistevaldkondadele, mida oleks muul moel raske mõtestada ja keelestada (vrd Temmerman 2002: 211; 2011a: 48; Black 1962: 37; kujundlikkusest eesti sõjandusterminoloogias vt ka Hendrikson 2013).

(5) Terminikujust johtuvate (kõrval)seostega põhjendatakse ka omasõnade sobimatust ja võõrsõnade eelistamist (nt variandi *meditsiiniline toetus* eelistamine variandile *tervishoiutoetus* kui „liiga tsivilistlikule”; vt Tameri 2009: 38). Kõrvalseoste tekkemehhanismi selgitatakse ühes essees järgmiselt.

Tinglikult jaotades on teine grupp terminoloogilisi probleeme seotud kaitsevälaste harjumuste ja hoiakutega st ei soovita ja ei taheta kasutada uuendatud terminoloogiat. Terminid tunduvad just nn „vanematele olijatele” kummalised ja võõrad, ning mõningate uute terminite puhul assotsieerub neile teine tähendus. (2. KAKi esseest)

Seostest ja kõrvaltähendustest räägitakse sageli ka siis, kui on vaja valida **kujundliku ja mittekujuandliku terminivariandi** vahel.

.../ termin kokkupõrge [ingl k engagement] võib tekitada väärassotsiatsioone (nt seostuda kahe auto kokkupõrkamisega). (Paimla 2007: 51)

ISO väljaandes seisab, et terminivalikute tegemisel tuleks eelistada emakeelseid, samas aga nenditakse, et vältima peaks terminikujusid, millega kaasnevad kõrvaltähendused (Terminology work 1999: 24). Kummatigi ilmneb

¹² Ingl k *key terrain* – paikkond või ala, mille hõivamine või hoidmine annab kummalegi võitlevale poolele suure eelise (Militerm; Paimla 2007: 48–49). Variant *võtmeala* viitab ilmekamalt kui nt *oluline ala* sellele, et tegu on alaga, mis annab ühele võitlevatest pooltest olulise edumaa. Kõnekas on, et *võtme*-täiendosa sisaldavaid terminivariante pooldasid kõik küsitluses osalenud (vt Paimla 2007: 49). Samas on kõnealust täiendosa eesti keelekorralduses taunitud kui võõrmõjulist. Vrd ka lähimõistet *ülioluline ala* (ingl k *vital ground* – ala, mida peab ülesande edukaks täitmiseks hoidma või kontrollima).

¹³ *Kanaliseerima (canalize)* – sundima vaenlast liikuma kitsale maa-alale; *suunama (turn)* – sundima vaenlast muutma liikumissuunda (Militerm; Paimla 2007: 60, 63–64.)

praktikas, et uute omasõnade puhul on need pahatihti paratamatu kaasnähe¹⁴. Sama juhtub ka siis, kui kasutatakse üldse uut tüve, kuna ei teki vajalikku seost – ja jällegi ei võeta uut omaks. Spetsialistide tõdemus, et omasõnadest johtuvad kõrvalseosed, on võõrsõnalemuse peapõhjuseid teistelgi erialadel (vrd nt Erelt 2007: 129).

(6) Sünonüümia suhtes on ohvitserid üksmeelselt resoluutsed: sõjandusterminoloogias ei tohiks sellel kohta olla (vt nt Paimla 2007: 26; Tameri 2009: 34; Afanasjev 2011: 27). Nimetatud põhimõttest lähtudes on kõikides magistritöodes pakutud igale vaatluse all olnud mõistele (inglisekeelsele terminile) vaid üks eesti vaste. Siinkohal paar näidet, kuidas ohvitserid oma üsna äärmuslikku seisukohta põhjendavad.

Käesoleva töö autori arvates on ka sõjandusterminoloogias tähtsam konkreetne ja ühtsus kui stiililine variatiivsus. Kui kasutada ühe mõiste puhul mitut terminit, siis kindlasti leidub neid, kes annavad sünonüümsetele terminitele erineva tähenduse. Sõjanduses on ühtne mõistmine ja konkreetne iseäranis oluline. (Paimla 2007: 26)

Selleks, et mõistetest saaksid kõik ühtmoodi aru, tuleks loobuda sünonüümide esitamisest ja mitte välja pakkuda ühele mõistele rohkem kui ühte vastet. Nii välditakse olukorda, kus tavakasutajatele võib jääda arusaamatuks sünonüümi ja eelistermini erinevus. Samuti ei koormaks termini-variandid mälu ning puuduks oht, et kasutajad hakkavad nende sisu erinevalt tõlgendama. (Afanasjev 2011: 27)

Eelesitatud mõtteavaldused taanduvad seega kahele põhilisele probleemkohale: terminivariandid koormavad mälu (vrd ka Tauli 1968: 94) ja ülediferentsimise oht (vrd Cabré 1999: 213; Erelt 2007: 117–118; Mereste 2000: 79, 81). Ülediferentsimise puhul püütakse teha terminoloogilist vahet samatähenduslikel sõnadel, mida keele üldseaduspärasused ei võimalda (Erelt 2007: 105) ja/või mille eristamise järele pole erialakeeles õigupoolest vajadust. Ülediferentsimise kohta leidub eesti sõjandusterminoloogias erinevaid näiteid (sõjanduses nt sõnapaarikud võime – võimekus ja imitatsioon – matke, viimaste eristamisest vt nt Mikkelsaar 1999: 4). Mereste (2000: 81) järgi tuleneb ülediferentsimine sageli võõrkeelist: hakatakse omistama terminoloogilist tähtsust varjunditele teise keele sõnastustavas või eristama ekslikult teise keele täissünonüüme.

¹⁴ Sõjanduses toodud näidetest on sagedasemad veel nt *siirmine* ja sellest tulenev *kiirsiirmine* (ingl k vastavalt *deployment* ja *rapid deployment*). Viimase puhul tekitab võõristust ilmselt ka keelendi häälikuline külg.

Niisiis pole võimalus, et terminivariantidele hakatakse omistama erinevaid tähendusi, mitte vaid teoreetilise. Vajab eraldi uurimist, kuivõrd olulisi mõistmisraskusi taolised juhtumid kaasa toovad¹⁵. Kaitseväelaste endi arvates on sellised olukorrad lubamatud ning võivad põhjustada lahinguplaanides ebakõlasid ja halvemal juhul inimelude kaotusi.

Ohvitseridest terminiuurimuste koostajad on leidnud oma põhjendustes tuge erinevatest oskuskeelekäsitlustest. Kuigi tänapäeval ei võeta sünonüümia suhtes üldiselt enam klassikalisele teooriale omast täiseitavat seisukohta (vt nt Cabré 1999: 213; Kull 2000: 101; Erelt 2007: 111), peetakse paralleelvariantide olemasolu normaalseks vaid tingimisi ja kindlates piirides. Kull (2000: 101) räägib küll sallitavast ja suisa soovitatavast sünonüümiast, kuid ka see peab olema allutatud kindlale korrapärarele, et säiliks oskuskeeleselgus ja ühemõttelisus. Tauli (1968: 94) seisukoht ühtib klassikalise terminoloogiateooriaga: iga sõna nõuab keelekasutajalt lisajõukulu (ökonoomsus-põhimõte). Erelt (2007: 126) nendib siiski järgmist: **ei saa ega tohi väita, et sünonüümial pole oskuskeeles kohta**, kuid erinevalt teistest allkeeltest pole see oskuskeeles üldiselt soovitatav. Variandid aitavad esile tuua mõiste mitmepalgelisust ja neid tuleb lubada niivõrd, kuivõrd see on vajalik tõhusaks suhtluseks (Erelt 2007: 126). Teisalt tõdetakse, et kuigi oskuskeeles tuleb esikohale seada eeskätt selgus, saab terminivariantidel olla erinev **stilistiline väärtus** (Erelt 2007: 120). Sõnatüved võivad oskuskeeles stiili rikkumata küll rohkem korduda kui teistes allkeeltes, kuid vaheldust on vaja siingi – selleks et võimaldada head, loomulikku stiili (nt terminite kontekstuaalsed lühikujud; vt Erelt 2007: 121).

Temmerman (2011b: 118) leiab, et varieerumisel on erialainimeste jaoks sageli **tunnetuslik põhjus** ja harva on tegu puhtstilistiliste kaalutlustega. Ometi jääb selgusetuks, kust läheb piir ülediferentsimise ja tunnetuslikest vajadustest lähtuvate terminivariantide vahel (seda enam et ülediferentsimisega on otseselt seotud mõistesegadike tekkimise oht; täpsemalt vt järgmist alapeatükki). Temmerman läheb veelgi kaugemale ja osutab vajadusele defineerida uuesti – tänapäeva Euroopa uue keelesituatsiooni valguses – standardimise mõiste, kuna varieerumine on terminoloogia väljakujunemise loomulik osa (*ibid.*, 109). Kaitsevälane võiks siinkohal ilmselt küsida, mida siiski teha niikaua, kui see on alles kujunemisjärgus, sest variatiivsus ja sõjandusterminoloogia peaksid teineteist justkui välistama. Kas ses aspektis ilmnev terminoloogiliste vaadete konservatiivsus tuleneb kaitsevaelaslikust

¹⁵ Tavast (2012: 227–228) nendib, et kuigi erialainimesed tunnetavad mõistmisraskuste ohtu ja konstrueerivad varmselt mõistmisraskuste teket illustreerivaid näiteid, ei ole „ehtsaid väärnimõistmise juhtumeid pädevate ja koostööle orienteeritud suhtlejate vahel /.../ dokumenteeritud”.

ühtse-käsuliini–mõtteviisist või on sõjanduskeele näol tegu tõepoolest valdkonnaga, millel on teiste oskuskeelte seas eristaatus?

3.3. Mõistesegadikud

Variatiivsuse küsimus pole sõjanduskeeles niisiis mitte kerge te killast. Terminivariantide kõrval, mille puhul on selgelt tegemist ülediferentsimisega, ilmub igapäevase terminoloogiatöö käigus ikka ja jälle päevavalgele mõistesegadikke, mis avalduvad terminitasandil **terminipundardena** (terminipusadena). Terminipundarde all mõtlen termineid, mis tähistavad sarnaseid või terminipesa lähimõisteid ja mille tähenduse või paiknemise suhtes eriala mõistesüsteemis ollakse vastandlikel seisukohtadel¹⁶. Nagu alapeatükis 3.1 mainitud, on terminipuntrad ohvitseride arvates sõjandusterminoloogia suurimaid probleemkohti. Kõnealune nähtus seostub ühest küljest eespool lahtiseks jäänud küsimusega, kuid võrd lubatav on sõjanduskeeles divergensus, ent teisalt ka tähendusnihete ja kujundlikkusega. Edasises tuuaksegi mõned näiteid taoliste segadike kohta, arutletakse nende tekkepõhjuste ja külgnevate probleemide üle.

Ohvitserid toovad oma kirjutistes esile, et segadused puudutavad isegi sõjanduse põhitermineid. Samale probleemile on viidatud ka erinevates (meedia)väljaannetes (vt nt Mikkelsaar 1999: 4; Rutiku 2003: 155–156; Boltowsky 2006 ja 2011; Soon 2010: 134).

Näiteid erinevatest tõlgendustest on palju. Täna tekitavad segadust ka elementaarsed terminid. /.../ Samuti on sarnase tähendusega terminite omavahel segiajamine täiesti tavaline. (4. KAKi esseest)

Vaikiv eeldus on, et terminil on olemas õige ja vale tähendus.

Ja probleem ei seisne mitte selles, et filoloogid ei oskaks termineid tõlkida, vaid hoopis selles, et tihti peale ei mõista nende tähendust isegi sõjaväelased ise. (3. KAKi esseest)

Arvamusavaldustes sisaldub eeldusena teinegi klassikalisele terminoloogia-teoriale omane seisukoht: eeldus, et kogu kasutajaskond peab saama täpselt ühte moodi aru nii terminite tähendussisust kui mõistesüsteemist. Praegu kaldutakse terminoloogias üha enam olema seda meelt, et taoline olukord saab eksisteerida vaid teoorias (vt nt Temmerman 2011b). Valdkonna eripära

¹⁶ Sõjanduskeel pole siin õigupoolest erand: Erelt (2007: 126) täheldab, et erialakeelisel tuleb sageli ette juhte, kus ühe mõiste tarvis on samal ajal kasutuses kaks või rohkem erinevat terminit, kusjuures sageli pole selge, kas need tähistavad ühte või mitut mõistet.

ja kaitsevæelaslikku mõtteviisi arvestades on resoluutsus ses küsimuses igatahes mõistetav.

Erinevast mõistekäsitusest võidakse teadlikuks saada alles terminoloogiatöö käigus ja siis, kui termineid omavahel arutama hakatakse.

Lisaks sellele paneb komisjoni töö ohvitsere ka sügavamalt mõtlema taktikaliste mõistete ja põhimõtete üle. /.../ Alati, kui tekib küsimus mingi termini tõlkimise osas, tuleb põhjalikult uurida antud termini sisulist tähendust. See sunnib ohvitsere vaatama kaugemale esmamuljest, mis tekib võõrkeelse terminiga kokkupuutumisel ja paneb nad mõtlema kogu temaatikale laiemalt. Tihti selgub, et senine arusaam ei olegi õige ning termini tähendus on hoopis midagi muud. (5. KAKi esseest)

Lisaks erinevale väljaõppetaustale põhjustavad sõjanduses taolisi lahkmeelususi nii teiste keelte mõju, parema terminivariandi otsingud (vt Erelt 2007: 109, 113) kui inimtunnetuse kalduvus omistada erinevatele keelekujudele erinevaid tähendusi (*ibid.*, 118). Terminivariandid levivad ja lõpuks ei teata enam, kas tegu on ikka päris samatähenduslike variantidega või mitte (mõeldagu kas või eeltoodud näitele sõnakujude *võime* ja *võimekus* terminoloogilise eristamise kohta, kusjuures neist viimane on hakanud esimese asemel vohama juba ka tsiviilkäibes).

Järgnevas esitatakse kaks tüüpnaidet mõistesegadikest, mis on nii ohvitseridele kui sõjandusterminoloogia komisjonile peavalu valmistanud.

Näide 1

Sõjanduskeeles käis kaua vaidlus selle üle, kas *engagement area* (EA) ja *kill(ing) zone* (KZ) on samatähenduslikud või mitte.¹⁷ Spetsialistidelt on siinkirjutaja kuulnud mitmeid erinevaid seisukohti:

- 1) KZ on kitsam kui EA (esimene on seotud vaid tuletegevusega, seal ei toimu sõbralike üksuste manöövrit vastupidiselt EA-le);
- 2) tegu on ühe ja sama mõistega, erinevus on sõjatasandis (KZ on taktika-, EA operatsioonitasandi termin);
- 3) KZ on EA vananenud variant;
- 4) EA on KZ-i eufemistlik variant (vrd eesti keeles *hävitusala/tapmisala* ja *löögiala*).

Paimla (2007: 51) leiab, et tegu on sama mõistega, ja soovitab nende kohta kasutada sama terminit.

Lisaks terminile engagement area on kasutusel ingliskeelne termin kill zone (FM 3-90 2001: 5-31), mis mõiste järgi samuti tähistab ala, kus toimub

¹⁷ Mõlema puhul on tegemist alaga, kus plaanitakse hävitada vastase üksus või selle osa(d).

vastase hävitamine. FM 7-8 (1992: 2-24-b) järgi on mõiste üks, kuid varitus (ingl k ambush) puhul nimetatakse seda kill zone. Käesoleva töö autori arvab, et segaduste vältimiseks tuleks eesti keeles nendele kahele ingliskeelsele terminile leida ühine eestikeelne vaste. (Paimla 2007: 51)

Eelnenud tsitaadi autoriga samale seisukohale jõuti spetsialistide kaasabil lõpuks ka sõjandusterminoloogia komisjonis (vt Militerm). Ent hoopis teistsugune vaatepunkt kajastub alljärgnevas esseekatkes, milles terminite erinevust selgitatakse juba viiendal moel.

Arendatav sõjanduskeel ei tohi kaotada nüansse, mille väljendamine ühe sõnaga võib vägagi raskendatud olla. Pisidetailide kadumisele võib viidata näiteks arutelu sõnade killing zone ja engagement area erinevuste üle. Tapetakse mõlemas alas, aga nüansiks on see, et ühes kavatseme seda meie teha ja teises plaanitakse meid tappa. Kui /.../ anda neile üks eestikeelne termin siis oleme me kaotanud juba midagi kvalitatiivset erialaliselt. (2. KAKi esseest)

Näide 2

Palju vaidlusi on põhjustanud pioneeriterminite *maskeerimine* ja *moondamine* suhe. Kahe maailmasõja vahelisel ajal peeti neid Eesti kaitseväes samatähenduslikeks ning käsitati üldmõistetena ('kõik tegevused, mille eesmärgiks on vastast petta ja viia eksiarvamusele meie tõelise seisukorra ja kavatsuste suhtes'; vt Pöder 2010: 10, Afanasjev 2011: 68; sama ka VST 1998: 127). Eesti kaitseväe vanema, nn vene taustaga koolkonna jaoks on *maskeerimine* üldtermin ja tähistab kõiki tegevusi, mille eesmärk on vastast eksitada, *moondamine* on aga selle osa (alammõiste)¹⁸. Samas on termineid eristatud ka nii, et *maskeerimine* tähistab värvuse muutmist, *moondamine* kuju ja suuruse muutmist (vt nt Pöder 2010: 13). Segadust ja põhimõttelisi koolkondlikke erimeelsusi peegeldab alljärgnevgi tsitaat pioneeritermineid käsitlevast magistritööst.

Praegu käib pioneerispetsialistide seas jätkuvalt vaidlus, kumba [maskeerimine või moondamine] eelistada. Kui ühe mõiste tarvis on kasutusel kaks terminit, hakatakse neid nagunii eristama – nagu kõnealuste terminitega on ka siiani sageli olnud, kuigi see pole õigupoolest funktsionaalne ega vajalik. Kuigi nii „Pioneeritegevuse käsiraamat” kui ka V. Pöder oma magistritöös „Pettetegevus ja selle rakendamine Eesti Kaitseväes” toovad välja, et tegemist on kahe erineva mõistega (maskeerimine – värvuse muutmine; moondamine – kuju ja suuruse muutmine), siis ingliskeelne terminoloogia

¹⁸ Olgu mainitud, et nimetatud eristust pooldas veel 2010. aastal ka sõjandusterminoloogia komisjon. Seda, millega taoline segadus võib päädida, illustreerib hästi praegu (st 2012. aasta kevadel) veel kehtiv „Pioneeritegevuse käsiraamat”. Mõisteselgituste peatükist ilmneb, et nii *maskeerimine* kui *pettetegevus* on defineeritud katusterminina: definitsioonid määratlevad sama mõistet, kuigi täiesti erinevas sõnastuses ja viiteta sünonüümiale (vt PT 2010: 8).

(camouflage) neil vahet ei tee. Sama kehtib ka kasutajaskonna kohta, kes kasutavad mõlemat terminit läbiseigi (maskeerimis-, moondamisvõrk; maskeerimis-, moondamisvahendid). /.../ teeb autor ettepaneku kasutada kõnealuse mõiste tähistamiseks vaid terminit maskeerimine ja kaotada Militermis sünonüüm. (Afanasjev 2011: 68)

Kuigi pioneerispetsialistidest magistritööde koostajad on *moondamise* ja *maskeerimise* eristamisvajaduse suhtes eri meelt (vt viimast tsitaati), arvavad mõlemad, et katustermin võiks olla *pettetegevus* (Pöder 2010: 13, Afanasjev 2011: 66–68). Viimane on nüüdseks kinnitatud üldterminina ka sõjandusterminoloogia komisjonis, *maskeerimine* ja *moondamine* aga selle samatähenduslike hüponüümidenäna (vt Militerm).

Sõjanduskeelest võib leida küllalt näiteid selliste vaidluste üle. Temmerman (2011a: 56) jõuab tõdemusele, et reaalsete tekstide puhul tuleb divergentsuse kui paratamatusega lihtsalt arvestada. Ühtlasi viitab ta võimalusele, et „ühtsed mõisted” ongi sageli just segaduste allikaks. Erelt (2007: 126) leiab, et terminivariantide (seega ka terminisegadike – RH) rohkus iseloomustab eelkõige kujunemisyrgus olevat eriala. Nagu sissejuhatuses mainitud, võib sõjanduskeeleski praegu leida stabiliseerumise märke¹⁹. Liigsetest variantidest vabanemine toimub loomuliku valiku teel ja võtab seetõttu palju aega, kuid terminikorrastusega saab Erelti (2007: 126) hinnangul asjade käiku kiirendada.

Mõistesegadike tekkimise taga on niisiis sageli sünonüümia ning üle- ja aladiferentsimine (st nii mõistete põhjendamatu eristamine kui selle vastandnähtus: mõistete mitteeristamine, hoolimata vajaduse olemasolust). Kahest esimesest oli eespool juba juttu, aladiferentsimise puhul olgu teema lõpetuseks toodud üks näide. Nimelt on siinkirjutaja osalenud aruteludes, kus on väidetud, et mõistete eristamisel peab olema kriteeriumiks õigekeelsussõnaraamat (edaspidi *ÕS*). Kui *ÕSi* järgi on kaks sõna samatähenduslikud, siis ei saavat anda neile ka oskuskeelis erinevaid tähendusi (hoolimata *ÕSi* saatesõnast, mille algul on rõhutatud, et sõnastik hõlmab eelkõige „kirjakeele kui üldrahvalikult kasutatava ja ühtseima keelekuju sõnavara”). Taoline seisukoht taandub sõnakesksele lähenemisele ja isegi mitte *ÕSi* asetamisele piiblistaatuse, vaid *ÕSi* väärtõlgendamisele. Kõigi erialakeelte ammendavale kirjeldamisele *ÕS* ju ei pretendeeri (ega saagi seda teha): peaks olema ilmne, et terminoloogias tekib sageli vajadus eristada üldkeeles sünonüümsete sõnade

¹⁹ Üks olulisi väljaõppe – ja sedamööda mõistekäsituse-terminikasutuse – ühtlustajaid on 2010. aastal KVÜÖA taktika õppetooli toonase ülema kol-ltn Enno Mõtsa koostatud õpik (vt KV MLA 2010). Põhiosa selles sisalduvaid termineid on läbi arutatud sõjandusterminoloogia komisjonis.

tähendusi²⁰. Sagedased on paraku vaidlused sellegi üle, kas sõjanduskeeles ikka võib anda sõnadele ÕSis esitatust erineva tähenduse²¹.

Oskuskeelt vaesestab laialt levinud kalduvus järgida ÕSi pimesi, vaid n-õ vormi tasandil, arvestamata keele siseomast ülekandevõimet ja väljendusjõudu. Lähtekoht peaks olema **erialainimese vajadus ja suhtlusfunktsioon**: kui mõisteid on vaja erialase mõtte väljendamiseks lahus hoida, siis tuleb seda ka teha. Nagu eespool sedastatud, raskendab praktikas olukorda pahatihti ülediferentsimise ja tunnetuslikust vajadusest lähtuva varieerumise ülihägus piir. Niisiis on terminoloogiaski võtmetähtsusega (*sic!*) kesktee leidmine: eesti keele eripära ja kirjakeelenormiga arvestamise kõrval ei saa tasalülitada eriala vajadusest lähtuvat varieerumist.

4. Kokkuvõtteks

Niisiis: kas sõjakeel keelesõjas? Ühel tasandil näib, et ohvitseride arvamusel on kohati üsna ühtsed. Seisukohavõttudes ja termininäidetes peegeldub valdavalt instrumentalistlik keelekäsitlus: keel on eeskätt vahend, mis peab olema võimalikult tõhus. Rõhutatakse ühtse terminikasutuse ja mõistekäsituse vajalikkust ning vajadust keelt ühtsuse saavutamise nimel suunata.

Kui aga jutt läheb konkreetsemale tasandile, algavad erimeelsused. Neist põhiosa taanduvad küsimusele, millist keelt ikkagi teabeedastuseks kasutada ning milline on mõiste tarvis sobivaim terminikuju. Erinevalt käsitatakse paljude mõistete tähendusvälju ja mõisteseoseid. Ühtsusvajaduse tõttu tähtsustatakse küll terminikorrastustööd, samas ei olda oma seisukohti kuigi aldis muutma ning lähtutakse sellest, kuidas on õpitud või harjutud. Ka küsimusele, milline peaks olema terminikorrastustöö tulemus, leidub erinevaid vastuseid. On neid, kes seavad omakeelse sõjandusterminoloogia vajalikkuse kahtluse alla ja soovivad üle minna inglise keelele, ning neid, kelle arvates on omakeelne terminoloogia tingimata vajalik. Nimetatud seikadest johtub kirjutise aluseks olnud tekstide mitmehäälsus (mis näib seisukohtade ühtsuse kohati ülegi kaaluvat) ja ka siinse käsitluse pealkiri.

²⁰ Näiteks esitab ÕS sõna *tempo* sünonüümivaste väljal sõna *kiirus* ja sellest lähtudes on väidetud, et mainitud sõnu ei tohiks ka oskuskeeles eristada. Terminil *tempo* on sõjanduskeeles siiski teistsugune tähendus, mille on tinginud erialane vajadus ('järjestikuste tegevuste rütm ja tihedus', vt KV MLA 2010: 249).

²¹ Näiteks esitab ÕS sõnale *kanaliseerima* tähendusseletusena 'kanalisatsiooniga varustama', mistõttu seda ei saavat sõjanduses kasutada terminina tähenduses 'sundima vastast liikuma kitsale maa-alale'.

Paljususe taustal hakkab siiski silma, et ohvitseride terminieelistused langevad sageli võõrsõnadele või tõlkelaenudeks peetavatele keelekujudele. Nende näol on nii mõnelgi korral tegu terminitega, millel on kujundlik taust. Selgub, et spetsialistide hinnangul annavad need mõistet täpsemalt edasi ja on kasutajaskonnas juurdunud. Seega võib osutada näiline sõnakesksus – kalduvus lähtuda võõrkeelsest terminivariandist – hoopis mõistekeskseks, põhjuseks keelendi taga olev keeleülene metafoor. Näib ka, et teatud mõistete puhul kalduvad ohvitserid eelistama kujundlikku terminit isegi siis, kui tegu pole abstraktmõistega, ehkki kognitiivsest metafooriteooriast lähtudes ei ole see eelduspärane.

Juurdumuse ja mõistele vastavuse kõrval nimetatakse võõrsõna eelistamise põhjusena veel seika, et omasõnadest johtuvad kõrvalseosed. Seoste ja kõrvaltähendustega kaldutakse valikuid põhjendama ka juhul, kui vähemalt ühel terminivariandil on kujundlik taust. See, kas keelendiga kaasnevad seosed häirivad või mitte, sõltub esmajoones isiklikust keeletajust.

Tekstides tuuakse esile, et segadused puudutavad isegi sõjanduse põhitermineid. See, kas erinev mõistekäsitlus ja sõnakasutus tegelikke mõistmisraskusi tekitab, on eraldi uurimisteema, kuid vähemalt ohvitseride seisukohtadele tuginedes võib mõisteline ja terminoloogiline segadus päädida sõjanduses kaose ja kaotusega. Viimasel ajal terminoloogias üha valdavamaks saavate seisukohtade valgel peaks see võimalus olema justkui välistatud. Kas mainitud vastuolu viitab sotsiokognitiivse lähenemise põhimõttelisele kitsaskohale või on tegu pelgalt mundrikandjate iganenud mõttestambiga või siis on sõjandus(keel)el teiste oskuskeelte seas tõesti eristaatus?

Olukorda komplitseerivad veelgi ohvitseride arvamused ja terminipõhjendused. Nende näol leiab kinnitust sotsiokognitiivse terminoloogiateooria üks olulisi postulaate: tõdemus, et terminivariantidel on erialainimeste jaoks tihti erinev tunnetuslik väärtus. Seda keerukamaks kujuneb aga piiri tuvastamine ülediferentsimise ja tunnetuslikest vajadustest lähtuvate terminivariantide vahel.

Variatiivsus johtub sageli niisiis mõistekäsituse erinevusest, mitte spetsialistide hooletusest või teadmatusest. Ohvitserid vaevad teraselt terminivariantide mõistelist ja keelelist paremust ning kasutavad argumenteerimisel piltlikkust, võrdlusi, kujundlikku väljendusviisi, kunstilisi liialdusi ja ironiat. Oma (eri)arvamusi põhjendades ollakse sageli poleemilised ja emotsionaalsed.

Kirjandus

- AAP-6** = NATO Glossary of Terms and Definitions (English and French) 2010. North Atlantic Treaty Organization Military Agency for Standardization. <<http://www.nato.int/docu/stanag/aap006/aap6.htm>>, (01.11.2011).
- Aastaaruanne 2010** = Kaitseministeeriumi sõjanduse ning julgeoleku- ja kaitsepoliitika terminoloogia komisjoni 2010. aasta aruanne.
- Arengukava 2011–2017** = Eesti keele arengukava 2011–2017. – Haridus- ja Teadusministeerium. <www.hm.ee/index.php?popup=download&id=10673>, (10.11.2011).
- Black, Max 1962**. Models and Metaphors. Ithaca: Cornell University Press.
- Boltowsky, Toomas 2006**. Tõlkeraamatute häda ja viletsus. Lugeja haarab kivi. – Sirp, 3. veebruar. <http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=2808:t-lkeraamatute-h-da-ja-viletsus&catid=7:kirjandus&Itemid=9&issue=3099>, (21.11.2011).
- Boltowsky, Toomas 2010**. Viis aastat hiljem, kivi endiselt peos. – Postimees, 15. jaanuar. <<http://www.postimees.ee/372387/viis-aastat-hiljem-kivi-endiselt-peos/>>, (21.11.2011).
- Cabrè, Marie Teresa 1999**. Terminology theory, methods and applications. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Erelt, Tiiu 2007**. Terminõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Erelt jt 2007** = Erelt, Mati; Erelt, Tiiu; Ross, Kristiina 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hendrikson, Reet 2013**. Sõjanduskeele ja kujundkeele ristteel ehk Kas kujund (oskus)keelt pigistab? – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, nr 9, lk 61–73.
- Kaljumägi, Karin 2004**. Terminoloogiatöö Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes ehk SSSR – seletav sõjandussõnaraamat. – Toimiv keel II. Töid rakenduslingvistika alalt. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Kerge, Krista 2012**. Keelekorraldus – kas ka täna? – Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiiu Ereltile 20. aprillil 2012. Koostanud ja toimetanud Maire Raadik ja Tiina Leemets. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 67–75.
- Kull, Rein 2000**. Kirjakeel, oskuskeel, üldkeel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- KV MLA 2010** = Eesti Kaitseväe maaväe lahingutegevuse alused. Maaväe ohvitseride ja staabitöö väljaõppejuhend. 2010. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste taktika õppetool.
- McLaughlin, Thomas 1995**. Figurative language. – Critical Terms for Literary Study. Second edition. Ed. by F. Lentricchia and T. McLaughlin. Chicago and London: The University of Chicago Press, pp. 80–90.
- Mereste, Uno 2000**. Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Mikkelsaar, Mart 1999**. Oskuskeel ja kaitsevägi. – Sõdur, nr 2, lk 4.
- Rutiku, Siret 2003**. Kuidas rääkida sõjast? Mõtisklus militaarkeelest. – Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste toimetised. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 152–162.

- Soon, Tiina** 2010. Mõni ääremärkus terminoloogi töölaualt. – Õiguskeel. Tallinn: Kirjastus Juura, lk 133–136.
- Tauli, Valter** 1968. Keelekorralduse alused. Stockholm: Vaba Eesti.
- Tavast, Arvi** 2002. Onomasioloogia ja semasioloogia vahekorraost oskuskeeles. Magistritöö. Juhendaja Mati Erelt. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetool.
- Tavast, Arvi** 2008. The translator is human too: a case for instrumentalism in multilingual specialised communication. *Dissertationes philologiae estonicae Universitas Tartuensis*.
- Tavast, Arvi** 2012. Keelehooldeteoreetiliste aluste otsinguil: naabervaldkonnad appi. – Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiiu Ereltile 20. aprillil 2012. Koostanud ja toimetanud Maire Raadik ja Tiina Leemets. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 224–234.
- Temmerman, Rita** 2002. Metaphorical Models and the Translation of Scientific Texts. – *Linguistica Antverpiensia*, No. 1, pp. 211–226.
- Temmerman, Rita** 2009. Why special language translators need insights in the mechanisms of metaphorical models and figurative denominations. – *The Meaning of Translation*. Ed. by B. Lewandowska & M. Thelen. Bern: Peter Lang, pp. 351–369.
- Temmerman, Rita** 2011. Researching plurilinguistic competences in specialised domains. Looking for means to prevent exclusion. – *European Journal of Language Policy*, No. 3.2. Liverpool University Press, pp. 163–174.
- Temmerman, Rita** 2011a. Stars, problem children, dogs and cash cows: evocative terminology in multilingual business communication. – *SYNAPS*, Vol. 25, No. 2. Bergen: Norwegian School of Economics, pp. 48–61.
- Temmerman, Rita** 2011b. Ways of managing the dynamics of terminology in multilingual communication. – *SCOLIA*, No. 25, pp. 105–122.
- Terminology work** 1999 = Terminology work – Principles and methods. 1999. Sweden: The International Organization for Standardization.

Allikad

- Afanasjev, Ainar** 2011. Kaitsevää pioneeriterminoloogia korrastamine. Magistritöö. Juhendajad Reet Hendrikson ja mjr Raul Kütt. Tartu: Kaitsevää Ühendatud Õppeasutused.
- Blum, Helle** 2012. Eesti-saksa juhtimisalane sõjandusterminoloogia. Magistriprojekt. Juhendajad Terje Loogus ja Reet Hendrikson. Tartu: Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond.
- Kessel, Jaan** 2005. Allüksuste taktika väljaõppes kasutatavate terminite korrastamine. Lõputöö. Juhendajad ktp Martin Herem ja Karen Kuldnokk. Tartu: Kaitsevää Ühendatud Õppeasutused.
- Köhler, Helen** 2005. Inglise-eesti maismaaoperatsioonide seletussõnastik (English-Estonian Explanatory Dictionary of Land Operations). Magistriprojekt. Juhendajad Enn Veldi ja kpt Martin Herem. Tartu: Tartu Ülikooli germaani-romaanii osakonna inglise filoloogia õppetool.
- Laarmann jt** 2001 = Laarmann, P. Lepik, I. Püssim, A. 2001. Väike inglise-eesti-taani seletav sõjandussõnastik. Magistriprojekt. Juhendaja Krista Vogelberg.

- Tartu: Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna germaani-romaani filoloogia osakond.
- Laidla, Aivo** 2004. Miinipilduja eriala väljaõppes kasutatavate terminite korrastamine. Lõputöö. Juhendajad kpt Martin Herem ja Karen Kuldnokk. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused.
- Militerm** = Sõjandusterminoloogia andmebaas Militerm.
<<http://termin.eki.ee/militerm/>>, (01.04.2012).
- Paimla, Raigo** 2007. Jalaväetaktika terminite ühtlustamine. Magistritöö. Juhendajad Reet Hendrikson-Pungar ja mjr Martin Herem. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused.
- PT 2010** = Pioneeritegevuse käsiraamat 2010. Tallinn: Maaväe Staap.
<<http://172.18.48.32/frame.html>>, (01.04.2012).
- Põder, Vesse** 2010. Pettetegevus ja selle rakendamine Eesti Kaitseväes. Magistritöö. Juhendajad Tõnu Tomberg ja Reet Hendrikson. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused.
- Tameri, Tarmo** 2009. Eesti Kaitseväe logistikaterminoloogia korrastamine. Magistritöö. Juhendajad Reet Hendrikson ja kpt Erlend Zirk. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused.
- Teesalu, Terje** 2001. Inglise-prantsuse-estli NATO terminite sõnastik. Magistriprojekt. Tartu: Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna germaani-romaani filoloogia osakond.
- VST 1998** = Valimik sõjandustermineid 1998. Koostanud Heino Ernits. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- ÕS** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toimetanud Tiiu Erelt. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
<<http://www.eki.ee/dict/qs/>>, (01.04.2012).

MILITAARNE RETOORIKA: ARAABIA KEVADE SÜNDMUSTE KAJASTAMINE AJALEHTEDES POSTIMEES JA EESTI PÄEVALEHT

Karen Kuldnokk

PhD (eesti keel)

KVÜÖA Kaitseväe keelekeskuse eesti keele lektor

1. Sissejuhatus

Siinse artikli autor on varem uurinud militaarset retoorikat Eesti osalusega välispoliitilises konfliktis (Iraagi-diskursuses) ja sisepoliitilises konfliktis (pronkssõduri-diskursuses)¹. 2011. aastal toimus islamimaailmas tähelepanuväärseid sündmusi (mitmed Lähis-Ida ja Põhja-Aafrika riigid tõusid üles oma juhtide valitsemise vastu), mis jõudsid ka Eesti meedia huviorbiiti. Seetõttu ongi praeguseks uurimisobjektiks see, kuidas kajastati araabia maailmas toimunut Eesti ajalehtedes.

2010. aasta 17. detsembril Tuneesia pealinna Tunise tänaval toimunu käivitas protsessi, mis sai maailmas tuntuks araabia kevade nime all. Tuneesiast alanud rahutused levisid Egiptusesse, Jeemenisse, Liibüasse ja Süüriasse. Mart Nutt kirjutab 2012. aasta veebruari Diplomaatias² ilmunud artiklis, et „araabia kevadet tervitati maailmas kui türanniavastast võitlust, milles kumab päikesekiir demokraatliku ühiskonna rajamiseks ja inimõiguste reaalseks alustamiseks nendes riikides”. Taoline lootusrikas retoorika saab 2011. aasta araabia kevade sündmuste kajastamisel ka üsna valdavaks.

Artiklis analüüsitakse militaarset retoorikat araabia kevade diskursuses. Uurimisobjektiks on 2011. aastal ajalehe Postimees ja Eesti Päevaleht võrguväljaandes ilmunud artiklid (peamiselt arvamustekstid), kus käsitletakse araabia kevade sündmusi. Analüüsiobjektiks on 14 ajalehes Postimees ja 4 ajalehes Eesti Päevaleht ilmunud teksti. Materjali valikul on peetud silmas

¹ **Kuldnokk, K.** 2011. Militaarne retoorika. Argumentatsioon ja keeleline mõjutamine Eesti kaitsepoliitilises diskursuses. Dissertations Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis. Tartu: Taru Ülikooli Kirjastus. [Edaspidi *Kuldnokk 2011*]

² **Nutt, M.** 2012. Araabia kevad suubub talve. – Diplomaatia, nr 101/102. Veebruar. (Edaspidi *Nutt 2012*)

eelkõige seda, et valimis oleksid esindatud erinevad argumendid ja seisukohad. Kuna ajalehes Postimees ilmus sel teemal rohkem arvamustekste, kajastub see ka valimis.

Kasutatavaks uurimismeetodiks on kriitiline tekstianalüüs, mille üks tuntumaid arendajaid on olnud Norman Fairclough³. Tekstianalüüsi kohaselt on tekstidesse kodeeritud ideoloogia, mistõttu on tekstide kaudu võimalik uurida võimuvahekordi. Keel on tähenduste potentsiaal ja tekstianalüüs vaatab, kuidas neid võimalusi ellu viiakse.

Keelekasutus on alati valik paljudest võimalustest, mistõttu ei saa väita, et see peegeldaks maailma ja tegelikkust objektiivselt. Igasugune keeleline valik on seotud teksti looja vaatepunktiga. Vaatepunkti valimine omakorda tähendab objektiivse kirjelduse võimatust: peale nähtu sisu edasiandmise annab iga kirjeldus infot ka kirjeldaja suhtumise kohta kirjeldatud sündmusesse ja selle kohta, millisena kirjeldaja tegelikkust näeb.⁴ Kirjutaja ühendab teksti luues oma kogemuse tegeliku maailmaga. Kirjutaja maailmavaade, see, kuidas ta liigendab nähtusi ning protsesse, avaldub suuresti sõnavara kaudu, selle kaudu, kuidas ta kirjeldatavaid nähtusi, protsesse ja osalisi nimetab ning kategoriseerib.⁵

Ajakirjandustekst on ühiskonna kommunikatsioonivajaduse põhivahend: eri inimrühmad kasutavad seda avalikkuse ja vastasrühmade mõjutamiseks. Kuna kõigis ajakirjandustekstides on tegemist nimetamisega, saavad tähendused seal erilise sümbolilise võimu⁶. Ajakirjandustekstis väljendab autori suhtumist näiteks see, kas teksti looja nimetab Eesti üksusi Iraagis okupatsiooni- või koalitsioonijõududeks. Seda, kuidas sündmusi, protsesse, inimesi tekstides esitatakse, uurib tekstianalüüs teksti tähistusfunktsiooni⁷ kaudu.

Raivo Palmaru rõhutab, et „objektiivsus on tegelikkuse konstrueerimisel kõigest operatiivne fiktsioon: oma subjektiivsete tegelikkusevisandite võrdlemine „objektiivse reaalsusega” osutub lähemal vaatlusel üksnes kujutiste

³ Vt nt Fairclough, N. 1989. *Language and Power*. London: Longman; Fairclough, N. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

⁴ Kasik, R. 2008. Meediatekstide analüüs. Eesmärgid ja meetodika. – Toim. R. Kasik. *Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 12. [Edaspidi *Kasik 2008*]

⁵ Fowler, R. 1996. *Linguistic Criticism*. Oxford: Oxford University Press.

⁶ Vt selle kohta Bourdieu, P. 1997. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press, p. 170.

⁷ Vt selle kohta Halliday, M. A. K. 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Hodder Arnold, pp. 29–30. [Edaspidi *Halliday 2004*]

võrdlemiseks saavutatud eesmärgiga.⁸ Tekstianalüüsis räägitakse kirjutaja ja teksti vahelisest suhtest kui modaalsusest. Theo van Leeuwen⁹ vaatab modaalsust kui sotsiosemiootilist lähenemist tõele. Tema väitel on modaalsus seotud nii teksti esitamise (fakt *versus* väljamõeldis) kui ka sotsiaalse kontekstiga ning erinevas kontekstis nähakse tõde erinevalt.

Tekstianalüüs lähtub sellest, et autori tehtud valikutega tekst loob tähendusi ja kujundab selle kaudu ka tegelikkust. Keelekasutuse uurijaid huvitab, mis juhib seda valikut: kuivõrd selline valik on isiklik, kuivõrd see sõltub aga kontekstist, ümbritseva keskkonna sotsiokultuurilistest tavadest, harjumustest ja huvidest.¹⁰ Kriitilise tekstianalüüsi lähtekohaks on idee, et sotsiaalne kontekst mõjutab keelekasutust ning keelekasutus omakorda kujundab ja loob sotsiaalset tegelikkust.

Kriitilise tekstianalüüsi meetodika kohaselt uuritaksegi siinses artiklis ühelt poolt teksti tähistusfunktsiooni ehk seda, kuidas tekstivahenditega maailmapilti kujundatakse: kuidas araabia maailmas toimuvat nimetatakse ja kirjeldatakse, milliseid argumente ja retoorilisi võtteid araabia kevade sündmustest kirjutamisel kasutatakse. Teiselt poolt on vaatluse all teksti suhtlusfunktsioon¹¹ ehk see, kuidas teksti kaudu suhtumist väljendatakse ja mõjutatakse: kuidas suhtutakse konflikti erinevatesse osalistesse (nt araabia maailm, lääneriigid). Teksti suhtlusfunktsiooni analüüs lähtub sellest, et tekstil on suhtluses mingid eesmärgid (nt teavitada, õpetada, veenda, kritiseerida). Kirjutades konstrueerib autor endale teatava diskursuserolli¹² ja samas annab ka lugejale vastuvõtjana teatava rolli, mida saab tekstis tehtud keeleliste valikute põhjal analüüsida.

Araabia kevade diskursuses esinenud retoorikat võrreldakse Iraagi-diskursuses kasutatud retoorikaga. Võrdluse aluseks on artikli autori 2011. aasta augustis kaitstud doktoritöö „Militaarne retoorika. Argumentatsioon ja keeleline mõjutamine Eesti kaitsepoliitilises diskursuses” järelused. Artikli

⁸ **Palmaru, R.** 2005. Munakivitee lõpus. Keele ja kommunikatsiooni mõjust ühiskonna terviklikkusele. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 39.

⁹ **Leeuwen, T. van** 2005. *Introducing Social Semiotics*. London and New York: Routledge, p.160.

¹⁰ **Kasik** 2008, lk 12.

¹¹ **Halliday** 2004, pp. 29–30.

¹² Diskursuserollide kohta vt nt **Sarapuu, K.** 2008. Suhtlustasandi tähendused ajalehtede juhtkirjades. – Toim. R. Kasik. *Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. [Edaspidi **Sarapuu 2008**]; **Kuldnook, K.** 2002. Interpersonaalsete suhete kujunemine internetiportaalis comment@delfi. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut; **Heikkinen, V.** 1999. Ideoloogiline merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 728*. Helsinki.

hüpoteesiks on väide, et araabia kevade sündmusi vaadatakse distantsilt (erinevalt Iraagi-sündmustest) ning see mõjutab ka diktaatorivastases võitluses kasutatavat retoorikat.

2. Araabia kevade sündmuste nimetamine ja kirjeldamine

Peamisteks arutlusteemadeks saab uuritavates ajalehtedes araabia kevade riikide tulevik, hinnatakse Lähis-Ida ja Põhja-Aafrika riikides toimuvat, samuti kujuneb diskussiooniteemaks lääneriikide reaktsioon toimuvale. Kuna kõige ägedam diskussioon käib leheveergudel Liibüas toimuva üle, siis on ka artiklis suuresti keskendunud Liibüa kodusõjale. Järgnevas vaadeldakse seda, kuidas araabia maailmas toimuvaid sündmusi nimetatakse, kirjeldatakse ja missugust suhtumist neisse väljendatakse.

Araabia kevade sündmuste puhkemise ajendina nähakse aastatega kuhjunud pettumust ja viha.

(1) *Aastatega kuhjunud pettumus ja viha* lekivad nüüd Araabia tänavale. (Martin Kala, PM 14.02.2011)

Araablasi nimetatakse alandatuteks, kelle hoovil valitseb kõrb ja põud ning kellel on demokraatianälg.

(2) *Alandatud araablaste hoovil valitseb kõrb ja põud, aga külluslike künade ette pääsevad vaid mustad lambad.* (Martin Kala, PM 14.02.2011)

(3) *Aga taas kord ei lase demokraatianälg kõhul iseenesestmõistetavalt edasi koriseda.* (Martin Kala, PM 14.02.2011)

Seega kasutatakse metafoore, mis viitavad soovitu puudumisele (*kõrb, põud, nälg*) ja isule puuduva järele. Liikumapaneva jõuna nähakse seejuures **raevu**.

(4) *./.../ on tegelikult võimatu öelda, millega päädib araabia maailma raputav „raevu kevad” või milline saab olema Gaddafi-järgse Liibüa režiim.* (Sven Mikser, EPL 28.03.2011)

Araabia maailmas toimuva nimetamisel ja kirjeldamisel kasutatakse veel metafoorse tähenduse omandanud sõnu *koidik* ja *ärkamine*. Ille Rohtlaan väidab¹³, et metafooride üks eesmärke on reaalsuse kujundlik konstruktsioon ja et mõnda metafoori rohkem kasutades võivad ajakirjanikud tugevdada või

¹³ **Rohtlaan, I.** 2006. Metafoorid meediatekstis: uudiste pealkirjad. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 631.

isegi luua lugejates teatavaid mentaalseid mudeleid. Kasutusele võetud metafoorid veenavad lugejat selles, et olukord araabia maailmas on lootusrikas.

Viendas näites seostataksegi araabia maailmas toimuvat koidikuga, seda nimetatakse kümnete miljonite ärkamiseks ja vabanemiseks.

(5) *Põhja-Aafrikas ärkavad praegu kümned miljonid. Veel kuu aega tagasi suhtus Egiptuse elanike absoluutne enamus oma riigi valitsemisse lootusetu loiduse või ülimalt küünilisusega. Nende praeguse entusiasmi nägemine teeb ju südame soojaks. Mõtled, kas pole tegemist järjekordse sammuga inimkonna üldise vabanemise teel.* (Mihkel Mutt, PM 04.02.2011)

Argument saab eelnevas näites ülla varjundi: Mihkel Mutt seostab siin Põhja-Aafrika ärkamist kogu inimkonna vabanemisega. Eitusevormis esitatud lause teemaosa (*mõtled, kas pole tegemist*) viitab justkui meedias levinud retoorikale, kuid selle taga võib täheldada ironiat.

Araabia maailmas toimuvaid sündmusi nähakse ka eneseväärikuse taastamisena.

(6) *Revolutsiooni südames asus taas kord inimene, kes haaras kontrolli omaenese elu üle ja taastas kaotatud väärikuse, araabiakeelse «karama»...* (Martin Kala, PM 30.09.2011)

Samas ka kritiseeritakse koidumetafoori ja seda, et USA sõjalist sekkumist Liibüas on nimetatud operatsiooniks „Odüsseia koidik” („Odyssey Dawn”).

(7) *Juba Liibüasse ninatoppimise operatsiooni nimi «Odyssey Dawn» peaks tähelepanelikuks tegema igatihe, kel aimu inglise keelest ja kes koolis kirjandusajaloo tunnis lausa ei maganud /.../ Peaks meelde tulema, et Odysseus tuias mööda meresid ringi kümme aastat, enne kui lõpuks koju jõudis.* (Jüri Pino, PM 18.04.2011)

Pino võtab 7. näites kritiseerija rolli¹⁴, mis väljendub argistiili (*tuias mööda meresid*) ja tingiva kõneviisi kasutuses (*peaks tähelepanelikuks tegema, peaks meelde tuletama*)¹⁵, ning avaldab seisukohta, et koidik võib venida pikaks. Sellele viitab Diplomaatias ka Kaarel Kaas¹⁶, kelle väitel „NATO juhitud rahvusvaheline sõjaline operatsioon lääneliitlastele siiski vaevalt et odüsseiaiks kujuneb”, Liibüa maa ja rahva jaoks aga ilmselt küll.

¹⁴ Vt Sarapuu, K. 2008, lk 131–143.

¹⁵ Vt selle kohta Sarapuu, K. 2003. Konditsionaali modaalsed funktsioonid juhtkirjades. – Toim. R. Kasik. Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 142–146.

¹⁶ Kaas, K. 2011. Koidu verevad sõrmed. – Diplomaatia, nr 92, aprill.

Kui ühelt poolt räägitakse Lähis-Idas ja Põhja-Aafrikas toimuvast kui ärkamisest, siis samal ajal võib märgata kasutatavas retoorikas ka kahtluse-noote ja hirmu. Mihkel Mutt avaldab arvamust (PM 04.02.2011), et see nn uus maailm võib olla ka esimene samm Egiptuse või koguni Põhja-Aafrika Islamivabariigi suunas. Mutt võtab kasutusele ka pimedusejõudude metafoori, millega ta viitab Moslemi Vennaskonnale.

(8) *Emotsionaalsel tasandil tekib küsimus: milleks me toetame nende maade ärkamist, kui selle tulemusena saavad tüüri juurde võib-olla pimedusejõud? Kas usufanaatikud on palju paremad ilmalikest türannidest? Türannid rõhuvad «vähemasti» ainult oma rahvast, aga äkki hakkavad uued jõud sekkuma ka maailma asjadesse – ikka oma religioosset missioonist lähtuvalt? See väljaitlemata hirm ju on õhus.* (Mihkel Mutt, PM 16.02.2011)

Sedasi loob Mutt vastanduse valguse- versus pimedusejõud ja viitab hirmule.

Araabia kevade sündmusi – sellele viitab ka kasutusele võetud metafoor *araabia kevad* – võrreldakse Ida-Euroopas toimunuga 1989. aastal. Euroopa Komisjoni presidendi nõunike rühma liige Matti Maasikas teeb 17. veebruari Eesti Päevalehe artiklis „Mitte päris 1989, aga ka mitte lootusetu” järelduse, et „tee, mis diktaatoreid raputavatel rahvahulkadel tuleb demokraatiani käia, on palju pikem kui oli idaeurooplastel”, sest neil puudub „selge paleus, mille järgi uut elu korraldama hakata, nimelt lääne demokraatiamudel”.

Eestlasi samastatakse analüüsitava diskursuses araabia rahvastega ja tuuakse esile see, et meie, eestlased, mõistame neid, sest oleme kogunud midagi sarnast ja see kogemus tekitab meis hirmu.

(9) *Rõhutud rahvastele, sealhulgas idaeurooplastele, tekitab tuttav tunne hirmujudinaid.* (Martin Kala, PM 14.02.2011)

Üheksandas näites nimetatakse eestlasi, kes paigutatakse küll idaeurooplaste alla, samamoodi rõhutud rahvasteks nagu Põhja-Aafrika ja Lähis-Ida rahvaid. Seega kasutatakse siin emotsionaalset mõjutamist, seda enam et poliitiline hirm on Eesti ühiskonnas olnud väga tugeva mõjuga¹⁷. Heiki Suurkask võtab Delfi arvamusrubriigis samuti seisukoha¹⁸, et Eestis on suhtumine araabia kevadesse alanud samastumisest võimuga ja et eestlased on araabia kevadesse suhtumisel lasknud end mõjutada oma punasest minevikust. Ta suhtub

¹⁷ Vt nt Miller, M. 2009. Hirm kui poliitiline mõjutusvahend ja selle kasutamine pronksiöö sündmuste näitel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna riigiteaduste instituut.

¹⁸ Suurkask, H. 2012. Revolutsioonidest Eestis ja mujal maailmas. 26. juuli. <<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/arvamus/heiki-suurkask-kirjutab-revolutsioonidest-estis-ja-mujal-maailmas.d?id=64727478>>, (05.09.2012).

Eestis valitsevasse hoiakusse kriitiliselt ja arvab eestlased samastuvat ikka kergemini despootliku võimuga kui tavalise inimesega Kairo, Tripoli või Damaskuse tänavail, kuna eestlased näevad despootliku võimu vastas olevat midagi veel hullemat. Seejuures viitab ta Talibani-taoliste võimuskeemide kehtestamisele, mis ohustaks Euroopat.

Ka Iraagi-diskursuses samastati meid, eestlasi, enne Iraagi sõja puhkemist Iraagi rahvaga, kus tunti kaasa iraaklastele, keda nimetati kannatavaks rahvaks¹⁹. Hilisematel aastatel toodi aga Iraagi-missiooni vastaseks argumendiks seda, et Eesti okupatsiooni alt vabanenud riigina ei saa sallida teiste riikide okupeerimist.²⁰

Selgelt eristub Liibüa kujutamine teistest Põhja-Aafrika riikidest. Kui teiste riikide puhul räägitakse vägivallast, siis Liibüale viitamisel kasutatakse tugevama emotsionaalse laenguga sõnu: *tapatalgud, verevalamine, massiline terror*.

(10) *Vägivalda esines ka revolutsioonile pööranud Tuneesias ja Egiptuses, kuid see pole ikkagi võrreldav tapatalgutega Liibüas.*
(Erki Bahovski, PM 06.09.2011)

(11) *Eile Pariisi kogunenud «Liibüa sõbrad» peavad leidma viisi, kuidas režiimimuutuse läbi teinud riigis verevalamine lõpetada ja lahkuda sealt nii, et algaks ülesehitustöö, mitte ühisest vaenlasest vabanenud poolte omavaheline arvete õiendamine.* (Juhtkiri, PM 02.09.2011)

(12) *Massiline terror esialgu relvitute protestijate vastu ajas ka võimuladviku käärima.* (Heiki Suurkask, EPL 24.10.2011)

Pärast Liibüa liidri Muammar Gaddafi surma (20. okt 2011) suhtutakse Liibüas toimuvasse endiselt lootusrikkalt, ent siiski ettevaatlikult.

(13) *Araabia kevadtuultes puhkenud rahvaülelõõn on võitnud ning loodetavasti lõpeb kodusõda Liibüas üsna pea, ent päris kindel viimases veel olla ei saa, sest üleval on hulk riskitegureid /.../ Loomulikult on selline kokteil riskantne ning mõistagi on üleminekuvalitsuse edasised sammud kriitilise tähtsusega, et poliitilisele kevadele järgneks tõepoolest viljakas suvi.* (Juhtkiri, PM 21.10.2011)

Ajaleht Postimees võtab 12. näite juhtkirjas teadjarolli²¹, millele viitavad adverbid *loomulikult* ja *mõistagi*. Seejuures jätkub aastaegadele viitav metafoorikasutus ja avaldatakse lootust, et kevad läheb üle viljakaks suveks.

¹⁹ Kuldnokk 2011, lk 67–68.

²⁰ Kuldnokk 2011, lk 93.

²¹ Vt Sarapuu 2008, lk 143–163.

2011. aasta lõpus tehakse kokkuvõtteid ja hinnatakse toimunud sündmusi. Ühelt poolt suhtutakse toimunusse endiselt positiivselt: taas viidatakse islamimaailma vabastamisele ja argumendina tuuakse esile demokraatia.

(14) *Araabia kevad 2011 tähendas islamimaade vabastamist nii terroristidest kui ka türannidest... Demokraatia on väga paljude muslimite jaoks nüüd see tee, mida mööda käia.* (Heiki Suurkask, Kaivo Kopli; EPL 29.12.2011)

Samas on aasta lõpus märgata ka pessimistlikke meeleolusid: viidatakse sellele, et olukord Lähis-Idas on ebamäärane ning tekitab läänes hirmu.

(15) *Lähis-Ida protestid on kutsunud läänes ka esile palju hirmu – justkui mõõdukas islamism, mis praegu võimule tuleb, oleks hullem veristest türannidest. Muslimi vennaskonna tegelikke eesmärke me hakkame peagi nägema nii Egiptuses, Tuneesias kui ka Palestiinas, seni lubavad nad luua vabamat ühiskonda.* (Heiki Suurkask, Kaivo Kopli; EPL 29.12.2011)

Ka Erik Männik on oma aastalõpu ülevaateartiklis „Araabia kuum aasta” (PM 30.12.2011) pessimistlik. Männik võtab siin endale objektiivse vahendaja rolli, viidates mitmetele vaatlajatele. Araabia kevade metafoor on hakanud asenduma nüüd sügise ja talve metafooriga.

(16) *Tõsiasi, et eelkõige ilmalike jõudude protestide tulemusena toimunud võimuvahetuste järel on võimule tulemas islamiparteid, on pannud mitmeid vaatlajaid rääkima araabia sügisest ja isegi araabia talvest. Tundub, et araabia maades toimub tagasimineku ning liberaalseid demokraatlikke riike selles piirkonnas sündimas ei ole. Pessimismi süvendab ka asjaolu, et senini on võim vahetunud vaid kolmes riigis.*

Ka Mart Nutt²² viitab 2012. aasta veebruari Diplomaatias sellele, et araabia kevadest on saanud araabia talv, sest araabia maailmas on küll mitmed liidrid võimult langenud, kuid režiim ei ole muutunud ning valitseb ebakindlus ja ettearvamatus.

3. Liibüa liider Muammar Gaddafi tekstiosalisena

Nii nagu Iraagi-diskursuses tõstis meedia tähelepanu keskpunkti Saddam Hussein'i isiku, saab araabia kevade diskursuses omaette viitamisobjektiks Liibüa liider Muammar Gaddafi. Suhtumine Gaddafisse on üldjuhul

²² Nutt 2012.

negatiivne. Talle viidatakse diskursuses tavapäraselt kui diktaatorile. Veel nimetatakse teda tiitli järgi neutraalselt *koloneliks*, millele lisatakse aga ka suhtumist väljendavaid epiteete (*hullumeelne kolonel*).

(17) *Paistis, et 2003. aastal algavad lääne, eeskätt USA ja Liibüa vahel mesinädalad ja sealt edasi uus soe ajastu, kui Liibüa liider kolonel Muammar al-Gaddafi oli kuulutanud riigi tuumaprogrammi lõppenuks.* (Erkki Bahovski, PM 06.09.2011)

(18) *2011. aasta algul oli Liibüa maa, kus kõike kontrollis üks hullumeelne kolonel. Nüüd on Liibüa maa, kus kontroll on jagunenud nõrga valitsuse ja sadade rühmituste vahel, kes kõik on oma sõna õigsuses veendunud.* (Hendrik Vosman, PM 20.02.2012)

Viitamist negatiivsetele omadustele kasutati Iraagi-diskursuses ka Saddam Husseinini nimetamisel. Teda nimetati näiteks *veriste kätega diktaatoriks, inimvaenulikuks türanniks, pukki pääsenud hulluks*²³.

Samasugust retoorikat nagu Iraagi-diskursuses, kus Saddam Husseinini võrreldi teiste diktaatoritega (mh Hitleri, bin Ladeniga), leidub ka araabia kevade diskursuses. Mihkel Mutt (PM 16.03.2011) võrdleb Gaddafit Hitleriga ja toob esile nende ühisjooni, kasutades seejuures negatiivse tähendusega sõnu (*psühhopaadid ja kinnisideedega*).

(19) *Seoses sellega ei saa mööda Hitlerist. Neil on Gaddafiga natuke ühisjooni. Isegi välimuselt, kuigi Gaddaffi on nägusam. Mõlemad on väga teatraalsed. Mõlemad on psühhopaadid ja kinnisideedega. Mõlema tegevlikkusetaju on tugevasti nihkes, kuigi mitte igas suhtes. Välismaaga läbi käies ilmneb mõlema puhul tähelepanuväärne praktiline kavalus.* (Mihkel Mutt, PM 16.03.2011)

Eriliselt tõstab Mutt esile selle, et mõlema diktaatori suhtumine rahvasse on sarnane. Seejuures loob ta intertekstuaalseid seoseid, viidates jumalate hämarusele.

(20) *Kui kuulda Gaddafi viimase aja segaseid, vaevalisi ja hüsteerilisi kõnesid, milles küll puudub Hitleri hoogsus, ilmneb, et temagi usub siiralt, et rahvas teda piiritult armastab. Hitleril läks sarnane tunne üle alles natuke enne päris lõppu, mil ta otsustas, et rahvas ei vääri teda ja peab hukkuma koos temaga. Gaddafi võib samuti valida «jumalate hämaruse» ja vägeva katastroofi.* (Mihkel Mutt, PM 16.03.2011)

²³ Vt Kuldnokk 2011, lk 69.

Seejuures ei samasta Mutt Gaddafit siiski täielikult Hitleriga. Ta mõnab Hitleri olevat parema kõnepidaja ning kasutab Liibüa riigipea kõnede viitamisel negatiivselt laetud sõnavara (*segased, vaevalised ja hüsteerilised kõned*).

Artiklites viidatakse Gaddafi ja lääneriikide liidrite sõbralikele suhetele. Niisamuti nagu Hussein, vastandatakse ka Gaddafi oma rahvaga.

(21) *Gaddafi aga nautis lääne liidrite toetust ja õlalepatsutusi. Nüüd on välja tulnud CIA dokumendid, mis näitavad sooje suhteid Gaddafiga. Keegi ei vaevunud eriti küsima, kuidas läheb Liibüa rahval. Kuid Gaddafi tegi sellise valearvestuse, mida on diktaatorid teinud ajaloos enne teda ja teevad ilmselt ka pärast Gaddafit – nad ei arvestanud rahvaga.* (Erki Bahovski, PM 06.09.2011)

Ühelt poolt võrdsustatakse Gaddafi siin lääneriikidega (*Keegi ei vaevunud eriti küsima...*). Seega on see ka süüdistus lääneriikidele. Teiselt poolt jälle samastatakse ta teiste diktaatoritega ajaloos (*Kuid Gaddafi tegi sellise valearvestuse, mida on diktaatorid teinud ajaloos enne teda /.../*).

Pärast Liibüa liidri Muammar Gaddafi surma 20. oktoobril 2011 avaldatakse rohkem artikleid, kus keskendutakse ka Gaddafi isikule. Nüüd võib Gaddafile viitamisel täheldada isegi kaudset heroiseerimist. Artiklipesalkirjades nimetatakse teda *kuningate kuningaks* (Kadri Veermäe, PM 22.10.2011) ja *revolutsiooni isaks* (Heiki Suurkask, EPL 24.10.2011) ning viidatakse sellele, et ta oli võib-olla isikuna suurem kui teised diktaatorid, sest ta ei lahkunud kuni lõpuni oma riigist.

Ühelt poolt tuuakse esile see positiivne meediakuvand, mille Gaddafi on enesest aastate jooksul loonud.

(22) *Heroilised poosid, taeva poole tõstetud käed, kiiskavvalged mundrid ja silmi varjavad päikseprillid kujunesid mehe kaubamärgiks /.../*
(Kadri Veermäe, PM 22.10.2011)

Taas luuakse vastandus Gaddafi *versus* Liibüa rahvas.

(23) *Oma viimasest persona non grata'ks kuulutamisest aga Gaddafi enam ei pääsenud, sest araabia kevadest haaratud liibüälased ei andestanud talle tema türanlikku valitsemisaega.* (Kadri Veermäe, PM 22.10.2011)

Samasugust verist retoorikat, mida varem kasutati Liibüas toimuvast kirjutamisel (*tapatalgud, verevalamine*), kasutatakse nüüd Liibüa liidri hukkamise kirjeldamiseks.

(24) *Nõrganärvilised said eile vastikusest kõvasti õlgu väristada, sest enamiku maailma ajalehtede esikülje oli vallutanud Liibüa endise diktaatori verine kogu. (Kadri Veermäe, PM 22.10.2011)*

Kadri Veermäe vastandab 24. näites samuti Liibüa rahva ja Gaddafi. Ta kasutab olukorra kirjeldamisel retoorikat, mille abil näitab, et rahvas on pöördunud oma liidri vastu sarnaste relvadega, nagu juht kasutas rahva vastu (*väriseva käega tehtud verised kaadrid*).

(25) */.../ kahtlemata löid liibüalased pretседendi peaaegu otseülekandega eksdiktaatori tapmisest. Need mobiiltelefoniga üles võetud, väriseva käega tehtud verised kaadrid jäävad veel kauaks meelde. (Kadri Veermäe, PM 22.10.2011)*

Kui võrrelda viitamist Husseinile ja Gaddafi, siis on märgata erinevust selles, et Husseinile nähti ohustavat kogu maailma, seevastu Gaddafi nähakse ohtu vaid oma rahvale. Kui Husseinile viidati eranditult negatiivselt, siis Gaddafi puhul võib märgata isegi tema kaudset heroiseerimist. Tema käitumist püütakse mõista ja temasse suhtutakse pärast tema surma koguni pisut tunnustavalt. Teda nähakse aumehena, kes ei lahkunud Tripolist ka siis, kui olukord oli kehv. Husseinile puhul sellist heroiseerimist polnud: teda nähti kogu maailma kurjuse kehastusena, tema võitles aga ka otseselt meie vastu, temal arvati olevat massihävitusrelv. Husseinile viidati tekstides ka eesnime pidi (Saddam), mis viitas tuttavlikkusele ja sellele, et temaga polnud vaja hoida distantsi²⁴. Gaddafi puhul aga sellist viitamist ei esinenud.

4. Lääneriigid tekstiosalisena

Üheks diskussiooniteemaks kujuneb diskursuses ka lääneriikide tegevus. Lääne reaktsioonile araabia maailmas toimuva üle annavad hinnanguid kultuuritegelased, ajakirjanikud ja poliitikud. Ühelt poolt torkab silma kriitika lääneriikide tegevuse suhtes. Mihkel Mutt on oma tekstis irooniline.

(26) *Lääs murrab pead, kuidas saaks teha nii, et säiliks rahu ja tasakaal, nafta jääks voolama, et edaspidigi saaks sõita püramiide kaema, aga kohalikel inimestel oleks siiski enam-vähem samad õigused ja vabadused, mida lääts on mitusada aastat kuulutanud kui universaalseid. Lääts tahab, et Egiptuses kujuneks midagi enam-vähem sarnast sellega, mis on neil endil kodus. (Mihkel Mutt, PM 04.02.2011)*

²⁴ Vt Kuldnokk 2011, lk 69.

Kriitika avaldub mitteneutraalse ja ülekantud tähendusega sõnavara kasutuses (*lääs murrab pead, püramiide kaema, mitusada aastat kuulutanud*), samuti tingiva kõneviisi kasutuses, mis väljendab täitumata soovi (*Lääs tahab, et Egiptuses kujuneks*).

Niisamuti nagu araabia kevade sündmuste nimetamisel viidati seostele Ida-Euroopaga, tehakse seda ka lääneriikide tegevuse kommenteerimisel. Matti Maasikas toob välja selle, et Ida-Euroopa ja araabia maade muutuste puhul on lääneriikide reaktsioon olnud sarnane.

(27) *Nagu meile toonased ärge-kõigutage-Gorbatšovi-paati-sõrmeviibutused, nii on Egiptuse ülestõusnutele ehmatavad ja solvavad nüüdsed kohmakad, hilinenud, ebaselged reageeringud Washingtonist, Brüsselist, Pariisist.* (Matti Maasikas, EPL 17.02.2011)

Autor võtab endale taas lääneriikide kritiseerija rolli²⁵, mis avaldub selles, et lääneriikide tegevust kirjeldatakse negatiivsete hinnangusõnade kaudu (*kohmakad, hilinenud, ebaselged reageeringud Washingtonist, Brüsselist, Pariisist*). Seejuures samastab ta taas meid, eestlasi, idaeurooplastega ja samal ajal ka Egiptuse ülestõusnutega.

Nii ajalehe Postimees kui ka Eesti Päevaleht juhtkirjades diskuteeritakse Liibüa kodusõtta sekkumise üle. Postimees ütleb üsna otse välja, et Liibüa suhtes peaks rakendama karme sanktsioone.

(28) *Karmid sanktsioonid, milles demokraatlik maailm peaks olema ühtne, on ilmselt ainuvõimalik keel, mida Liibüa diktaatori Muammar Gaddafi sugused üldse kuulda võtavad. Liibüa juhtkond Gaddafiga eesotsas on valinud ilmselgelt igasuguseid inimõigusi ja vabadusi eirava verise vägivalda tee.* (Juhtkiri, PM 01.03.2011)

Eelnevas näites avaldub Postimehe negatiivne suhtumine Liibüa liidrisse, keda nimetatakse diktaatoriks ning kelle režimi seostatakse ilmselgelt inimõigusi ja vabadusi eirava verise vägivaldaga. Samal ajal kritiseeritakse jälle lääneriikide tegevust. Konditsionaalikasutus väljendab taas soovitava olukorra ja tegelikkuse vastuolu (demokraatlik maailm peaks olema ühtne, kuid millegipärast pole).

Karme sanktsioone õigustava argumendina kasutatakse seejuures süütute ohvrite kannatusi.

(29) *Riikide sanktsioonid ei too mõistagi Liibüa kriisis lõpplahendust, kuid aitavad siiski lähemale, et lõpeks süütute ohvriteni viinud vägivald.*

²⁵ Sarapuu 2008, lk 131–140.

Üldjuhul jääb kõlama seisukoht, et lääneriikide sekkumine on küll vajalik ja kiiduväärne, samas on märgata kahtlusi selle suhtes, missugune võiks olla selle sekkumise mõju. Sven Mikser rõhutab seda (EPL 28.03.2011), et „meie reaalne sekkumine peab olema läbimõeldud ja vastutustundlik, vastasel juhul riskime olukorraga, kus nii lääneriikide kui ka lääneliku demokraatia maine saab araabia maailmas uue hoobi”. Mikser toob esile ka argumendi, et lääneriikide ettevaatlikkus tuleb Afganistani ja Iraagi valusatest kogemustest.

Ka Bahovski viitab sellele, et võrreldes olukorraga kümme aastat tagasi on ajad ja rahvusvaheline olukord praegu muutunud. Ta võtab endale teadjarolli, kui kasutab kindlat kõneviisi.

(30) Ajad, mil valjude fanfaarihelide saatel mindi Kosovosse, Iraaki ja Afganistani, on möödud. Isegi suhteliselt rahumeelse Kosovo (võrreldes Iraagi ja Afganistaniga) ülesehitamine on näidanud, kui pikk ja raske see protsess on. Ja kui palju rahvusvahelisi pingeid see tekitab.
(Erki BahovskiPM 06.09.2011)

Liibüa sündmustest kirjutades tuuakse argumendina esile ka lääneriikide huvi nafta vastu. Bahovski viitab 6. septembri 2011 Postimehes sellele, et „alanud on võidujooks selle nimel, kes saab Liibüa nafta kasutusõiguse”.

(31) Ülesanne on nimelt selles, kuidas vältida süüdistusi imperialismis ja nafta anastamises ning tekitada kuvand tsiviiliskute kaitsmisest (põhjus, miks NATO õhulööke alustas).

Lääneriikide tegevuse üle diskuteeriti ka Iraagi-diskursuses, kuid seal arutati pigem moraaliküsimuste üle, keskseks tõusis n-ö õige poole valimine, Eesti rolli määratlemine suhetes Ameerika Ühendriikide, Euroopa, NATO ja ÜROga²⁶. Araabia kevade diskursuses pole aga poole valimine oluline, sest seda konflikti vaadatakse distantsilt.

5. Eesti tekstiosalisena

Liibüas toimuva puhul jääb Eesti küll sekundaarseks diskursuseosaliseks, kuid 2011. aasta märtsis tõstatatakse küsimus, mis on Liibüa kodusõjal pistmist Eesti riigi ja julgeolekuga, ning püütakse määratleda ka Eesti rolli selles konfliktis. Postimehe uudistekstis (PM 21.03.2011) tsiteeritakse tollast kaitseministrit Jaak Aaviksood, kes võtab Eesti suhtes seisukoha. Lugejale edastatakse kaitseministri julgustav väide, et „praegu on maavägede saatmine

²⁶ Vt Kuldnokk 2011, lk 141.

liitlaste poolt välistatud”. Samas toetab kaitseminister rahvusvahelist üldsust ja ütleb välja Eesti seisukoha.

(32) «Eesti on jäänud selles küsimuses ettevaatlikult toetavale seisukohale, sest see, mis sünnib meie piiride taga, ja see vägivald on ka meie asi. Nii et päris ükskõikseks me jääda ei saa ja rahvusvahelise avalikkuse hoiaku, et Muammar Gaddafi peab lahkuma, eesmärgi nimel on ka jõu kasutamine õigustatud,» rääkis Aaviksoo. (PM 21.03.2011)

Seega mõnab Aaviksoo, et Eesti on samuti selle konfliktiga seotud ja vajadusel on õigustatud ka jõu kasutamine.

Kultuuritegelasi näib tegevat ärevaks mõtte Eesti sõdurid Liibüasse operatsioonile saata. Literaat Jüri Pino kritiseerib seda võimalust. Ta alustab üsna ülevoolava pöördumisega kaitsevaelaste ja nende emade-isade poole, kasutades selleks *teie*-vormi ja imperatiivi.

(33) *Poisid, pange ennast valmis. Emad-isad, pange ennast valmis. Ei lähe kaua aega, kui teie kõigil tuleb harjuda mõttega, et teie või teie pojad saavad osa suurepärasest pakkumisest minna Liibüasse sõdima.*
(Jüri Pino, PM 18.04.2011)

Pino viitab sellele, et juba *Liibüasse ninnatoppimise* operatsiooni nimi on „Odyssey Dawn”. Seejuures tuleb ta irooniliselt meelde seda, et „Odysseus tuias mööda meresid ringi kümme aastat, enne kui lõpuks koju jõudis”. Sedasi loob ta seose pikaleveninud Iraagi ja Afganistani operatsiooniga.

Pino tekstist võib leida kriitikat ka Eesti riigi senise tegevuse ja NATO operatsioonide toetamise suhtes. Ta kritiseerib vastastikuse toetuse ideed, mis on olnud üheks peamiseks argumendiks ka Iraagi- ja Afganistani-diskursuses. Seejuures loob ta *meie-nemad*-vastanduse, rõhutades meie väiksust ja nende suurust.

(34) *Meie, kurikuulsalt ja praalivalt väike rahvas, peame suurtele jalaväelasi andma, sest neil endal ei jätku. Meid pole ennast ollagi, aga ikkagi. Liitlaste värk. Hädaajal kraabitakse ka potipõhjust.* (Jüri Pino, PM 18.04.2011)

Seejuures kritiseerib Pino ka Eesti valitsust ja kasutab eestlastele viitamisel hinnangulist sõna *piigilohistajad*.

(35) *Meie ohjurid löövad kannad kokku ja ütlevad, jah, muidugi, liitlaskuhete nimel ei ole teiste poegadest kahju /.../*

Kuigi juba sakslased nurisesid kunagi, et on tüdinud olemast sõjasulased USA uhketele aatomirüütlitele. Nüüd oleme meie need piigilohistajad.
(Jüri Pino, PM 18.04.2011)

Sedasi kritiseeritakse Eesti ja Ameerika Ühendriikide liitlassuhteid. Kriitika toetub seejuures Iraagi- ja Afganistani-kogemusele. Samasugune kriitika oli valdav juba ka Iraagi-diskursuses. Seal kasutati Ameerika Ühendriikide ja Eesti suhete analüüsimisel mitmesuguseid metafoore, mis viitasid USA pehmele võimule²⁷ Eesti üle. Näiteks nähti Ameerika Ühendriike isanda ja Eestit sõjasulase rollis, Ameerika Ühendriike õpetaja ja Eestit õpilase rollis²⁸.

Eesti jääb selles konfliktis siiski kõrvaliseks osaliseks. Afganistani ja Iraagi kogemuse põhjal tõstatatakse küll küsimus, kas Eestit ähvardab võimalus ka meie sõjaks.

6. Kokkuvõte

Iraagi ja araabia kevade diskursus erinevad selle poolest, et Iraagi konfliktis olid osalisteks ja teemaks lääneriigid, Eesti ja kohalik diktaatorirežiim (see oli otsapidi ka meie sõda). Iraagi rahvas tekstiosaliseks ei olnud või kui, siis ainult passiivse kogejana, kannatajana. Araabia kevade diskursust vaadatakse seevastu distantsilt, osalisteks on just eelkõige kohalik rahvas ja diktaatorirežiim, vähem ka lääneriigid ja sekundaarsena Eesti (kas ähvardab võimalus meie sõjaks).

Araabia kevade sündmuste puhkedes valitses eufooria ja valdavaks sai lootusrikas retoorika. Räägiti ärkamisest, vabanemisest ja koidikust. Sekka kostus siiski ka kahtlusi, kardeti Moslemi Vennaskonna mõjujõu suurenemist ja viidati sellele, et ärkamist võivad takistada pimedusejõud. Araabia kevade sündmusi võrreldi Ida-Euroopas toimunuga, korduvalt toodi esile, et meie eestlastena oleme araabia rahva poolel ja mõistame nende tundeid, sest oleme kogenud minevikus midagi sarnast. 2011. aasta lõpus rõhutatakse sündmustele tagasi vaadates demokraatia olulisust. Samas on 2011. aasta lõpus hakanud esialgne lootus asenduma pettumusega ning araabia kevade asemel hakatud rääkima hoopis araabia sügisest ja talvest.

Omaette viitamisobjektiks araabia kevade diskursuses sai Liibüa liider Muammar Gaddafi, niisamuti nagu Iraagi-diskursuses tõsis meedia huviorbiiti Saddam Hussein. Kui Hussein nähti ohustavat kogu maailma,

²⁷ Mõiste *pehme võim* (*soft power*) on võtnud kasutusele USA poliitikaanalüütik Joseph S. Nye pärast Iraagi sõda. Ta defineerib pehmet võimu kui võimu, mille abil mõjutatakse teisi käituma meie soovi kohaselt ilma neid selleks sundimata. Nye' järgi tuleneb pehme võim vastava maa kultuurist, poliitilistest väärtustest ja välispoliitikast. Vt selle kohta lähemalt Nye, J., S. Jr. 2002. *The Paradox of American Power. Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*. Oxford: Oxford University Press. E-raamatute andmebaas Ebrary.

²⁸ Kuldnokk 2011, lk 65–66.

siis Gaddafis tajuti ohtu vaid Liibüa rahvale. Gaddafile viitamisel kasutati üldjuhul negatiivset sõnavara, kuid pärast tema surma võis märgata ka tema kaudset heroiseerimist.

Lääneriikide tegevusse suhtuti ühelt poolt kriitiliselt. Oodati, et lääne-riigid peaksid justkui midagi tegema, samas viidati sellele, et lääne olukord on keeruline, et lääneriigid on toetanud Liibüa liidrit enese huvides, kuid Liibüa rahvas on jäetud kõrvale. Ajalehtede juhtkirjades võeti seisukoht, et sekkuda oleks küll vaja, kuid kardeti, et sekkumine võib ohutada läänevastasust. Viidati teistsugusele rahvusvahelisele olukorrale ning oma seisukohtade põhjendamisel toodi argumendina esile Afganistani ja Iraagi kogemus. Kritiseariti võimalust, kui Eesti peaks oma sõdurid Liibüasse missioonile saatma. Seejuures kritiseeriti ka Eesti valitsust võimaluse eest Eesti sõdurid Liibüasse saata.

Kokkuvõttes mõjutas araabia kevade diskursuses kasutatavat retoorikat suuresti see, et sündmusi vaadati distantsilt ja need ei mõjutanud otseselt Eestit.

Allikad

Eesti Päevaleht

Matti Maasikas „Mitte päris 1989, aga ka mitte lootusetu”, 17.02.2011

Sven Mikser „Kas demokraatia vältimatu võidukäik”, 28.03.2011

Heiki Suurkask „Võidukas sõda, mis tappis Revolutsiooni Isa Gaddafi”, 24.10.2011

Heiki Suurkask, Kaivo Kopli „Uus maailmakord ilma bin Ladeni varjuta pea kohal”, 29.12.2011

Postimees

Mihkel Mutt „Ärkamine valgusse või pimedusse”, 04.02.2011

Martin Kala „Kui valdavaks saab lootus”, 14.02.2011

Mihkel Mutt „Araabia kevade nõoked”, 16.02.2011

Hendrik Vosman „Liivatorm Liibüas”, 20.02.2012

Juhtkiri „Sanktsioonide keel võib olla ainumõistetav”, 01.03.2011

Mihkel Mutt „Lääs diktaatori meistrklassis”, 16.03.2011

„Aaviksoo: Eesti otsene osalus Liibüas ei tule kõne alla”, 21.03.2011

Jüri Pino „Tere tulemast uude sõtta”, 18.04.2011

Juhtkiri „Liibüa ja araabia kevad”, 02.09.2011

Erki Bahovski „Liibüa – võrrand mitme muutujaga”, 06.09.2011

Martin Kala „Müür ja muna”, 30.09.2011

Juhtkiri „Türanni surm”, 21.10.2011

Kadri Veermäe „Kuningate kuningas on surnud”, 22.10.2011

Erik Männik „Araabia kuum aasta”, 30.12.2011

Kirjandus

- Bourdieu, P.** 1997. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N.** 1989. *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough, N.** 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fowler, R.** 1996. *Linguistic Criticism*. Oxford: Oxford University Press.
- Halliday, M. A. K.** 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Hodder Arnold.
- Heikkinen, V.** 1999. Ideoloogiline merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 728. Helsinki.
- Kaas, K.** 2011. Koidu verevad sõrmed. – *Diplomaatia*, nr 92, aprill.
- Kasik, R.** 2008. Meediatekstide analüüs. Eesmärgid ja meetodika. – *Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad*. Toim. R. Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 10–64.
- Kuldnokk, K.** 2002. Interpersonaalsete suhete kujunemine internetiportaalis comment@delfi. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- Kuldnokk, K.** 2011. Militaarne retoorika. Argumentatsioon ja keeleline mõjutamine Eesti kaitsepoliitilises diskursuses. *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Leeuwen, T. van** 2005. *Introducing Social Semiotics*. London and New York: Routledge.
- Miller, M.** 2009. Hirm kui poliitiline mõjutusvahend ja selle kasutamine pronksiöö sündmuste näitel. *Bakalaureusetöö*. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna riigiteaduste instituut.
- Nutt, M.** 2012. Araabia kevad suubub talve. – *Diplomaatia*, nr 101/102, veebruar.
- Nye, J., S. Jr.** 2002. *The Paradox of American Power. Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*. Oxford: Oxford University Press. E-raamatute andmebaas Ebrary.
- Palmaru, R.** 2005. Munakivitee lõpus. Keele ja kommunikatsiooni mõjust ühiskonna terviklikkusele. – *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 35–52.
- Rohtlaan, I.** 2006. Metafoorid meediatekstis: uudiste pealkirjad. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8, lk 626–636.
- Sarapuu, K.** 2003. Konditsionaali modaalsed funktsioonid juhtkirjades. – *Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte*. Toim. R. Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 142–146.
- Sarapuu, K.** 2008. Suhtlustasandi tähendused ajalehtede juhtkirjades. – *Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad*. Toim. R. Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 100–192.
- Suurkask, H.** 2012. Revolutsioonidest Eestis ja mujal maailmas. 26. juuli. <<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/arvamus/heiki-suurkask-kirjutab-revolutsioonidest-estis-ja-mujal-maailmas.d?id=64727478>>, (05.09.2012).

VLADIMIR PUTINI MÜNCHENI KÕNE TÕLKIMISEST JA TÕLGENDAMISEST EESTI AJAKIRJANDUSES

Sirje Kupp-Sazonov

MA (vene keel)

TÜ tõlkekeskuse suulise tõlke assistent

1. Sissejuhatus

Eesti ajakirjanduse ei ole eriti levinud tava tõlkida välispoliitikute pikemaid sõnavõtte, enamasti piirduakse analüüsivates artiklites kahe-kolme olulisema mõtte tsiteerimisega. Seetõttu on selge, et kui mõni poliitiline kõne on ära teeninud au saada tõlgitud kas tervikuna või vähemalt suuremas osas, on tegu tähelepanuvääriva tekstiga. Üheks selliseks oluliseks sõnavõtuks on Venemaa riigipea Vladimir Putini 2007. aastal Müncheni julgeolekukonverentsil peetud kõne, mis tekitas teravat vastukaja.

Müncheni julgeolekukonverents on esinduslik üritus, mis toimus 2007. aastal juba 43. korda. Konverentsist võtsid osa poliitikud, sõjaväelased ja spetsialistid enam kui 40 riigist, nende hulgas näiteks USA välisminister Robert Gates ja Saksamaa kantsler Angela Merkel.

Lääne-Euroopa meediaväljaannetes avaldatu põhjal võib väita, et Putini esinemine põhjustas isegi pisut paanikat. Leidus neidki, kes võrdlesid Venemaa riigipea sõnavõttu W. Churchilli Fultonis peetud kõnega 1946. aastal, kus viimane muuhulgas tõdes, et Euroopas on langenud raudne eesriie ning seda esinemist loeti sisuliselt külma sõja alguseks¹. Muuhulgas väideti ka, et Putini kõnest õhkus agressiivsust ja ähvardusi².

Venemaa riigipea 10. veebruaril 2007. aastal peetud kõne kestis kokku 1 tund ja 15 minutit, sellele järgnes küsimustele vastamine. Esimesena

¹ Vt **Not a cold war, but a cold tiff**. 2007. – The Economist. 15. veebruar.

<<http://www.economist.com/node/8703054>>, (26.09.2012);

Watson, R. 2007. Putin's speech: Back to cold war? – BBC News, February 10.

<<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6350847.stm>>, (26.09.2012).

² **Rolofs, O.** A breeze of Cold War.

<<http://www.securityconference.de/Putin-s-speech.381+M52087573ab0.0.html>>, (26.09.2012).

avaldas kõne tõlke 17. veebruaril 2007 Postimees, tõlge pärines Marek Laane³ sulest. Edasi levis kõne tõlge ka juba teistesse internetiallikatesse. Lisaks sellele avaldasid Eesti suuremad päevalehed (Postimees⁴, Eesti Päevaleht⁵, Õhtuleht⁶) mitmeid Putini sõnavõttu analüüsivaid artikleid.

Selle kõne olulisust mõistsid Eesti kõrval ka teised riigid ning tekst on tõlgitud teistesegi keeltesse, tervikuna näiteks inglise keelde⁷. See annab võimaluse kõrvutada eestikeelset tõlget ingliskeelsega.

2. Poliitiline tekst ja selle tõlkimise eripärad

Paul Chilton on öelnud: „Lääneliku poliitilises idees on kinnistunud arvamus, et keel ja poliitika on teineteisega väga tihedalt seotud kõige sügavamatel tasanditel.”⁸ Tänapäeva globaliseerunud maailmas on aga eriti suur tähtsus välispoliitikal, mistõttu omandavad paljud ühiskondlik-poliitiliste tekstide tõlked erilise tähenduse: neist saavad propaganda ja poliitilise võitluse relvad. Ühiskondlik-poliitilised tekstid on oma olemuselt väga erinevad nii stiili kui žanrilise kuuluvuse poolest. Poliitilise teksti määratlemisel on olulised tekstivälised, kontekstuaalsed tegurid: osalised, kes tekste loovad ja kellele need on suunatud, ning tegevused, mille osa on tekstid ja keeleline suhtlemine⁹. Inga Kukk väidab, et kuigi poliitilised tekstid võivad puudutada kõikvõimalikke avaliku elu valdkondi (nt majandust, haridust, kultuuri,

³ **Laane, M.** (tõlk.) 2007. Vladimir Putin: ühe peremehega maailm on hukatuslik. – Postimees, 17. veebruar. <<http://www.postimees.ee/180207/esileht/ak/245431.php>>, (26.09.2012).

⁴ **Koorits, V.** 2007. Putini kõne paljastas Kremli võimuiha naabermaade üle. – Postimees, 12. veebruar. <<http://www.postimees.ee/120207/esileht/siseuudised/244388.php>>, (26.09.2012).

⁵ **Suurkask, H.** 2007. Putin ründas USA imperialismi. – Eesti Päevaleht, 12. veebruar. <<http://www.epl.ee/news/valismaa/putin-rundas-usa-imperialismi.d?id=51075119>>, (26.09.2012).

⁶ **Erilaid, T.** 2007. Putin ründas Ühendriike. – Õhtuleht, 12. veebruar. <<http://www.oh tuleht.ee/217983>>, (26.09.2012).

⁷ **Russian President Vladimir Putin's Speech at the 2007 Munich Conference on Security Policy.** 2007. – The International Relations and Security Network. <<http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/ISN-Insights/ObjectDetail/?ots736=69f57a17-24d2-527c-4f3b-b63b07201ca1&lng=en&ots627=fce62fe0-528d-4884-9cdf-283c282cf0b2&id=28802>>, (26.09.2012).

⁸ **Chilton, P. A.** 2005. Analysing political discourse: theory and practice. London, New York: Routledge, p. 4.

⁹ **Dijk, T. A. van** 1996. What is political discourse analysis? – Belgian Journal of Linguistics 11, pp. 12–15.

keskkonnakaitset), eristab neid enamikust muudest tekstidest refleksiivsus¹⁰. Hoolimata teksti teemast „on poliitiliste tekstide eesmärgid alati suuremal või vähemal määral seotud poliitilise ellujäämise, võimuvõitluse, juba kättesaadud võimu säilitamise ja legitimeerimisega”¹¹.

Tõlketeoorias on levinud seisukoht, et iga tekstitüübi tõlkimine on erinev. Tõlkija peab valima näiteks žanrist lähtudes õige tõlkestrateegia. Inga Kukkk leiab, et „kuigi ei ole olemas tekstistruktuure või keelevahendeid, mis oleksid ainuüksi või tüüpiliselt „poliitilised” ning esineksid ainult poliitilistes tekstides /.../, võib siiski oletada, et on olemas keelelisi struktuure ja tähendusi, mis on poliitilises keelekasutuses tüüpilisemad kui mõned teised”¹². Üldiselt on peaaegu igasugune poliitiline tekst keeruline nähtus, sest „poliitikatekstides esinevad huvitavas kombinatsioonis ühelt poolt täpse ja kompleksse tähendusega tehnilised terminid ning teiselt poolt eufemismid ja ähmase või laetud tähendusega sõnad”¹³. Christina Schöffneri hinnangul kasutab kõneleja ähmase tähendusega termineid näiteks siis, kui ta räägib tundlikul teemal ega soovi kedagi oma auditooriumist solvata¹⁴.

Schöffner toob välja järgmised poliitilise teksti eripärad¹⁵.

1. Kultuuriline seotus: sageli sisaldavad sedalaadi tekstid palju kultuuri-põhiseid viiteid ajaloole, olulistele paikadele või isikutele. Ka Putini kõnes on palju selliseid elemente (viited ajaloolistele sündmustele ja isikutele).
2. Ideoloogiline aspekt: iga poliitik esindab mingisugust ideoloogiat, seega väljendavad kõik tema sõnavõtted või kirjutised oma autori poliitilisi vaateid.
3. Levinud võtteks poliitilistes tekstides on erinevate pöördumiste ja retooriliste küsimuste kasutamine. Nagu edasisest analüüsist näha, ei puudu need võtted ka Venemaa riigipea esinemisest.
4. Adressaatide rohkus: poliitilised kõned on mõeldud suuremale publikule kui vaid auditoorium, kes seda kõnet kuulab.

¹⁰ Kukkk, I. 2000. Poliitilise teksti tunnused ja analüüsivõimalused. – Eesti keele allkeeled. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 129.

¹¹ *Ibid.*, lk 129.

¹² *Ibid.*, lk 130.

¹³ Gastil, J. 1992. Undemocratic discourse: a review of theory and research on political discourse. – *Discourse and Society* 3 (4), pp. 474–479.

¹⁴ Schöffner, C. 2001. Annotated Texts for Translation: English-German – Functionalist Approaches Illustrated. Multilingual Matters Ltd, Clevedon, pp. 134–135.

¹⁵ Schöffner, C. 1997. Strategies of Translating Political Texts. – *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 119–120.

Eespool mainitu esitab poliitilise teksti tõlkimisele oma nõudmised. Täpsemaks ja parimaks võib pidada seda tõlget, mis mõjub kuulajatele/lugejatele samamoodi nagu originaaltekst. Kuna poliitilise teksti eesmärk on mõjutada inimeste arvamust, ei saa pidada adekvaatseks sellist tõlget, mis annab küll edasi originaali sisu, kuid millel puudub sarnane mõju.

3. Vladimir Putini kõne tõlke analüüs

Enne Putini kõne originaalteksti ja selle tõlke võrdlemist tuleks tähelepanu pöörata sellele, et tõeline originaal on tegelikult hoopis suuline tekst, mis on tõlkimise käigus muutunud kirjalikuks. On vähe tõenäoline, et tõlkija on aluseks võtnud Putini suulise esinemise, sest kõne kirjalik versioon oli avaldatud juba järgnevatel päevadel pärast sõnavõttu. Seega võib peaaegu kindlalt väita, et tõlge on tehtud kirjaliku teksti põhjal, ometi ei saa suulist aspekti täiesti kõrvale jätta. Tuleb silmas pidada, et originaaltekst on mitu korda teisenenud: esimene kord siis, kui suulisest kõnest sai kirjalik tekst, ja teine kord siis, kui see tõlgiti eesti keelde. Originaalteksti suulisust on oluline rõhutada sellepärast, et suulise kõne puhul annavad peale sõnade infot edasi ka kõneleja hääletoon, miimika jms. Kogemustega tõlgid (nii sünkroon- kui ka järeltõlke puhul) on seisukohal, et kõige parem on tõlkida siis, kui kõnelejat nähakse. Inimese kehakeelest on võimalik välja lugeda seda, kas öeldut mõeldakse tõsiselt või peitub seal hoopis iroonia. On selge, et kõik need väikesed, kuid olulised nüansid lähevad kirjalikus tekstis kaduma. Sellest hoolimata on oluline, et tõlkija vaataks võimalusel kindlasti ka esinemist ennast, et paremini mõista, mis peitub öeldud sõnade taga.

Kõne tõlke puhul tuleb esimese asjana märkida, et Vene Föderatsiooni presidendi kõne ei ole tõlgitud tervikuna või vähemalt ei ole terviktõlge avalikkuse ette jõudnud. Tekstis on väljajätumärgiga /.../ antud mõista, et osa teksti on jäänud tõlkimata. Siin tekib küsimus: miks on osa originaaltekstist jäetud tõlkimata? Üldiselt jäetakse tavaliselt tõlkimata ebavajalik osa, seda loomulikult nende tekstide puhul, mis sellist lähenemist üldse lubavad. Ei ole mõeldav, et tõlkija otsustab näiteks jätta mingi ilukirjandusteose puhul tõlkimata peatüki, kus autor kirjeldab mõnda oma tegelast, sest peab seda ebaoluliseks. Samuti ei ole näiteks aktsepteeritav jätta tõlkimata osa juriidilisest tekstist. Nagu juba öeldud, on tõlkija Putini kõne puhul teinud valiku, mida tõlkida ja mida mitte. Tõlkimata on jäänud ka pärast esinemist Putinile esitatud küsimused ja nende vastused. Kuigi võiks arvata, et need küsimused ja vastused ei ole kõne lahutamatu osa, aitavad need kindlasti paremini mõista mõnda kõnes esitatud seisukohta. Seega annaks tõlge kõige

terviklikuma pildi vaid sel juhul, kui tõlgitud oleks ka kõnele järgnenud osa. Venemaa presidendi kõnest enesest on jäänud tõlkimata umbes 30%, mis on tegelikult väga suur osa.

Selleks et selgitada välja, millest on tingitud teatud kõneteksti tõlkimata jätmine ja kui palju see mõjutab tõlget tervikuna, tuleb kõnealuseid lõike põhjalikumalt analüüsida. Üldjoontes võib tõlkimata jäänud tekstiosad jagada tinglikult viide rühma.

1. Kõneleja viitab kellegi teise sõnadele, sealhulgas viidatakse nii konverentsil osalejatele kui ka mineviku suurkujudele (1., 2. ja 3. näide).

(1) *Господин Тельчик вот об этом очень мягко упомянул.*

(2) *Госпожа Федеральный канцлер упомянула уже об этом.*

(3) *Как сказал еще в первые дни разгоравшейся Второй мировой войны Франклин Рузвельт: «Где бы ни был нарушен мир, мир повсюду оказывается в опасности и под угрозой».*

2. Kõneleja viitab minevikusündmustele (4. ja 5. näide).

(4) *Еще в середине 80-х годов [прошлого века] наши американские партнеры на практике провели перехват собственного спутника.*

(5) *Камни и бетонные блоки Берлинской стены давно разошлись на сувениры.*

3. Kõneleja pöördub auditooriumi või konkreetse inimese poole publiku hulgast (6. ja 7. näide).

(6) *Ведь я правильно понял Ваш вопрос?*

(7) *Уважаемые дамы и господа!*

4. Kõneleja viitab Venemaa koostööle mõne teise riigiga (8., 9. ja 10. näide).

(8) *И мы с господином Соланой постоянно обсуждаем этот вопрос, он знает нашу позицию.*

(9) *Эти проблемы мы с нашими грузинскими коллегами решили, и это всем известно.*

(10) *И хотел бы, пользуясь случаем, здесь, сегодня в Мюнхене, поблагодарить наших германских коллег за содействие в принятии вышеназванного решения.*

Märkimist väärib, et 9. näite mõte, kus viidatakse Venemaa koostööle Gruusiaga, on ära tõlgitud Eesti Päevalehe artiklis¹⁶, mis käsitles üldisemalt Müncheni julgeolekukonverentsi (vt 11. näidet).

(11) „*Me lahendasime oma probleemid Gruusia kolleegidega, nagu igaüks teab,*” kinnitas Venemaa riigipea.

5. Viimane rühm tõlkimata jäänud tekstiosi on selline, millele on kõige raskem leida ühist nimetajat. Sellesse rühma võib paigutada näiteks:
- a) huumori ja naljad (12. näide)

(12) *И надеюсь, что после двух-трех минут моего выступления господин Тельчик не включит там «красный свет».*

- b) retoorilised küsimused (13. ja 14. näide)

(13) *А какой результат?*

(14) *Неужели вновь потребуются долгие годы и десятилетия, смена нескольких поколений политиков, чтобы «разобрать» и «демонтировать» эти новые стены?*

Selleks et mõista, kui olulised on tõlkimata jäänud tekstiosad, peaks otsima vastust kahele küsimusele:

- 1) kui palju muudavad tõlkimata jäänud tekstiosad kõnet: kas kõne üldine toon ja idee muutub, kas tõlke lugejatel jääb saamata oluline info;
- 2) kas originaali ja tõlget peab tõlgendama erinevalt, sest teksti pole tervikuna tõlgitud. Teisele küsimusele vastatakse artikli lõpus, kus peatatakse kõne tõlgendamisel lähemalt.

Esmalt analüüsitakse artiklis seda, milliste tekstiosade tõlkimata jätmine võiks olla õigustatud. Kellegi teise sõnadele viitamata jätmine ei tundu esmapilgul ehk eriti suure puudusena, sest üldine sõnum sellest ei muutu. Teisest küljest ei tasu aga unustada, et üks olulisi retoorilisi võtteid on otsida oma sõnadele kinnitust kellegi teise sarnastest mõtetest. Selleks et kõnest ei jääks muljet vaid kui ühe inimese subjektiivsest sõnavõtust, on Putin põiminud sinna viiteid ka teistele isikutele. Seetõttu on oluline sellised võtted tõlkes säilitada.

¹⁶ **Suurkask, H.** 2007. Putin ründas USA imperialismi. – Eesti Päevaleht, 12. veebruar. <<http://www.epl.ee/news/valismaa/putin-rundas-usa-imperialismi.d?id=51075119>>, (26.09.2012).

Viitamine koostööle sarnaneb viitamisega kellegi teise sõnadele, kuid mõnes mõttes on sellel veelgi suurem kaal. Seetõttu ei saa pidada põhjendatuks selle mõtte väljajätmist.

Viitamine minevikusündmustele ei ole samuti vähetähtis, eriti kui muuhulgas räägitakse USAst kui oma partnerist. Kui selline osa jätta tõlkimata, võib jääda ühekülgne mulje, et Venemaa president vaid kirub Ameerika Ühendriike. Tegelikult nimetab ta neid samuti Venemaa partneriks. See muutub oluliseks ka kõne tõlgendamise seisukohalt.

Pöördumised võib kirjalikust tõlkest tõesti välja jätta, sest need on olulised pigem suulise kõne puhul.

Naljade tõlkimise või tõlkimata jätmise suhtes tuleks lähtuda kontekstist. Mõnikord võib naljal olla tõsine alltekst, mille edastamata jätmisel läheb ühtlasi kaduma ka nalja taga peitunud mõte. Eespool mainitud Putini lauset „И надеюсь, что после двух-трех минут моего выступления господин Тельчик не включит там «красный свет»” (‘Ja loodan, et pärast kahte-kolme minutit minu esinemist, härra Telchik ei lülita seal „punast tuld” sisse.’) võib samuti tõlgendada teatud hoiatusena auditooriumile, et kõneleja edasine jutt võib sisaldada mõtteid, mis ei pruugi kõigile meeldida ja mis võivad kutsuda esile vastureaktsiooni. Sellel Vene Föderatsiooni presidendi lausel on kaalu eelkõige publiku jaoks, kes tema esinemist reaajas kuulavad, teisest küljest on aga nalja taga peituv tähendus oluline ka neile, kes seda kõnet kirjaliku tekstina näevad. Seega oleks võinud selle lause eesti keelde siiski tõlkida.

Retoorilised küsimused on teadupärast sellised küsimused, millele nende esitaja vastust ei ootagi¹⁷. Teatud tekstide (eriti kõnede) puhul on retoorilised küsimused heaks vahendiks, mille kaudu saab probleeme püstitada ning samuti kõneleja suhtumist väljendada. Näiteks sisaldab suhtumist järgmine Venemaa riigipea küsimus: „Можем ли мы безучастно смотреть на то, что происходит?” (‘Kas me võime osavõtmatult pealt vaadata seda, mis toimub?’) On mõistetav, et kõneleja ise on siin eitaval seisukohal. Just seetõttu, et retoorilised küsimused kannavad sageli rohkem informatsiooni kui konkreetne küsimus, ei tohiks nende tõlkimisest kergekäeliselt loobuda.

Seega tuleb tõdeda, et tõlkimata jäänud tekstiosadest on pöördumistel kõige väiksem semantiline kaal, mistõttu ei põhjusta nende puudumine tõlkes olulisi muudatusi. Ülejäänud tõlkest välja jäetud lausete puhul on tõlkija valik põhjustanud suuremat subjektiivsust ja lõhkunud mingil määral tervikteksti.

Järgnevalt vaadeldakse, kui täpselt vastab tõlge originaalile. Parema ülevaate saamiseks on näited liigitatud rühmadesse. Sõnad ja väljendid, mis on

17 **Иле, С.** 1995. What Else Can I Tell You? A Pragmatic Study of English Rhetorical Questions as Discursive and Argumentative Acts. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, p. 59.

tõlkes lisatud, ära jäetud või mille tähendus tõlkes on teisenenud, on markeeritud näidetes *Bold*-kirjaga.

1. Tõlkija lisab omalt poolt sõnu juurde (15. ja 16. näide).

(15) *Потому что демократия – это, как известно, власть большинства при учете интересов и мнений меньшинства.*

Demokraatia on ju teatavasti enamuse võim, mille puhul arvestatakse ka vähemuse huvidega.

(16) *Попробуйте, попробуйте привести мне пример подобного широкого присутствия российского бизнеса в ключевых отраслях экономики западных государств.*

*Proovige, **palun** proovige tuua mulle näide, kus Venemaa kapital osaleks sama suurel määral mõne lääneriigi majanduse võtmeharus.*

15. näites muudab rõhumäärsõna *ka* väljaütleamise mõtet oluliselt, sest Putini hinnangul tähendabki demokraatia vähemuse huvidega arvestamist. Tõlkest võib aga jääda mulje, et arvestatakse veel kellegi huvidega. Tasub märkida, et näiteks Eesti Päevalehes, kus pole küll ära toodud terve kõne tõlget, vaid on tsiteeritud üksnes teatud lõike, on sellesama lause tõlge originaalilähedasem ja täpsem.

(17) *„Sest nagu te teate, on demokraatia enamuse võim, mis arvestab vähemuse huvisid ja arvamusi,“ märkis Putin.*

Ingliskeelne tõlge vastab samuti täpsemalt originaalile: *Because, as you know, democracy is the power of the majority in light of the interests and opinions of the minority.*

Sõnal *palun* ei ole 16. näites sama kaalu mis eespool mainitud sõnal *ka*, ent see muudab Venemaa riigipea mõtet siiski leebemaks, kui see tegelikult on.

Ingliskeelne tõlge on järgmine: *Try, try to find me a similar example where Russian business participates extensively in key economic sectors in western countries.*

2. Tõlkija jätab sõnu ära (18. ja 19. näide).

(18) *Считаю, что для современного мира однополярная модель не только неприемлема, но и **вообще** невозможна.*

Arvan, et ühepooluselisis ei ole tänapäeva maailmas mitte ainult vastu võetamatu, vaid ka võimatu.

18. näites annaks sõna *üldse* juurde resoluutsust. Kuna aga ka ilma selleta kõneleja mõtte ei muutu, ei saa seda pidada otseseks veaks.

Sama kehtib 19. näite kohta, kus on jäetud tõlkimata sõna *täna/tänapäeval*.

(19) *Сегодня мы наблюдаем почти ничем не сдерживаемое, гипертрофированное применение силы в международных делах, военной силы, силы, ввергающей мир в пучину следующих один за другим конфликтов.*

Võime näha, kuidas rahvusvahelistes suhetes kasutatakse peaaegu millegagi piiramata, hüpertrofeerunud jõudu, sõjalist jõudu, jõudu, mis on tõuganud maailma üksteisele järgnevate konfliktide keerisesse.

18. näite ingliskeelse tõlke puhul on tõlkija toiminud samamoodi nagu eesti-keelse tõlke autor. Seal on jäetud samuti tõlkimata sõna *üldse*: *I consider that the unipolar model is not only unacceptable but also impossible in today's world.*

19. näite tõlke puhul on inglise keeles säilitatud sõna *täna*: *Today we are witnessing an almost uncontained hyper use of force – military force – in international relations, force that is plunging the world into an abyss of permanent conflicts.*

3. Tõlkija pole valinud kõige täpsemat vastet (20. ja 21. näide).

(20) *В международных делах все чаще встречается стремление решить тот или иной вопрос, исходя из так называемой политической целесообразности, основанной на текущей политической конъюнктуре.*

Rahvusvahelistes suhetes ilmneb üha enam soov lahendada mõnda küsimust lähtudes niinimetatud poliitilisest otstarbekusest, mis tugineb poliitilisele hetkekonjunktuurile.

Tõlkija on sõna *стремление* asendanud eesti keeles sõnaga *soov*, kuid see ei anna venekeelse sõna tähendust edasi. Täpsem vaste oleks siin *püüdlus*. Inimesel võib olla küll soov, kuid see ei tähenda, et ta tegutseks aktiivselt selle soovi teostamise nimel. Püüdlus aga omakorda tähendab lisaks tahtmisele ka juba tegutsemist eesmärgi saavutamise nimel. Soov on oma olemuselt pigem passiivne, aga püüdlus aktiivne nähtus. Huvitav on see, et ingliskeelses tõlkes kasutatakse samuti sõna *soov* (*desire*): *In international relations we increasingly see the desire to resolve a given question according to so-called issues of political expediency, based on the current political climate.*

21. näites asendab tõlkija väljendi *teki alla* väljendiga *eesriide taha*. Võib-olla on siinkohal tegu tõlkija isikliku maitsega. Kuna eesriide taha saab peita midagi sama edukalt kui teki alla, ei muuda see Putini mõtet tervikuna, mistõttu ei saa seda vaadelda ka veana.

(21) *И, если сегодня новый министр обороны Соединенных Штатов здесь нам объявит, что Соединенные Штаты не будут прятать эти лишние заряды ни на складах, ни «под подушкой», ни «под одеялом», я предлагаю всем встать и стоя это поприветствовать.*

Kui Ühendriikide kaitseminister teatab täna siin meile, et Ühendriigid ei hakka üleliigseid lõhkepüüde ladudesse peitma ega padja alla ega eesriide taha, siis teen kõigile ettepaneku püsti tõusta ja aplodeerida.

Inglisekeelne tõlge on siin jällegi originaalitrüüm, sest säilinud on väljend *teki alla*: *And if today the new American Defence Minister declares that the United States will not hide these superfluous weapons in warehouse or, as one might say, under a **pillow** or under the **blanket**, then I suggest that we all rise and greet this declaration standing.*

4. Tõlkes on sõna vales vormis (22. ja 23. näide).

(22) *И ведет к тому, что никто уже не чувствует себя в безопасности. Я хочу это подчеркнуть: никто не чувствует себя в безопасности!*

*See viib selleni, et keegi ei tunne enam ennast **turvalisena**. Ma rõhutan: keegi ei tunne ennast **turvalisena**!*

Venekeelne *в безопасности* tähendab *ohutus kohas, turvalises olukorras* jms. Turvaline tähendab aga sama mis ohutu. Seega, kui väita, et „keegi ei tunne ennast turvalisena ehk ohutuna”, kas see tähendab, et ta on ohtlik. Selles kontekstis oleks olnud õigem tõlkida järgmiselt: „...”, et keegi ei tunne ennast turvaliselt (ehk ohutult)“.

Kui 22. näites on tegu keelevelaaga, mis otseselt arusaamist ei takista, siis 23. näites on olukord juba pisut keerulisem.

(23) *Сегодня же мы, наоборот, наблюдаем ситуацию, когда страны, в которых применение смертной казни запрещено даже в отношении убийц и других преступников – опасных преступников, несмотря на это, такие страны легко идут на участие в военных операциях, которые трудно назвать легитимными.*

*Täna me näeme aga hoopis olukorda, kus riigid, mis on surmanuhtluse keelanud isegi mõrtsukate ja teiste kurjategijate, ohtlike kurjategijate puhul, osalevad kergesti sõjalistes operatsioonides, mida on raske nimetada **legitiimseks**.*

Originaalis on selge, et sõna *legitiimne* (mis on mitmuses) viitab sõjalistele operatsioonidele. Kuna eesti keeles on see sõna ainsuses, võib lause tekitada mitmeti mõistetavust. Arusaamatuks võib jääda, kas räägitakse olukorrast, mida on raske nimetada legitiimseks, või sõjalistest operatsioonidest. Selleks et sõna *legitiimne* ka tõlkes viitaks just sõjalistele operatsioonidele, peaks see olema mitmuses.

22. ja 23. näite ingliskeelse tõlke puhul ei ole selliseid ebatäpsusi. Samas ei ole inglise keeles omadussõnal eraldi ka ainsuse või mitmuse vormi. *Olema*-verbi vormi (*are*) kasutuse tõttu on selge, et sõna *legitiimne* viitab sõjalistele operatsioonidele: *It results in the fact that no one feels safe. I want to emphasise this – no one feels safe! However, today we are witnessing the opposite tendency, namely a situation in which countries that forbid the death penalty even for murderers and other, dangerous criminals are airily participating in military operations that are difficult to consider legitimate.*

5. Tõlkija sõnavalik on küsitav (24. ja 25. näide).

(24) *А ведь в этих конфликтах гибнут люди – сотни, тысячи мирных людей!*

Kuid sellistes konfliktides hukuvad inimesed – sajad, tuhanded rahulikud inimesed!

Kuigi mõte on tervikuna edasi antud ja arusaadav, tekitab kahtlust, kas sõna *rahulik* on selles kontekstis ikkagi kõige sobivam vaste. Täpsem olnuks 24. näites kasutada sõna *rahumeelsed* või *rahuarmastavad*. Sõna *rahulik* sünonüümideks on pigem omadussõnad *häirimatu*, *segamatu*, *tasakaalukas* jne. Inglisekeelses tekstis on tõlkija kasutanud hoopis sõna *tsiviiliskid*: *And as a matter of fact, these conflicts are killing people – hundreds and thousands of civilians!*

(25) *Он учитывал новую геополитическую реальность – ликвидацию Варшавского блока.*

See arvestas uut geopoliitilist olukorda – Varssavi bloki kadumist.

25. näites toimunud semantiline nihe on juba tõsisem. See sarnaneb 20. näitega, kus tõlkija võrdsustab mõisted *soov* ja *püüdlus*. 25. näites on peetud samatähenduslikuks sõnu *ликвидация* (likvideerimine, hävitamine, kaotamine) ja *kadumine*. Need on siiski täiesti erineva tähendusega sõnad. Likvideerimine viitab aktiivsele tegevusele, mis toob kaasa millegi kadumise. Lihtsalt kadumine võib toimuda aga ka iseenesest, ilma kõrvalise abita. Varssavi blokk ei saanud siiski iseenesest kaduda, vaid keegi pidi selle

likvideerima. Ingliskeelses tõlkes räägitakse Varssavi bloki kõrvaldamisest: *It took into account a new geopolitical reality, namely the **elimination** of the Warsaw bloc.*

6. Tõlke segane sõnastus raskendab arusaamist (26. näide).

(26) *Неужели в условиях отсутствия угрозы взаимного уничтожения нам не хватает политической культуры, уважения к ценностям демократии и к праву?*

Kas tõesti ei jagu vastastikku tagatud hävitamise tingimuste puudumisel meil poliitilist kultuuri, austust demokraatlike väärtuste ja õiguse vastu?

Ilma tõlke kõrvaltamiseta originaaliga on väga raske aru saada, mida 26. näitelausega on tahetud öelda. Eestikeelsest tõlkest jääb mulje, et puuduvad mingisugused tingimused, tegelikult on kõneleja mõelnud aga hoopis seda, et puudub vastastikune hävitusoht. Ingliskeelne tõlge sellist arusaamatust ei põhjusta: *Is it the case when without the threat of mutual destruction we do not have enough political culture, respect for democratic values and for the law?*

Tuleb tõdeda, et nii nagu teatud tekstiosade tõlkimata jätmise puhul, on ka tõlkes esinevatel puudujääkidel erinev kaal. Osa neist on nii olulised, et kipuvad juba algset mõtet muutma, teised on aga lihtsalt keeleapsakad, mis ei mõjuta kuidagi tekstist arusaamist.

4. Originaali versus tõlke tõlgendamine

Viimaks analüüsitakse seda, kas eestikeelne Putini kõne versioon võimaldab tema sõnavõttu tõlgendada samamoodi kui venekeelne originaaltekst. Nagu artikli alguses juba mainitud, tekitas see kõne teravat vastukaja kogu maailmas, sealhulgas ka Eestis, kus kirjutati päris mitu analüüsivat artiklit. Kuna kõiki tõlgendusvariante polnud sellesse artiklisse võimalik koondada, võetakse siin aluseks 12. veebruari Postimehe võrguväljaandes ilmunud Venemaa presidendi kõnet analüüsiv artikkel, mille lõpus olid eraldi välja toodud Putini sõnavõtu peamised mõtted¹⁸. Oluline on mainida, et need avaldati varem kui kõne tõlge eesti keelde. Seega oli tõlkijal põhimõtteliselt võimalik nendega tutvuda.

¹⁸ **Koorits, V.** 2007. Putini kõne paljastas Kremli võimuiha naabermaade üle. – Postimees, 12. veebruar. <<http://www.postimees.ee/120207/esileht/siseuudised/244388.php>>, (26.09.2012).

Kõiki ajalehes Postimees ülesloetud Venemaa riigipea mõtteid siin artiklis ei analüüsita. Järgnevalt on esitatud mõned näited.

(27) *Maailma kriisipiirkondades tohivad teised riigid sõjaliselt sekkuda vaid ÜRO Julgeolekunõukogu loal, ELil või NATO-l pole ilma ÜROta sekkumiseks õigust.*

Tõlge: *Jõu kasutamine saab olla legitiimne ainult juhul, kui selline otsus on vastu võetud ÜRO raames. Ja ei ole vaja asendada Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni ei NATO ega Euroopa Liiduga.*

Originaal: *Я, во всяком случае, услышал, что легитимным применение силы может считаться только в том случае, если решение принято в НАТО или в Евросоюзе, или в ООН. Если он действительно так считает, то у нас с ним разные точки зрения. Или я ослышался. Легитимным можно считать применение силы, только если решение принято на основе и в рамках ООН. И не надо подменять Организацию Объединенных Наций ни НАТО, ни Евросоюзом.*

Kuigi Putini arutelu EL-i, NATO ja ÜRO teemal ei ole tervikuna eesti keelde tõlgitud, võib siiski väita, et peamine mõte tuleb tõlkest selgelt esile.

28. näide väärrib esiletoomist, kuna ilmneb, et huvitaval kombel on eestikeelne tõlge tegelikult täpsem, kui Postimehe artiklis välja pakutud tõlgendus.

(28) *Endistes sotsialismimaades toimuvatele valimistele OSCE vaatlejate saatmine on ühe riigi katse kaitsta oma huve.*

Tõlge: *OSCED püütakse muuta vulgaarseks instrumendiks, mis kaitseb selle või teise riikidegrupi välispoliitilisi huve teiste riikide suhtes.*

Originaal: *ОБСЕ пытаются превратить в вульгарный инструмент обеспечения внешнеполитических интересов одной или группы стран в отношении других стран.*

Originaaltekstis ei räägita mitte ainult üksikust riigist, vaid ka riikide grupist. Tegelikult näib see mõtteavaldus ilma originaalteksti ja eestikeelse tõlkega tutvumata küllaltki neutraalne. Samas väljendab sõnapaar *вульгарный инструмент (vulgaarne instrument)* väga selgelt kõneleja negatiivset suhtumist tekkinud olukorda.

Kui eespool mainitud näite puhul võis rääkida mõningasest lahknevusest tõlke ja tõlgenduse puhul, siis 29. näide demonstreerib vastuolulist arusaamist olukorrast.

(29) *Maailm on unilateraalne, kus USA on ainus suurvõim, valitseja ja otsuste langetaja.*

Tõlge: *Pärast külma sõja lõppu pakutud ühepooluseline maailm pole samuti teoks saanud.*

Originaal: *Предлагавшийся же после «холодной войны» однополярный мир тоже не состоялся.*

Esmapilgul võib näida, et vastuolu on hoopis originaalteksti ja tõlgenduse vahel. Kõrvutades aga originaali ja tõlget tervikuna, selgub, et sihttekstist on jäänud täiesti välja lõik, kus Venemaa riigipea arutleb ühepooluselise maailma üle pikemalt. Seal ta väidab, et tema hinnangul on maailm ikkagi unilateraalne või vähemalt liigub selles suunas: *Вместе с тем все, что происходит сегодня в мире, – и сейчас мы только начали дискутировать об этом – это следствие попыток внедрения именно этой концепции в мировые дела – концепции однополярного мира.*

Vastukaaluks eelmistele näidetele illustreerib 30. näide omakorda originaalteksti, tõlke ja tõlgenduse kokkulangevust.

(30) *USA raketikaitsesüsteem tekitab uue relvastuse võidujooksu.*

Tõlge: *Samuti muudavad meid ärevaks plaanid paigutada Euroopasse raketitõrjesüsteemi elemente. Kellele on vajalik see antud juhul vältimatuks osutuv võidurelvastumise uus voor?*

Originaal: *Нас также не могут не тревожить планы по развертыванию элементов системы противоракетной обороны в Европе. Кому нужен очередной виток неизбежной в этом случае гонки вооружений?*

31. näite puhul näib, et Putini sõnu on ehk pisut liiga julgelt tõlgendatud ning seetõttu annab adekvaatsema ettekujutuse olukorrast tõlge.

(31) *Venemaa energiasektor on välisinvesteeringutele avatud, kuid välis-
turud on Vene firmadele suletud.*

Tõlge: *Tuletan meelde ka Venemaale suunduvate ja Venemaalt teistesse riikidesse suunduvate investeeringute suhet. See on umbes viisteist ühele. See on ilmne näide Venemaa majanduse avatusest ja stabiilsusest.*

Originaal: *Напомню также о соотношении инвестиций, поступающих в Россию и идущих из России в другие страны мира. Соотношение – примерно пятнадцать к одному. Вот вам зримый пример открытости и стабильности российской экономики.*

Riigipea räägib sellest, et Venemaa turg on rohkem avatud välismaisele kapitalile kui välismaine Venemaa omale, kuid kusagilt pole võimalik välja lugeda seda, et välis- turud on Vene firmadele suletud.

5. Kokkuvõte

Tõlkija peab andma endast alati parima, suhtuma tõlgitavasse teksti lugupidamise ja hoolikusega. Siiski tuleb tunnistada, et on tekste, mis nõuavad suuremat tähelepanelikkust ja ettevaatlikkust. Sellised tekstid on kahtlemata poliitilised tekstid. Ebatäpne tõlge võib tuua halvemal juhul kaasa rahvusvahelise skandaali või isegi sõjalise konflikti.

Artiklis analüüsiti Müncheni julgeolekukonverentsil 2007. aastal Vladimir Putini peetud kõne tõlget eesti keelde. Paljud tõlketeoreetikud ja -kriitikud on arvamusel, et heal tõlkel peaks olema lugejatele sama mõju mis originaaltekstil. Põhimõtteliselt tähendab see seda, et originaaltekst ja tõlge peavad olema ühtemoodi tõlgendatavad.

Tõlke analüüsi põhjal selgus, et tõlkija ei ole originaalteksti mõtet suutnud alati täpselt edasi anda. Mõnikord on mõtte teisenemine põhjustatud valest sõnavalikust, mõnikord on sõnu tõlkimata jäetud või lisatud. Olulisemaks puudujäägiks on kõnealuse tõlke puhul kahtlemata see, et mitmed tekstiosad on jäänud tõlkimata. Loomulikult on võimalik, et see pole olnud tõlkija otsus, vaid näiteks tõlke tellija soov, kuid see takistab igal juhul originaalteksti ja tõlke sarnast tõlgendamist. Tegelikult pole ju mingit põhjust kohelda suulist kõnet erinevalt ükskõik millisest kirjalikust tekstist. Tekst on alati tervik ja selleks, et see terviklikkus säiliks ka tõlkes, ei tohiks midagi tõlkimata jätta.

Putini kõne, selle eestikeelse sihtteksti ja tõlgendusvõimaluse analüüs näitas, et originaalteksti mõtteid on moonutatud nii tõlkes (siinkohal on oluline silmas pidada, et ka tõlkimine eeldab teatud määral tõlgendamist) kui ka originaalteksti tõlgendamisel.

Hoolimata kriitikast, tuleb siiski julgustada tõlkijaid, et olulisi sõnavõtte tõlgitaks ka edaspidi eesti keelde. Sellisel juhul ei pea lugejad piirduma üksnes kellegi teise järelduste ja tõlgendustega, vaid saavad tõlke põhjal ise oma arvamuse kujundada. Eelduseks peab seejuures olema täpne ja adekvaatne tõlge, mille suunas tulekski püüelda.

Kirjandus

- Chilton, P. A.** 2005. *Analysing political discourse: theory and practice*. London, New York: Routledge, p. 4.
- Erilaid, T.** 2007. Putin ründas Ühendriike. – *Õhtuleht*, 12. veebruar. <<http://www.oh tuleht.ee/217983>>, (26.09.2012).
- Gastil, J.** 1992. *Undemocratic discourse: a review of theory and research on political discourse*. – *Discourse and Society* 3 (4), pp. 469–500.

- Ilie, C.** 1995. *What Else Can I Tell You? A Pragmatic Study of English Rhetorical Questions as Discursive and Argumenative Acts*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Koorits, V.** 2007. Putini kõne paljastas Kremli võimuiha naabermaade üle. – Postimees, 12. veebruar. <<http://www.postimees.ee/120207/esileht/siseuudised/244388.php>>, (26.09.2012).
- Kukk, I.** 2000. Poliitilise teksti tunnused ja analüüsivõimalused. – Eesti keele allkeeled. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 128–137.
- Laane, M.** (tõlk.) 2007. Vladimir Putin: ühe peremehega maailm on hukatuslik. – Postimees, 17. veebruar. <<http://www.postimees.ee/180207/esileht/ak/245431.php>>, (26.09.2012).
- Not a cold war, but a cold tiff.** 2007. – *The Economist*, February 15. <<http://www.economist.com/node/8703054>>, (26.09.2012).
- Rolofs, O.** A breeze of Cold War. <<http://www.securityconference.de/Putin-s-speech.381+M52087573ab0.0.html>>, (26.09.2012).
- Schäffner, C.** 1997. *Strategies of Translating Political Texts. – Text Typology and Translation*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam.
- Schäffner, C.** 2001. *Annotated Texts for Translation: English-German – Functionalist Approaches Illustrated*. Multilingual Matters Ltd: Clevedon.
- Suurkask, H.** 2007. Putin ründas USA imperialismi. – Eesti Päevaleht, 12. veebruar. <<http://www.epl.ee/news/valismaa/putin-rundas-usa-imperialismi.d?id=51075119>>, (26.09.2012).
- The International Relations and Security Network.** 2007. Russian President Vladimir Putin's Speech at the 2007 Munich Conference on Security Policy. <<http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/ISN-Insights/ObjectDetail/?ots736=69f57a17-24d2-527c-4f3b-b63b07201ca1&lng=en&ots627=fce62fe0-528d-4884-9cdf-283c282cf0b2&id=28802>>, (26.09.2012).
- Dijk, T. A. van** 1996. What is political discourse analysis? – *Belgian Journal of Linguistics* 11, pp. 11–52.
- Watson, R.** 2007. Putin's speech: Back to cold war? – *BBC News*, February 10. <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6350847.stm>>, (26.09.2012).

COMMUNITY INTERPRETING – KUIDAS SEDA TÕLKIDA?

Katrin Karu

PhD (vene keel)

Tartu Ülikooli germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituudi
konverentsitõlke lektor, tõlkekeskuse juhataja

1. Sissejuhatuseks

Tõlkimine on inimtegevus, mis on eksisteerinud iidsest ajast, sest kokku-
puuted teist keelt kõnelevate inimestega – olgu rahumeelse kaubavahetuse
või sõjaretkede käigus – tingis vajaduse vahendajate järele, kes oskaksid
mõlema osapoole keelt. Tänapäeval on tõlkimine, nii kirjalik kui ka suuline,
professionaalne tegevus, mida teevad selleks koolitatud inimesed. Tõlgi elu-
kutse on aga võrdlemisi noor amet, mis kujunes välja alles möödunud sajandi
esimesel poolel. Eestis võib suuliste tõlkide koolitamise alguseks pidada
1960. aastaid, mil avati regulaarne laevaliin Tallinna ja Helsinki vahel. See
tingis suure turistide juurdevoolu ning vajaduse giid-tõlkide järele¹. Suuliste
tõlkide koolitamise teine laine jääb 1970. aastate lõppu, mil olümpiamängude
ettevalmistamise käigus läbis mitusada inimest (peamiselt võõrfiloloogi) suu-
lise tõlke koolituse². Hiljem, 1980. aastate lõpus, õpetati tõlkeaineid mõnede
Eesti kõrgkoolide võõrfiloloogidele, ent iseseisvad suulise tõlke õppekavad
loodi 1999. aastal Tartu Ülikoolis ja 2001. aastal Tallinna Ülikoolis. Nende
õppekavade eesmärgiks oli professionaalsete tõlkide ettevalmistamine eel-
kõige Euroopa Liidu institutsioonide jaoks, kuna Eesti valmistus astuma
Euroopa Liitu, mis tingis suurema vajaduse koolitatud spetsialistide järele.
Nii Eestis kui mujal maailmas hakati esmalt koolitama nn konverentsitõlke:
spetsialiste, kes tõlgivad mitmesugustel rahvusvahelistel üritustel. Vastav
tõlkeliiik kannab üldtunnustatud nimetust *konverentsitõlge*.

Konverentsitõlke kõrval eksisteerib sellest mitmeski mõttes erinev suulise
tõlke liik, mida ingliskeelses erialakirjanduses nimetatakse enamasti *com-
munity interpreting*. Nähtus, mida selle terminiga tähistatakse, on võrdlemisi

---

1 **Paal, Birgit** 2010. Giid-tõlgid Nõukogude Eestis 1960. ja 1970. aastatel – töö iseloom ja ettevalmistus. Magistritöö. Tartu Ülikooli germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituut.

2 **Tamm, Mall** 2001. History of Teaching Conference Interpretation at the University of Tartu. Magistritöö. Tartu Ülikooli germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituut.

uus: nimetatud tõkeliik tekkis alles 1960-ndate lõpus, 1970-ndate alguses. Aktiivselt on seda uuritud aga vaid viimased paarkümmend aastat, Eestis veelgi vähem. Praeguseks on tõlketeadlased jõudnud üksmeelele selles, et *community interpreting* on iseseisev suulise tõlke liik, olles seega ka spetsiifiline uurimisobjekt. Küll aga võib erialakirjanduses kohata ühest küljest mõnevõrra erinevaid definitsioone, teisest küljest kasutatakse sama nähtuse nimetamiseks erinevaid termineid. Terminoloogiline ebaühtlus on iseloomulik näiteks inglise-, aga ka venekeelsele kirjandusele. Selle põhjused on erinevad, peitudes nii erinevates riikides välja kujunenud traditsioonides, veel välja kujunemata traditsioonides kui ka autorite eelistustes.

Arvestades maailma migratsioonitendentse ja üleilmastumist, on näha, et keeleabi immigrantidele, põgenikele, pagulastele jt on järjest enam hakanud pakkuma ka need riigid, kus seda traditsiooniliselt tehtud ei ole. Tuginedes kirjanduse andmetele, võib väita, et maailma riike võib jagada nendeks, kes eitavad vastava tõlkevaldkonna (*community interpreting*) ja sellega seotud probleemide eksisteerimist, nendeks, kes kasutavad *ad hoc*-tõlketeenust, piirduvad üldise keelepoliitikaga, ning nendeks, kus on välja arendatud laialt ulatuslik tõlkide koolitamise ja atesteerimise süsteem³. Eesti paikneb selle skaala keskel: meil pakutakse vastavat tõlketeenust peamiselt kohtutes ja politseis, kus töötavad koosseisulised tõlgid, meditsiinitõlke valdkond on aga täiesti reguleerimata. Ent teema on aktuaalne ka Eesti jaoks, kuivõrd sellist tõlget on tehtud varem ja tehakse praegugi (nt politseis, kohtutes, varjupaigataotlejate vastuvõtukeskuses jm). Tõlgid ise tunnevad vajadust täienduskoolituse järele ning on seda meelt, et ka Eestis võiks eksisteerida tõlkide akrediteerimissüsteem⁴. Seega vajaks kõnealune tõlkevaldkond ühest küljest lähemat uurimist, teisest küljest nii teoreetilist mõtestamist kui ka terminoloogilist ühtlustamist ja selgust. Need tegevused on ka eeldused selle valdkonna reguleerimiseks.

Nagu öeldud, on *community interpreting* võrdlemisi uus ja kiiresti arenev tõkeliik, mis on konverentsitõlke kõrval leidmas maailmas üha suuremat tunnustust. Eestis ei ole välja kujunenud üldkasutatavat terminit mõiste *community interpreting* tähistamiseks. Siinses artiklis antaksegi lühiülevaade

³ **Ozolins, Uldis** 2000. Communication needs and interpreting in multilingual settings: the international spectrum of response. – The critical link 2: Interpreters in the community. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing, pp. 21–33.

⁴ **Karu, Katrin**. 2011. a jaanuaris-veebruarius Politsei- ja Piirivalveameti tõlkide seas läbi viidud uuringu andmed. Käsikiri.

Кару, Катрин 2012. Социальный перевод в Департаменте полиции и погранохраны Эстонии: взгляд следователей и переводчиков. – Материалы XLI Международной филологической конференции. Актуальные проблемы переводоведения. Санкт-Петербург, с. 46–54. [Vt **Karu** 2012]

sellest, kuidas on eesti keeles seda nähtust nimetatud, ning vaadeldakse võimalike eestikeelsete oskussõnade sobivust. Selleks defineeritakse artiklis esmalt mõiste *community interpreting*.

Erinevad allikad defineerivad mõistet *community interpreting* mõnevõrra erinevalt. Siinkohal vaadeldakse definitsiooni, mis võeti vastu Kanadas 1995 aastal toimunud ülemaailmsel konverentsil, kus käsitleti esimest korda selle tõlkeliigiga seotud probleematikat.

Community interpreting on suulise tõlke liik, mis toimub ametiasutustes, ning mille eesmärgiks on võimaldada suhtlust ametniku ja asutuses viibija vahel, kes ei valda vastava riigi ametlikku keelt, tagamaks viimasele täielik ja võrdne juurdepääs õigus-, tervishoiu-, haridus-, sotsiaal- ja riiklikele teenustele⁵.

Nagu nähtub eelnevast määratlusest, peetakse oluliseks tõlke toimumiskohta, kommunikatsioonis osalejate staatust ja võimupositsiooni (ühelt poolt ametnik riigi esindajana, teiselt poolt n-ö tavainimene).

Routledge'i tõlkeentsüklopeedia esimesest trükist leiab mõisteartikli *community interpreting*. Seal on muuhulgas öeldud, et tavaliselt mõeldakse selle all kahesuunalist järeltõlget, mis tähendab, et üks ja seesama tõlk tõlgib vaheldumisi kord ühte, kord teise keelde, võttes kõnevooru kõnelejalalt üle. Mõiste *community interpreting* hõlmab nii silmast silma tõlkimist kui ka telefonitõlget ning võib arvata, et see on maailmas kõige laiemalt kasutatav suulise tõlke liik üldse. Mõnikord võtavad tõlgi rolli enda kanda vabatahtlikud, koolitamata kakskeelsed inimesed, tõlget vajavate inimeste sõbrad ja sugulased, koguni lapsed. Samas on see tõlkeliik viimaste aastakümnete jooksul üha enam omandamas elukutse staatust, tingituna üleilmse migratsiooni kasvust ja selle tulemusena tekkinud paljude rahvuste keelelisest heterogeensusest. Üha enam on selle tõlkeharu sees hakatud eristama valdkondlikku spetsialiseerumist: näiteks võib siin tuua meditsiinitõlke, tõlke vaimse tervise asutustes, tõlke haridusasutustes ja õigustõlke, mis hõlmab ka kohtutõlget. Ometi on suur osa tõlkidest seni koolitamata ning nad teevad oma tööd tasuta⁶. Need on inimesed, keda Harris⁷ on nimetanud *natural translators*.

⁵ Carr et al. 1997. The critical link: Interpreters in the community. Papers from the 1st International Conference on Interpreting in Legal, Health, and Social Service Settings, Geneva Park, Canada, June 1–4, 1995. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing.

⁶ Wadensjö, Cecilia 1998. Community interpreting. – Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Ed. by Mona Baker, assisted by Kirsten Malmkjær. Routledge, pp. 33–37.

⁷ Harris, Brian 1977. The Importance of Natural Translation. – Working Papers in Bilingualism 12, pp. 96–114.

Hale⁸ lisab, et mõiste *community interpreting* hõlmab ka viipekeeletõlget ja tõlkimist põlisrahvastest vähemustele.

Wadensjö⁹ märgib, et 1990. aastatel alguse saanud plahvatuslik huvi suulise tõlke, sealhulgas avaliku elu sfääris toimuva tõlke uurimise vastu on endaga kaasa toonud ka rööpterminite kasutuse. Sarnast mõtet on väljendanud Roberts¹⁰.

Asjaolu, et mõiste community interpreting defineerimisel puudub üksmeel, illustreerib ilmekalt terminite rohkus, mis tähistavad seda seni veel ebaselget mõistet. Community interpreting, public service interpreting, cultural interpreting, dialogue interpreting, ad hoc interpreting, liaison interpreting, escort interpreting ja medical või legal interpreting – need on vaid mõned näited. Kõigi ülaltoodud terminitel on üks ühisjoon: neid kasutatakse suulise tõlke liigi tähistamiseks, mis toimub konverentsitõlkest erinevates tingimustes.

Rööpnimete olemasolu võib seletada sellega, et tegemist on keeruka objektiga, mille defineerimisel kerkivad paratamatult esile defineeritava nähtuse erinevad aspektid. Kuna termin ei saa edasi anda kõiki mõiste olulisi tunnuseid, ongi tekkinud ja käibele läinud erinevad oskussõnad. Nii näiteks võib osa spetsialistide arvates olla tegemist eelkõige silmast silma dialoogivormis toimuvate kohtumistega, mida väljendab oskussõna *dialogue interpreting*. Teiste jaoks võib olulisimaks tunnuseks osutuda tõlkeolukorra spontaansus. Sel juhul võidakse kasutada terminit *ad hoc interpreting*. Kolmandate jaoks on määravaks tõlke toimumise koht – avalike teenuste sfäär. Nii võiks seletada näiteks termini *public service interpreting* kasutuselevõttu. Kokkuvõtteks võib öelda, et terminivariantide taga on sageli tunnetuslik põhjus. Nagu on öelnud Tiiu Erelt:¹¹ „.../ igauks mingi uue nähtuse tundmaõppijatest /.../ vaatab nähtust /.../ oma silmadega, oma arusaamade järgi, näeb mingit oma, ainult talle ilmset külge ning igauks nimetab siis ka omamoodi. Ent – **kui annab kokku leppida, on veel parem**¹².”

⁸ Hale, Sandra Beatriz 2007. Community interpreting. Houndmills/New York: Palgrave Macmillan.

⁹ Wadensjö, Cecilia 2009. Community interpreting. – Routledge Encyclopedia of Translation Studies. 2nd edition. Ed. by Mona Baker and Gabriela Saldanha. London, New York: Routledge, pp. 43–48.

¹⁰ Roberts, Roda 1997. Community Interpreting Today and Tomorrow. – The critical link: Interpreters in the community. Ed. by Silvana Carr, Roda Roberts, Aideen Dudour and Dini Steyn. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing, pp. 7–25.

¹¹ Erelt, Tiiu 2007. Terminõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 109.

¹² Artikli autori esiletõst

Terminoloogiline ebaühtlus ei ole iseloomulik vaid inglise keelele. Vene keeles on kasutatud näiteks termineid *коммунальный перевод*, *социальный перевод*, *общинный перевод*, *сопроводительный перевод*, *сопровождающий перевод*, *перевод для этнической диаспоры*.¹³

Eesti keeles valitseb sarnane olukord. Inglisekeelsele sõnaühendile *community interpreting* on püütud leida kas omakeelseid vasteid või üle võtta võõrtermineid. Sobiva oskussõna leidmiseks peab arvesse võtma riigi ideoloogiat, keele- ja migratsioonipoliitikat, samuti seda, kus ja kuidas tõlge riigis toimub – sellest võib sõltuda ka definitsioon. Arusaadavalt pole ükski definitsioon igavene, sest mõiste sisudefinitsioon võib täieneda oluliste tunnustega. Inglisekeelsete terminivariantide rohkus „on suuresti tingitud hiiglaslikust kasutajaskonnast üle terve maailma, kus on raske teiste tehtust teada saada, kokku leppida ja ühtlustada. Väikeses Eestis on ühtlustusvõimalused võrratult paremad”.¹⁴ See Tiiu Erelti väide kehtib täiel määral ka termini *community interpreting* puhul.

Siinkohal tuleb aga eraldi märkida, et kõnealuse valdkonna puhul on terminoloogilise ühtlustamise vajadus erakordselt oluline. Kuna tõlkimine on olemuslikult avalik teenus, mida pakuvad muuhulgas tõlkebürood, on tähtis, et inimene, kes ei ole enamasti spetsialist ega orienteeru tõlketeaduse oskussõnavaras ja mõistesüsteemis, oleks võimeline otsustama, millist teenust ta vajab ning kas seda talle ka pakutakse. Seetõttu on termini läbipaistvus ja semantiline motiveeritus olulised tunnused, mida tuleks oskussõna valikul ja juurutamisel silmas pidada. Käibele minev termin võiks olla ka lihtne ja kergesti haaratav (mõistetav).

Kõik terminid, mida on seni eesti keeles püütud kasutusele võtta *community interpreting* vastetena, on olnud liitsõnad, ent siinkohal tuleb meele pidada, et tunnuse (s.o täiendosa) valik on mõneti oma teha ning eelistada võiks seda, mis annab termini sisu täpsemalt edasi.

Järgnevalt vaadeldaksegi lähemalt eestikeelseid oskussõnu, mida on kasutatud ingliskeelse sõnaühendi *community interpreting* vastena, ja kaalutakse ühe või teise sobivust kõnealuse mõiste tähistamiseks. Käsitluse all on järgmised terminid: *liaisontõlge*, *dialogitõlge*, *kogukonnatõlge*, *kontaktitõlge*, *olmetõlge*, *asjaajamistõlge*.

¹³ Vt selle kohta **Романчик, Ромаш Эрленд** 2011. *Community interpreting: вариативность терминологического соответствия в русском языке*. – *Humaniora: Lingua Russica. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. XIV*. Tartu Ülikool: TÜ Kirjastus, с. 207–224. (Vt **Romantšik** 2011)

¹⁴ **Erelt** 2007, lk 114.

2. Liaisontõlge

Termin pärineb prantsuse keelest ja tähistab kontakti, sidet. Inglisekeelses kirjanduses võib kohata terminit *liaison interpreting*, mida ühest küljest kasutatakse rööpselt ja sünonüümselt terminiga *community interpreting* (vrd Wadensjö¹⁵), teisest küljest võidakse sõnauhendiga *liaison interpreting* tähistada ka lihtsalt kahesuunalist tõlget, viitamata kommunikatsiooni toimumiskohale või selles osalejate sotsiaalsele staatusel (vrd mõiste definiitsiooniga eespool). Seda oskussõna on oma doktoritöös kasutanud Kristina Mullamaa¹⁶. Kuna töö on ingliskeelne, on ta võtnud kasutusele juba käibel oleva rahvusvahelise termini. Eestikeelses kokkuvõttes kasutab Mullamaa paralleelselt oskussõnu *liaisontõlge* ja *dialoogtõlge*. Siinkohal on oluline märkida, et oma töös lähtub Mullamaa termini *liaison interpreting* laiemast tähendusest, mille kohaselt on tegemist tõlkeliigiga, mille puhul toimub tõlge tavaliselt mõlemas keelesuunas ning millele on iseloomulikud osalejate lähemad kõnevoorud ning väiksem osalejate arv võrreldes konverentsitõlkega. Tõlke toimumiskoht ei ole seejuures piiratud avalike ja riigiteenuste sfääriga. Sellise määratluse alla mahuvad näiteks äriläbirääkimised, delegaatide saatjatõlgid, vähem ametlikud kontaktid turismi, hariduse, kultuuri jm sfäärides, aga ka tõlkimine põlisrahvustest vähemustele ja immigratidele jpm.

Oskussõna *liaisontõlge* ei ole eesti keele terminisüsteemi seisukohalt ilmselt kõige õnnestunud, sest selle tähendus jääb häguseks. Veelgi keerulisemaks muudab olukorra see, et ka ingliskeelses kirjanduses kasutatakse terminit *liaison interpreting* erinevate tõlkeolukordade tähistamiseks. Termin *liaisontõlge/liaisontõlk* kahjuks räägib seegi, et sõna on raskesti hääldatav ja võõrapärane.

3. Dialoogtõlge

Dialoogtõlge on läbipaistev termin. Ilmselt on igale kasutajale selge, et see oskussõna võiks tähendada dialoogide tõlget¹⁷. Nõnda see enamasti ka on.

¹⁵ Wadensjö 2009, p. 43.

¹⁶ Mullamaa, Kristina 2006. Towards a Dynamic Role conception of Liaison Interpreters: An Ethnographic Study of Self-Descriptions of Practising Liaison Interpreters in Estonia. Tartu: Tartu University Press.

¹⁷ Siinkohal tuleks ära märkida, et täiendosa funktsioon eeldaks omastavalist liitmist, mistõttu keelenormile vastaks liitsõnavorm *dialoogitõlge*, liiatigi on siin tegemist just dialoogi tõlkimisega. Siinses artiklis on kasutatud siiski nimetavalise liitumismalliga üldlevinud terminit *dialoogtõlge*.

Ent termin *dialoogtõlge* on siiski mitmetähenduslik. Wadensjö¹⁸ on täheldanud, et termineid *dialogue interpreting*, *liaison interpreting* ja *public service interpreting* kasutatakse tihti ka termini *community interpreting* sünonüümidenä. Seejuures märgib ta ära, et iga oskussõna rõhutab ühe ja sama tegevuse mõnda iseloomulikku joont: esimesel kahel juhul kommunikatiivset formaati (silmast silma kahe-suunalist tõlget), kolmandal juhul sotsiaalset konteksti. Samas kasutatakse terminit *dialogue interpreting* üldterminina samamoodi nagu terminit *liaison interpreting*, tähistamaks kõiki dialoogivormis toimuvaid kohtumisi¹⁹.

Eesti keeles on terminit *dialoogtõlge* kasutanud oma magistritöös Kristel Kääramees²⁰.

Käesolevas uurimistöös käsitletakse kindlat tüüpi suulist tõlget, mida töös on läbivalt nimetatud dialoogtõlkeks. Kuna siiani ei ole Eestis selle tõlketüübi iseloomustamiseks juurdunud ühtegi kindlat terminit, on termini „dialoogtõlge” kasutamise puhul tegu autori ettepanekuga võtta nimetus „dialoogtõlge” laiemasse kasutusse /.../ Siin kasutatud termin „dialoogtõlge” on autori hinnangul sobiv lahendus, kuna annab edasi selle tõlketüübi põhiolemuse – üldjuhul osaleb sellist tüüpi tõlkesituatsioonis kaks osapoolt, kes kasutavad omavahelises suhtluses tõlgi abi.

Samas mõõnab Kääramees, et mõiste määratlemine ja sobiva vaste leidmine on probleemiks erinevates keeltes. Vajadus tõlkide järele varieerub riigiti, tõlke kasutamise traditsioonid ning seda reguleerivad seadused ja kutsestandardid on välja kujunenud (või kujunemata) vastavalt kohalikele oludele. Seetõttu on kasutusel mitmeid erinevaid termineid, mis teeb raskeks ka sobiva eestikeelse vaste leidmise.

Termini *dialoogtõlge* (*dialoogitõlge*) kasutuselevõtu poolt räägib selle läbipaistvus. Samas on see liiga üldine ja väheinformatiivne oskussõna, sest dialoogide tõlkimist tuleb ette erinevates olukordades, näiteks äriläbirääkimistel, erinevate delegatsioonide kohtumisel jm (vrd eespool *liaison-tõlge*). Seetõttu võiks kaaluda selle kasutuselevõttu pigem üldterminina, mis hõlmaks erinevaid tõlgi vahendusel dialoogivormis toimuvaid kohtumisi.

¹⁸ Wadensjö 2009, p. 43.

¹⁹ Mason, Ian 2009. Dialogue interpreting. – Routledge Encyclopedia of Translation Studies. 2nd edition. Ed. by Mona Baker and Gabriela Saldanha. London, New York: Routledge, pp. 81–84.

²⁰ Kääramees, Kristel 2009. Kuidas õpetada Eestis dialoogtõlget? Vajadused ja võimalused praktikute silmade läbi. Magistritöö. Tartu Ülikooli germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituut.

4. Kogukonnatõlge

Kogukonnatõlge tundub oskussõnana esmapilgul seni käsitletutest ehk kõige parem, sest see on hästi motiveeritud ja suupärane. Nimetatud termin on tõlkelaen inglise keelest. Sõna *kogukond* tähistab mingis piirkonnas elavat, teatud sotsiaalsete suhete võrgustikuga seotud inimrühma²¹. Seega on sellel terminil olemas potentsiaal tähistada ingliskeelset sõnaühendit *community interpreting* (ehk tõlget kogukonna sees ja kogukonna jaoks). Probleemseks muudab selle oskussõna kasutuselevõtu asjaolu, et inglise keeles eristatakse termineid *community interpreting* ja *community translation*. Viimane tähistab mingis, tavaliselt virtuaalses kogukonnas ühiste jõududega tasuta tehtavat kirjalikku tõlget. Sellisel viisil on tõlgitud näiteks Vikipeedia artikleid.

Kuna eesti keeles ei ole erinevaid sõnu suulise ja kirjaliku tõlke tähistamiseks, võib termin *kogukonnatõlge* osutada eksitavaks. Selle kohta võib tuua näite 2010. aasta 30. septembril Tallinnas toimunud rahvusvahelisele tõlkijate päevale pühendatud konverentsilt, mis kandis pealkirja „Tõlkevaliteet erinevatele kogukondadele”²². Tähelepanuväärne on asjaolu, et seal peeti kaks ettekannet, mille pealkirjades kasutati terminit *kogukonnatõlge*. Järgnevalt on esitatud nende ettekannete pealkirjad ja annotatsioonid.

Kogukonnatõlked ärimaailmas – kaasamise mudelid ja motivatsioon

Marit Mesipuu tutvustab kahte peamist kogukonnatõlkijate kaasamise mudelit. Samuti püüab ta vastata küsimustele, miks ettevõtted kogukonnatõlkijaid kaasata soovivad ja mis tõlkijaid motiveerib. Ettekanne tugineb peamiselt Facebooki ja Skype'i kogukonna seas läbi viidud juhtumiuuringu tulemustele.

Kogukonnatõlked Austraalias

Michael Haagensen räägib kogukonnatõlgetest, tuginedes oma äsja Austraalias saadud kogemustele. Ta kõrvutab kogukonnatõlget konverentsitõlkega ning kirjeldab Aasia ja Vaikse ookeani piirkonna tõlkide institutsioonilist ja õiguskeskkonda.

Ettekannete annotatsioonide järgi võib oletada, et esimesel juhul oli juttu kollektiivsest sotsiaalmeedias toimuvast kirjalikust tõlkimisest, *community translation*’ist, teisel aga *community interpreting*’ust, millele viitab

²¹ Eesti kirjakeele seletav sõnaraamat.

<<http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=kogukond&F=M>>, (01.10.2012).

²² Eesti Tõlkemagistrite Liit.

<<http://www.etml.ee/index.php?id=27&lang=1>>, (01.10.2012).

kogukonnatõlke ja konverentsitõlke kõrvutamise²³. Seega mõistavad ka sama konverentsi esinejad terminit *kogukonnatõlge* erinevalt, sest oskussõnasse endasse on mitmetähenduslikkus sisse kodeeritud. Kuna *community interpreting* ja *community translation* on oma olemuselt täiesti erinevad tõlkimise valdkonnad, tuleks neid selgelt eristada ka eestikeelse oskussõnavara juurutamisel.

5. Kontaktõlge

Kontaktõlge on rootsikeelse sõna *kontakttolkning* tõlkelaen. Rootsi keeles tähistatakse terminiga *kontakttolkning* mõistet, mida ingliskeelses kirjanduses nimetatakse valdavalt *community interpreting*. Termin *kontaktõlge* puhul ei saa samuti rääkida selle juurdumisest või laiemast levikust, ometi kasutatakse just seda oskussõna Tartu Ülikooli tõlkeõpetuse magistriõppekava vastava õppeaine nimetuses ning seega ka õppetöös. Samuti on seda terminit kasutatud teadustöodes. Oma magistriritöös on terminit *kontaktõlge* kasutanud Päivi Remme, kes määratleb oma uurimisobjekti sarnaselt Kääramehe magistriritöö uurimisobjektiga. Remme uurib tõlget mitmetes Eesti ametiasutustes, vaatluse alt on välja jäetud kohtutõlge. Remme polemiseerib Kääramehega terminikasutuse üle ning põhjendab oma valikut järgmiselt.

Terminile community interpreting ei ole eesti keeles siiani täpset vastet kasutusele võetud. Eesti keeles on kasutatud terminit dialoogtõlge (Kääramees 2009) ja kontaktõlge. /.../ Termin dialoogtõlge viitab eelkõige vestluses osalejate arvule ega piiritle seejuures tõlke toimumise kohta ega tingimusi. Seega võib terminit dialoogtõlge küll jätkuvalt kasutada, ent see ei anna kaugeltki edasi sama tähendust kui ingliskeelsed terminid community või public service interpreting. Käesolevas uurimistöös tähistame uurimisalust tõlkeliiki läbivalt terminiga kontaktõlge, kuna see annab paremini edasi tõlgi kui vahendaja funktsiooni²⁴.

Margus Puusepp²⁵ märgib, et väljendit *kontaktõlge* võis eesti keeles üksikutel kordadel kuulda juba kümmekond aastat tagasi. Ta ise eelistab seda

²³ Vt selle kohta **Hale, Sandra Beatriz** 2007. Community interpreting. Houndmills / New York: Palgrave Macmillan. Selle lähenemise kohaselt võib erinevaid tõlkeliike vaadelda kontinuumina, kus skaala vastandpoolustel paiknevad vastavalt *community interpreting* ja *conference interpreting*.

²⁴ **Remme, Päivi** 2010. Kontaktõlke ja kontakttõlkide koolitamise vajadusest Eestis. Uurimus Eesti ametiasutustes aastal 2010. Magistriritöö. Tartu Ülikooli germaani, romaani ja slaavi filoloogია instituut.

²⁵ **Puusepp, Margus** 2011. Suuline tõlge. Õpik kõrgkoolile. Käsikiri.

oskussõna kõigile teistele ja kasutab seda ka suulise tõlke õpikus. Puusepp märgib, et oskussõna *kontakttõlge* väljendab tõlgitava olukorra olemust, mil inimesed on omavahel vahetus kontaktis. Tema arvates on väljend *kontakttõlge* piisavalt avar selleks, et hõlmata vastava mõiste kõikvõimalikke aspekte olenemata sellest, kuidas mõistet lõppkokkuvõttes defineerida. Siinkohal tuleks märkida, et oskussõna loomisel on sellega tähistatava mõiste defineerimine väga oluline, kuna definitsiooni muutudes võib muutuda ka mõistet tähistav termin. Esitatud põhjendusest nähtub, et Puusepp ei tunne vajadust üldmõiste (ja -termini) *dialoogtõlge* järele, sest termin *kontakttõlge* võiks hõlmata kõiki kõnealuse nähtuse aspekte. Tuleks lisada, et ka Puusepp peab kohtutõlget iseseisvaks tõkeliigiks, mis ei kuulu mõiste *community interpreting* alla ning mille tähistamiseks on seega vaja eraldi oskussõna.

Tõlkebüroo LinguaVox Translations pakub oma teenuste hulgas „kontakttõlget kahes keelesuunas (lausete kaupa)”²⁶. Taolist teenust nimetatakse aga inglise keeles pigem *escort interpreting* (või *liaison interpreting*) ning see erineb oma olemuselt tõlkimise ja tõlketeaduse valdkonnast, mida tähistatakse terminiga *community interpreting* ja mis on pigem lähem konverentsitõlkele.

Seega on terminikasutus ebaühtlane. Remme näeb kontakttõlget dialoogtõlke osana, Puusepp aga üldterminina. Tõlkebüroo, mis pakub kontakttõlke teenust, mõistab seda hoopis laiemas tähenduses kui riigivõimu teostamine ja avalike teenuste sfäär, rääkimata osapoolte võimupositsiooni ebavõrdsusest.

Termin *kontakttõlge* on läbipaistev. „Eesti kirjakeele seletavast sõnaraamatust” leiab sõnale *kontakt* järgmised seletused: 1) ühendus, kokkupuude, suhtlemine; vastastikune mõistmine; 2) otsene kokkupuude²⁷. Seega sobib sõna *kontakt* kasutada sellise suulise tõlke tähistamiseks, mis toimub osalejate vahetus kokkupuutes, mil vesteldakse silmast silma. Kuna terminit *kontakttõlge* kasutatakse peagi ilmuvast suulise tõlke õpikus, Tartu Ülikooli õppeaine nimetuses ja teadustöodes, on sellel võrreldes eespool vaadeldud oskussõnadega suurem võimalus käibele minna ja juurduda. Seega on oskussõnal *kontakttõlge* olemas eeldused saada üldtuntuks ja -kasutatavaks.

²⁶ **Tõlkebüroo LinguaVox Translations.**

<http://www.linguavox.net/et/spanish_translation.html>, (01.10.2012).

²⁷ **Eesti kirjakeele seletav sõnaraamat.**

<<http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=kontakt&F=M>>, (01.01.2012).

6. Olmetõlge

Oskussõna *olmetõlge* on läbipaistev, ent võib tekitada väärassotsiatsioone. Termin *olmetõlge* on kasutusel peamiselt viipekeeletoolkide hulgas, kuid hõlmab olukordi, mida traditsiooniliselt tähistatakse terminiga *community interpreting*.

Tartu Ülikooli õppekavas „Eesti viipekeele tõlk” on muuhulgas õppeaine „Olmetõlke praktika”. Sellest võib järeldada, et oskussõna *olmetõlge* kasutatakse õppetöös eesti viipekeeletoolkide koolitamisel. Sama terminit kasutatakse ka teadustöös. Näiteks leiab Eesti Viipekeele Tõlkide Ühingu 3. juunil 2011 korraldatud konverentsil „Kurtide tõlgist viipekeeletoolkiks” peetud ettekannete seast Mari Reilsoni ettekande „TÜ õppekava „Eesti viipekeele tõlk” vastavus tõlketeenuse tarbija ootustele ja vajadustele”, mille annotatsioonis on muuhulgas öeldud, et olmetõlget kasutatakse valdavalt meditsiinis ja sotsiaalvaldkonnas.²⁸ Valdkondade järgi otsustades võib oletada, et termin *olmetõlge* hõlmab vähemalt osaliselt tõlkesituatsioone, mida traditsiooniliselt peetakse *community interpreting*’u valdkonnaks. Uurides termini *olmetõlge* kasutust lähemalt, leiab viipekeeleteenust pakkuva MTÜ Viipelend koduleheküljelt selge ja arusaadava loetelu tõlkesituatsioonidest, mida see oskussõna hõlmab: 1) tõlkimine tervishoiuasutustes, 2) puudest tingitud asjaajamine, 3) asjaajamine ametiasutustes, 4) perekondlik asjaajamine, 5) asjaajamine teenindusasutustes, 6) tõlkimine õigusalas asjaajamises, 7) koolitused, 8) koosolekud²⁹.

Esitatud loendi 1., 3. ja 6. punkt viitavad selgelt olukordadele, mida hõlmab termin *community interpreting*. Seega võib siin rääkida osalisest kattuvusest. Samas, kuigi olmetõlge on ilmselt viipekeele valdkonnas juurdunud termin, ei saa seda hõlpsasti üle võtta laiemasse kasutusse eelkõige seetõttu, et vaatamata läbipaistvusele assotsieerub sõna täiendosa vaid olmeolukordadega ehk töövälise igapäevaelu korralduse või selle tingimustega. On väheusutav, et tõlge kohtus või politseiijaoskonnas seostub enamiku inimeste jaoks olmega.

²⁸ **Eesti Viipekeele Tõlkide Ühing.** <http://www.evkyt.ee/joomla/index.php?option=com_content&view=article&id=25&Itemid=20>, (01.10.2012).

²⁹ **MTÜ Viipelend.** <<http://www.viipelend.ee/hea-teada.html>>, (01.10.2012).

7. Asjaajamistõlge

Termin *asjaajamistõlge* ei ole kuigi laialdast kasutust leidnud. Võib oletada, et eesti keelde on see tulnud soome keele vahendusel. Soome keeles kasutatakse terminit *asioimistulkkaus*, mis tähistab sama mõistet nagu ingliskeelne *community interpreting*. Oskussõna *asjaajamistõlge* on küll kasutatud seoses viipekeelega. Tartu Ülikooli õppekava „Eesti viipekeele tõlk” õppeaine „Tõlgi roll ja tõlkesituatsioonid” kirjeldus sisaldab muuhulgas järgmist loetelu: „/.../ asjaajamis-, õpingu-, kohtu-, konverentsi jmt tõlge”³⁰. Tõsi, sellest loendist ei ilmne, kuidas loetletud tõlkeliigid omavahel suhestuvad. Võib vaid oletada, et asjaajamistõlke all peetakse silmas mitmesugustes ametiasutustes pakutavat tõlget.

Oskussõna ise on läbipaistev ja sobib seetõttu erinevatele kasutajatele, muuhulgas mitteprofessionaalidele. Terminit on kasutatud ka tõlkebüroo Delingua kodulehel.

*Asjaajamistõlge on ametniku või eraisiku ja kliendi asjaajamisdialogi, nt intervjuu, messikülastuse, konsultatsiooni vormis toimuva selgitus- ja teabevahetusvestluse ning kohtuistungis suuline tõlge eelkõige järel-, aga ka simultaantõlkena.*³¹

Nagu nähtub toodud tsitaadist, ei ole siingi selget arusaama sellest, et näiteks messikülastus ja kohtuistung on oma olemuselt erinevad tõlkesituatsioonid, kus tõlgil tuleb rakendada erinevaid oskusi ja töömeetodeid.

8. Järeldused

Järgmisel leheküljel on esitatud eespool vaadeldud terminid võrdlustabeli kujul. Plussmärgid tähistavad tunnuse esindatust, miinused selle puudumist. Küsimärkidega on märgitud tunnused, mille esindatuse/mitteesindatuse kohta kindlaid andmeid ei ole.

Tabelist nähtub, et seni ei ole eesti keeles kasutusel olnud ühtegi n-õ ideaalset terminit, ent arvesse tuleb võtta ka seda, et erinevatel tunnetel on kahtlemata erinev kaal sõltuvalt sellest, mida pidada oskussõna puhul kõige olulisemaks – kas näiteks läbipaistvust ja semantilist motiveeritust, mis muudaks selle kergesti kasutatavaks erinevates huvirühmades, või hoopis

³⁰ Tartu Ülikooli õppekava „Eesti viipekeele tõlk”, õppeaine „Tõlgi roll ja tõlkesituatsioonid”. <<https://www.is.ut.ee/pls/ois!/tere.tulemast>>, (01.10.2012).

³¹ Delingua. Kirjaliku tõlke teenused. <<http://delingua-ee.palvelee.fi/3>>, (01.10.2012).

ühetähenduslikkust või juurdumise tõenäosust, arvestades selle kasutust õppe- ja teadustöös, või veel midagi muud.

Selge on aga see, et mõiste *community interpreting* tähistamiseks on vaja oskussõna, mis annaks mõiste sisu võimalikult adekvaatselt edasi. Kasutatava terminikuju suhtes oleks siiski hea jõuda kokkuleppele, sest nagu eespool näidatud, on eri autorid isegi käsitletud mõiste sisu shtes erinevatel seisukohtadel. Üksmeel tundub siiski valitsevat vähemalt selles, et käsitletud tõlkeliik hõlmab tavakodaniku suhtlust ametiasutustega avalike teenuste, riigivõimu teostamise ja sotsiaalsfääris ning erinevalt konverentsitõlkest jääb väljapoole rahvusvahelise suhtluse raame.

Tabel. Eri terminite võrdlus

Termin / tunnus	<i>liaison-tõlge</i>	<i>dialoog-tõlge</i>	<i>kontakt-tõlge</i>	<i>kogukonna-tõlge</i>	<i>olme-tõlge</i>	<i>asjaajamis-tõlge</i>
Läbipaistvus	–	+	+	+	+	+
(Võimalik) mitme-tähenduslikkus	–	–	–	+	–	–
Keeltevaheline sümmeetria (võrreldes inglise keelega) ³²	+	+	–	+	–	–
Kasutamine õppetöös	–	–	+	–	+	?
Kasutamine teadustöös	–	+	+	?	+	?
Kasutamine praktikas	?	?	?	?	+	?

Kirjandus

Carr et al. 1997 = Carr, Silvana; Roberts, Roda; Dufour, A.; Steyn, D. 1997. The critical link: Interpreters in the community. Papers from the 1st International Conference on Interpreting in Legal, Health, and Social Service Settings, Geneva Park, Canada, June 1–4, 1995. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing.

³² Keeltevahelise sümmeetria all peetakse siinkohal silmas tõlgitavust – kas konkreetse termini tõlkimine (tagasi) inglise keelde annab üheselt arusaadava ja selge tõlkevaste, suurendamata terminite rööpsust veelgi.

- Eesti kirjakeele seletav sõnaraamat.** <<http://www.eki.ee/dict/ekss/>>, (01.10.2012).
- Erelt, Tiit** 2007. Terminõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hale, Sandra Beatriz** 2007. Community interpreting. Houndmills/New York: Palgrave Macmillan.
- Harris, Brian** 1977. The Importance of Natural Translation. – Working Papers in Bilingualism 12, pp. 96–114.
- Karu 2012 = Кару, К.** 2012. Социальный перевод в Департаменте полиции и погранохраны Эстонии: взгляд следователей и переводчиков. – Материалы XLI Международной филологической конференции. Актуальные проблемы переводоведения. Санкт-Петербург, с. 46–54.
- Kääramees, Kristel** 2009. Kuidas õpetada Eestis dialoogtõlget? Vajadused ja võimalused praktikute silmade läbi. Magistritöö. Tartu Ülikooli germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituut.
- Mason, Ian** 2009. Dialogue interpreting. – Routledge Encyclopedia of Translation Studies. 2nd edition. Ed. by Mona Baker and Gabriela Saldanha. London, New York: Routledge, pp. 81–84.
- Mullamaa, Kristina** 2006. Towards a Dynamic Role conception of liaison Interpreters: An Ethnographic Study of Self-Descriptions of Practising liaison Interpreters in Estonia. Tartu: Tartu University Press.
- Ozolins, Uldis** 2000. Communication needs and interpreting in multilingual settings: the international spectrum of response. – The critical link 2: Interpreters in the community. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing, pp. 21–33.
- Paal, Birgit** 2010. Giid-tõlgid Nõukogude Eestis 1960. ja 1970. aastatel – töö iseloom ja ettevalmistus. Magistritöö. Tartu Ülikooli germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituut.
- Puusepp, Margus** 2011. Suuline tõlge. Õpik kõrgkoolile. Käsikiri.
- Remme, Päivi** 2010. Kontakttõlke ja kontakttõlkide koolitamise vajadusest Eestis. Uurimus Eesti ametiasutustes aastal 2010. Magistritöö. Tartu Ülikooli germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituut.
- Roberts, Roda** 1997. Community Interpreting Today and Tomorrow. – The critical link: Interpreters in the community. Ed. by Silvana Carr, Roda Roberts, Aileen Doudour and Dini Steyn. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing, pp. 7–25.
- Romantšik 2011 = Романчик, Ромаш Эрленд** 2011. *Community interpreting: вариативность терминологического соответствия в русском языке.* – Humaniora: Lingua Russica. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. XIV. Tartu Ülikool: TÜ Kirjastus, с. 207–224.
- Tamm, Mall** 2001. History of Teaching Conference Interpretation at the University of Tartu. Magistritöö. Tartu Ülikooli germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituut.
- Wadensjö, Cecilia** 1998. Community interpreting. – Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Ed. by Mona Baker, assisted by Kirsten Malmkjær. Routledge, pp. 33–37.
- Wadensjö, Cecilia** 2009. Community interpreting. – Routledge Encyclopedia of Translation Studies. 2nd edition. Ed. by Mona Baker and Gabriela Saldanha. London, New York: Routledge, pp. 43–48.

SUN ZI „SÕJA SEADUSTE” TÕLKIMISEST: MÕNE PÕHIMÕISTE ANALÜÜS

Märt Läänemets

PhD (ajalugu)

TÜ filosoofiateaduskonna orientalistikakeskuse vanemteadur

Vana-Hiina sõjandustraktaadi „Sunzi bingfa” (孫子兵法; edaspidi „Sunzi”) esmaeestindus ilmus 2001. aastal siinse artikli autori tõlkes Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste (KVÜÕA) algatatud sarja „Sõjandusvaramu klassika” esimese köitena¹. Tõlke peamiseks eesmärgiks oli anda välja teos, mida KVÜÕA kadetid saaksid kasutada õppevahendina sõjaajaloo õppimisel. See määras ka tõlke vormi: see pidi olema hästi loetav, kergesti leitavate ja arusaadavate kommentaaride ning seletustega, liigselt kooramata sinoloogiliste ja filoloogiliste üksikasjadega, mis on kohustuslik puhtakadeemilistele väljaannetele. Selline ülesandepüstitus seadis tõlkija üsna keerulisse olukorda, sest ühelt poolt ei saanud eirata „Sunzi”-taolise klassikalise teksti tõlkimise ja tõlgendamise akadeemilisi nõudeid, teiselt poolt tekitas see aga kohustuse anda teksti sisu ja mõte edasi üldarusaadavalt ja laiemale publikule, kellel ehk puuduvad sügavamad sinoloogilised eelteadmised. Kolmandaks ja tõlkijale ehk raskeimaks ülesandeks oli kohandada iidne sõjapidamistarkus koos selle spetsiifilise sõnavaraga tõlke vahendusel tänapäeva militaarmõistestikuga. See tähendab kokkupuute loomist muistse ja tänapäevase vahel ning püüet anda tänasele sõjandusteoreetikule ja -praktikule õpivahend, mis aitaks mõista ja rakendada toda iidset tarkust praegustes oludes ja taustsüsteemis.

Tulemuseks oli raamat, mis on nüüdseks juba üle kümne aasta meie kultuurikäibes ja (tulevaste) ohvitseride sõjandusõppes. Tõlke autor ei saa paraku kindel olla täielikus õnnestumises, sest selleks on ilmunud liialt vähe tagasisidet, kui võtta otseselt negatiivse ja mahategeva tagasiside puudumist vähemalt suhtelise õnnestumise märgina. Eesti ajakirjanduses ilmus pärast raamatu esmatrukki kaks olulisemat kajastust: Linnart Mällilt ja Jaan

¹ **Läänemets, Märt** 2001. Sun Zi, Sun Bin. Sõja seadused. Klassikalisest hiina keelest tõlkinud ja kommenteerinud Märt Läänemets. Tartu–Tallinn: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, Eesti Keele Sihtasutus. [*Läänemets 2001*]

Kaplinskilt². Mõlemad käsitlesid peamiselt teose eestinduse kultuurilisi, filosoofilisi ja – eriti Kaplinski oma – mõningal määral ka tõlketoodilisi ja filoloogilisi aspekte ning arutlesid teose, tõlke ja tõlkija ideoloogilise tausta üle. Tõsist tõlketeaduslikku diskussiooni kahjuks ei järgnenud.

Samuti on olnud tagasiside minimaalne tõlkes tarvitatud sõjandusterminoloogia paikapidavuse või -pidamatus ning selle kohta, milline on „Sunzi” kasutatavus tänapäeva sõjandusõpikuna ning haakuvus moodsa strateegia ja taktika põhimõtetega. Internetis olen küll peale sattunud üksikutele põgusatele tõdemustele eesti äriinimestelt, kes on leidnud selle raamatu olevat lugemisväärse ja kasuliku ka tänapäeva ettevõtja seisukohalt³, kuid tegevälased, militaarteoreetikud ja sõjaajaloolased on olnud suhteliselt kidakeelsed teose kohta arvamust avaldama. Just seda aga autor ootaks, sest paraku on sõjandusvaldkond ala, kus autor ei tunne ennast kuigi pädevana.

Kõike ülalöeldut tõdedes loodan, et tõeline diskussioon – nii sinoloogiline kui ka sõjateaduslik – seisab eestikeelse „Sunzi” teemal alles ees. Ehk saab arutelu uue hoo kõnealuse teksti oluliselt parandatud ja täpsustatud uustõlke ilmudes. Kindlasti saab see uustõlge olema akadeemilises formaadis koos igakülgete kommentaaridega. Aga iga asi omal ajal.

Kuigi 2001. aasta väljaandes olen teose tõlkimispõhimõtteid ja oluliste terminite tõlkevastete valikuid kuigipalju ka avanud⁴, leian, et teema juurde tagasi tulla on alati paslik ja õigustatud. Ükski ka juba ilmunud klassikalise teksti tõlge ja tõlgendus – rõhutaksin just viimast sõna, sest iga tõlge on eelkõige tõlgendus, mis lähtub eelmistest ja rajab teed järgmistele, seega kulgemise ehk protsessi osa⁵ – ei tohiks saada ega jääda kivinenud teetulbaks. Tekst peaks jätkama oma teed ja arengut lugejate kaudu, kelle hulka kuulub tõlke ilmumise järel valmis raamatuna ka tõlkija ise, sest raamat ja

² Mäll, Linnart 2001. Raamat sõja seadustest. – Eesti Päevaleht, 16. november. [Mäll 2001] Kaplinski, Jaan 2002. Hiina sõjakunst eesti lugejale. – Sirp, 25. jaanuar. [Kaplinski 2002] Sunzile on viidatud näiteks Ago Lilleoru 2003. aastal kaitsitud magistritöös „Sõjaeetika teooriate võrdlus kristlikust perspektiivist”, Tartu Ülikooli usuteaduskond.

³ Tõsi on, et maailma ettevõtlus- ja äripraktikas on see teos hinnatud juba ammu ning „Sunzist” lähtuvaid või selle ainetel loodud äriõpikuid on välja antud kümneid. Vähemalt üks neist on hiljuti tõlgitud ka eesti keelde (McCreadie, Karen 2008. 52 geniaalset mõtet Sun Tzu raamatust „Sõjakunst”. Tallinn: Ersen).

⁴ Vt eeskätt Läänemets 2001, lk 87–103; sõjateaduslikke aspekte on kokkuvõtlikult selgitatud lk 62–87.

⁵ Klassikalise teksti tõlkimist kui protsessi, kus iga järgmine tõlge tugineb milleski eelmisele ja omakorda lisab teksti tõlgendamisse midagi uut, vaatleb ühe teise vanahiina klassikalise teksti – Laozi „Daodejingi” – najal Linnart Mäll oma töös „Tõlkekulg” (Mäll, Linnart 1998. Tõlkekulg. – Nulli ja lõpmatus kohal. Tartu: Ilmamaa, lk 90–107.) [Mäll 1998]

tõlkija elavad sestpeale kumbki eraldi oma iseseisvat elu. Sestap heidaksingi praegu põgusa tagasipilgu „Sunzi” tõlkimise ja tõlgendamise probleemidele, keskendudes selle teksti mõningate põhimõistete analüüsile.

Tõlke sissejuhatuses olen „Sunzi” sõjateadusliku käsitluse jaotanud seitsmesse kategooriasse: (1) sõja objektiivsed tegurid, (2) elavjõud ja varustus, (3) lahingurivi ja vägede paigutus, (4) sõdurite vaim ja moraal, (5) väejuhi omadused ja oskused, (6) sõda ja *yin-yang*-õpetus ning (7) strateegia ja taktika põhimõisted. Igas jaotuses on oma kesksed terminid, mille eestindamisel olen püüdnud arvestada nii nende kitsamat tähendust sõjanduse kontekstis kui ka laiemat, üldisemat tähendust tavakeele sõnadena ja kohati ka filosoofiliste-mõtteleoliste terminitena. Tõlkevastete valikul lähtusin eelkõige samade terminite eestindamistraditsioonist Hiina klassika varasemates tõlgetes, millele pani aluse Linnart Mäll oma Hiina kultuuri baastekstide – Konfutsiuse „Vestete ja vestluste” ja Laozi „Daodejingi” – tõlgetega⁶. Tõsi on, et nii mõnedki sõnad, mis eestikeelset tõlketraditsiooni järgides on hiinakeelsete tähendust edasi andma pandud, võivad sõjanduse ja poliitika kontekstis tunduda vaieldavate ja raskesti hoomatavatena, näiteks 道 *dào* ‘kulg’. Nii sellele kui paljudele teistele võib vasteks leida ka mitmeid teisi alternatiivseid eestikeelseid sõnu (*dào* puhul võiksid sobida näiteks ‘tee’, ‘liin’, ‘käik’, ‘liikumine’, ‘kord’, ‘printsiiip’ jpt) ja, kuna eri kontekstides võib ühel ja samal sõnal olla esmapilgul suisa erinev tähendus, neid ka lausa erinevalt tõlkida. Viimast, nagu ka tõlkimata jätmist, mida jällegi sellesama *dào* puhul sageli tehakse, püüdsin siiski vältida. Sel moel toimides tahtsin pidada kinni põhimõttest, et kui hiina keeles kasutatakse üht ja sama terminit, siis on sellel oma kindel ja oluline mõte ning sellest lähtuvalt peaks ka tõlkes jääma alati ühe ja sama vaste juurde. Vajadusel lisasin ka kommentaare ja seletusi, mis aitavad avada termini tähendust konkreetsetes kontekstis. Ka hiina tekstides endis, sealhulgas „Sunzis” kui tänapäeva mõistes ikkagi teaduslikus tekstis, on tähtsamad mõisted alati defineeritud. Ja „Sunzi” definitsioonid ei pruugi sugugi kokku langeda samade terminite definitsioonidega teistes temaaegsetes tekstides.

⁶ Mäll, Linnart (tõlkija) 1979. Lao-zi. Daodejing. Hiina keelest tõlkinud Linnart Mäll. – Loomingu Raamatukogu, 27. [Mäll 1979] Mäll, Linnart (tõlkija) 1988. Konfutsius. Vesteid ja vestlusi. Vanahiina keelest tõlkinud ja kommenteerinud Linnart Mäll. Tallinn: Eesti Raamat. Viimase parandatud ja täiendatud väljaanne: Mäll, Linnart (tõlkija) 2009. Konfutsius. Vesteid ja vestlusi. Keskmise tavaline. Suur õpetus. Klassikalisest hiina keelest tõlkinud, eessõna, sissejuhatava artikli ja kommentaarid kirjutanud ning registrid koostanud Linnart Mäll. Tartu: Lux Orientis. [Mäll 2009] Taolise ülevõtmise eest saab siinkirjutaja Kaplinskilt 2. joonealusel viites nimetatud kirjutises omajagu nahutada, sest tema arvates viitab õpetaja sõnakasutuse ja terminiloome järgimine ebatervele „õukondlikkusele” ega tulevat tõlkele kasuks.

Alljärgnevalt esitan ja analüüsin mõningate oluliste sõjateaduslike terminite tõlkevastete valikut, seletades vajadusel lahti ka vastavate hiinakeelseste sõnade tähenduse ja sinogrammide⁷ graafika.

Alustan kõige üldisemast mõistest ‘sõda’, mida „Sunzi” tekstis tähistab läbivalt sinogramm 兵 *bīng*. Graafiliselt on see tuletis muistsest piltmärgist ehk piktogrammist, mis kujutab kaht kätt hoidmas sõjakirvest või hellebardi, mis oli Vana-Hiina põhiline jalaväerelv. Märgi alg tähendus ongi olnud ‘sõdur’ (relvakandja). Selle tähendus on järk-järgult ühelt poolt laienenud sõjaväele tervikuna ja teiselt poolt kitsenenud relvale või relvastusele, laiendamise suunal on jõutud lõpuks sõja kui sellise, sõjanduse kui terve valdkonna tähistamiseni. Spetsiifilisemate tähenduste edasiandmiseks on sellesama sinogrammi põhjal moodustatud liitväljendid, nagu 兵器 *bīngqì* ‘relv, relvastus’ (sõna-sõnalt ‘sõja-riist’), 兵卒 *bīngzú* ‘sõdur’ (sõna-sõnalt ‘sõja-teener’), 兵將 *bīngjiàng* ‘väejuht’ (sõna-sõnalt ‘sõja-kindral’), 兵術 *bīngshù* ‘sõjakunst, sõjandus’, 兵法 *bīngfǎ* ‘sõja seadus, sõjandus’ jms.

Hiina keeles on kaks teistki mõistet, kumbagi tähistamas eri sinogramm, mis tähendavad sõda ja esinevad ka „Sunzis”. Need on 武 *wǔ* ja 戰 *zhàn*. Esimese graafika tuleneb kahest kombineeritud piktogrammist, millest ühe tähendus on ‘seisma’ ja teise oma ‘piik’ ehk käsirelv laiemalt. Kogu sinogrammi tähendus on seega ‘relva abil (vastast) peatama’. Teise graafikas on tähendust kandev osa samuti piik 戈 *gē*, millele on lisatud hääldust edasi andev märk ehk hääldusfoneem 單 *dān*. Kõik kolm on teatud määral sünonüümsed, kuid igal on oma spetsiifiline tähenduslik rõhuasetus, mis väljendub ka sinogrammi graafikas. Kõige iidsem neist on ilmselt 兵 *bīng*, kuna selle prototüübiks on kõige selgem pilt: relva hoidvad käed, mis tähistavad relvastatud inimest – sõdurit. Sinogrammi 武 *wǔ* etümoloogia on veidi konstrueeritud. See on juba järgmise taseme märk: ideogramm, kus kaks komponenti on kokku pandud mitte lihtsalt kui kaks pilti, vaid lähtuvalt tähendusloogikast: ‘kedagi relva jõul peatama, võitlema’. Kolmas märk on tekkelooliselt ilmselt kõige uuem ja moodustatud osaliselt juba foneetilisel põhimõttel: tähendust kandev osa on liidetud hääldusfoneemiga (單 *dān*). Vastav märk tähistab kitsamas mõttes lahingut. Lahinguks on see enamasti tõlgitud ka „Sunzis” (näiteks teises peatükis⁸, mille pealkiri 作戰 *zuò zhàn*, sõna-sõnalt ‘tegema lahingut’, on tõlgitud ‘sõjategevuseks’, kuigi võiks olla ka ‘lahingutegevus’).

⁷ ‘Sinogramm’ on termin, mida kasutatakse sinoloogias termini ‘hieroglüüf’ asemel hiina kirjamärkide (hiina 漢字 *hànzì*, jaapani *kanji*) tähistamiseks viimasel ajal üha enam. Varasema termini ‘hieroglüüf’ kasutamisest on hiina märkide puhul praktiliselt loobutud.

⁸ Läänemets 2001, lk 128–133.

Eraldi peaks vaatlema raamatu pealkirja 兵法 *bīngfǎ*, mis on tõlgitud „Sõja seadusteks”. Enamasti tõlgitakse seda sõjakunstiks (ingl k *the Art of War* või *Art of Warfare*). Vaid Ralf D. Sawyeril on Sun Bini tõlke pealkirjaks „Military Methods”⁹. Viimast tuleb igal juhul pidada originaalilähedasemaks, kuna sinogramm 法 *fǎ* (graafikaelemendid: ‘vesi’ ja ‘minema’) tähendab eeskätt normi, reeglit, seadust, viisi, vahendit, meetodit; mitmuse korral nende kogumit¹⁰. Lähtudes teose sisust, pidasin 法 tõlkimist *seaduseks* õigustatumaks, kuna siin käsitletakse pigem sõjapidamis põhimõtteid, vastavaid seaduspärasusi ja vahendeid, mitte niivõrd sõjakunsti, mis seostub eeskätt võitluskunstiga. Ka hiina keeles on olemas peaaegu sünonüümne väljend, mida ülalpool juba vaatlesime – 兵術 *bīngshù*. Selle teise sinogrammi (graafika: 行 ‘liikuma, toimima’ ja hääldusfoneem 術) tähendus on ‘kunst, tehnika’. Sagedamini esineb kõnealune märk sõjakunsti ehk kitsamas mõttes võitluskunsti tähenduses teise liitsõna 武術 *wǔshù* ‘võitlus-kunst’ osana, tähistades eelkõige individuaalset võitlustehnikat ja relvakäsitsemisoskust. Kuna muistsed autorid olid valinud pealkirjaks siiski 兵法, pidades silmas sõja kõige üldisemaid seaduspärasusi, sõjaasjandust, strateegia ja taktika üldpõhimõtteid – ühesõnaga sõda makrotasandil ja laias poliitilises kontekstis, mille alla käib ka sõjakunst ehk võitluskunst –, tundub „Sõja seadused” vähemalt eesti keeles igal juhul sobivamana.¹¹

Teiseks vaatleme sõja nn objektiivseid tegureid tähistavaid termineid. Neid on kokku viis (五事 *wǔ shì*, sõna-sõnalt ‘viis asjaolu’) ning neid on nimetatud ja määratletud „Sunzi” esimeses peatükis. Mainitud peatükis juhitakse tähelepanu sellele, et väejuhil, kes neid viit hästi tunneb, on võidueldused juba olemas.

Viest esimene on ülalpool põgusalt vaadeldud 道 *dào* ehk ‘kulg’. Selle sõna puhul on tegemist ilmselt hiina mõtteloo kõige kasutatavama termini. Ei ole vanahiina mõttekoolkonda ega teadusvaldkonda, kus seda ei rakedataks keskse, ülimalt fundamentaalset põhimõtet tähistava mõiste sümbolmärgina.¹² Kuid selle sõna kui termini määratlus võib koolkonniti niivõrd erineda, et tekib küsimus, miks ja kuidas seda üldse nii erinevate mõistete tähistamiseks kasutada saab ja mis mõte sellel nõnda üldse on. Aga küllap siis

⁹ Sawyer, Ralf D. (translator) 1995. Sun Pin: Military Methods. Boulder et al.: Westview Press. Sama alapealkirja kannab Victor H. Mairi tõlge: Mair, Victor H. (translator) 2007. The Art of War. Sun Zi’s Military Methods. New York: Columbia University Press.

¹⁰ Vanahiina poliitfilosoofias tähendab 法 *fǎ* seadust ning on andnud nimetuse ka tervele koolkonnale – 法家 *fǎjiā* ‘seaduse koolkond’ ehk ‘legism’ või ‘legalism’.

¹¹ Vt pealkirja põhjendust ka Läänemets 2001, lk 88–89.

¹² Üks parimaid põhjalikke võrdlevaid *dào* käsitlusi vanahiina mõtteloos on Graham, A. C. 1989. Disputers of the Tao: Philosophical Argument in Ancient China. Chicago: Open Court.

on, kui hiina mõtlejad ikka ja jälle selle poole pöörduvad ja seda kasutavad. *Dào* tõlgendustest ja tõlkimisvõimalustest on filosoofilises kontekstis ka eesti keeles palju kirjutatud, sellepärast ei hakka siin kõike kordama¹³. Nimetatud kirjamärgi ülilaia tähendussisu lähemale toomiseks tuleb selgitada vastava sinogrammi graafikat, mis annab võtme ka sõna tähendusvälja mõistmiseks.

Sinogramm 道 *dào* koosneb kahest osast: 首 *shǒu* ‘pea’ ja 辶 *chuò* ‘liikumine’. See kombinatsioon viitab tema algtähendusele ‘juhtima, viima, järgnema (millelegi), järgima (midagi)’, aga ka ‘juhinduma’. Siit tulenevad kõik *dào* edasised tähendused, mis on kokkuvõetavad mõistega ‘suunatud liikumine; juhtprintsip’. Tavakasutuses märgib see sõna lihtsalt teed, mida mööda käiakse, mis viib kuhugi välja, millel on sihtkoht ehk eesmärk. Kui otsida *dào* mõistele lääne mõtteloos analoogi, siis võiks see olla ‘protsess’, mille üks tähendus on ‘suunatud, sihipärane liikumine’ ja mis on kasutusel väga erinevates valdkondades. Sellest loogikast lähtuvalt on *dào*’d eesti keeles hakatud Linnart Mälli algatusel tõlkima sõnadega *kulg*, *kulgemine*, tegusõnana *kulgema*, märkimaks, et tegemist ei ole lihtsalt tee kui rajaga, vaid pigem teed mööda liikumisega (kuna märk sisaldab liikumist tähistavat komponenti), s.o kulgemisega.

Hiina kosmoloogias ja filosoofilises taoismis on *dào* ühtaegu nii kogu universumit kui ka selle iga nähtust eraldi läbiv printsip, mille kohaselt ei ole miski valmis ega muutumatu, vaid pidevas liikumises ja muutumises, protsessis, kuna liikumine ja muutumine on kõikide nähtuste loomuses, kõik nähtused sisaldavad neid loomuldasa. See on universumi üldine seaduspära, iseenesest kirjeldamatu ja nähtamatu, nagu väidab taoismi alustekst „Daodejing” (näit XXV¹⁴).

Hiina ühiskonnateaduses, eriti konfutsianismis, on *dào* riigi ja inimühiskonna olekut kirjeldav mõiste. Ka riiki ja ühiskonda vaadeldakse protsessina, kulgemisena. Riik ja ühiskond ei kulge aga juhuslikult ega kaootiliselt, vaid (vähemalt ideaalis) harmooniliselt. Mõlema kõik osad – inimesed ja institutsioonid – toimivad üksteisega kooskõlas, üksteist toetavalt, nii et ühiskonnas valitseb harmoonia ja heaolu. Riigi ja ühiskonna kontekstis võime kulgu iseloomustada ka kui korda: riigis kas on kord või ei ole seda. Selle kulu eriline komponent on ‘inimkulg’ 人道 *réndào*, mis tähendab inimindiviidis peituvat harmooniat, kooskõla ja eeskätt kõrget moraali. Kõrgemal tasemel kujuneb inimkulgudest kokku riigi kulg.

¹³ Vt näiteks Mäll 1998, lk 73–74, 100–104; Mäll 2009, lk 20–21. „Sunziga” seonduvalt on *dào*’d käsitlenud Läänemets 2001, lk 63–66.

¹⁴ Mäll 1979, lk 26–27.

On ilmselge, et „Sunzis“ määratletakse *dào*'d pigem konfutsianismist lähtuvalt riigi ja ühiskonna seisundina: „Kulg – see seab rahva ülematega ühele meelele, nii et ta on valmis koos nendega surema, on valmis koos nendega elama, pelgamata ohte” (I, 4). Võtmeelement „Sunzi” *dào*-määratluses on üksmeel – 同意 *tóngyì* –, mis peaks iseloomustama riigi kulgu. Kui see on olemas, on ka võimalikule sõjalisele edule alus pandud, sest riigialamatel on tahtmist ja motivatsiooni vajadusel ja ülemate juhtimisel vaenlasega võidelda. Kui sellist üksmeelt ei valitse, siis on riigi kulg häiritud ja sõjas ei ole edu loota. See peab igale väejuhile esimese asjana selge olema.

Tõlkides ei näinud ma mingit põhjust, miks peaks „Sunzi” *dào*'d omakeelse vasteta jätma või mõne teise sõnaga tõlkima (mida soovitab Kaplinski¹⁵), kuna selle seos konfutsianistliku vaatega on niivõrd selge ja eesti keeles on *kulg* selles kontekstis juba kodunenud.

Järgmised kaks võtmemõistet viie asjaolu reas on ‘taevas’ (天 *tiān*) ja ‘maa’ (地 *dì*) – ilmastiku- ja maastikutingimused, mis ei vaja eriti lisaseletusi. Samas on esimene sellest paarist – taevas –, mis tähendab „Sunzis” ilma, hiina mõtte- ja religiooniloos samuti väga oluline ja tähendusrikas mõiste. Sinogramm tähistab algselt inimkujulist jumalat, millest arenes taeva kui sakraalse valla tähendus, mis määrab nii ilma kui ka taeva all, st maailmas, elavate olendite käekäiku. Seega võib kõnealust mõistet pidada teatud mõttes ka mõiste ‘saatus’ analoogiks. Kuid suhteliselt ateistlikus konfutsianismis tähendab *tiān* pigem loodust, inimesest üle ja temast sõltumatut olemist, mis määrab inimese kulgu. Koos maaga moodustab taevas universumi koordinaadistiku kaks alust, kolmandaks ongi nende kahe vahel asuv ‘inimene’ (人 *rén*). Ka „Sunzid” tõlkides ja tõlgendades tuleb kõiki neid aspekte ja konnotatsioone teada. Kõige selle pärast otsustasingi tõlkes *taeva* ja mitte *ilma* kasuks, mis sõjateaduse kontekstis oleks ju selgem, lihtsam ja loogilisem.

Maa mõiste ilmselt lisaselgitusi ei vaja, kuna selle all mõistetakse eelkõige ikkagi maastikutingimusi, kus sõjavägi peab manööverdama, ja filosoofilis-kosmoloogiline kontekst erilist rolli ei mängi.

Viies asjaolu – 法 *fǎ* ‘seadus’ – on ülalpool juba käsitlemist leidnud ja seda ei ole tarvidust korrata. Tuletame vaid meelde Sunzi enda määratlust: „Seadus – see on rivi, juhtimine ja varustamine”, mida raamatus on piisavalt lahti seletatud¹⁶.

Küll aga tuleks analüüsida järjekorras neljandat asjaolu, milleks on ‘väejuht’ 將 *jiàng*. Väejuht, vägede ülemjuhataja, on sõjas kahtlemata võtmetähtsusega. Seda kordab ka Sunzi pea igal sammul. Väejuhist sõltub kõik,

¹⁵ Kaplinski 2002.

¹⁶ Läänemets 2001, lk 121–122.

muud asjaolud loovad pigem tausta ja tingimused, kus väejuhil tuleb tegutseda ning mida ta peab tundma ja arvestama. Sestap on väejuhi puhul esile tõstetud omakorda viit omadust: 'tarkus' 知 *zhī*, 'usaldus' 信 *xìn*, 'inimlikkus' 仁 *rén*, 'vaprus' 勇 *yǒng* ja 'karmus' 嚴 *yán*. Huvitav on märkida, et esimesed kolm kuuluvad konfutsianistliku 'viie püsiva vooruse' (五常 *wǔ cháng*) hulka, kaks ülejäänud voorust – 'kombed' 禮 *lǐ* ja 'muusika' 樂 *yuè* – väejuhi omaduste loetelust aga puuduvad. Konfutsiusel on nimetatud viis ideaaltüüpi 'õilsa' 君子 *jūnzi* omadusteks. Õilis inimene aga sõjaga ei tegele. Konfutsiuse ilmselget sõjavastasust kajastavad ka mitmed tema väited „Vestetes ja vestlustes”¹⁷.

Kuid nagu mainitud, on kolme 'õilsa' voorust siiski peetud ka hea väejuhi olulisteks omadusteks. Kui Konfutsiusel tähendab 'tarkus' eelkõige (teise) inimese tundmist, tema vajaduste mõistmist, siis väejuhi puhul märgib see eelkõige sõjaasjanduse tundmist, mille alla käivad needsamad viis asjaolu ning lisaks oskus plaane (計 *jì*) luua ja teoks teha.

'Usaldus' ja 'inimlikkus' tunduvad kõige n-õ pehmemad ehk humaansamad omadused, kuid sõjanduse kontekstis on needki sellised, millela väejuht läbi ei saa. 'Usaldus' tähendab nii (alluvate) usaldamist kui ka usaldatavust ehk usaldusväarsust. Sinogramm koosneb osadest 'inimene' ja 'jutt', seega väljendab arusaama, et inimese usaldus ja usaldusväarsus tuleneb tema jutust, tema sõnadest. Väejuhil peab olema mõlemat: kui ta ei ole valitseja ega alluvate silmis usaldusväärne, ei saa ta ka ise teisi usaldada ja seega edukalt sõda pidada.

'Inimlikkus' tähendab Konfutsiusel eelkõige (teise) inimese armastamist. Sinogramm koosneb osadest 'inimene' ja 'kaks', seega saabki see omadus avalduda ainult suhetes teiste inimestega. Väejuhi puhul tähendab see eelkõige oskust inimesi rakendada, mis eeldab muidugi inimeste, nende mõtete, motiivide ja vajaduste head tundmist. Sõjaväes saab inimlikkust – nagu ka „Sunzi” toonitab – rakendada lihtsustatud meetodil: 'karistuste' 罰 *fá* ja 'autasude' 賞 *shǎng* abil. Need on aga laiemas plaanis konfutsianismile vastandliku autoritaarse poliitfilosoofia, legismi, põhikategooriad riigi ja ühiskonna juhtimiseks sõjaväe eeskujul. Selle põhjal võib väita, et väejuhi omaduste esitamisel põimub „Sunzis” konfutsianistlik-inimesekeskne lähenemine legistliku-riigikesksega, kusjuures rõhuasetus on siiski ilmselgelt viimasel. Õeldut toetavad ka väejuhi kahe viimase omadusena esile tõstetavad

¹⁷ Vt näiteks VII, 13: „[Õ]petaja hoidus eemale / paastumisest / sõdadest / taudidest” (Mäll 2009, lk 112); XIII, 29: „Õpetaja ütles: „Hea inimene harigu rahvast seitse aastat, enne seda ei tohi sõjakäigule minna!”” (Samas, lk 192); XIII, 30: „Õpetaja ütles: „Harimata rahvast / sõtta viia / sellest ütlen / jätab nendega hüvasti.”” (Samas)

‘karmus’ ja ‘vaprus’. Viimaseid asendavad konfutsianistlikus vooruste viisikus ‘kombed’ ja ‘muusika’, mis on väejuhi jaoks ebaolulised.

Legismile tendeeriv lähenemine on sõjateaduses ka iseenesest mõistetav, sest sõda ei ole ju kunagi inimese, vaid riigi huvides. Seda rõhutab ka „Sunzi” esimene lause: „Sõda on riigile suur asi, elu ja surma pinnas, allesjäämise ja hävingu kulg, mida ei saa jätta tähelepanuta”¹⁸. Konfutsianistlik inimkesksus ja vastav terminoloogia on Sunzile omane vaid niivõrd, kui võrd see on pragmaatiliselt oluline. Inimest tuleb tunda ja säästa ning ka usaldada sedavõrd, kui võrd liigsuured (inim)kaotused on riigile kulukad, seega kahjulikud ja võivad pöörata võidu kaotuseks.

Kirjandus

- Graham, A. C. 1989.** Disputers of the Tao: Philosophical Argument in Ancient China. Chicago: Open Court.
- Kaplinski, Jaan 2002.** Hiina sõjakunst eesti lugejale. – Sirp, 25. jaanuar.
- Läänemets, Märt 2001.** Sun Zi, Sun Bin. Sõja seadused. Klassikalisest hiina keelest tõlkinud ja kommenteerinud Märt Läänemets. Tartu–Tallinn: Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, Eesti Keele Sihtasutus.
- Lilleorg, Ago 2003.** Sõjaeetika teooriate võrdlus kristlikust perspektiivist. Magistritöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond.
- Mair, Victor H. (translator) 2007.** The Art of War. Sun Zi’s Military Methods. New York: Columbia University Press.
- McCreadie, Karen 2008.** 52 geniaalset mõtet Sun Tzu raamatust „Sõjakunst”. Tallinn: Ersen.
- Mäll, Linnart (tõlkija) 1979.** Lao-zi. Daodejing. Hiina keelest tõlkinud Linnart Mäll. – Loomingu Raamatukogu, 27.
- Mäll, Linnart (tõlkija) 1988.** Konfutsius. Vesteid ja vestlusi. Vanahiina keelest tõlkinud ja kommenteerinud Linnart Mäll. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mäll, Linnart 1998.** Tõlkekulg. – Mäll, Linnart. Nulli ja lõpmatuse kohal. Tartu: Ilmamaa, lk 90–107.
- Mäll, Linnart 2001.** Raamat sõja seadustest. – Eesti Päevaleht, 16. november.
- Mäll, Linnart (tõlkija) 2009.** Konfutsius. Vesteid ja vestlusi. Keskmise tavaline. Suur õpetus. Klassikalisest hiina keelest tõlkinud, eessõna, sissejuhatava artikli ja kommentaarid kirjutanud ning registrid koostanud Linnart Mäll. Tartu: Lux Orientis.
- Sawyer, Ralf D. 1995.** Sun Pin: Military Methods. Boulder et al.: Westview Press.

¹⁸ Läänemets 2001, lk 117.

CLAIRVAUX' BERNARD'I KAJASTUSTEST EESTI KIRJANDUSMAASTIKUL JA TEMA „APOLOGIA ABT GUILLAUME'ILE” XII PEATÜKI TÖLKEPROBLEEMIDEST

Mariina Viia
mag. theol.

KVÜÕA Kaitsevää keelekeskuse inglise ja prantsuse keele õppejõud

1. Sissejuhatus

„Keel tõlgib tõelust, mida inimene näeb,” on öelnud keeleteadlane Fanny de Sivers (1920–2011). Kuidas aga tõlgendada ja samas ka tõlkida ühe keele-ruumi reaalsuse taustal kirjutatud teksti teise keele-ruumi, kui lisanduvad veel ajalised ja kultuurilised tegurid? Siinne artikkel keskendub ühe keskaja suurima autori reaalsuse tõlgendamisele: XII sajandi Prantsusmaal rajatud tsistertslaste ordu olulisim isiksus on Clairvaux' Bernard (1091–1153), kes on tugevalt mõjutanud toonase Euroopa poliitilis-religiooset pilti. Teda peetakse II ristisõja õhutamaks ja tänapäevalgi vaidlevad teadlased selle üle, kas ta oli mõõgamisjoni poolt või vastu. Eestis on Clairvaux' Bernard'i kirjanduslik pärand jäänud teenimatult suhteliselt tundmatuks. Ühtegi tema tervikteost ei ole eesti keeles ilmunud, ent Georg Mülleri „Jutlustes” ja Umberto Eco „Ilu ajaloo” tõlkes sisalduvad tsitaadid on tõlgitud originaalkeelest. Siinses artiklis antakse põgus ülevaade Clairvaux' Bernard'i ühe kuulsaima teose „Apologia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem” XII peatükist tõlkeloo seisukohast, samuti tutvustatakse Clairvaux' Bernard'i retseptiooni eestikeelses kirjasõnas nelja aastasaja jooksul.

Esmalt on aga huvitav jälgida, kuidas on Bernard'i elu, tegevust ja teoseid seni eestikeelses kirjasõnas kajastatud. Selle põhjal saab ka selgeks, et Bernard'i loomingu kohta eesti kirjandusmaastikul on praeguse seisuga võimalik veel üpriski vähe öelda. Seetõttu oleks igati oluline tema teoste tõlkimine päevakorda võtta.

Eestis püsib vajadus hea tõlkekirjanduse järele hoolimata sellest, et üleüldises globaliseerumise vaimustuses unustatakse ära emakeelsed sõnad, terminid, isegi mõtted. Ei ole võimalik mõista keskaegset kirjanikku tema teoseid originaalis tundmata. Sellest on vähe, et loetakse sekundaarkirjandust,

mis enamasti kajastab vaid ühte, kindlas distsipliinis uuritavat tahku, või võõrkeelseid tõlkeid või omakorda nende põhjal tehtud tõlkeid. Kuidas saaks kõnelda olulistest autoritest ideede ajaloo vaatevinklist ilma nende teoseid tundmata? Tõlkimisel on väga lihtne eksida, omistada autorile tahtmatult mingi enda seisukoht, mis muudab algse teksti kohe mingiks teiseks tekstiks, mõnikord isegi tähenduselt vastupidiseks. Seetõttu on suur vajadus originaaltekstist tehtud tõlgete järele. Vaja on tunda ka konteksti, st konkreetset ajastut ja inimese mõttemaailma kujundanud tegureid. Näiteks minnes ajas üheksasada aastat tagasi ja ruumis linnulennult paar tuhat kilomeetrit edela suunas, jõuame Prantsusmaale Burgundias asuvasse Cîteaux' kloostrisse, kus tulevane Clairvaux' abt Bernard on alles esimesi kuid noviits. Kuidas sai temast aga üks Euroopa mõjuvõimsamaid isikuid, kui ideaalne munk peab olema reegli kohaselt kuulekas ja alandlik ega tohi tsistertslaste ordu reegli kohaselt isegi enam kloostrist lahkuda? Sellistele küsimustele annab vastuseid üksnes ideede ajaloo uurimine.

Tõlkijana huvitab mind ka küsimus, mida on Clairvaux' Bernard'i loomingu kohta eestikeelse kirjanduse põhjal teada. Mõningase raamatutesse süvenemise tulemusel jõudsin järeldusele, et Clairvaux' Bernard'i kui ühe keskaja Euroopa säravaima ja mõjukaima isiksuse teosed on Eestis teenimatult vähe tuntud, õigemini küll peaaegu täiesti tundmatud. Tõsi, Clairvaux' Bernard'i nimi ja isik päris tundmatud ei ole, kuid ainus eestlasest autori koostatud Bernard'i loomingut käsitlev uurimus on Matt Lillipuu „Clairvaux Bernhardi kristusemüstika”¹ 1928. aastast. Seega tuleks enne tõlkimisprobleemidele keskendumist uurida, millist teavet on püha Clairvaux' Bernard'i kohta üldse võimalik eesti keeles leida, et ka see lugeja või huviline, kes esialgu veel küllaldaselt võõrkeeli ei valda, saaks enne ladina keele omandamist² natukenegi aimu Bernard'i olulisuse, muuhulgas tema iseloomu ja maailmavaate kohta.

---

¹ **Lillipuu, Matt** 1928. Clairvaux Bernhardi kristusemüstika: auhinnatöö. Käsikiri TÜ raamatukogus.

² Originaalteoste lugemine on alati parim viis autori mõttemaailmaga tutvuda, ent ülimalt tähtis on mõista, et enne võõrasse kultuuri- ja keeleruumi süvenemist on vaja osata ümbritseva maailma mitmekesisuse üle mõtiskleda emakeeles.

2. Ülevaade Clairvaux' Bernard'i retseptsioonist eestikeelses kirjanduses

Tõenäoliselt oli Eesti maarahvas püha Clairvaux' Bernard'i tarkuseteri ja õpetussõnu kuulnud kirikus jutlustesse põimituna alates Maarjamaa ristiusustamisest, ent kõige esimene dokumenteeritud tsiteering kannab daatumit 25. detsember 1601. See on pärit hingeekarjase Georg Mülleri³ (u 1570–1608) jutlusest, mis on kirja pandud jõulu esimeseks pühaks. Mülleri jutluste tervikkogu nägi trükivalgust 400 aastat hiljem⁴. Müller on nimetatud jutluses kasutatava tsitaadi tõlkinud 1601. aastal ladina keelest ja see, mida lugeja näeb, on kirja pandud omaaegses eesti ortograafias: „Minckprast pidda mina hend kartma ninck heitotama? Et mina nüit tæen, et minu Liha ninck werrÿ istub Taiwa siddes? Tæma eb pidda mind emis⁵ igkewest mitte errapolgkma.” Esimene eestindatud tsitaat kõlab ladina keeles järgmiselt: „quid et cur trepidem, aut desperem? cum sciam carnem et sanguinem meum sedere in coelo? certe ... (ut confido) me ... auersabitur.” Georg Mülleri tõlge on siinkohal ühest küljest väga ladinlik, näiteks *sedere* tähendabki sõna-sõnalt „istuma”. Teisalt on teksti aga ka mugandatud: tekstiosa „certe ... ut confido” („kindlasti ... nagu ma usun”) on jäetud tõlkimata⁶.

Kuna Clairvaux' Bernard'i kohta puuduvad eestikeelses kirjasõnas uurimused aastatest 1600–1900, vaadeldakse järgnevalt, millist teavet annavad tema kohta XX–XXI sajandil ilmunud teatmeteosed ja ajalooraamatud.

Eesti keeles esmakordselt tutvustatakse Clairvaux' Bernard'i isikut, tegevust ja mõnda ka tema loomingust 1930–31 ilmunud mahukas teoses „Üldine ajalugu”. Teoses on Bernard'i peamise iseloomujoonena esile toodud, et ta oli fanaatiline munk⁷, kes oskas inimesi mõjutada oma kõnedega, näiteks astus tema veenvate jutluste tõttu kloostrisse või läks ristsõtta suur hulk inimesi. Samuti mainitakse seda, et ta oli kuningate, piiskoppide ja paavstide

³ G. Mülleri kohta vt **Lepajõe, Marju** 2011. Roomlaste taltsutamine. Tartu: Ilmamaa, lk 416–420.

⁴ **Georg Müller. Jutluseraamat.** 2007. Koost. Külli Habicht jt. Tartu: Ilmamaa.

⁵ *emīs* tähendab tänapäeva eesti keeles „kuni”. Vt **Habicht, Külli; Kingisepp, Valve-Liivi; Pirso, Urve; Prillop, Külli** 2000. Georg Mülleri jutluste sõnastik. Tartu: Tartu Ülikool, lk 61.

⁶ **Müller** 2007, lk 176j. Müllerile kuulub ka teise Bernard'ilt pärit tsitaadi eesti kuulajale/lugejale vahendamise au. Vt *ibid.*, lk 204; tänapäeva ortograafias lk 203.

⁷ **Üldine ajalugu**, 2. kd. Kesk- ja uusaeg. 1930–1931. Toim. N. Kann. Tallinn: Raamatu Sõber, lk 25, 28, 84.

nõuandja⁸. Bernard'ist on raamatus juttu kaheksal leheküljel. Seejuures esitatakse ka näiteid Bernard'i stiilist, mis sellistena jäävadki aastakümneteks ainukordseks käsitluseks: „Kuulge vennad ... Aeg on käes ... Päästmisaeg ... Mis teete teie, kangelased? Mis teete teie, ristiteenijad? ... Kas tõesti annate pühaduse penidele, heidate pärlid sigadele? ...”⁹. Näite põhjal võib järeldada, et „Üldise ajaloo” II köite koostajad¹⁰ on allikmaterjalidega hoolikalt tutvunud, sest need read on tõesti äratuntavalt Clairvaux' Bernard'i stiilis. Selles teoses on Bernard'i ka mõned korrad tsiteeritud, kuigi ilma allikale viitamata.

1932. aasta Eesti entsüklopeedia on pühendanud Bernard'i tutvustamiseks kuus rida ja nimetab ära kõige olulisemad faktid tema eluloost. Muuhulgas mainitakse, et ta oli „Clairvaux abt, kirikupoliitika tegelane, II ristisõja õhutaja, tsistertslaste mungaordu uuendaja ja silmapaistev müstik”¹¹. Järgmine teatmeteos on 1968. aasta Eesti nõukogude entsüklopeedia, kus Bernard'ile pühendatakse juba üheksa rida ja lisatakse järgmist: „[V]õitluses ketserlusega astus välja ratsionalistlike mõtteavalduste vastu skolastikas, saavutas Abelard'i hukkamõistmise”¹². 1985. aasta Eesti nõukogude entsüklopeedia mingit olulist teavet ei lisa¹³. 2009. aastal ilmunud TEA entsüklopeedia artikkel annab teatmeteosena seni kõige põhjalikuma ülevaate Clairvaux' Bernard'i elust ja tegevusest, puudutades ka tema teoloogilisi vaateid¹⁴. Sellega on entsüklopeediad ammendatud.

Järgnevas nimetatakse teemade kaupa kõike seda, mida on Bernard'i kohta mainitud eestikeelses kirjanduses. Pärast esimest mainimist 1932. aastal ilmub 1992. aastal Aron Gurevitši „Keskaja inimese maailmapilt”¹⁵, milles tutvustatakse põgusalt Bernard'i maailmakäsitust ja teoloogiat, vaadeldakse tema suhet looduse, teiste inimeste, ühiskonnaga, samuti illustreeritakse Bernard'i seisukohti tema tsitaatidega ilma allikale viitamata. Clairvaux' Bernard'i teoloogia mitmeid tahke tutvustavad prantsuse ajaloolane Jacques

⁸ *Ibid.*, lk 84. Ka Põhjamaade piiskopid tundsid Bernard'i ja võtsid tema nõuandeid kuulda: selles seoses on näiteks Lundi peapiiskop Eskil (1138–1177) ära märgitud. Vt **Sild, Olaf; Salo, Vello** 1995. Lühike Eesti kirikulugu. Tartu, lk 19.

⁹ **Üldine ajalugu 1930–1931**, lk 84.

¹⁰ „Toimetaja tähendustest” raamatu lõpus selgub, et erinevalt „Üldise ajaloo” I köitest, mis oli tõlgitud läti keelest, on II köite koostanud N. Kann, K. Koljo, A. Kann ja J. Ilves. *Ibid.*, lk 693.

¹¹ **Eesti Entsüklopeedia I**. 1931–1932. Peatoim. R. Kleis. Tartu: Loodus, lk 984.

¹² **Eesti nõukogude entsüklopeedia I**. 1968. Peatoim. G. Naan. Tallinn: Valgus, lk 328.

¹³ **Eesti nõukogude entsüklopeedia**, 1. köide. 1985. Peatoim. G. Naan jt. Tallinn: Valgus, lk 526.

¹⁴ **TEA entsüklopeedia**, 4. köide. 2009. Peatoim. T. Tamla. Tallinn: TEA Kirjastus, lk 98.

¹⁵ **Gurevitš, Aron** 1992. Keskaja inimese maailmapilt. Tallinn: Kunst.

Le Goff¹⁶, saksa ajaloolased Carl Andresen ja Adolf Martin Ritter¹⁷. Seni kõige mitmekülgsemat teavet annavad teosed „Õhtumaa mõtte loojad”¹⁸, milles mainitakse põgusalt Bernard’i jutlusi ja kirju ning tutvustatakse valikuliselt mõnda teost (seejuures neid ka tsiteerides) ning „Kristlike ordude kultuurilugu”¹⁹. Bernard’ist kui tsistertslaste juhust kõneleb ajaloolane Riho Saard teoses „Euroopa üldine kiriku ajalugu selle algusest kuni tänapäevani”²⁰. Seoses neitsi Maarja kultuse ja pruudimüstikaga nimetab Bernard’i mitmel korral soome feminist Päivi Setälä oma raamatus „Keskaja naine”²¹. Teoloog Toomas Paul²² mainib Bernard’i seoses neitsi Maarja ja ristsõdade teoloogiaga. Bernard’i kristusemüstikat kirjeldatakse põgusalt „Teoloogilise raamatukogu” sarjas ilmunud teoses „Dogmadelugu”²³. Clairvaux’ Bernard’i ja Bingeni Hildegardi kirjavahetuse ning selle kohta, et Bingeni Hildegardi tuntuim teos „Scivias” („Tunne teid”) loeti ette Trieri kirikukogul (1434. aastal) nii tähtsa teoloogi nagu Clairvaux’ Bernard juuresolekul, kirjutab teoloogiamagister Riina Ruut töös „Bingeni Hildegardi Ordo Virtutum: Vooruste mäng”²⁴. 2006. aastal ilmus Friedrich Printzi „Pühakute

¹⁶ **Le Goff, Jaques** 2001. Raha või elu: majandus ja religioon keskajal. Tallinn: Varrak, lk 11 ja 36. Le Goff ei jäta kunagi Bernard’i tähelepanuta, ka õpikutes toonitab ta: „Kõige kuulsam tsistertslane oli püha Bernard, kes elas 12. sajandi esimesel poolel.” – **Keskaeg**. Noorele lugejale jagab selgitusi ajaloolane Jacques le Goff. 2010. Tallinn: Valgus, lk 62.

¹⁷ Tegemist on teoloogide ajalooõpikuga, milles tutvustatakse Clairvaux’ Bernard’i elu, tegevust, tähtsamaid mõjutajaid, tema kristusemüstika ideed ja ka ristsõdade problemaatikat, mida ei ole selles teoses esikohale seatud. **Andresen, Carl; Ritter, Adolf Martin** 2000. Kristluse ajalugu I/2. Teoloogiline raamatukogu. Tartu, lk 146–151, 154–156, 160j. Seoses Abelard’i ideedele vastuvaidlemisega ja müstika teoloogiaga nimetatakse Bernard’i ka 1945. aastal ilmunud tõlkeraamatus „Keskaeg”, I kd. Toim. A. D. Uldatsov, J. A. Kosminski, O. L. Vainštejn. Tartu: Teaduslik kirjandus, lk 447j.

¹⁸ **Lane, Tony** 2002. Õhtumaa mõtte loojad. Tallinn: Logos, lk 107. Nimetatakse 86 jutlusest koosnevat kogumikku „Jutlused Ülemlaulu põhjal” ja Bernard’i viimast teost „Meelespea”. Raamatu autor Tony Lane väidab lk 10, et tegemist on isikliku valikuga.

¹⁹ **Kristlike ordude kultuurilugu** 2004. Koost. P. Dinzlbacher, J. L. Hogg. Tartu: Johannes Esto Ühing, lk 19, 286–310.

²⁰ **Saard, Riho** 2005. Euroopa üldine kiriku ajalugu: selle algusest kuni tänapäevani. Tallinn: Argo, lk 144j.

²¹ **Setälä, Päivi** 1999. Keskaja naine. Tallinn: Huma, lk 37, 39, 49, 215, 218.

²² **Paul, Toomas** 1999. Eesti piiblitõlke ajalugu: esimestest katsetest kuni 1999. aastani. Tallinn: Emakeele Selts, lk 42 ja 55.

²³ **Adam, Alfred** 1995. Dogmadelugu. Tartu: Greif, lk 199–201. Õpikus nimetatakse kolme Bernard’i teost: „De diligendo Deo”, „Tractatus de gratia” ja „Tractatus de libero arbitrio”.

²⁴ **Ruut, Riina** 2004. Bingeni Hildegardi Ordo virtutum: Vooruste mäng. Tartu: Härmametsa Talu Kirjastus, lk 12j. Vt ka **Setälä** 1999, lk 214j.

tõeline elu"²⁵, milles püütakse kirjeldada Bernard'i olemust tema elukäigu ja tegevuse kaudu. Seejuures nimetatakse ka Bernard'i teoste pealkirju. Clairvaux' Bernard'i tegevusele eksortsistina viitab ajaloolane Marek Tamm artiklis „Pühakud ja seestunud: eksortsismiriitused keskaegses Euroopas (11.–13. sajand)”²⁶. Ent veel 1930ndate keskpaiku teati Eestis sellest, et Bernard „andis mesilaste õnne”²⁷.

2001. aastal ilmus järgmine mahukas, tõlgitud ajalooramat „Maailma ajalugu esiajast tänapäevani”²⁸, milles Clairvaux' Bernard'i puhul on peamiselt juttu tema tegevusest poliitikas ja ristsõdades, samuti mainitakse ära, et Bernard oli müstik. Bernard'i nimetatakse ka õpikus „Prantsusmaa ajalugu”²⁹ ja taas seoses II ristiretkega. Bernard'ist kui ristsõdade õhutamajast, ristirüütli ameti ülistajast ja poliitiliste otsuste mõjutajast kõnelevad prantsuse ajaloolane Jacques Le Goff³⁰ ning eesti ajaloolased Aldur Vunk väitekirjas „Ristsõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest”³¹ ja Marek Tamm artiklis „Ristsõja kommunikatsioon”³². Aeg-ajalt kõlab ka Eesti ajaloos Clairvaux' Bernard'i nimi, näiteks mainib teda kunstiajaloolane Kersti Markus seoses Gutnalia kloostri abti Peteriga artiklis „Misjonär või mõisnik? Tsistertslaste roll 13. sajandi Eestis”³³ ja ajaloolane Tiina Kala seoses ristsõdadega artiklis „Tsistertslased ja Eesti”³⁴. Vallo Reimaa kirjeldab põgusalt Bernard'i elu ja

²⁵ **Prinz, Friedrich** 2006. Pühakute tõeline elu. Kaksteist ajaloolist portreed. Tallinn: Kunst, lk 157–201.

²⁶ **Tamm, Marek** 2003. Pühakud ja seestunud: eksortsismiriitused keskaegses Euroopas (11.–13. sajand). – Sator 2. Artikleid usundi- ja kombeloo, 2. Toim. M. Kõiva. Tartu, lk 71–87. <<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator2/Puhakud.html>>, (22.09.2012).

²⁷ **Anvelt, Leo** 1936. Keskaegne külaelu Lääne-Euroopas. Ajaloo lugemik alg- ja keskkoolile. Toim. J. Adamson. Tartu: Loodus, lk 28.

²⁸ **Kinder, Hermann; Hilgemann, Werner** 2001. Maailma ajalugu esiajast tänapäevani: maailma ajaloo käsiraamat. Tallinn: Avita.

²⁹ **Labrune, Gérard; Toutain, Philippe** 2000. Prantsusmaa ajalugu. Tallinn: Valgus, lk 30.

³⁰ **Le Goff, Jacques** 2001. Keskaja Euroopa kultuur. Tallinn Kupar; **Le Goff, Jacques** 2002. Keskaja inimene. Tallinn: Avita.

³¹ **Vunk, Aldur** 2003. Ristsõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu, lk 41, 42, 45, 48, 58. Vt ka **Vunk, Aldur** 2005. Jeesus läks maale kõndimaie. Tallinn: Argo.

³² **Tamm, Marek** 2009. Ristsõja kommunikatsioon. – Tuna 4, lk 31j.

³³ **Markus, Kersti** 2009. Misjonär või mõisnik? Tsistertslaste roll 13. sajandi Eestis. – Acta Historica Tallinnensia 14, lk 19.

³⁴ **Kala, Tiina** 2004. Tsistertslased ja Eesti. – Jõhvi Muuseumi Seltsi Toimetised II. Jõhvi Mihkli kirik – teekond Euroopasse. Koost. V. Reimaa. Jõhvi, lk 11.

tegevust, tema seotust ristsõdadega artiklis „Tsistertsilased Alutagusel”³⁵. Ristsõdu käsitledes kirjeldab ka saksa ajaloolane Rudolf Pörtner Bernard’i kui pühaku maailmapoliitikas osalemise ideoloogilist mõju³⁶. Lisaks Bernard’i tegevuse kirjeldamisele tsiteerivad teda sekundaarkirjanduse põhjal inglise ajaloolased Edward Norman³⁷, Robert Bartlett³⁸, Karen Armstrong³⁹ ja Christopher Tyerman⁴⁰ ning taani ajaloolane Eric Christiansen⁴¹, kuid leidub ka viiteid allikatele.

Kunstiajalookski ei saa läbi Clairvaux’ Bernard’i mõttemaailma tundmata. Kui 1999. aastal ilmus eesti keeles prantsuse ajaloolase Georges Duby „Katedraalide aeg”, siis heidetakse ehituskunsti prisma kaudu rohkem valgust Bernard’i vaimsusele ja selle kujunemisele. Raamat sisaldab osaliselt ka Bernard’i teose „Apologia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem” XII peatükki, mis on eestindatud siiski prantsuse keele vahendusel.⁴² Selle peatüki peamiseks teemaks on kaunistuste kasutamise mõttekus kunstis ja arhitektuuris. Teoses „Gootika. Arhitektuur. Skulptuur. Maalikunst” kirjeldatakse Prantsusmaal St. Denis’ kloosterkiriku ehitamisel tekkinud probleeme, mis olid tingitud sellest, et Bernard oli kaunistuste vastu⁴³. Missugune roll oli aga üldse ilul keskaja kunstis? Ilma ideede ajaloost kõnelemata pole seda võimalik mõista.

Itaalia semiootik, filosoof, kirjanduskriitik ja kirjanik Umberto Eco on koostanud põhjaliku uurimuse „Ilu ajalugu”, mis sisaldab tsitaati Bernard’i „Apologia” XII peatükist ja mille on ladina keelest tõlkinud kirikuloo teadur Marju Lepajõe⁴⁴. Peatüki „Koletiste ilu” 4. alapeatükis „Ilu vajab inetust” käsitab Umberto Eco maailmas valitsevat duaalsust kui

³⁵ **Reimaa, Vallo** 2010. Tsistertsilased Alutagusel. – Jõhvi Muuseumi Seltsi Toimetised V. Unustatud linnused, pühakojad ja piiskopid. Koost. V. Reimaa. Jõhvi, lk 180j.

³⁶ **Pörtner, Rudolf** 1997. Ristsõjad (1095–1187): Legendid ja tõelisus. Tallinn: Kupar, lk 324–338.

³⁷ **Norman, Edward** 2008. Roomakatoliku kirik. Illustreeritud ajalugu. Tallinn: Sinisukk, lk 62j.

³⁸ **Bartlett, Robert** 2001. Euroopa sünd. Tallinn: Kunst, lk 41.

³⁹ **Armstrong, Karen** 2007. Jumala ajalugu: 4000-aastane rännak läbi judaismi, kristluse ja islami. Tallinn: Varrak, lk 214j.

⁴⁰ **Tyerman, Christopher** 2010. Jumala sõda. Ristsõdade uus ajalugu. Tallinn: Varrak, lk 41, 75j, 266, 281, 399, 602, 606.

⁴¹ **Christiansen, Eric** 2004. Põhjala ristsõjad. Tallinn: Tänapäev, lk 105j, 111, 114j, 135, 239j.

⁴² **Duby, Georges** 1999. Katedraalide aeg. Tallinn: Kunst, lk 156, 162j, 192, 196, 203, 213.

⁴³ **Gootika. Arhitektuur. Skulptuur. Maalikunst.** 2007. Toim. R. Toman. Tallinn: Koolibri, lk 9j. Ilust ja inetusest kunstis vt *ibid.*, lk 302.

⁴⁴ **Eco, Umberto** 2006. Ilu ajalugu. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 149.

vahendit maailma korrastatud terviklikkuse mõistmiseks, kus inetus aitab maailmakorda tasakaalustada ja selles olevat ilu esile tuua. Laskumata sügavuti filosoofilis-filoloogilisse analüüsi, tooksin näiteks paradoksaalse sõnapaari „jube võlu” või „jubeduse võlu”⁴⁵. Selline nähtus on niivõrd paeluv inimese meelele, et Clairvaux' Bernard pidi eriti taunima „võluvate” kole-tiste kujutamist kloostrioseintel, sest need tõmbasid tähelepanu endale otsekuiv võluvael ja nii võis jumalasõna üle mõtisklemine kergesti meelest minna.

Sellest ülevaatest järeldub, et kõige enam tuntakse Clairvaux' Bernard'i Eestis ristisõdade temaatika kaudu. Tema tegevust ja teoloogilisi seisukohti tutvustatakse põgusalt küll mitmetes teostes, kuid looming on üldiselt siiski tagaplaanil, vaid vähesed autorid viitavad Bernard'i kirjatöödele.

3. *Dictionaria Latinae* ehk Ladina sõnaraamatud paberil ja internetis

Kogu nimetatud kirjanduse alusel võib saada aimu Clairvaux' Bernard'i sotsiaalsest tegevusest, tema mõjust poliitilises elus, kuid oluline oleks mõista, milline koht on Bernard'il ideede ajaloos.⁴⁶ Selleks on vaja tunda originaalteoseid. Ei piisa sellest, et niisuguste suurkujude kohta kujundatakse arvamusi sekundaarkirjanduse põhjal, mis tuginevad juba niigi kellegi teise arvamusele.

Clairvaux' Bernard'ist kui andekast ja mitmekülgsest, kuid samas vastu-olulisest isiksusest annavad tunnistust tema paljud kirjad, kõned ja muudesse žanridesse kuuluvad kirjatööd. Tema kujundirikas keelekasutus ja sõnadega maalitud värvikad pildid, mis teksti mõtte ülimalt täpsusega edastavad, on äärmiselt nauditav lugemine ladina keeles, kuid autori kõiki sõnamänge, piiblitekstidel põhinevaid mõttekäike ja eriti poeetilis-rütmilist stiili on tõlkes küllaltki keeruline edasi anda. Clairvaux' Bernard'i tekstidesse põimitud tähenduse erinevad tasandid⁴⁷ avanevad lugejale alles ajapikku, pärast teksti mitmekordset rahulikku, meditatiivset läbilugemist. Bernard'il leidub ka sõnu ja väljendeid, mida ainult tema on kasutanud. Teksti tõlkimisel oli lisaks

⁴⁵ *Ibid.*, lk 148.

⁴⁶ Tsisterslaste vaimsus on suurel määral Clairvaux' Bernard'i pärand. Sellest on lähemalt juttu **Mariina Viia** 2010. aastal kaitsnud magistritöös „Tsisterslased Eestis XIII sajandil: religioossuse tüüp ja praktilised väljundid”. Tartu, lk 25–64. Käsikiri TÜ raamatukogus.

⁴⁷ Bernard'i tekstide tausta ja tähenduse erinevate tasandite kohta vt **Casey, Michael** 2011. *Reading Saint Bernard: The Man, the Medium, the Message. – A Companion to Bernard of Clairvaux.* Ed. by B. P. McGuire. Leiden-Boston: Brill, pp. 62–107.

„Ladina-eesti sõnaraamatu”⁴⁸ täiendatud uustrukile palju abi Tartu Ülikooli raamatukogu elektroonilisest andmebaasist. Tänu sellele, et mõned aastad tagasi ostis Tartu Ülikooli raamatukogu Brepolise andmebaasi kasutusõigused, on võimalik kasutada ka olulisemate ladina sõnaraamatute digiversioone. Brepolise andmebaasis on ladina sõnaraamatud jagatud järgmiselt: *antiquitas* (antiikautorid), *patres* (kirikuisad), *medii aevum* (keskaeg) ja *opera medii aevii* (keskaegsed teosed). Lisaks Tartu Ülikooli raamatukogus olemasolevale Du Cange’i sõnaraamatule „Glossarium mediae et infimae latinitatis”⁴⁹ on Brepolise andmebaasis digitaalkujul kättesaadav näiteks Firminus Verrise „Dictionarius” (1460), kuhu on koondatud keskaegsetes teostes kasutatud sõnavara. 1490ndatel ilmus Rouenis Guillaume le Talleuri koostatud tähtsaim vararenessansi-aegne ladina-prantsuse sõnaraamat „Dictionarius familiaris et compendiosus” ehk „Dictionnaire Latin-Français”, mille kordustrukki nägi trukivalgust juba 1500. aastal. Kõikidest andmebaasis leiduvatest väga väärtuslikest sõnaraamatutest võiks siinkohal ära märkida veel XV sajandil välja antud „Anonymus Montepessulanensis, Dictionarius: Le Glossaire latin-français du MS Montpellier”, mis sisaldab hulgaliselt neologisme, ja Albert Blaise’i „Lexicon latinitatis medii aevi praesertim ad res ecclesiasticas investiganda pertinens” ning „The Lewis & Short Latin Dictionary”⁵⁰. Brepolise andmebaasi koondatud ladina sõnaraamatute kohta on internetis olemas põhjalikum ülevaade⁵¹.

4. Clairvaux’ Bernard ja tema ajastu

Clairvaux’ kloostri esimene abt, kirikuisa, õpetlane, poliitik, paavsti nõuandja, rahusobitaja, ristisõdade õhutaja, samas juutide kaitsja, paljudele lihtsalt hea sõber ja teejuht Bernard on kõigis oma rollides olnud tähelepanuväärne.⁵² Tema kohta on kirjutatud palju uurimusi ning tema teoseid on avaldatud kommenteeritud tõlgetena näiteks prantsuse, inglise, itaalia ja saksa keeles.

⁴⁸ Kleis, Richard; Torpats, Ülo; Gross, Lalla; Freymann, Heinrich 2002. Ladina-eesti sõnaraamat = Glossarium latino-estonicum. Tallinn: Valgus.

⁴⁹ Du Cange, Carolus du Fresne 1883–1886. Glossarium mediae et infimae latinitatis. Niort: L. Favre.

⁵⁰ A Latin Dictionary: Founded on Andrews’ Edition of Freund’s Latin Dictionary 2002. Oxford: Clarendon Press.

⁵¹ Vt Brepolis. Database of Latin Dictionaries.

<http://www.brepols.net/publishers/pdf/brepolis_dld_it.pdf>;

<http://www.brepols.net/publishers/pdf/brepolis_dld_manual_en.pdf>, (20.04.2012).

⁵² Pennington, M. Basil. The Cistercians. Saint Bernard of Clairvaux 1090–1153. <<http://www.osb.org/cist/bern.html>>, (15.04.2012).

Kuni ajaloolase Adriaan Hendrik Bredero 1961. aastal ilmunud uurimuseni väitsid tsistertslaste uurijad, et tsistertslaste ordu kuulsusrikas ajalugu sai alguse 1113. aastal⁵³, mil Clairvaux' Bernard⁵⁴, kes toona veel ei olnud Clairvaux' abt Bernard, vaid tavaline Burgundia hertsogi teenistuses⁵⁵ olev aadlisoost noormees, palus end koos oma sugulaste ja sõpradega ordu vastu võtta.⁵⁶ Tema rohkem kui kolmekümne kaaskondlase seas oli ka neli tema venda.⁵⁷ Ordu hea käekäigu seisukohalt oli see väga teretulnud sündmus, sest 1098. aastal asutatud ordu esimesed aastad olid kulgenud vaevarikalt, ka polnud vennaskond kuigi arvukas: kui algselt tuli uude kloostrisse elama 21 venda, siis mõne aasta pärast oli neist püsima jäänud üksnes kaheksa⁵⁸. Sellist olukorda saab põhjendada eriti karmi askeesi ning rangelt palvele, tööle ja pühakirja lugemisele keskendunud eluviisi harrastamisega, kindlasti ka spartalike toitumispiirangutega.

Katoliku kirikusse mahub palju orduisid. Mille poolest siis tsistertslased teistest erinesid? Oli ju kõikide eesmärgiks kristlikku eluviisi võimalikult

⁵³ **Lekai, Louis J.** 1989. *The Cistercians. Ideals and Reality.* The Kent State University Press, p. 19.

⁵⁴ Kuni XXI sajandini oli Bernard'i eluloo kõige olulisemaks allikaks „**Vita prima** Sancti Bernardi Claraevallis Abbatis” (uusim trükk: *Vita prima Sancti Bernardi Claraevallis Abbatis: liber primus* Turnhout. 2011. Brepols; esmaväljaanne 1147). Kuigi „*Vita prima*” tõepärasus on kahtluse alla seatud, on see ikka oluliseks allikaks Bernard'i isiksuse kirjeldamisel. Näiteks teeb teadlane Bredero ettepaneku koostada Bernard'i uue eluloo, mis vastaks nüüdisaegse lugeja maitsele. Tema soovitus on järgmine: Bernard'i tuleb kirjeldada kui inimest, jättes kõrvale tema kultusliku ja hagiograafilise imago, mille puhul domineerivad ülim vooruslikkus ja imeteod. Hagiograafide loodud imago tuleks demüstifitseerida, mis lubaks avalikustada mitmepalgelisuse, mistõttu Bernard'ist sai „oma ajastu koletis”. Brederole vaidleb vastu teadlane Ferruccio Gastaldelli, kes leiab, et Bredero ei ole Bernard'i pühakuolemust õigesti mõistnud, vaid näeb seda formalistlikust vaatevinklist, nagu tähendaks püha olemine täiuslikku, varjukülgede ja puhta minevikuga elu. Vt **Bredero, A. H.** 1998. *Culte et histoire. De l'impénétrabilité d'une biographie hagiographique.* Turnhout: Brepols; **Gastaldelli, Ferruccio.** *Cahiers de civilisation médiévale.* Vol. 43., N° 43–171. 2000, p. 277f. <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/ccmed_0007-9731_2000_num_43_171_2783_t1_0277_0000_3>, (12.03.2012).

⁵⁵ **Lexikon des Mittelalters.**

<<http://apps.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/lexiema/test/Default2.aspx>>, (20.04.2012).

⁵⁶ Hilisemad uurimused kinnitavad, et tegelikult hakkas elu Cîteaux's edenema juba Stephen Hardingi (Cîteaux' abt 1108–1133) ajal, mil tekkis esmakordselt võimalus asutada uus klooster La Ferté. See plaan valmis 1112. aastal ja sai teoks aasta hiljem.

Lekai, Louis J. 1989. *The Cistercians. Ideals and Reality.* The Kent State University Press, p. 18j.

⁵⁷ **Lexikon des Mittelalters.**

<<http://apps.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/lexiema/test/Default2.aspx>>, (17.03.2012).

⁵⁸ **Lekai, Louis J.** 1989. *The Cistercians. Ideals and Reality.* The Kent State University Press, p. 15.

algupärasel kujul harrastada. Esimesed kloostrid rajati VI sajandil ja järgnevate sajandite kestel toimusid kloostrielus mitmed muudatused, mis viisid reformideni. Näiteks oli tsistertslaste ordu rajamine ajendatud tõsiasjast, et mõned mungad ei näinud jõukalt elavas kloostris enam algse ideaali järgimist. Seetõttu oligi vaja reformi: need, kes endiselt soovisid vaesusnõudest juhinduda, rajasid uue ordu, kus vähemalt esialgu püüti Kristuse eeskujuga järgida kõige algupärasemal moel. Ordu eesmärgiks oli elada kristlikus vennaarmastuses võimalikult lihtsalt ja samas olla kristliku eluviisi poolest eeskujuks neis maades, kus Kristust veel ei tuntud. Aktiivne misjonitegevus ja igasugune avalik jutlustamine oli tsistertslastel põhikirjaga keelatud. Samas rikkus seda ettekirjutust mitmel korral Clairvaux' Bernard ise, näiteks käis ta jutlustamas Verfeille' ja Beziere' linnas, kus elasid valdavalt katarid⁵⁹, kellel olid välja kujunenud oma arusaamad ristiusust. Kuna katarite seisukohad erinesid katoliku kiriku õpetusest, siis kuulutas kirik nad ketseriteks ja hakkas nende „õigesse” usku tagasipööramise eest võitlema.

Seega oli Clairvaux' Bernard munkade usu reformija, kõige rangema askeesi pooldaja ja väsimatu õpetaja nii munkade kui ka rahvahulkade jaoks. Askees – kõige üldisemas mõttes maistest hüvedest ja naudingutest loobumine – ei seostunud Bernard'i jaoks mitte karistuse ega enesepiinamisega, nagu seda senini mõisteti, vaid Kristuse eeskujuga järgimisel osaks saava auhiilgusega. Selline uudne askeesi tõlgendus mõjutas inimeste mõtteviisi ja väga paljud võtsid selle omaks, mistõttu suurenes tohutult kloostrisse astuda soovijate hulk.⁶⁰ Lisaks uute teoloogiliste tõlgenduste juurutamisele suhtus Bernard tõsiselt võitlusse katoliku kiriku dogmadest kõrvalekaldujate vastu ja neile ristiusu kuulutamisse, kes sellest seni veel midagi kuulnud ei olnud. Samuti pidas ta oluliseks püha haa kristlastele tagasivõitmist, olles aktiivne II ristisõja (1145–1149) eestkõneleja. Eespool on toodud välja vaid mõned märksõnad, mis iseloomustavad selle mitmetahulise isiksuse tegevust. Seda, kas Bernard tegutses mingi plaani kohaselt, on raske väita. Austria ajaloolane Angenendt nõustub õhtumaa müstika ajaloo uurija Kurt Ruh'iga, et Bernard ei olnud oma olemuselt süstemaatik, vaid tema puhul moodustasid erinevad aspektid terviku nõnda, et seda võib nimetada süsteemiks.⁶¹

⁵⁹ Katarite (kr *καθαρός* 'puhas') liikumine jõudis Prantsusmaale XI sajandil. Vt nt *Katharer. – Lexikon des Mittelalters Online*.

<<http://apps.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/lexiema/test/Default2.aspx>>, (16.09.2012).

⁶⁰ *Via* 2010, lk 62.

⁶¹ **Angenendt, Arnold** 2000. *Geschichte der Religiosität im Mittelalter*. Primus Verlag, S. 175.

5. Clairvaux' Bernard sulesepana

On väga palju epiteete, mida kasutati Clairvaux' Bernard'i kui andeka õpetlase ja sulesepa iseloomustamiseks: sagedasim neist on *doctor mellifluus*⁶², paavst Innocentius III kasutab väljendit *doctor egregius*⁶³, Theophilus Raynauduse pühenduses leidub nimetus *apis gallicana*⁶⁴ või siis *maxime Θεοδίδακτος*⁶⁵. Siinkohal on nimetatud vaid mõnd levinumat, kuid Clairvaux' Bernard'i kohta kasutatud epiteetide põhjalik analüüs väärib eseseisvat uurimust.

Eesti keelde ei ole veel ühtegi Bernard'i teost tervikuna tõlgitud, mistõttu jääb meie keskaegse Euroopa kultuuri ja kirjanduse tundmisse märkimisväärne tühimik, eriti kui arvestada, et Euroopa kontekstis „moodustavad tsistertslaste Clairvaux' Bernard'i teosed stilistiliselt kõrgkeskaegse kirjanduslik-teoloogilise loomingu haripunkti”⁶⁶. Muidugi on huvilistel alati võimalus neid teoseid lugeda originaalkeeles (ladina keeles) või ka mõnes võõrkeelses tõlkes. Tõeline ülistus Clairvaux' Bernard'i aadressil leidub teatmeteoses „Kristlike ordude kultuurilugu”:

*Kõiki keskaegseid kirjandussaavutusi ületab Clairvaux' abti Bernard'i oivaline töö. Tema Augustinuse ja Gregorius Suure teostest omandatud, kuid ka rooma klassikute põhjal koolitatud oivalist stiili ülistasid juba ta kaasaegsed. Tema proosa hiilgab sõnamängude, alliteratsioonide ja paralleelismidega, kiskumata kuulaja või lugeja tähelepanu kõrvale mõne tahtliku elliptilise puändiga. Kõikjal esinevad piiblitšitaadid mõjuvad teemade sissejuhatusena, mille kaudu rakendatakse julgeid keelelisi variatsioone. Iseäranis tuleks mainida mitmesuguseid Bernard'i formuleeritud allegooriaid, mis mõjutasid otseselt ning kaudselt hilisemat religioosset ja ilmalikku kirjandust.*⁶⁷ Heaks näiteks on väljend „vaimulik hoone”⁶⁸ (*spirituale aedificium*): *Nisi super humilitatis fundamentum, spirituale aedificium stare minime potest*⁶⁹ (Ilma

⁶² Mesimagusalt rääkiv õpetlane. Vt **Spiritualité cistercienne**. Histoire et doctrine. Bibliothèque de spiritualité, 15. 1998. Paris, Beauchesne, p. 440.

⁶³ Väljapaiste õpetlane. *Ibid.*, p. 36.

⁶⁴ Gallia mesilane. Vt **Sancti Bernardi abbatis primi Clarae-Vallensis** 1690. Volumen I. Genuina Sancti Doctoris Opera Quatuor prioribus tomis complectens. Post Horstium denuo recognita, aucta, et in meliorem digesta ordinem, necnon novis Praefationibus, Admonitionibus, Notis et Observationibus, Indicibusque copiosissimis locupletata et illustrata, secundis curis Domini Johannis Mabillon, Presbyteri et Monachi Benedictini à Congregatione S. Mauri. Parisiis, f 1 ij.

⁶⁵ Suurim Jumala poolt õpetatu. *Ibid.*, f 1 ij verso.

⁶⁶ **Kristlike ordude kultuurilugu** 2004, lk 19.

⁶⁷ *Ibid.*, lk 295–296.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ Sermo XXXVI, 5. <http://www.binetti.ru/bernardus/86_3.shtml>, (13.04.2012).

alandlikkuse vooruse (baasi)ta ei ole kristlik eluviis (ehk vaimulik hoone) püsiv).

6. „Apoloogia abt Guillaume’ile” – miks „apoloogia”?

Apoloogia näol on tegemist kaitsekõnega tõelise munkluse toetuseks, aga parima eestikeelse vaste leidmine sõnale „apoloogia” nõuaks laiemat arutelu. „Apoloogia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem” on sisult Cluny benediktlaste vastu suunatud kriitika, milles võetakse luubi alla kõik nende kloostrielus silma paistnud puudused. Esimesed peatükid käsitlevad munkade ohjeldamatust ehk liialdusi maitstva toidu (nt liha söömist hea tervise korral ja kiriku seisukohast valedel päevadel) ja joogi tarvitamisel, uhkete kaunistustega riiete kandmisel ja ratsa reisimisel; magamisvarustuse omamist; uhke saatjaskonnaga ringi liikumist; muuhulgas on teemaks ka toretsevad ehitised. Etteheiteid teeb Bernard ka vaimulikele nende ametikohustuste hooletusse jätmise eest ning silmakirjalikkuse eest ligimese teenimisel ja Benediktuse reegli järgimisel. Samuti oli probleemiks see, et Cluny mungad kulutasid silmatorkavalt suure osa ajast palvete lugemisele ja füüsiline töö jäi unarusse. Näiteks kirjutab Bernard VIII peatükis järgmist: „Kuidas saab üks klooster olla kuulus oma vagaduse ja heade kommete poolest, kui seal on kõik varud kogutud kõige suurema hoolega, kus kõik on kõige parem ja kõike on kõige rikkalikumalt”⁷⁰. Eks viita see ju kasinuse töötuse rikkumisele ja apluse pahe kummardamisele. Meenutagem, et iga munk annab kloostrisse astudes karskus-, kasinus- ja kuulekusvande.

Mõnede uurimuste alusel peetakse Bernard’i „Apoloogiat” nii tsisterts-lasliku uuenduse kui ka kloostriga ja vaimuliku elukorralduse juhiseks. Mõne tsisterts-lasliku puudutava uurimuse puhul tuleb selgelt esile ka seisukoht, et sellele teosele tugineb pühakute kujude ja kaunistuste vähene kasutamine tsisterts-laste kloostrites, sest Bernard’ile omistatakse sügavalt isiklik vastumeelsus visuaalse kunsti suhtes⁷¹. Selle väitega siiski enamik teadlasi ei nõustu ja levinum on arvamus, et Bernard’i kriitika oli pigem allegooriline kui otsene etteheide kaunitele kirikutele. Missugune liturgiline varustus oli kasutusel esimese tsisterts-laste kloostriga rajanutel, ei ole täpselt teada, kuid

⁷⁰ **Bernard of Clairvaux** 1963. *Apologia ad Guillelmum Abbatem*. – Sancti Bernardi opera omnia. Ed. by J. Leclercq, C. H. Talbot, H. M. Rochais (eds.). 8 vols. Romae: Editiones Cistercienses, 1957–1977. <<http://www.abbaye-saint-benoit.ch/saints/bernard/tome02/guillaume/guillaume.htm>>, (12.09.2012).

⁷¹ **Reilly, Diane J.** 2011. *Bernard of Clairvaux and Christian Art*. – *A Companion to Bernard of Clairvaux*. Ed. by B. P. McGuire. Leiden-Boston: Brill, p. 280.

juba ordu rajamisel välistab „Exordium Parvum”⁷² näiteks väärismetallist ja kalliskividega kaunistatud armulauaesemete kasutamise.

Traktaadi pikkus on tänapäeva mõistes 29 nominaallehekülge, Bernard ise nimetab seda *opusculum*’iks⁷³ (väike teos, kirjatöö). Kirjutas ta selle ilmselgelt kiirustades, sest vend Oger, kes kirja kaasa pidi võtma, soovis teele asuda. Peatükkideks on töö jagatud hiljem. Bernard ise oma kirju ei nummerdanud ega jaganud ka alalõikudeks, seda on teinud mitmel erineval moel teised: tema teoste väljaandjad ja uurijad. Jagatud on teksti alates mõttelistest lõikudest (31 peatükki) kuni pikemate, ca 2 lk pikkuste jaotuste kaupa. Kuna erinevad teadlased on selle teose peatükkidesse jagamisel lähtunud erinevatest alustest, ei saa neid jaotusi võtta dogmana. Siinses artiklis kõne all oleva, Riina Ruuduga kahasse tõlgitud peatüki aluseks on võetud ühe tähtsaima tsistertslaste uurija Jean Leclercq’i (1925–1970) jaotus⁷⁴, mis erineb ühe lõigu võrra „Patrologia Latina” 182. osas avaldatud teksti jaotusest⁷⁵.

7. Kuidas tõlkida keskaegseid tekste? Terminoloogiaküsimused

*Miks on t ä p s u s algtekstide mõistmisel nii oluline? Erinevalt ilmalikest distsipliinidest, kus ei juhtu õieti midagi, kui inimene eksib, v.a. see, et inimene võib surma saada tehnikat valesti kasutades, on vaimulike õpingutes õige õppimine midagi kõige olulisemat. Kui hing läheb rikki või katki, siis on seda sageli peaaegu võimatu parandada. [...] Teoloogias võib ebamäärasus viia kahtlemata hereesiani ja lunastusest ilma jäämiseni.*⁷⁶

Samasugune täpsuse nõue kehtib ka Bernard’i teksti tõlkimisel. Kahtlemata oli Bernard’i jutluste ja kirjatööde eesmärgiks oma vendade juhtimine lunastuse poole. Tõlge ja originaal on otsekui kaks maailmavaadet, mis peaksid edasi andma ühte ja sama informatsiooni. Kuivõrd see on aga võimalik? Juba ajastute erinevus seab oma piirid, samuti erinevate rahvaste keele- ja maailmatunnetuse filosoofia. Siit ka suurimad raskused tõlkimisel: kuidas kanda sõnum võimalikult täpselt ja sama kaunikõlaliselst ühest keelest teise üle?

Iga tekst on vahendatud mõttepilt, konkreetselt sõnastatud mõtete n-õ kuju võtnud vorm. Kultuuri ja keelt uurivad teadused püüavad leida tasakaalu

⁷² Ordu asutamisdokument.

⁷³ Apologia ad Guillelmum, XII peatükk, 30. alalõik, **Bernard of Clairvaux** 1963.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ **Sancti Bernardi Claraevallensis opera omnia PL 182.** <<http://www.binetti.ru/bernardus/14.shtml>>, (12.03.2012).

⁷⁶ **Lepajõe** 2011, lk 311.

teksti kui staatilise nähtuse ja teksti kui protsessuaalse nähtuse vahel⁷⁷. Kahtlemata on oluline silmas pidada ajastut ja konteksti: keskaegse teksti puhul on domineeriv eeskätt selle kujundlik, vaimne tähendus. XII sajandi tekstist on võimalik tõeliselt aru saada alles siis, kui osatakse näha selle seost religioosse maailmapildiga (Jumalaga). Arvestada tuleb ka seda, et teksti varjatud tähendus ei ava ennast mitte igäühele. Nii nagu Augustinus (354–430), rõhutas ka Clairvaux' Bernard, kui vajalik on läheneda tekstile õige meeletasusega, avada ennast Pühale Vaimule, enne kui hakatakse mõistma ja tõlgendama pühakirja. Nii on mõistetav, et Bernard'i tekst on tihedalt läbi põimunud piiblitseaatidega, kusjuures ilma viideteta, sest eeldatakse, et lugeja on ise piisavalt kursis Piibliga ega vaja lisaselgitust. Siiski ei saa seda 1000 aastat hiljem oodata lugejalt enam iseenesestmõistetavalt. Samas on tõlkijal oluline need piiblitseaadid ära tunda ja lugeja huvides viidetega varustada. Lisaks pühakirjale on Bernard kasutanud vabalt ka katoliku kirikulauludes ja palvetekstides enam levinud väljendeid, mis on hästi äratuntavad ladina keeles. Kuna vaid vähesed ladinakeelsed palved ja laulutekstid on alles viimastel aastakümnetel eesti keelde tõlgitud, ei saagi tõlkes seoseid tekkida, sest puudub seostatav tekst.

8. „Apologia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem“: XII peatüki sisu lühitutvustus ja mõned tõlkenäited

Kõnealune peatükk teoses „Apologia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem” algab Bernard'i etteheidetega, et pühakojad on mõõtnetelt tohult suured ja ülemäära kaunistatud. Peaksid ju sakraalehitised lihtrahvast usu juurde meelitama, ent nende hiilguse nimel võetakse vaestelt ära seegi pisku, mis neil on. Bernard võrdleb klooruse sellist käitumist paganate eba-jumalateenimisega, üksnes ametilt vaimulike ahnusega, mis ei toeta mitte lihtrahva usku, vaid täidab kirikhärrade kukruid. Selles seisneb ka peatüki teoloogiline tähtsus nii ilmikute kui vaimulike ja munkade jaoks. Üheks markantsemaks näiteks on XVI sajandil toimunud kirikureform. Nimelt on Clairvaux' Bernard'i vaated ja suhtumised tugevasti mõjutanud Martin Lutheri (1483–1546) teoloogiat: Bernard oli talle vaieldamatult suureks eeskujuks⁷⁸ juba ammu enne, kui Lutherist sai kiriku reformaator. Kirikuajaloole mõeldes on Lutheri reformiga taotletu väga sarnane Bernard'i ideedega, et

⁷⁷ **Torop, Peeter** 2011. Tõlge ja kultuur. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 83–86.

⁷⁸ **Bell, Theo** 1993. Divus Bernardus. Bernard von Clairvaux in Martin Luthers Schriften. Mainz: von Zabern. Vt ka **Febvre, Lucien** 2003. Martin Luther: Üks inimsaatus. Tallinn: Varrak, lk 38.

esikohale tuleks asetada Kristuse, aga mitte mammona teenimine. Seejuures rõhutatakse ikka ja jälle, et maisest varandusest olulisem on Jumala poole püüdlemine.

Järgnevalt vaadeldakse tekstis esinenud põnevamaid sõnu ja väljendeid. Esimene väljend, mis andis mulle ja Riina Ruudule kauemaks mõtlemisainet, on *servimus sculptibilibus*. Termin *sculptibilis* esineb Firminus Verrise sõnaraamatus „Dictionarius” ja ca 30 aastat hiljem väljaantud Guillaume le Talleur’i sõnaraamatus „Dictionarius familiaris et compendiosus / Dictionnaire Latin-Français” märksõna *sculpo* all: „**SCULPO** [...] **Sculptibilis** et hoc .bile – *entaillables* et comparatur et componitur **Insculptibilis** et eciam comparatur **Sculptile** .lis – .i. simulacrum in formam alicuius sculptum .i. *une idole, ymage Sculptilia* sunt manu facta ido<la>, a sculpendo dicta”⁷⁹. Sõnapaar tähendab piltlikult küll ebajumalate ehk iidolite teenimist või kummardamist, veelgi täpsemalt puust kujude ehk puuslike austamist. Puusliku kohta on aga ladina keeles olemas termin *idolon* (algsest kreeka päritolu sõna). Tõlkides *sculptibilis* puuslikeks, kaugeneks tõlge Bernard’i väljendatud puust nikerdatud elutute esemete mõttest. Seetõttu jäi tõlkesse väljend „teenime nikerdisi”.

Järgmiseks aruteluaineks sai väljend *spirituales viros*. Kohe tekkis küsimus, mis mõttes on tegu „vaimulike meestega”. Kontekstis on eelnevalt juttu vaestest ja munkadest, nüüd lisanduvad vaimulikud mehed, kusjuures *vir* ehk mees võib tähendada ladina keeles ka (täiskasvanud) inimest üldiselt. Esimese paralleelina meenus ladinakeelne väljend *pater spiritualis* (vaimulik isa). Kui vaadelda mõisteid üldisemalt, siis võiks olla juttu inimestest, kes tõepoolest tegelevad vaimutoidu ehk vaimsete teadmiste omandamisega ja on seetõttu vaimsed. Niisiis sai tõlkevasteks „vaimsed inimesed”.

Ka on ladina sõna *vanitas* sisu väga raske täpselt edasi anda. Piiblitõlkes on kasutatud sõna „tühisus”, aga kogu tähendusvälja see mõiste ei kata. Kuna tõlketekstis järgneb piiblitõlke, jäi teksti ühtsuse ja seoste loomise lihtsustamise tõttu tõlkevasteks „tühisus”: inimestel, kes pühakirja tunnevad, peaks siinkohal tekkima seos Koguja raamatu 1,2 tekstiga „tühisuste tühisus, kõik on tühine”, mida tsiteeris ka Bernard. Ladinakeelse *vanitas*’e tõlkealuseks on heebreakeelne בְּהִיבּוּשׁ , mis tähendab „kaduvus, asjatus, kasutus, mõttetus, tühine edevus”, aga ka „õhk, kerge tuulepuhang, hingeõhk või -aur”. Samuti sobivad näiteks lause „O vanitas vanitatum, sed non vanior quam insanior!” tõlkevasteks nii pisut kirjanduslikum „Oh **tühisuste tühisus**, kui **tühine** ja

⁷⁹ **Brepolis**. <<http://clt.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/dld/pages/QuickSearch.aspx>>, (15.09.2012).

meeletu see kõik on!” kui ka grammatiliselt lähedasem versioon „Oh **kaduvuse kaduvus**, kuid mitte **kaduvam**, kuivõrd meeletum”.

Pärast mõiste *vanitas* igakülgset vaagimist kerkib esile järgmine sõlm-punkt: kuidas anda võimalikult täpselt edasi munkluses väga olulist terminit *compunctio*⁸⁰ (ld liitsõna *com+pungo*). *Cum*-prefiksil on järgmised tähendused: 1) koos, kokku; kõikjal; 2) ühiselt, ühis-, üheskoos; 3) ühtlasi, (ühel ning) samal ajal, ühteaegu; 4) täielikult; tublisti. *Pungo* kohta leiab kolm tähendust: 1) pistma, torkama; 2) sisse tungima; 3) valusalt puudutama. Sõnaraamat annab ülekantud tähenduses vasteks ka „südametunnistuse piinad”, kuid see väljendab üksnes mõiste negatiivset aspekti. Niisiis on *compunctio* ehk kompunktsioon⁸¹ jällegi termin, millele eesti keeles otseselt samatähenduslikku vastet ei ole, samuti ei leia seda sõna „Võõrsõnade leksikonist”⁸². See on ka põhjus, miks erialateadlased sageli kasutavadki terminina senini tunnustamata võõrsõna „kompunktsioon”. Kompunktsiooni algne tähendus on „valutorge”, religioosnes kontekstis on tuntud mõisted *compunctio cordis*, *compunctio animi* (südant või hinge tabanud torkav valuhoog). „See kristlikus vaimses kasutatav *terminus technicus* tähistab kogemust, mille tekitab inimesel ühest küljest meelega oma pattude pärast, millega kaasneb hirm Jumala kohtu ees, teisalt kaasneb sellega rõõm Jumala armastuse üle.”⁸³ Benedictuse reeglis on mõiste „kompunktsioon” samuti olulisel kohal: *Et non in multiloquio, sed in puritate cordis et compunctione lacrimarum nos exaudiri sciamus*⁸⁴, [...] *Quod tunc digne fit, si ab omnibus vitiis temperamus, orationi cum fletibus, lectioni et compunctioni cordis atque abstinentiae operam damus*⁸⁵. Benedictuse reeglit oskas Clairvaux’ Bernard kindlasti peast tsiteerida ega olnud tal tarvis seda ka tõlkida. Kuidas teha aga sellised põhimõisted arusaadavaks tuhat aastat hiljem, on üks keerulisemaid ülesandeid. Niisiis ütleb Bernard: „Quid, putas, in his omnibus quaeritur?

⁸⁰ Vt *compunctio* ja *compungo* kohta **Kleis** 2002, lk 231.

⁸¹ Erinevate kompunktsiooni käsitluste kohta vt **Klaas, Tuuli** 2006. Canterbury Anselmi palvekogumik *Orationes sive meditationes: enesetundmine palves*. Magistritöö. Käsikiri TÜ raamatukogus, lk 55jj.

⁸² **Vääri, Eduard; Kleis, Richard; Silvet, Johannes** 2006. *Võõrsõnade leksikon*. Tallinn: Valgus.

⁸³ **Via** 2010, lk 59.

⁸⁴ Ja mitte paljusõnalisuse, vaid südame puhtuse ja kompunktsioonis valatud pisarate pärast teadkem, et meid on kuulda võetud. Vt **Règle de Saint Benoît**. 1980. *Texte Latin. Version française* par H. Rochais, introduction et notes par E. Manning. Rochefort: Les Éditions la documentation Cistercienne, 20,3.

⁸⁵ Mispärast just siis <paastuajal> on väärikas, kui kõigist pahedest hoidume, <ja> andume pisaraid valades palvele, lugemisele ja südamekompunktsioonile ning ka paastumisele. *Ibid.*, 49,4.

poenitentium **compunctio**, an intuentium admiratio?" (Mis sa arvad, mida kõigi nende asjadega saavutada tahetakse? Kas **südan** pitsitavat kahetsust või jõllissilmi imetlust?)

Järgnevalt on esitatud mõned näited Bernard'i sõnamängudest: esiteks oksüümoronipaar *deformis formositas, ac formosa deformitas*. Ka *deformis* on mitmetähenduslik: 1) vormitu, kujutu; 2) moonutatud, äbarik, inetu; 3) teotatud häbistatud; 4) häbistav, vastik; 5) maitsetu, maitselage, kohatu, sobimatu. *Formositas* tähendab ilu, kaunikujulisust, peent ilu ja *formosa* kõike iluga seonduvat alates meeldivast, kaunist ja lõpetades graatsilisusega. *Deformitas* jällegi tähendab kõike, mis on oma kuju kaotanud, koledaks muutunud ja/või moondunud. Mitmete võimalike variantide seast osutus väljavalitud tõlkevasteks „moonutatud peenus ja peen moonutis”. Selliseid jõulisi oksüümorone leidub hulgaliselt ka kirikuisa Augustinuse (354–430) tekstides: „imeline nürimeelsus”⁸⁶. Teiseks näiteks Bernard'ilt on *vitia* (ee *pahed*) – *vitiosos* (ee *pahelised*): „Enimvero *vitia* carpens, scio me offendere *vitiosos*.” Lause tõlge kõlab järgmiselt: „Muidugi ma tean, et **pahesid** sarjates solvan **pahelisi**.”

Eraldi käsitlemist vääriv teema on nimisõnade sooline eristamine. Kuna eesti keeles erinevalt romaani keeltest puudub grammatiline sugu, siis *pulcherrima forma sancti vel sanctae* otsetõlge „pühaku ja naispühaku kauneim kuju” mõjuks keelelise veiderdamisena ja meenutaks esmajoones äärmuslikku feminismipuhangut, mis Clairvaux' Bernard'il endal mõttesegi poleks tulnud. Siin piisab, kui tõlkida väljend järgmiselt: „pühaku kauneim kuju”. Fantaasiale jätab ruumi küsimus, miks nimetas Bernard teiste maalitud isaste elukate seas ära *maculosae tigrides*, mille otsetõlge on „täpilised ematiigrid”.

Depolitio on niisugune sõna, mida keskaja tekstides leidub ainult Clairvaux' Bernard'il, kui otsustada Blaise'i sõnaraamatu põhjal: „(cl.) pl. ornements raffinés (en architecture): (dans les églises clunisiennes) sumptuosas depolitiones, curiosas depictiones, BERN.-CLAR. Apol. (M. 182, c. 914 C)”⁸⁷. Sõnaraamatus on märges, et antiikautor Varro⁸⁸ on seda sõna kasutanud. Tarbetute, kuid külluslike kaunistuste kohta pühakodades on teada

⁸⁶ Augustinus, Aurelius 2007. Pihtimused. Tallinn: Logos, lk 104. Ladina keeles *mira hebetudo*. Vt ka Augustinus 1960. Confessiones. Bekentnisse. Lateinisch und Deutsch. München: Kösel-Verlag, p. 214.

⁸⁷ Peened ornamendid (arhitektuuris), Cluny kirikutes esinevad väga uhked kaunistused. **Brepolis**. <<http://clt.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/dld/pages/QuickSearch.aspx>>, (20.04.2012).

⁸⁸ Vt **Brepolis**. <<http://clt.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/dld/pages/QuickSearch.aspx>>, (20.04.2012). Samale sõnale viitab ka **The Lewis and Short**, mainides ära, et Varro on seda samuti kasutanud.

Bernard'i arvamus: „Proh Deo! si non pudet ineptiarum, cur vel non piget expensarum?” (Jumal küll! Kui ka pole häbi lolluste pärast, siis võiks vähemalt rahast kahju olla!)

Niisiis mõistis Bernard hukka mõttetu pillamise isegi juhul, kui seda tehakse Jumala auks, sest kui kogu hiilguse ja toreduse pühakodades maksid kinni vaesed või inimesed, kes olid lihtsalt rumalad, siis kaotas selline pillamine igasuguse mõtte hingeõndsuse seisukohalt.

9. Kokkuvõte

Käesolev ülevaade Clairvaux' Bernard'i ja tema ideede kajastamisest eestikeelses kirjanduses lubab tõdeda, et olles põgusalt läbinud 900-aastase perioodi eesti kirjandusmaastikul *post mortem Sancti Bernardi*, on XXI sajandi alguse Eestis jäänud Clairvaux' Bernard'i kirjanduslik pärand teenimatult suhteliselt tundmatuks. Ühtegi tema teost ei ole tervikuna eesti keeles ilmunud, sekundaarkirjandusest võib leida vaid üksikuid Bernard'i loomingusse kuuluvaid tsitaate, kuid needki pole enamasti tõlked originaalkeelest. Esimene teadaolev täpselt dateeritav tõlge Clairvaux' Bernard'i ladinakeelsest tsitaadist ilmus pastor Georg Mülleri sulest 1601. aastal. Alles 400 aastat hiljem, *anno Domini* 2006, ilmus järgmine originaaltõlge Marju Lepajõe – Umberto Eco teoses „Ilu ajalugu” sisalduv illustratiivne lõik Bernard'i „Apoloogiast”.

Siinses artiklis on käsitletud tõlkimise ja tõlgendamisega seotud probleeme peatselt ilmuva „Keskaja kirjanduse antoloogia” tekstivalimikku kaasatud teose „Apologia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem” XII peatükis, mille tõlge valmis Riina Ruudu ja Mariina Viia koostöona. Sellele lisaks rikastavad nimetatud antoloogias emakeelset kirjandust veel kaks Clairvaux' Bernard'i teksti, tema kõned I ja XX „Laulude laulust” („Sermones in Cantica canticorum”), mille on tõlkinud Marju Lepajõe. Kuigi selle ühe keskaja Euroopa kuulsaima teoloogi ja võib ka lisada, et poliitika-tegelase kohta on kirjanduse põhjal üht-teist teada varemgi, saab eestikeelne lugeja tema teostest süvitsi aimu alles nüüd. Selliste kaalukate teoste puhul ei ole mõtet siiski ajafaktorist kõnelda, sest tekst ise on ajatu. Kiirustades ei saa sellisel juhul midagi ära teha, vastupidiselt nüüdisaegsele edumaailmale, kus peamiseks mõõdupuuks on pahatihti numbrilised, mitte niivõrd sisulised näitajad.

Kirjandus

- Adam, Alfred** 1995. Dogmadelugu. Tartu: Greif.
- Andresen, Carl; Ritter, Adolf Martin** 2000. Kristluse ajalugu I/2. Teoloogiline raamatukogu. Tartu.
- Angenendt, Arnold** 2000. Geschichte der Religiosität im Mittelalter. Primus Verlag.
- Anvelt, Leo** 1936. Keskaegne külaelu Lääne-Euroopas. Ajaloo lugemik alg- ja keskkoolile. Toim. J. Adamson. Tartu: Loodus.
- Armstrong, Karen** 2007. Jumala ajalugu: 4000-aastane rännak läbi judaismi, kristluse ja islami. Tallinn: Varrak.
- Augustinus** 1960. Confessiones. Bekentnisse. Lateinisch und Deutsch. München: Kösel-Verlag.
- Augustinus, Aurelius** 2007. Pihtimused. Tallinn: Logos.
- Bartlett, Robert** 2001. Euroopa sünd. Tallinn: Kunst.
- Bell, Theo** 1993. Divus Bernardus. Bernard von Clairvaux in Martin Luthers Schriften. Mainz: von Zabern.
- Bernard of Clairvaux** 1963. Apologia ad Guillelmum Abbatem. – Sancti Bernardi opera omnia. Ed. by J. Leclercq, C. H. Talbot, H. M. Rochais, 8 vols. Romae: Editiones Cistercienses, 1957–1977. <<http://www.abbaye-saint-benoit.ch/saints/bernard/tome02/guillaume/guillaume.htm>>, (12.09.2012).
- Bredero, Adriaan Hendrik** 1998. Bernard de Clairvaux. Culte et histoire. De l'impénétrabilité d'une biographie hagiographique. Turnhout: Brepols.
- Brepolis**. Database of Latin Dictionaries.
<http://www.brepols.net/publishers/pdf/brepolis_dld_it.pdf>;
<http://www.brepols.net/publishers/pdf/brepolis_dld_manual_en.pdf>, (20.04.2012).
- Casey, Michael** 2011. Reading Saint Bernard: The Man, the Medium, the Message. – A Companion to Bernard of Clairvaux. Ed. by B. P. McGuire. Leiden–Boston: Brill, pp. 62–107.
- Christiansen, Eric** 2004. Põhjala ristsõjad. Tallinn: Tänapäev.
- Duby, Georges** 1999. Katedraalide aeg. Tallinn: Kunst.
- Du Cange, Carolus du Fresne** 1883–1886. Glossarium mediae et infimae latinitatis. Niort: L. Favre.
- Eco, Umberto** 2006. Ilu ajalugu. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Eesti Entsüklopeedia I**. 1931–1932. Peatoim. R. Kleis. Tartu: Loodus.
- Eesti nõukogude entsüklopeedia I**. 1968. Peatoim. G. Naan. Tallinn: Valgus.
- Eesti nõukogude entsüklopeedia**, 1. köide. 1985. Peatoim. G. Naan jt. Tallinn: Valgus.
- Febvre, Lucien** 2003. Martin Luther: Üks inimsaatus. Tallinn: Varrak.
- Gastaldelli, Ferruccio** 2000. Cahiers de civilisation médiévale. Vol. 43, N° 43–171, pp. 277–282. <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/ccmed_0007-9731_2000_num_43_171_2783_t1_0277_0000_3>, (12.03.2012).
- Gootika. Arhitektuur. Skulptuur. Maalikunst**. 2007. Toim. R. Toman. Tallinn: Koolibri.
- Gurevitš, Aron** 1992. Keskaja inimese maailmapilt. Tallinn: Kunst.
- Habicht, Külli; Kingisepp, Valve-Liivi; Pirso, Urve; Prillop, Külli** 2000. Georg Mülleri jutluste sõnastik. Tartu: Tartu Ülikool.

- Kala, Tiina** 2004. Tsistertslased ja Eesti. – Jõhvi Muuseumi Seltsi Toimetised II. Jõhvi Mihkli kirik – teekond Euroopasse. Koost. V. Reimaa. Jõhvi, lk 6–35.
- Keskaeg**, I kd. 1945. Toim. A. D. Uldatsov, J. A. Kosminski, O. L. Vainštein. Tartu: Teaduslik kirjandus.
- Keskaeg**, 2010. Noorele lugejale jagab selgitusi ajaloolane Jacques le Goff. Tallinn: Valgus.
- Kienzle, Beverly Mayne** 2001. Cistercians, heresy and crusade in Occitania, 1145–1229: preaching in the Lord's vineyard. Woodbridge: York Medieval Press.
- Kinder, Hermann; Hilgemann, Werner** 2001. Maaailma ajalugu esiajast tänapäevani: maailma ajaloo käsiraamat. Tallinn: Avita.
- Klaas, Tuuli** 2006. Canterbury Anselmi palvekogumik Orationes sive meditationes: enesetundmine palves. Magistritöö. Käsikiri TÜ raamatukogus.
- Kleis, Richard; Torpats, Ülo; Gross, Lalla; Freymann, Heinrich** 2002. Ladinaeesti sõnaraamat = Glossarium latino-estonicum. Tallinn: Valgus.
- Kristlike ordude kultuurilugu** 2004. Koost. P. Dinzeltbacher, J. L. Hogg. Tartu: Johannes Esto Ühing.
- Labrune, Gérard; Toutain, Philippe** 2000. Prantsusmaa ajalugu. Tallinn: Valgus.
- Lane, Tony** 2002. Öhtumaa mõtte loojad. Tallinn: Logos.
- Le Goff, Jacques** 2001. Keskaja Euroopa kultuur. Tallinn: Kupar.
- Le Goff, Jaques** 2001. Raha või elu: majandus ja religioon keskajal. Tallinn: Varrak.
- Le Goff, Jacques** 2002. Keskaja inimene. Tallinn: Avita.
- Lekai, Louis J.** 1989. The Cistercians. Ideals and Reality. The Kent State University Press.
- Lepajõe, Marju** 2011. Tõlgete rollist teoloogia terminoloogia kujundamisel. – Roomlaste taltsutamine. Tartu: Ilmamaa.
- Lexikon des Mittelalters.**
<<http://apps.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/lexiema/test/Default2.aspx>>, (20.04.2012).
- Lillipuu, Matt** 1928. Clairvaux Bernhardi kristusemüstika: auhinnaöö. Käsikiri TÜ raamatukogus.
- Markus, Kersti** 2009. Misjonär või mõisnik? Tsistertslaste roll 13. sajandi Eestis. – Acta Historica Tallinnensia 14, lk 3–30.
- Müller, Georg** 2007. Jutluseraamat. Koost. K. Habicht jt. Tartu: Ilmamaa.
- Norman, Edward** 2008. Roomakatoliku kirik. Illustreeritud ajalugu. Tallinn: Sinisukk.
- Pennington, M. Basil.** The Cistercians. Saint Bernard of Clairvaux 1090–1153. <<http://www.osb.org/cist/bern.html>>, (15.04.2012).
- Prinz, Friedrich** 2006. Pühakute tõeline elu. Kaksteist ajaloolist portreed. Tallinn: Kunst.
- Pörtner, Rudolf** 1997. Ristisõjad (1095–1187): Legendid ja tõelisuus. Tallinn: Kupar.
- Règle de Saint Benoît** 1980. Texte Latin. Version française par H. Rochais, introduction et notes par E. Manning. Rochefort: Les Éditions la documentation Cistercienne.
- Reilly, Diane J.** 2011. Bernard of Clairvaux and Christian Art. – A Companion to Bernard of Clairvaux. Ed. by B. P. McGuire. Leiden-Boston: Brill, pp. 279–304.

- Reimaa, Vallo** 2010. Tsistertsilased Alutagusel. – Jõhvi Muuseumi Seltsi Toime-
tised V. Unustatud linnused, pühakojad ja piiskopid. Koost. V. Reimaa. Jõhvi,
lk 166–319.
- Ruut, Riina** 2004. Bingeni Hildegardi Ordo virtutum: Vooruste mäng. Tartu:
Härmametsa Talu Kirjastus.
- Saard, Riho** 2005. Euroopa üldine kiriku ajalugu: selle algusest kuni tänapäevani.
Tallinn: Argo.
- Sancti Bernardi abbatis primi Clarae-Vallensis** 1690. Volumen I. Genuina Sancti
Doctoris Opera Quatuor prioribus tomis complectens. Post Horstium denuo
recognita, aucta, et in meliorem digesta ordinem, necnon novis Praefationibus,
Admonitionibus, Notis et Observationibus, Indicibusque copiosissimis locuple-
tata et illustrata, secundis curis Domini Johannis Mabillon, Presbyteri et Monachi
Benedictini è Congregatione S. Mauri. Pariisiis.
- Sancti Bernardi Claraevallensis** opera omnia PL 182.
<<http://www.binetti.ru/bernardus/14.shtml>>, (12.03.2012).
- Sermo XXXVI**, 5. <http://www.binetti.ru/bernardus/86_3.shtml>, (13.04.2012).
- Setälä, Päivi** 1999. Keskaja naine. Tallinn: Huma.
- Sild, Olaf; Salo, Vello** 1995. Lühike Eesti kirikulugu. Tartu.
- Spiritualité cistercienne** 1998. Histoire et doctrine. Bibliothèque de spiritualité, 15.
Paris: Beauchesne.
- Tamm, Marek** 2009. Ristisõja kommunikatsioon. – Tuna 4, lk 23–40.
- Tamm, Marek** 2003. Pühakud ja seestunud: eksortsismiriitused keskaegses Euroopas
(11.–13. sajand). – Sator 2. Artikleid usundi- ja kombeloost, 2. Toim. M. Kõiva.
Tartu, lk 71–87. <<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator2/Puhakud.html>>,
(22.09.2012).
- TEA entsüklopeedia**, 4. köide. 2009. Peatoim. T. Tamla. Tallinn: TEA Kirjastus.
- The Lewis & Short** 2002. A Latin Dictionary: Founded on Andrews' Edition of
Freund's Latin Dictionary. Oxford: Clarendon Press.
- Torop, Peeter** 2011. Tõlge ja kultuur. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tyerman, Christopher** 2010. Jumala sõda. Ristisõdade uus ajalugu. Tallinn: Varrak.
- Viia, Mariina** 2010. Tsistertsilased Eestis XIII sajandil: religioossuse tüüp ja prakti-
lised väljundid. Magistritöö. Käsikiri TÜ raamatukogus.
- Vunk, Aldur** 2003. Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus
nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu.
- Vunk, Aldur** 2005. Jeesus läks maale kõndimaie. Tallinn: Argo.
- Vääri, Eduard; Kleis, Richard; Silvet, Johannes** 2006. Võõrsõnade leksikon.
Tallinn: Valgus.
- Üldine ajalugu**, 2. kd. Kesk- ja uusaeg. 1930–1931. Toim. N. Kann. Tallinn:
Raamatu Sõber.

SÕJAVÄELINE KIRJAOSKUS

Peeter Kukk

PhD (füüsika)

KVÜÕA loodus- ja täppisteaduste õppetooli tehnika aluste dotsent

1. Sissejuhatus

Esimene Eesti entsüklopeedia määratleb kirjaoskust kui oskust emakeeles lugeda ja kirjutada¹. Hilisemad väljaanded refereerivad juba 1958. aastal toimunud UNESCO X istungjärgu seisukohta, et kirjaoskajaks tuleb pidada inimest, kes „oskab lugeda ja loetust aru saada ning kirjutada lühidalt oma igapäevaelust”², samuti UNESCO 1964. aasta kirjaoskuse projekti, mis seab eesmärgiks nn funktsionaalse kirjaoskuse – „inimese oskuse mõista ja luua suulisi ja kirjalikke tekste, mis võimaldavad tal oma sotsiaalses talitluses toime tulla”³.

Tänapäeva arenenud riikide tehnoloogiamailmas hakkama saamiseks, rääkimata edukas olemisest, ei piisa enam ainult funktsionaalsest kirjaoskusest, vaid probleeme tuleb vaadelda laiemalt⁴. Kirjaoskuse hulka kuulub tänapäeval esmajärjekorras kindlasti arvuti- ja mobiilside kasutusoskus. Praegu oodatakse selliste andmete esitamist veel CV-des, kuid suure tõenäosusega kaovad need sealt varsti. Kui vaadelda aga näiteks inseneri n-ö kirjaoskust, siis sisaldab see lisaks lugemisele, kirjutamisele ja arvutamisele kindlasti erialaspetsiifiliste arvutusprotseduuride tundmist ning tehniliste jooniste lugemise ja koostamise oskust. Geograafide ja sõjaväelaste kohustusliku (kirja)oskuse hulka kuuluvad kindlasti maakaartide lugemise ja erialase enesetäiendamise oskused. Politseis ja sõjaväelistes struktuurides töötavad inimesed peavad tundma auastmeid ja vastavaid eraldusmärke, lennujaamades pagasit läbi valgustavad julgeolekutöötajad peavad oskama tõlgendada röntgenülesvõtteid ning arstid määrata röntgenülesvõtete põhjal näiteks luumurdude asukoha. Igal tegevusalal on ajaloo jooksul välja kujunenud teatavad eriomased käitumisreeglid ja märgisüsteemid, mida peab tundma, et olla

¹ **Eesti entsüklopeedia.** 1939. Tallinn. IV kd, lk 300.

² **Eesti nõukogude entsüklopeedia.** 1971. Tallinn: Valgus. III kd, lk 566.

³ **Eesti nõukogude entsüklopeedia.** 1989. Tallinn: Valgus. IV kd, lk 549.

⁴ **Must, A.; Must, O.** 2007. Millist kirjaoskust vajab tänapäeva inimene? – KVÜÕA toimetised, nr 8. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 94–105.

edukas oma valdkonnas. Samas peaks arvestama ka oma ümbrusega: tuleb teada üldkohustuslikke märgisüsteeme (liiklusmärgid, rahatähed) ning omada ülevaadet teiste erialade märgisüsteemidest.

Teiste inimestega koos tegutsemiseks on vajalikud ka sotsiaalsed oskused. Tänapäeva maailmas on oluline rühmatöö oskus, tuleb osata arvestada teiste inimestega, nende kultuuriliste ja usuliste tõekspidamistega. Üksikisiku seisukohalt on siin (sõltumata erialast ja ametikohast) väga oluline tunnetada täpselt igäühe isiklikku tegevusvabadust, vastutusmäära ja otsustusõiguse ulatust. Viimased kaks sõltuvad oluliselt organisatsiooni sisereeglitest ja iga inimese kirjaoskusest selle sõna laiemas tähenduses.

Sõjapidamine on kunst⁵ ja seetõttu on mõistlik sõjaväelise hariduse omandamist võrrelda kunstnike koolitusega. Kunstihariduse omandamisel eristatakse kolme olulist etappi:

- 1) kunstivaldkonnaga seotud tehnika ja oskuste omandamine;
- 2) loovus;
- 3) tähenduse mõtestamine otsingutes ja väljenduses.⁶

Esimest kahte punkti saab seostada sõjaväelise haridusega, kus tuleb samuti omandada kõigepealt nn erialane kirjaoskus ja õppida ära standardtoimingud, tunda ajalugu ja tänapäevase tehnoloogia võimalusi ning seejärel läheneda loovalt oma ülesannetele. Kunstihariduse kolmandaks komponendiks militaarvaldkonnas võib pidada ülesandekeskse juhtimisstiili (ingl *mission command*, sks *Auftragstaktik*) rakendamist sõjaväelaste koolituses ja igapäevases teenistuses.

Ülesandekeskse juhtimisstiili korral annab ülem alluvale ülesande, määrab kindlaks selle saavutamiseks vajalikud vahendid ja lõpptulemuse. Alluva kohuseks on leida ülesandele parim lahendusviis ja ülesanne täita. Sellisel juhul ei pea ülem tegelema pisidetailidega ja tal jääb rohkem aega strateegiliste küsimuste jaoks. Kui kompanii- ja rühmaülem valdavad ülesandekeskset juhtimisstiili, siis näidatakse rühmaülemale eelnevalt kaardil ära objekt, mille kaitset ta oma üksusega peab organiseerima. Usalduse ja oskuste puudumisel

---

⁵ Siin on asjakohane viidata Gerhard Scharnhorstile, „/.../ kes mõistis, et sõda ei saa õppida isoleerituna, vaid tuleb arvestada seda ümbritsevat keskkonda. Ohvitseri tuleb õpetada hindama sotsiaalseid, poliitilisi, majanduslikke, tehnoloogilisi ja moraalseid jõude, mis mõjutavad sõjaväelisi operatsioone ja institutsioone. Niinimetatud sõjakunst hõlmab kõiki neid valdkondi”. **White, C. E.** 1989. *The Enlightened Soldier. Scharnhorst and the Militärische Gesellschaft in Berlin, 1801–1805.* Westport: Praeger Publishers, p. 57.

⁶ **Harland, J.** 2007. Towards a research programme in Arts education. Paper presented at the conference Onderzoek in Cultuureducatie (Research in Culture Education). Utrecht, The Netherlands.

näitab aga kompaniülem rühmaülemale kohapeal täpselt ette, kus paiknevad mehed ja relvad ning millised on laskesektorid.

Siinses artiklis analüüsitakse, kuidas on erinevatel ajajärkudel muutunud sõjaväelaste kirjaoskus selle sõna laiemas tähenduses. Kirjaoskus hõlmab seejuures nii väljaõpet kui ka teenistuse korraldust koos otsustusõiguse ulatuse ja vastutuse määraga. Artikli esmaste lugejatena nähakse Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes (KVÜÕA) õpinguid alustavaid põhi- ja keskastmeksuse õppureid. Artikkel kajastab autori seisukohti.

2. Otsustusõiguse ulatus

Arvestades erinevate enesekaitse ja/või vastase ründamise vahendite arengut ajaloos, võib need jagada viide suurde rühma lähtuvalt kahe vaenupoole omavahelisest kaugusest. Rühmade nimetused lähtuvad kasutada olevatest relvadest, vahekauguste puhul on oluline nende suurusjärk (tabel 1). Välisoperatsioonidel on kasutusel kogu relvastuse olemasolev spekter alates heast sõnast ja politsei mittesurmavatest relvadest kuni satelliitside, mehitamata õhu- ja maismaasõidukite ning GPS-i abil orienteeruvate rakettideni.

Tabel 1. Vaenupoolte vahekaugus

1.	Käsirelvad	0–1 m
2.	Viskerelvad	10–100 m
3.	Tulirelvad	10–20000 m
4.	Rakettrelvad	1–20000 km
5.	Välisoperatsioonidel kasutatav relvastus	1 m – 1000 km

Ajaloo kestel on iga sõjaväelase kohustuseks olnud osata käsitseda talle usaldatud relva. Üksinda tegutsev inimene tegi otsuse oma relvade kasutamise kohta iseseisvalt, lähtudes oma võimetest ja varustusest ning vastase võimete hinnangust. Kollektiivse sõjapidamise kasutuselevõtmisel sai oluliseks erinevate võitlejate kooskõlastatud tegutsemine eesmärgi saavutamise nimel. Oli vaja juhti, kes jagaks ülesandeid ja ajastaks erinevaid tegevusi. Juhi tegutsemise eelduseks oli kaasvõitlejate allumine tema käskudele, millega kaasnes see, et relvade kasutamise üle ei saanud relva kandja enam ise otsustada.

Juhi vabatahtlik tunnustamine väiksemas rühmas lähtus eelkõige rühma liikmete arusaamisest, et ühine tegutsemine viib kiiremini ja lihtsamalt tulemuseni, seda nii küttimisel kui ka eluaseme ja toitumispiirkonna kaitsmisel. Suuremate organiseerunud inimrühmade (nt riigi) tekkimisel sai väejuht

võitlejate allutamiseks rakendada sunnimeetodeid alates üksikvõitlejate karistamisest kuni detsimatsioonini.

3. Ohvitseride koolitus

Rääkides sõjapidamisest ja sõjaväelastest Euroopas, ei saa mööda minna sõjaväelaste seisuslikust küljest. Kuni XVIII sajandi lõpuni olid Euroopa armeede erineva taseme juhtideks aadliseisuses mehed. Napoleoni sõdade ajal hakkas neile lisanduma ka tärkava kodanluse seast pärit mehi⁷.

Armeede suurenemise ja ka tulirelvastuse arengu tõttu muutus XVIII–XIX sajandi vahetusel oluliseks ohvitseride süstemaatiline koolitus. Suuremates Euroopa riikides asutatud sõjaväelised akadeemiad andsid vägede juhtimise oskuse, aga ka tehnilise hariduse, mida oli vaja selleks, et saada hakkama tulirelvade, samuti liikumisteede, sildade, kindlustuste ja kaitseehitiste rajamisega. Akadeemiates hakati tegelema ka vastava uurimistöoga.

Austrias asutati sõjaväe juhtide akadeemia 1752. aastal, kuhu võeti igal aastal vastu 100 aadlisoost ja 100 lihtkodanike hulgast pärit noormeest⁸. Lisaks ohvitseride koolile asutati 1754. aastal Austrias ka inseneride kool. Inglismaal rajati 1741. aastal kuninglik sõjaväeakadeemia (Royal Military Academy), et koolitada armeele suurtükiväelasi ja insenere. 1800. aastal lisandus sellele kuninglik sõjaväekolledž (Royal Military College), kus hakati ette valmistama erineva taseme ohvitseri⁹. Taanis asutati mereväeohvitseride kool 1701. ja maaväeohvitseride kool 1713. aastal. Norras 1750. aastal loodud sõjaväeakadeemia on Norra vanim kõrgkool. Ameerika Ühendriikides asutati West Pointi kõrgem sõjakool 1802. aastal ja selle lõpetajad olid edukad nii sõjaväeliste juhtide kui ka inseneridena. Prantsusmaal rajas Napoleon 1802. aastal sõjaväe akadeemia.

Venemaal oli tavaline, et Põhjasõja ja ka veel Napoleoni sõdade ajal alustasid aadlikud oma teenistust armee kaardivägedes reamehena kahekümne aasta vanuselt ja hilisema teenistuse käigus said neist ohvitserid. Peeter I asutas 1701. aastal Venemaal Moskvas matemaatika ja navigatsiooniteaduste kooli ning hiljem veel mitu erinevat mere- ja insenerikoolitust andvat õppeasutust. 1732. aastal loodi Peterburis kadetikorpus, kus hakati

⁷ Gildea, R. 2003. *Barricades and Borders, Europe 1800–1914*. Oxford: Oxford University Press.

⁸ **Theresan Military Academy.**

<http://campus.milak.at/campus/englisch/burgfuehrung_en.php>, (12.09.2011).

⁹ **Royal Military Academy.**

<http://www.army.mod.uk/documents/general/history_of_rmas.pdf>, (20.01.2011).

ette valmistama maaväe-ohvitseri. Tsaar Aleksander I kinnitas 1805. aastal sõjalise kasvatuse plaani, milles nähti ette asutada 10 sõjaväelist õppeasutust (*кадетский корпус*) erinevates Venemaa linnades, et anda ohvitserikoolitust aadlisoost poistele. Järgneva kahekümne aasta jooksul asutati vastavaid õppeasutusi tegelikult rohkem. 1836. aastal kehtestati õppeasutustele ühine üleriigiline õppekava, mille alusel õppisid tulevased ohvitserid üheksa aasta jooksul lisaks sõjaväeliste erialadele veel usuõpetust, vene keelt ja kirjandust, saksa ja prantsuse keelt, matemaatikat, loodusteadusi, geograafiat, ajalugu, statistikat, seadusloomet, kirjatehnikat, joonistamist ja joonestamist. Väljalangevus edasijõudmatuse tõttu oli nendes õppeasutustes 1863.–1869. aastal keskmiselt 12% aastas. 1874. aastal vastu võetud seaduse alusel võis Venemaal vabatahtlikult sõjaväeteenistusse minev kõrgharidusega mees saada ohvitseriks pärast kolmekuulist ja keskharidusega mees kuuekuulist tegevteenistust ning sellel ajal juba sõltumata tema seisuslikust päritolust.¹⁰

Tolle aja tõsiseks proovikiviks oli laiendada ohvitserkonda erinevat sotsiaalset päritolu inimestega. Kuna aadliseisusega kaasnes ohvitseri auaste, ei pidanud paljud aadlikud vastava hariduse omandamist vajalikuks. Eeldati, et tegelik sõda ise õpetab kõike vajalikku. Aadlikele ei olnud omased ka valgustusaegse keskklassi väärtused, nagu õppimine ja töö, nad ei olnud huvitatud muutustest ohvitserkonna sotsiaalses koosseisus¹¹.

4. Üldine hariduse tähtsuse tõus

Euroopas alanud tööstusrevolutsiooni ja industrialiseerimise ajal ei olnud esialgu vaja koolitatud tööjõudu, kaevandustes töötamine oli eeskätt füüsiline töö ja ketrusmasinate kõrval ei olnud vaja kirjaoskust. Alles XIX sajandi keskel tekkis suuremal hulgal ametikohti sellistele kooliharidusega valgekraedele nagu insenerid, raudtee- ja postiametnikud, arveametnikud, õpetajad jt. Sellel ajal võeti Euroopa riikides vastu hariduse korraldamise seadused riigi tasandil. Algharidusele püstitati kolm põhilist eesmärki: koolitada inimesi rahvusriigi kodanikeks, õpetada neile riigikeelt ja moraali. Keskhariduses domineeris klassikaline haridus, õpiti kreeka ja ladina keelt, matemaatikat, filosoofiat, joonistamist jt aineid. Sajandi lõpupoole tekkis enamikus riikides gümnaasiumide kõrvale ka nn tehniline haru, kus pöörati rohkem tähelepanu loodusteadustele ja inseneriaimatele. Hariduse tähtsus avaldub Saksamaa ajalehes *Militär Wochenblatt* 1875. aastal väljendatud mõttes: „Meie Saksamaal

¹⁰ Волков, С. В. 1993. Русский офицерский корпус. Москва Воениздат. Глава 3. Подготовка и обучение. <<http://history.scps.ru/officer/000.htm>>, (25.01.2011). [Vt Volkov 1993]

¹¹ *Ibid.*, c. 18, 35.

käsitleme haridust kui ühte olulist viisi rahvuse tugevuse ja eelkõige sõjalise tugevuse edendamiseks”. Saksamaal oli käibel mõttetera, et Saksa-Prantsuse sõja võitsid Saksa kooliõpetajad. Siinkohal peeti silmas seda, et nt 1872–73 oli kirjaoskamatus Saksa armees 5% ja Prantsuse omas 23%¹².

XIX sajandil toimus ka sõjatehnoloogia valdkonnas oluline edasimineku: 1823. aastal leiutati kooniline kuul, aastatel 1848–1867 võeti Euroopas kasutusele vintraudsed tagantlaetavad püssid ja kahurid ning 1885–1900 ilmusid lahingutandritele kuulipildujad. Tulirelvade laskeulatus, -kiirus ja -täpsus suurenes oluliselt. Muutused kajastusid Esimese maailmasõja strateegias ja taktikas: jalaväe rünnakutele eelnes edaspidi kahurväe ettevalmistustuli. Esimeses maailmasõjas võeti esmakordselt kasutusele lennukid ja kuulikindlad liikumisvahendid – tankid, mis olid veel suhteliselt algelised, kuid demonstreerisid sõjatehnika edasise arengu võimalusi. Motoriseeritud liikumisvahendite kasutajad vajasisid juba oluliselt põhjalikumat ettevalmistust ja koolitust võrreldes lihtsõduriga, kelle kasutada oli vintpüss.

Kuni Esimese maailmasõjani ja ka selle ajal suurenes järjest lahingutegevusse kaasatud sõjameeste arv. Borodino lahingus osales kokku pea-aegu 300 000 meest, Leipzigi rahvastelahingus 620 000 ja Waterloo lahingus 200 000 meest. Esimese maailmasõja Verduni lahingutes sai 10 kuu jooksul haavata umbes 600 000 sõdurit ja hukkus 300 000, Somme'i lahingutes hukkus ja sai haavata viie kuu jooksul 1 500 000 sõjaväelast.¹³

Eespool esitatud arvud iseloomustavad armeede suurust ja neid armeesid oli vaja juhtida ühise eesmärgi nimel. Seetõttu oli määrava tähtsusega ohvitserkorpuse ettevalmistus, oskus kasutada olemasolevaid üksusi. Üksiku sõduri ja madalama astme ülemuste tasemel oli suurlahingutes iseseisvate otsuste tegemine ja omaalgatus välistatud.

5. *Auftragstaktik* ja personalipoliitika

18. sajandil asutati tollaegsel killustunud Saksamaal erinevaid kohalikke koole ohvitserkonna koolitamiseks. Preisimaal rajas Friedrich Suur 1779. aastal näiteks kuus piirkondlikku sõjakooli, et õpetada suuremate garnisonide ohvitseri Berliinis, Breslaus, Königsbergis, Magdeburgis, Stettinis ja Weselis. Järgmine kuningas Friedrich Wilhelm II asutas inseneride kooli 1788. ja suurtükiväe kooli 1791. aastal.

¹² Gildea, R. 2003. *Barricades and Borders, Europe 1800–1914*. Oxford: Oxford University Press, p. 249.

¹³ **First World War.com**. <<http://www.firstworldwar.com/battles/wf.htm>>, (22.08.2011).

Preisimaa kuningas Friedrich Wilhelm III nimetas 1801. aastal Berliini kooli ülemaks Gerhard Scharnhorsti (1755–1813). G. Scharnhorsti ja tema õpilaste töö oli määrava tähtsusega, et kujundada Saksa armee ohvitseride täpsetest kasutäitjatest iseseisvalt mõtlevateks isiksusteks nii lahinguväljal kui ka kindralstaabis. G. Scharnhorsti parimate õpilaste hulka kuulus näiteks Carl von Clausewitz.¹⁴

Ohvitserkonna ühtsustunde loomiseks kehtestas Friedrich Wilhelm III oma dekreediga 1810. aastal ainult teenistuses olevatele ohvitseridele antava autasu Pour le Mérite. Seda vaadeldi esialgu kui vastuvõtumarki auväärssesse ohvitserkonda, mitte kui autasu konkreetsete sõjaliste teenete eest.

Preisi sõjaväereformid algasid pärast tõsist kaotust Napoleoni vägedele Jena-Auerstedti lahingus 1806. aastal. Vastata püüti küsimusele, kuidas tagada suurte väeüksuste operatiivne juhtimine kiiresti muutuvates tingimustes. Taktikalisel tasandil avastasid sakslased nii Preisi-Austria sõjas (1866) kui ka Preisi-Prantsuse sõjas (1870–1871), et relvade suurenenud tulejõud tõi kaasa suurema lahinguolukorra hajumise. Erineva tasandi ülemused alates armeekomandöridest kuni pataljoni taseme ülemateni ei suutnud enam endise täpsusega kontrollida alluvaid väeüksusi. Kaptenid ja leitnandid pidid sageli juhtima oma üksusi kiirelt muutuvates lahinguolukordades ilma ülemuste täpsete juhusteta, tegema otsuseid, mis varem kuulusid nende ülemuste kompetentsi. Tulemused olid sageli kohutavad, sest nooremad ohvitserid olid koolitamata ja sageli polnud nad ka võimelised oma ülesandeid täitma. Siit järgnes otsene vajadus arendada nooremate ohvitseride iseseisvat otsustusvõimet ja tegutsemisoskust, selleks et säilitada lahinguolukorras otsustava tegevuse kiirus.

1888. aastal välja antud sõjaväemäärustiku järgi tuleb alluvatele anda üldised suunised, st sõnastada eesmärgid. Samas tuleks lubada neil endal otsustada, kuidas ülesannet täita. Selline lähenemine soodustab nn mõtlevate juhtide väljakujunemist, kes on harjunud tegema taktikalisi otsuseid iseseisvalt. Esimese maailmasõja alguses andis selline ohvitserkonna koolitamine häid tulemusi. Hiljem, kui sõtta kaasati ebapiisava ettevalmistusega reservohvitserid, suurenes jälle alluvatele liiga täpsete ülesannete andmine.

Saksa armee isikkoosseisu suurus oli pärast Esimest maailmasõda piiratud Versailles' rahu tingimustega 100 000 mehele, samuti oli Saksamaal keelatud arendada raskerelvastust. Vahendite ja isikkoosseisu suuruse piirangud pärast Esimest maailmasõda motiveerisid arendama armee kõigil tasanditel väljaõpet ning üldistama Esimese maailmasõja kogemusi strateegia ja taktika

¹⁴ White, C. E. 1989. *The Enlightened Soldier. Scharnhorst and the Militärische Gesellschaft in Berlin, 1801–1805*. Westport: Praeger Publishers, p. 111.

valdkonnas. Eri tasandite ohvitseride koolitusel lähtuti ülesandekesksest juhtimisstiilist (*Auftragstaktik*) ning töötati läbi välksõja (*Blitzkrieg*) strateegia ja taktika. Viimane eeldab ülesandekeskset juhtimisstiili ning põhineb motoriseeritud üksuste (jalavägi, suurtükid, tankid, lennukid) kooskõlastatud läbimurdel vastase kaitseliinidest ja sedavõrd kiirel liikumisel vastase tagalas, et vastane ei suuda korraldada enda kaitset.

Esimese maailmasõja tulemusena tekkis Saksa armees arusaamine, et vaja on arendada juhte, kes soovivad tegutseda ootamatutes situatsioonides arukalt ja iseseisvalt ning on võimelised seda ka tegema. Saksa lahingueeskirjad rõhutasid edaspidi, et otsustav tegutsemine on esmane eeldus võidu saavutamiseks strateegilisel ja taktikalisel tasandil. 1933. aasta lahingueeskirja esimene lõik sätestab põhimõtte, et juhtimine sõjas on kunst, vaba loov tegutsemine, mille aluseks on teadmised. Kõige kõrgemad nõudmised esitati isiksusomadustele ja iga ülema kohuseks oli koolitada oma alluvaid iseseisvalt mõtlevateks juhtideks.

Selleks et motiveerida juhte otsustavalt tegutsema, oli Saksa armees kaks reeglit.

1. Situatsioonides, mis nõudsid selgelt iseseisvat otsustamist, ei olnud ülemaal mitte ainult vabadus, vaid ka oluline kohustus teha vajalik otsus.
2. Tegevusetust ja otsuse tegemata jätmist sellistes situatsioonides peeti oluliselt halvemaks kui otsustusviga, mis tulenes siirast soovist otsustavalt tegutseda.

Otsustusõiguse delegeerimine alluvatele oli Preisi (Saksamaa) sõjalistes doktriinides pikaajaline protsess, mis võttis aega poolteist sajandit ja kujunes välja Teise maailmasõja alguseks. See lähtus eelkõige neljast asjaolust.

1. Armeesid ei ole võimalik juhtida täpsete käskude abil peakorteritest.
2. Konkreetsetes lahinguolukorras olev juht on parim otsustaja.
3. Mõistuspärasel erinevate üksuste koostööl on suurem väärtus kui mehaanilisel allumisel kõrgema ülema käsule.
4. Armees ohvitserkond moodustab ühiste tõekspidamiste, väärtushinnangute ja väljaõppega tervikliku korpuse.¹⁵

Välksõja taktikat õnnestus Saksa armeel rakendada Poola ja Lääne-Euroopa riikide alistamisel 1939.–1940. aastal ning samuti Nõukogude Liidu vastu sõja esimestel kuudel 1941. aastal. Vene sõjaajaloo professor Daniil Projektor

¹⁵ Nelsen, J. T. II 1987. *Auftragstaktik: A Case for Decentralized Battle*. – Parameters, September, p. 21–34.
<http://www.carlisle.army.mil/USAWC/Parameters/Articles/1987/1987%20nelsen.pdf>, (24.01.2011).

(1917–1999) toob välja peamised Saksamaa sõjalise võimsuse allikad, seades esikohale terve riigi militariseerimise ja teisele kohale ohvitserikorpuse:

Kõrgema ja keskastme komandöride ning staabiohvitseride stabiilne kaaderkoosseis, kes oli valitud hoolika filtreerimise teel ning kellel oli süstemaatiline ja põhjalik rahuaegne ettevalmistus, võimaldas kindlustada armeed piisavalt kõrged professionaalsed vilumused ja oskused /.../. Teise maailmasõja eel tõusis Saksamaa fašistlik kõrgem sõjaline juhtkond esile kui klassiliselt suletud, hästi organiseeritud, hoolikalt valitud klannidele omase ringkäänduse ja traditsioonidega, mille üle nad tundsid tõelist uhkust ja mida hoolikalt säilitati. Need olid suurte sõjaliste teadmiste ja sõdade poliitikalike pühendunud inimesed.¹⁶

Projektor kirjutab ka, et Saksa sõjaväe kvalitatiivse ülekaalu saavutamiseks Nõukogude vägede suhtes pöörati erilist tähelepanu ohvitseride ja kindralite operatiiv-taktikalisele väljaõppele, samuti töötati läbi tankirünnakute tõrjumine, taktikalise ja operatiivse üllatuse meetodid, erinevate maaväe relvaliikide koostöö õhuväega ja luureküsimused. Ohvitseride roteeriti erinevate väeliikide vahel, et anda neile vajalikke teadmisi erinevate väeliikide suutvusest, koostööst ja selle korraldamisest lahinguolukordades. Operatiiv-strateegilised rünnakuplaanid töötati välja väga professionaalsel tasemel. Staabiõppustel katsetasid väljatöötajad neid koos elluvijatega ning vajadusel rünnakuplaane korrigeeriti. Sellesse tegevusse kaasati ka 100 pärast Esimest maailmasõda erru saadetud kindralstaabiohvitseri.¹⁷

Sõja ajal uute üksuste formeerimisel lisati nende koosseisu allüksusi, kellel oli lahingukogemus. Tankidiviisid moodustati kõige paremini ettevalmistatud jalaväe ja motoriseeritud diviisidest, mille koosseisul oli kõrge üldine haridustase ja eelnev tehniline kogemus.

Ei tohi unustada, et Teise maailmasõja künnisel oli ka Saksa lihtsõdur õppinud mees, kes oskas lugeda ja kirjutada, sest alates Weimari Vabariigi (1919–1933) algusaastatest oli Saksamaal kehtestatud üldine seitsmeaastane koolikohustus. Sakslaste vastas seisis paraku hoopis teistsugune jõud.

¹⁶ Проэктор, Д. М.; Михаил, И. М. 2004. Блицкриг в Европе, 1939–1941: Польша. Москва: ООО «Издательство АСТ»; с. 13–14. <http://militera.lib.ru/h/proektor_dm/index.html>, (24.01.2011). [Vt **Projektor, Mihhail** 2004]

¹⁷ *Ibid.*

6. Punaarmee personalipoliitika Teises maailmasõjas

NSV Liidus oskas 1939. aasta rahvaloenduse andmetel 81,2% elanikest lugeda ja kirjutada. Kõrgharidusega oli 0,68%, keskharidusega 7,85% ja seitsmeklassilise haridusega 12,8% elanikkonnast, ülejäänutel oli algharidus. Ka kommunistliku partei tippjuhtkonnas (riigi ja ringkondade tasemel) oli kõrgharidusega kõigest 6% inimesi, suuremal osal oli aga kaheklassiline küla kirikukooli haridus. 1. jaanuaril 1941. aastal oli tööstusvaldkonnas 18,4% juhtivtöötajatest (direktorist kuni meistrini) kõrgharidus¹⁸. Punaarmee juhtivkoosseisust oli 1940. aastate alguseks 7% kõrgem sõjaväeline haridus, 60% oli sõjaväeline keskharidus ja kolmandikul polnud paraku isegi sõjaväelist haridust keskhariduse tasemel. Ohvitserkonnast 6% oli kodusõja kogemus ja 30% oli osalenud lahingutegevuses 1938.–1940. aastatel¹⁹. Siinkohal tuleb meenutada, et Punaarmee ohvitserkonda ei jäetud kõrvale 1937.–1941. aastate repressioonidest: 1937. aasta maist septembrini represseriti 36 761 ohvitseri. See oli ca 7% ohvitserkonnast, kuid armee intellektuaalne kaotus oli oluliselt suurem, sest enamikul represseritutest oli lahingukogemus ja kõrgharidus.

Repressioonide tõttu roteeriti juhtivkoosseisu väga suure kiirusega. 1938. aastal määrati uutele ametikohtadele 100 000, 1939. aastal 246 626 juhti (st 69% kogu koosseisust). Sarnast tendentsi võis täheldada ka järgnevatel aastatel, nt märtsis 1941 määrati kohtadele 4 armee-, 42 korpuse- ja 117 diviisikomandöri. 75% armee juhtivkoosseisust oli sõja alguses ainult kuudes mõõdetav kogemus oma ametikohal, õhuvägede üksuste komandöridest 91% olid oma ametikohal olnud vähem kui kuus kuud.

Kutseoskustega ohvitseride puudumise tõttu määrati juhtivatele ametikohtadele n-õ poliitiliselt karastunud inimesi, kellel polnud paraku ei sõjaväelisi teadmisi ega kogemust. Massilise mobilisatsiooni käigus tulid armeesse vanemad väheharitud inimesed, aga ka üliõpilased, vanemate klasside õpilased ning noored spetsialistid. Harvad ei olnud juhtumid, kus kõrgelt haritud inimesed ei teeninud mitte ainult kogenematute, vaid ka vähese haridusega komandöride alluvuses.

Septembrist 1939 kuni juunini 1941 muudeti Nõukogude laskurdiviiside struktuure kolm korda. 1941. aasta kevadel toimunud õppuste kontroll näitas maavägede üksuste madalat ettevalmistust. Piiriäärsetes lääneringkondades

¹⁸ Барсенков, А. С.; Вдовин, А. И.; Воронкова, С. В. 2006. История России XX – начала XXI века. Ред. Л. В. Милова. Москва: Эксмо, с. 504. [Barsenkov jt 2006]

¹⁹ Сенявская, Е. 1999. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. Глава 3. Социальные и демографические характеристики военнослужащих. Москва: РОССПЭН. <<http://militera.lib.ru/research/senyavskaya1/07.html>>. [Vt Senjavskaja 1999]

organiseeritavate ja uuesti formeeritavate diviiside sõjalise väljaõppe taset ei hinnatud kõrgemaks kui rahuldav.

Suure hulga diviiside formeerimine oli riigi majandusele koormaks ja nõudis läbimõeldud planeerimist, mis paraku peaaegu puudus. Näiteks oli paljudes piiriäärsetes õhuväeüksustes lennukeid kaks korda rohkem kui vajaliku väljaõppega lendureid, samal ajal kui mujal oli vajalikust lennukite hulgast kohapeal olemas 20–40%. See oli üks lennupargi suurte kaotuste põhjusi sõja esimeste tundide jooksul.^{20, 21}

Vähem kui kuu pärast sõjategevuse algust, 16. juulil 1941. aastal, taastati armees komissaride institutsioon, mille eesmärgiks oli „igakülgsest tugevdada komandöride ja reakoosseisu võitlusvõimet ja otsustavust võidelda lõpuni”. Tegelikuses kaasnes sellega paralleelse käsuliini tekkimine ja repressioonide suurenemine. Järgneva üheksa kuu jooksul lasti maha 30 kindralit süüdistatuna arguses, tegevusetuses ja teadlikus armee juhtimise laostamises. Komissaride institutsioon kaotati 9. oktoobril 1942.²²

Teises maailmasõjas olid Saksa armee kaotused 3,95 miljonit sõjaväelast kõikidel rindel, sellest 2,6 miljonit idarindel. Punaarmee kaotusteks samal rindel hinnatakse 26,4 miljonit sõjaväelast.²³ Inimkaotuste olulise erinevuse näiteks võib tuua Talvesõja. Lahingutegevuse alguses oli Punaarmee isikkoosseisu ülekaal 1,6-kordne, suurtükke oli Punaarmeel 5, tanke 88 ja lennukeid 9 ning hukkunuid 3 ja haavatuid 5 korda rohkem kui Soomel. Vene autorid põhjendasid oma kaotusi järgmiselt: „Mõju avaldas üldise lahingulise ettevalmistuse puudumine ja seda eriti talve tingimustes”.²⁴

Soome ajaloolase Ohto Mannineni hinnang oli järgmine:

Soomlased panid motoriseeritud Nõukogude vägedele vastu üksiku võitleja klassikalise laske- ja taktikameisterlikkuse, reamehe oskuse täpselt lasta, mõistlikult tulistada automaadist ja kuulipildujast. Soome armee tugevaks küljeks oli ka taktikaline väljaõpe, mis avaldus nii väikeste rühmade kui

²⁰ **1941 год – уроки и выводы.** 1992. Москва: Воениздат. <<http://militera.lib.ru/h/1941/02.html>>, (1.02.2011). [Vt **1941 god – uroki i võvodõ**]

²¹ **Kipp, J. W.** 1989. Barbarossa, Soviet Covering Forces and the Initial Period of War: Military History and Airland Battle. US Foreign Military Studies Office, **Fort Leavenworth: Kansas.** <<http://fmso.leavenworth.army.mil/documents/barbaros.htm>>, (12.02.2011).

²² **Barsenkov** jt 2006, lk 525.

²³ **Сведения счетов:** Объяснение с читателями по случаю спорных цифр соотношения потерь Красной армии и вермахта в годы Второй мировой войны. – Вокруг Света. <<http://www.vokrugsveta.ru/telegraph/history/1339/>>, (30.09.2011). (Vt **Svedenie štšetov**)

²⁴ **Зимняя война.** – Советский Союз, взлет сверхдержавы. <<http://www.sovunion.info/wars/index.shtml?1>>, (22.01.2011). [Vt **Zimnjaja voina**]

suurte üksuste kaitsepositsiooni valikul, maastiku kasutamisel ja tökete ehitamisel käepärastest materjalidest /.../. Eriti ebaõnnestunult oli Punaarmee korraldatud erinevate väeliikide koostöö. Õhuväed ründasid tagalaobjekte, kuid peaaegu ei toetanud vägesid lahinguväljal. Suurtüki-vägi tulistas alasid, lähtumata raadioluure tulemustest. Vägede juhtimine jättis soovida.²⁵

Teises maailmasõjas moodustasid Saksa kõrgemad ohvitserid väga korralikult koolitatud, ühtsete vaadetega korpuse ja Saksa sõdur tolle aja kohta korraliku, vähemalt seitsmeklassilise haridusega kirjaoskaja (Punaarmee reameestest 80% ei olnud vastavat haridustaset). Hea haridusega inimesi on kergem õpetada, nad suudavad aru saada keerulisematest tekstidest ja juhistest, õpivad kiiremini ära ettekannete ja lahingukaartide lugemise ning koostamise. Saksa armee koolitusel rakendatava ülesandekeskse meetodi (*Auftragstaktik*) abil õpetati ülemustele otsustus- ja vastutusvõimet ning kiiret tegutsemist, samuti väiksemate üksuste iseseisvat lahinguvalmidust ja nende üksuste juhtide otsustusjulgust, millega kaasnesid oluliselt väiksemad inimkaotused.

7. Yom Kippuri sõda

Tehnoloogia, väljaõppe ja taktika vahekord avaldus selgelt Iisraeli ja Egiptuse-Süüria sõjas ehk nn Yom Kippuri sõjas 1973. aastal. Selles sõjas osalevatel armeedel oli tehniliselt suhteliselt samaväärne relvastus ja sõjategevus toimus riikide piirialadel harjumuspärastes geograafilistes tingimustes. Arvestades varasemate omavaheliste sõdade kogemusega, panustasid vaenupooled liialt sõjatehnikale: Iisrael soomustehnikale ja üleolekule õhujõus, Egiptus ja Süüria peamiselt õhukaitsele ja tankitõrjerelvadele. Seejuures pöörati vähem tähelepanu inimfaktori kvaliteedile. Arvuline ülekaal isikkoosseisus ja tehnikas oli araabia maade poolel.

Sõjategevus algas 6. oktoobril 1973. aastal Egiptuse ja Süüria kooskõlastatud ootamatu rünnakuga Golani kõrgendikel ja Suessi kanali piirkonnas. Sõja esimestel päevadel saavutasid ründajad edu, kuid neljandaks-viiendaks päevaks rinne stabiliseerus, kui Iisrael suutis kaasata lahingutegevusse lisa jõud. Relvarahu sõlmimise päevaks 26. oktoobril 1973. aastal olid Iisraeli väed tunginud üle Suessi kanali, vallutanud tagasi Golani kõrgendikud ja

²⁵ **Manninen, O.** 1999. Первый период боев. – Зимняя война 1939–1940. Политическая история, Москва: “Наука”, с. 167–168.

<http://aleksandr-kommari.narod.ru/talvisota_1.htm>, (20.05.2012). [Vt **Manninen** 1999]

tunginud Süüriasse.²⁶ Selles sõjas oli lahinguvõite mõlemal sõdival poolel. Iseloomulik on, et kui lahingus osales samaväärne tehnika, siis kaldus võit Iisraeli poolele, kuid paraku ainult tankide rünnak ilma jalaväe toetuseta ei toonud Iisraelile võitu lahingus Tel Shamsi ümbruses 12. oktoobril 1973. aastal²⁷. 1974. aasta esimesel poolel tõmbusid Iisraeli väed tagasi sõjaeelsele piiridele.

Sõja tulemusena said Nõukogude Liit ja Ameerika Ühendriigid kui sõdivate vastaste peamised relvadega varustajad võrrelda oma relvastuse tõhusust lahingutes ning saadud kogemuste ja analüüside alusel tehti muudatusi erinevate riikide sõjaväemäärustikes²⁸.

Võitlevate poolte kaotuste kohta on erinevaid andmeid, kuid araablaste poolel oli hukkunuid siiski kolm ning haavatuid kaks ja pool korda rohkem kui iisraellaste poolel. Araablased kaotasid üle 2250 tanki, nendest umbes 400 hõivasid iisraellased, kes kasutasid neid hiljem araablaste vastu. Iisraeli armee kaotas 400 tanki, 600 tabamuse saanud tanki taastati lahingukõlblikuks. Iisraeli õhuvägi kaotas sõjas 102 lennukit ja nendest suurema osa sõja esimesel kolmel päeval, kui ei osatud õigesti hinnata araablaste erinevate maa-õhk-tüüpi relvade tõhusust. Lennukite õhuvõitluses oli ülekaal Iisraeli poolel: Iisrael kaotas 5 ja tema vastased 334 lennukit.

Iisraeli sõjalaevastikul oli 14 väikest, aga kiiret laev-laev-rakettidega varustatud laeva. Egiptusel ja Süürial oli kummalgi oma laevastik ning relvastuses olid Nõukogude päritolu laev-laev-raketid (NATO mõistes Styx-raketid), mille laskeulatus oli kaks korda suurem kui Iisraeli rakettidel. Vaatamata araablaste raketide paremusele õnnestus Iisraeli laevastikul uputada neli Süüria laeva Latakia lahingus (ajaloo esimene laevastike raketilahing) ja kolm Egiptuse laeva Damiette-Balatini lahingus, kaotamata sealjuures ühtegi oma laeva. Võit saavutati, kasutades agressiivset taktikat ja elektroonilisi vastumeetmeid, mis võimaldas laevadel pääseda nende suunas väljatulistatud 52 Styx-raketi tabamusest.²⁹

Analüüsidest Yom Kippuri sõda, sõnastas USA kindral DePuy kolm põhilist õppetundi.

²⁶ **Dunstan, S.** 2003. *The Yom Kippur War (1 and 2)*. Oxford: Osprey.

²⁷ **Herzog, C.** 2003. *The war of atonement: the inside story of the Yom Kippur War*. London: Greenhill Books, Mechanicsburg (Pa.): Stackpole Books, p. 133.

²⁸ **King, B.** 2008. *Victory Starts Here*. Combat Studies Institute Press, US Army Combined Arms Center, Fort Leavenworth, Kansas. <<http://www.tradoc.army.mil/historian/pubs/victory%20starts%20here.pdf>>, (30.01.2011).

²⁹ **Bolia, R. S.** 2004. *Overreliance on Technology: Yom Kippur Case Study*. Parameters, Vol. 34, Summer, pp. 46–56. <<http://www.carlisle.army.mil/USAWC/Parameters/Articles/04summer/bolia.pdf>>, (20.02.2011).

1. Nüüdisaegne sõjatehnika on oluliselt surmavam kui varasemate põlvkondade tehnika.
2. Armeed vajab kombineeritud üksusi: mehhaniseeritud jalaväge, suurtükiväge ja õhukaitset. Tuleb maha suruda vastase tulejõud, selleks et väehümes olev kaitsja saaks liikuda lahinguvälja kriitilistesse kohtadesse.
3. Tulevaste operatsioonide edu sõltub sõdurite individuaalsest väljaõppest ja erinevate väeliikide koostööst.

Kindrali hinnangul oli selles sõjas kõige muljetavaldavamaks Iisraeli tankimeeskondade võitlus. Ameerika päritolu M-60 ja NSVL-i päritolu T-62 tankid olid enam-vähem võrreldava lahinguvõimega.³⁰

Eeltoodud kolm järeldust kajastusid USA 1993. aastal välja antud lahingueeskirjas „FM100 –5 Operations”. Seal rõhutatakse, et välja tuleb õpetada juhte ja neile alluvaid sõdureid. Iga sõdur peab nägema ennast olulise meeskonnaliikmena. Väljaõpe peab toimuma niipalju kui võimalik üksuste koosseisus ja meeskondade treenimine peab viima erinevate relvade maksimaalselt tõhusale kombineeritud kasutamisele.³¹

8. Ülesandekeskne juhtimine tänapäeval

Tänapäeva tipp tehnoloogial põhineva sõjategevuse näiteks on 1990.–1991. aasta Lahesõda ja 2003. aasta Iraagi sõda, mis hiljem asendus rahuoperatsiooniga. 2001. aastal, pärast Maailma Kaubanduskeskuse kaksiktornide purustamist algas suurem lääneriikide operatsioon Afganistanis. Praegu ollakse mõlemas riigis vastamisi hajutatud struktuuridega, otsitakse ja likvideeritakse väikesearvulisi terroristide rühmi, kaitstakse tsiviilelanikke ja rahvusvahelise abi korras toimuvat kohaliku võimuaparaadi väljakujunemist.

Muutunud tingimused kajastuvad USA 2008. aastal lahingueeskirjadesse „FM 3-0 Operations” 2011. aasta alguses tehtud muudatustes:

Tänapäeva armee doktriin pöörab tsiviilelanikkonnaga seotud ülesannetele, nagu stabiilsuse ja rahva toetuse tagamine, samasugust tähtsust kui ründelise kaitseoperatsioonidele /.../. Koos vaenlase hävitamisega peab armee oma tegevusega taastama ka tsiviilelanikkonna julgeoleku ja normaalse elurütmi.³²

³⁰ Trauschweizer, I. 2008. The Cold War U.S. Army Building Deterrence for Limited War. University Press of Kansas, p. 200.

³¹ Field Manual 100-5 Operations. 1993. Washington, Headquarters, Department of the Army, pp. 2–6.

³² Change 1 to FM 3-0 Operations. 2011. US Army's Combined Arms Center, P. IX. <[http://usacac.army.mil/cac2/FM3-0/FM_3-0_C1_\(WEB\)I.pdf](http://usacac.army.mil/cac2/FM3-0/FM_3-0_C1_(WEB)I.pdf)>, (05.03.2011). Autori tõlge.

Muutunud tingimused nõuavad armeelt võimet saada hakkama hajutatud vastase ja lahinguväljaga, samuti kohalike elanikega suhtlemist, st hajutatud üksuste ja nende ülemuste iseseisva tegutsemise oskust kiiresti muutuvates eriilmelistes olukordades.³³ Laienenud ülesannete vaatepunktist on oluline minna üle ülesandekeskse juhtimise põhimõtetele. Eelviidatud lahingueeskirjas defineeritakse ülesandekeskset juhtimist järgmiselt:

Ülesandekeskne juhtimine on ülema käsuõiguse rakendamine nii, et see võimaldab käsu abil ja ülema kavatsuse piirides anda ärksa vaimuga, kohanemisvõimelistele ülematele tegutsemisvabadust kõikvõimalikes tegevustes. See on ülemast johtuv juhtimisstiil, mis ühendab juhtimise kui kunsti ja kui teaduse ning seeläbi seob need ülesande täitmisel ühtseks tervikuks.³⁴

Ülesandekeskne juhtimine ei ole niisiis suunatud mitte niivõrd protsessidele ja tehnoloogilistele lahendustele, kuivõrd just isiksustele. Varasem lahingueeskirjade sõnastus, kus kasutati termineid *battle command* ja *command and control*, ei määranud piisava täpsusega ülema rolli meeskonna loomisel väli liikideülevalt, valitsuste- ja organisatsioonidevaheliste ning rahvusvaheliste partneritega.

Eestikeelses erialasõnavaras kasutatakse ülesandekeskse juhtimise määratlust, mis põhineb varasemal 2009. aasta oktoobrist pärit NATO ATP 3.2 dokumendil:

Ülesandekeskse juhtimisstiili eesmärk on panna alluvad mõistma kõrgema ülema kavatsusi ja oma osa tema plaanides, võimaldades neil täita oma põhiülesanded maksimaalse tegevusvabadusega ja sobivate ressursside abil³⁵.

Soome jalaväe lahingumäärustiku 1995. aasta versioonis ei räägita otseselt ülesandekesksest juhtimisest, küll on aga sissejuhatuses esitatud järgmine seisukoht:

Määrustikus esitatud põhimõtete eesmärk ei ole piirata pataljoniülema tegutsemisvabadust ega omaalgatuslikkust, vaid anda tema mõtlemisele ning juhtimistegevusele ühtne alus. Määrustiku põhimõtete kindel valdamine loob eeldused iseseisvaks tegutsemiseks erinevail maastikel ja erinevais olukordades.

³³ **Hvostov, A.** 2011. Kindral McChrystali sündroom – mida meil sellest õppida on? – Eesti Ekspress, 1. märts. <<http://www.ekspress.ee/news/paevauudised/eestiudised/kindral-mcchrystali-sundroom-mida-meil-sellest-oppida-on.d?id=41234465>>, (07.03.2011).

³⁴ **Change 1 to FM 3-0 Operations.** 2011. *Autori tõlge.*

³⁵ **Militerm.** <<http://mt.legaltext.ee/militerm/>>, (20.02.2011).

Käskude andmise kohta kirjutatakse järgmist:

Pataljoniülema tahet selgelt väljendav ning õigeaegselt antud käsk ja isiklik eeskuju on lahinguplaani täitmise aluseks. Käsk peab olema lühike, ühemõtteline ja täitmiskõlblik. Käsuga liituvate tegevusjuhiste laad ja määr olenevad käsu saaja kvalifikatsioonist.³⁶

Briti armee teadustas juba 1987. aastal soovist võtta kasutusele ülesandekeskne juhtimisstiil, kuid 2004. aasta armeesisene analüüs juhtimise kohta Iraagi sõja ajal 2003 näitas, et saavutatud oli vastupidine tulemus: brittide käsud olid oluliselt detailsemad ja alluvad üldiselt rohkem piiratud kui 20 aastat varem.³⁷

Hollandi armee 2000. aasta määrustik annab ka ülevaate ülesandekeskse juhtimise ajaloost Hollandis alates 1815. aastast kuni tänapäevani. Määrustiku esimesest sisupeatükist väärrib tsiteerimist punkt 0312:

Ülesandekeskse juhtimise peamine eesmärk armee doktriinide seisukohalt on kindlustada lihtne, samas kiire ja tõhus juhtimine organisatsiooni kõigis osades, et tagada tegevuse ühtsus kõigil tasanditel.³⁸

KVÜÕA-s 2010. aastal välja antud väljaõppejuhendis „Eesti Kaitseväe maaväe lahingutegevuse alused” on ülesandekesksele juhtimisele pööratud olulist tähelepanu. Siinse artikli seisukohalt on oluline raamatu 354. punkt:

Ülem on see, kes loob ühtekuuluvustunde oma üksuses ning kannab hoolt, et selle liikmed oleksid treenitud ja saaksid puhata. Ülema suuniste alusel tehakse tegevusplaani. Tema vastutab, et see oleks piisavalt paindlik muutunud olukorraga kohanemiseks. Ülem annab käsud, mis võimaldavad tegevusvabadust, ning juhib oma üksust viisil, mis toetab initsiatiivi.³⁹

9. Muutunud ülesanded

Jalaväelane oli, on ja jääb lahinguväljale, kuid tema tegevuse ulatus ja vastutus muutuvad ajas (tabel 1). Ajaloolises mõttes on ring täis: kui üksik eelajalooline inimene kohtas vaenlast, siis otsustas tema ise kas võidelda, põgeneda, alistuda või sõlmida rahu. Mida suuremaks muutusid armeed, seda enam kaugenes otsustusõigus lihtvõitlejast ja madalamatest ülemustest.

³⁶ Soome jalaväe lahingumäärustik. 1995. OÜ Infotrükk, lk 27.

³⁷ Mission-type tactics. <<http://en.wikipedia.org/wiki/Auftragstaktik>>, (01.09.2011).

³⁸ Royal Netherland Army. 2000. Command and Control, Army Field Manual I. Doctrine Committee of the Royal Netherlands Army. Gravenhage, p. 45. Autori tõlge.

³⁹ Mõts, E. 2010. Eesti Kaitseväe maaväe lahingutegevuse alused. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, lk 62. [Mõts 2010]

21. sajandi alguse rahuoperatsioonidel on otsustusõigus muutunud taas oluliseks lihtsõduri ja rühmaülema tasemel. Välisoperatsioonil jalgsipatrullis olles on sõduril ja terroristil samaväärne varustus: automaatrelv, granaadid, sidevahendid (terroristil mobiiltelefon ja sotsiaalmeedia) ning isiklikud kaitsevahendid (sõduril kiiver ja kaitsevest, terroristil tsiviilelanikest eristamatu riietus).

Rahuoperatsioonidel toimub tegevus väiksemates rühmades, mis paneb vastutamise ja otsustamise kohustuse madalama taseme juhtidele. Patrullis käies ei ole aega küsida ülema käest tegutsemisjuhised, ohtudele tuleb reageerida kohe ja sõltumata sellest, kas tegemist on lihtsõduri või ohvitseriga. Ohtudele tuleb reageerida adekvaatselt, selleks tuleb tunda operatsioonipiirkonna kultuuri ja tavasid.⁴⁰

Sõjavägede juhtimine on kunst ja võidu saavutamiseks on vaja tegutseda otsustavalt ning vastasele ettearvamatult. Meenutades sõjakunsti ja kunstiõpingute võrdlust sissejuhatuses, tuleb jätkuvalt tõdeda: mõlema valdkonna puhul on iseloomulik see, et kõigepealt omandatakse esmased erialaoskused (kirjatehnika), sellele järgneb professionaalsete oskuste väljakujunemine (erialane kirjaoskus) ja edasine (kas õpingutele järgneb looming või mitte) sõltub juba inimesest endast. Igast õppurist ei saa kuulsat kunstnikku ega (väge)juhti.

Võrdsete relvade korral on võitja see, kes on nutikam, osavam, treenitum jne. Tehniline ja arvuline üleolek vaenlasest ei taga veel võitu. Relvastuse seisukohalt tuleks tähelepanu pöörata sellele, et kasutatavate erialade ja relvasüsteemide n-ö eluiga väheneb pidevalt (tabel 2).

Tabel 2. Erinevate sõjaväeliste erialade ja süsteemide ligikaudne vanus aastaks 2011

Käsirelvadega jalaväelane	> 2500 aastat
Kahuriväelane	500 aastat
Tankist, radist	100 aastat
Raketiväelane	65 aastat
IT-põhised juhtimissüsteemid	35 aastat
Mehitamata õhu- ja maismaasõidukid	10 aastat
Küberrünnakud	4 aastat

⁴⁰ Üksiku snaipri mõtlematu koraani tulistamine Iraagis 2008. aasta märtsis päädis sellega, et USA president George W. Bush väljendas isiklikult oma sügavat muret juhtunu pärast Iraagi peaministrile Nuri al-Malikile. Enne seda oli USA armeekomandör kindralmajor kolonel Bill Buckner teinud avaliku isikliku pöördumise, milles ta vabandas kohalike sunniitide ees, kes olid osalenud ameeriklaste kõrval lahingutes. **Triks, O.** 2008. Bush väljendas koraani tulistamise pärast sügavat muret. – Postimees, 20. mai.

<<http://www.postimees.ee/220508/esileht/valisuudised/331897.php>>, (14.01.2011).

Mida lähemal tänapäevale, seda lühemaks jääb tabelis esitatud erialade ja relvade n-õ eluiga ning seda raskem on ennustada, mis võiks olla tabeli järgmine rida. Ajavahemikud tabeli viimastes ridades on seejuures lühemad kui ohvitseri aktiivse teenistuse kestus. Seega ei piisa eduka ohvitserikarjääri jaoks kindlasti vaid nooruses sõjakoolis omandatud teadmistest. Vanemohvitseriks saamise eelduseks on niisiis täiendavad akadeemilised taseme- ja/või täiendusõpingud. USA-s tehtud uuring näitab, et kõrgemad ohvitserid (*strategic-level leadership*) hindavad kõrgelt oma teadmisi ja silmaringi avarumist, olles omandanud osa tasemeharidusest tsiviilülikoolides⁴¹.

Kiirete muutuste tingimustes on oluline saavutada nii sõdurite kui ohvitseride igapäevase õppimise harjumus: ühelt poolt selle kaudu, et osaletakse taseme- ja täienduskoolitustel, ning teiselt poolt selle kaudu, et analüüsitakse kas iseseisvalt või koos kolleegidega oma igapäevategevust ja teenistust kaitsevæes.

10. Rühm ja tema juht

Armee tehnilise moderniseerimisega tegeletakse pidevalt, arvestades tehnoloogia arengut ja ka poliitilist olukorda. Ülevaade erinevates riikides toimuvatest sõdurivarustuse ja rühmataseme relvastuse programmidest avaldatakse igal aastal ajakirja Armada International lisana (Modern Soldier Programmes). Euroopa riigid alustasid projektidega kuus-seitse aastat tagasi, praeguseks on tehtud mitmeid katsetusi ja täiendavat arendustööd. Lähiajal hakatakse sõlmima konkreetsemaid suuremahulisi hankelepinguid. Uudne varustus ja selle pakutavad võimalused eeldavad ka seda, et isikkoosseisu õpetatakse varustust kasutama. Veelgi olulisem on väljaõppe nüüdisajastamine vastavalt armeede muutunud ülesannetele, kus otsustusõigus delegeritakse järjest madalama auastmega sõjaväelastele.

Ajateenijate koolitamine üksiksõduri ja rühma tasandil on tavaliselt nooremeitnantide esimeseks ülesandeks teenistuses. Väga oluline on siin ohvitseri kui juhi ja liidri eeskuju alluvatele: tema tõekspidamised, hoiakud, väärtushinnangud jms.

2009/2010. õppeaasta seisuga oli ligikaudu kolmandik Eesti kaitsevæe ohvitseridest saanud oma väljaõppe KVÜÕA-s, ülejäänud on lõpetanud muljetavaldava arvu riikide kõrgemaid sõjalisi õppeasutusi ja kursusi Soomes, Saksamaal, Rootsis, Taanis, Ameerika Ühendriikides ning kunagises

---

⁴¹ **Salmoni, B. A.; Hart, J.; McPherson, R.** 2010. Growing Strategic Leaders for Future Conflict. – Parameters, Vol. 40, Spring, pp.72–88. <http://www.carlisle.army.mil/USAWC/Parameters/Articles/2010spring/40-1-2010_salmoniEtAl.pdf>, (22.08.2011).

Nõukogude Liidus. Kõik nad on Eesti ohvitserid, kuid ilma ühesuguse taustsüsteemita. Ühiste tõekspidamiste ja väärtushinnangutega ohvitserikorpuse väljakujunemine võtab aega ja Eesti kaitsevägi on alles selle tee alguses.⁴²

Soomes peetakse näiteks väga oluliseks, et teenistusaja jooksul õpivad meeskonnaliikmed üksteist tundma erinevates olukordades ning neil tekib omavaheline usaldus ja ühtekuuluvustunne. Väljakujunenud sõpruskonnad säilivad pärast ajateenistuse lõppu. Kordusõppuste ajal komplekteeritakse jaod ja rühmad samas koosseisus. Ka Eesti kaitseväes on toimitud samamoodi, näiteks pidasid kordusõppusele „Siil 2008” kutsutud pioneerirühma võitlejad omal algatusel vajalikuks õppusele tulla täies koosseisus.⁴³ Viimane võiks olla heaks eeskujuks (töö tulemuslikkuse mõõdupuuks) kõigile ajateenijaid väljaõpetavatele ohvitseridele ja järgnevad samaväärsed tulemused Eesti kaitseväes väärivad kindlasti nii kõrgemate ülemate kui ka meedia tõsisemat tähelepanu.

Väikeste üksuste iseseisva tegutsemise edukus erinevates olukordades on tõsise tähelepanu all ka Ameerika Ühendriikide sõjaväes, sest terroristide vastu ei ole võimalik võidelda muust maailmast eraldatud sõjaväebaasidest väljumata.⁴⁴

Uued ülesanded ja keskkond eeldavad oluliselt isiksusekesksemat väljaõpet, kõikidel astmetel tuleb koolitada ohvitseri, kes oleksid võimelised neile antud piirangute raames ja vahendite abil iseseisvalt otsuseid vastu võtma, näitama üles initsiatiivi ülesannete täitmisel ning ka tulemuste eest vastutama. Seega tuleb ohvitseridele õpetada ülesandekeskset juhtimisstiili, et nad oskaksid seda armees kasutada. See protsess vajab aega, sest siin on olulised erineva taseme ülemate vastastikune usaldus ja koostöövõime.

KVÜÕA-s määratletakse sõjaväelase rolli kuue funktsiooni abil: juht, pedagoog, tehnik, haldur, diplomaat ja teadur⁴⁵. Lähtudes sellest, on koostatud KVÜÕA õppekavad ning toimub õppetöö rakenduskõrgharidusõppe (põhikursus) ja magistriõppe (keskastmekursus) tasemel. Loovuse ja iseseisva mõtlemise väljakujunemist õppeprotsessis saab suunata õppemeetodite valiku ja hindamise kaudu.

⁴² Väli, N. 2009. Mis on Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste missioon? – Eesti Päevaleht, 18. juuni. <http://www.epl.ee/artikkel/471560#lower_vote>, (27.02.2011); Väli, N. 2010. Kaitseväe Peastaabi ülema brigaadikindral Neeme Väli kommentar Nikolai Reegi artklile. – 2010 aastaraamat. Kaitseväe Peastaap, lk 108.

⁴³ Jõesalu, A.; Jaško, M. 2008. Esimese Siiliga võib rahule jääda. – Sõdurileht, nr 21 (258).

⁴⁴ Vane, M. A.; Toguchi, R. M. 2010. Achieving Excellence in Small-Unit Performance. – Military Review, May-June, pp.73–80.

⁴⁵ Mõts 2010, lk 21.

Ohvitserikoolituse üldhariduse osas on KVÜÕA-s juba tehtud mitmeid uuendusi: kasutusele on võetud näiteks hajusandmetega ülesanded, kus algandmeid on sihilikult rohkem või vähem kui lahendamiseks vaja ning õppur peab ise algandmeid valima, otsima ja otsustama nende olulisuse üle⁴⁶, samuti ebatäpselt kirjeldatud ja mitme õige vastusega tehnikavaldkonna ülesanded, kus õppur peab ise valima lahenduskäigu⁴⁷. Igal järgneval õppeaastal lähevad ülesanded järjest keerukamaks. Magistritaseme kuulajad peavad grupitöödena lahendama taktika ja kaitseväe arendustegevusega seotud ülesandeid, koostama tsiviilstruktuuridega koostööõppuste plaane ning lahendama vastavaid ülesandeid tingimustel, kus lahendamise ajal sekkub lahendajate jaoks ettearvamatu välismõju.

Sõjaväliste operatsioonide osatähtsuse tõus tänapäeva arenenud riikide armeedes eeldab ka oluliselt tihedamat koostööd riigi teiste jõustruktuuridega, nagu piirivalve, päästeameti ja politseiga. Eesti oludes eeldab see õppekavade täiendamist, sealhulgas peaks KVÜÕA põhikursuse tasemel käsitlema näiteks mittesurmavaid relvi ja rahutute rahvamassidega hakkamasaamist. Magistriõpingute käigus tuleks jõuda ühiste õppuste korraldamiseni Sisekaitseakadeemia sisejulgeoleku magistriõppekava õppuritega. Sellise koostöö tulemusel saaksid kaitseväelased ülevaate sisejulgeolekuga tegelevate struktuuride suutvusest ja – mis veelgi olulisem – leiaksid isiklikke kontakte, mis soodustaks Eesti julgeoleku tagamist.

11. Kokkuvõte

Juhtimine sõjaväelistes struktuurides toimub käsuliini alusel. Siin on oluline saavutada, et juhi ametikohast tulenevale käsuõigusele lisanduks tema autoriteedist ja isiklikust eeskujust lähtuv alluvate tunnustus. Juhi ülesanne on teha pädevaid otsuseid, mis algab siinse mõtteviisi kohaselt inimese otsusest valida kõigepealt sõjaväelase elukutse ning seejärel sobiv õppimiskoht ja eriala. Need esimesed otsused puudutavad otsustajat ennast. Pärast KVÜÕA lõpetamist ja nooremohvitseriks saamist on tema ülesandeks (kohustuseks) võtta vastu otsuseid, mis suunavad teiste sõjaväelaste tegevust. Tõustes järjest kõrgemale ametikohale ja auastmele, suureneb ohvitseri otsustusõigus teiste

⁴⁶ **Ganina, S.; Voolaid, H.** 2010. The Influence of Problem Solving on Studying Effectiveness in Physics. – KVÜÕA toimetised, nr 13. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 79–92.

⁴⁷ **Kukk, P.; Marandi, T.** 2006. Creativity in Engineering Education. – Engineering Education – the Priority for Global Development: 35th International IGIP SYMPOSIUM, 18th – 21st September. Ed. by F. Flückiger, R. Ruprecht, T. Rüttmann. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus, pp. 463–468.

sõjaväelaste suhtes ja seejuures on väga oluline, et sellega suureneb isiku tunnetatud vastutus⁴⁸.

Juhirollis peab ohvitser selleks, et sõnastada otsuseid, valdama keelt ja märgisüsteeme, teadma standardprotseduure jms, st valdama erialast kirjaoskust. Viimase ühetähenduslik mõistmine on kõikidele sõjaväelastele eluliselt oluline, et teha kiiret ja tõhusat koostööd. Eesti tingimustes on loomulik, et ohvitserid valdavad lisaks eesti keelele veel inglise ja vene keelt ning samuti on loomulik, et armees oleks lähinaabrite ja Euroopa suuremate keelte, muuhulgas operatsioonipiirkonna kohalike keelte oskajaid. Kohustuslikud sõjaväelised märgisüsteemid on pagunid ja eraldusmärgid, digitaal- ja paberkaardid koos tingmärkidega, sidevahendite kasutamisega kaasnevad eeskirjad, signaalid avatud maastikul, tehnilised joonised, graafikud jms. Erialaste juhi- ja kirjaoskuste omandamine nõuab tööd ja aega nii õpingute kui ka teenistuse käigus. Nende oskuste korrektne valdamine kiirendab oluliselt otsuse tegemiseks vajalike lähteandmete mõistmist ja samuti otsuse sõnastamist, kiirendab analüüsi ja säästab pikemas perspektiivis inimelusid.

Tänapäeval on väga vähetõenäoline, et maailmas algab arenenud riikide osalusel selline väljakujunenud rindejoone ja koondatud suurte jõududega sõda, nagu see oli Esimeses ja Teises maailmasõjas. Arenenud riikide armeede ülesandeks muutub üha enam osalemine sõjaväelistel operatsioonidel, näiteks rahuoperatsioonidel, samuti võitlus hajutatud terroristlike ja kuritegelike organisatsioonide vastu, tsiviilstruktuuride abistamine loodus- ja tehnoloogiliste katastroofide tagajärgede likvideerimisel jms. Sellised tegevused toimuvad igal konkreetset juhul ühise eesmärgi nimel, samas suureneb seejuures järjest hajutatud (alam)operatsioonide osatähtsus. Terroristide vastu võitlemiseks tuleb minna väljapoole kindlustatud laagreid, käia piirkondade äärealadel, võita tsiviilelanike usaldus ja toetus. Seejuures on olulise tähtsusega oskuslik suhtlemine ja hea sõna. Selliste ülesannetega kaasnevad paratamatult auastmelt madalama tasemega ülemate suuremad õigused (iseseisev otsustamine) ja kohustused, samuti vastutus.

Üleminek lahingukäsult ülesandekesksele juhtimisstiilile on väga tõsine kaitseväge sisemise kultuuri muutus. Organisatsioonis, kus inimesed on erineva haridustausta ja väljaõppega, ei saa töökultuuri muuta ülemjuhataja käsu ega ühekordse kampaania korras, kuid ülesandekeskne juhtimisstiil vajaks süstemaatilist juurutamist kogu Eesti kaitseväes.

⁴⁸ Wall, P. 2011. Arvamus: olen pettunud ja kahetsen. Eesti Päevaleht, 25. märts. <<http://www.epl.ee/artikkel/595014>>, (30.03.2011).

Kirjandus

- Barsenkov jt 2006 = А. С. Барсенков, А. И. Вдовин, С. В. Воронкова.** 2006. История России XX – начала XXI века. Ред. Л. В. Милова. Москва: Эксмо.
- Bolia, R. S.** 2004. Overreliance on Technology: Yom Kippur Case Study. Parameters, Vol. 34, Summer, pp. 46–56. <<http://www.carlisle.army.mil/USAWC/Parameters/Articles/04summer/bolia.pdf>>, (20.02.2011).
- Change 1 to FM 3-0 Operations.** 2011. US Army's Combined Arms Center, P. IX. <[http://usacac.army.mil/cac2/FM3-0/FM_3-0_C1_\(WEB\)1.pdf](http://usacac.army.mil/cac2/FM3-0/FM_3-0_C1_(WEB)1.pdf)>, (05.03.2011).
- Dunstan, S.** 2003. The Yom Kippur War (1 and 2). Oxford: Osprey.
- Eesti entsüklopeedia.** 1939. Tallinn. IV kd, lk 300.
- Eesti nõukogude entsüklopeedia.** 1971. Tallinn: Valgus. III kd, lk 566.
- Eesti nõukogude entsüklopeedia.** 1989. Tallinn: Valgus. IV kd, lk 549.
- Field Manual 100-5 Operations.** 1993. Washington, Headquarters, Department of the Army, pp. 2–6.
- First World War.com.** <<http://www.firstworldwar.com/battles/wf.htm>>, (22.08.2011).
- Ganina, S.; Voolaid, H.** 2010. The Influence of Problem Solving on Studying Effectiveness in Physics. – KVÜÕA toimetised, nr 13. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, pp. 79–92.
- Gildea, R.** 2003. Barricades and Borders, Europe 1800–1914. Oxford: Oxford University Press.
- Harland, J.** 2007. Towards a research programme in Arts education. Paper presented at the conference Onderzoek in Cultuureducatie (Research in Culture Education). Utrecht, The Netherlands.
- Herzog, C.** 2003. The war of atonement: the inside story of the Yom Kippur War. London: Greenhill Books, Mechanicsburg (Pa.): Stackpole Books, p. 133.
- Hvostov, A.** 2011. Kindral McChrystali sündroom – mida meil sellest õppida on? – Eesti Ekspress, 1. märts. <<http://www.ekspress.ee/news/paevauudised/eesti uudised/kindral-mchrystali-sundroom-mida-meil-sellest-oppida-on.d?id=41234465>>, (07.03.2011).
- Jõesalu, A.; Jaško, M.** 2008. Esimese Siiliga võib rahule jääda. – Sõdurileht, nr 21 (258).
- King, B.** 2008. Victory Starts Here. Combat Studies Institute Press, US Army Combined Arms Center, Fort Leavenworth, Kansas. <<http://www.tradoc.army.mil/historian/pubs/victory%20starts%20here.pdf>>, (30.01.2011).
- Kipp, J. W.** 1989. Barbarossa, Soviet Covering Forces and the Initial Period of War: Military History and Airland Battle. US Foreign Military Studies Office, Fort Leavenworth: Kansas. <<http://fmso.leavenworth.army.mil/documents/barbaros.htm>>, (12.02.2011).
- Kukk, P.; Marandi, T.** 2006. Creativity in Engineering Education. – Engineering Education – the Priority for Global Development: 35th International IGIP SYMPOSIUM, 18th – 21st September. Ed. by F. Flückiger, R. Ruprecht, T. Rüttnann. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus, pp. 463–468.
- Militerm.** <<http://mt.legaltext.ee/militerm/>>, (20.02.2011).
- Mission-type tactics.** <<http://en.wikipedia.org/wiki/Auftragstaktik>>, (01.09.2011).

- Manninen** 1999 = **Маннинен, О.** 1999. Первый период боев. – Зимняя война 1939–1940. Политическая история, Москва: “Наука”, с. 167–168. <http://aleksandr-kommari.narod.ru/talvisota_1.htm>, (20.05.2012).
- Must, A.; Must, O.** 2007. Millist kirjaoskust vajab tänapäeva inimene? – KVÜÕA toimetised, nr 8. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 94–105.
- Mõts, E.** 2010. Eesti Kaitseväe maaväe lahingutegevuse alused. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused.
- Nelsen, J. T.** II 1987. *Auftragstaktik: A Case for Decentralized Battle.* – Parameters, September, p. 21–34. <<http://www.carlisle.army.mil/USAWC/Parameters/Articles/1987/1987%20nelsen.pdf>>, (24.01.2011).
- Projektor, Mihhail** 2004 = **Проектор, Д. М.; Михаил И. М.** 2004. Блицкриг в Европе, 1939–1941: Польша. Москва: ООО «Издательство АСТ»; с. 13–14, <http://militera.lib.ru/h/proektor_dm/index.html>, (24.01.2011).
- Royal Military Academy.** <http://www.army.mod.uk/documents/general/history_of_rmas.pdf>, (20.01.2011).
- Royal Netherland Army.** 2000. Command and Control, Army Field Manual I. Doctrine Committee of the Royal Netherlands Army. Gravenhage, p. 45.
- Salmoni, B. A.; Hart, J.; McPherson, R.** 2010. Growing Strategic Leaders for Future Conflict. – Parameters, Vol. 40, Spring, pp.72–88. <http://www.carlisle.army.mil/USAWC/Parameters/Articles/2010spring/40-1-2010_salmoniEtAl.pdf>, (22.08.2011).
- Senjavskaja** 1999 = **Сенявская, Е.** 1999. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. Глава 3. Социальные и демографические характеристики военнослужащих. Москва: РОССПЭН. <<http://militera.lib.ru/research/senyavskaya1/07.html>>, (22.01.2011).
- Soome jalaväe lahingumäärustik.** 1995. OÜ Infotrükk, lk 27.
- Svedenie stšetov** = **Сведение счетов:** Объяснение с читателями по случаю спорных цифр соотношения потерь Красной армии и вермахта в годы Второй мировой войны. – Вокруг Света. <<http://www.vokrugsveta.ru/telegraph/history/1339/>>, (30.09.2011).
- Zimnjaja voina** = **Зимняя война.** – Советский Союз, взлет сверхдержавы. <<http://www.sovunion.info/wars/index.shtml?1>>, (22.01.2011).
- Theresan Military Academy.** <http://campus.milak.at/campus/englisch/burgfuehrung_en.php>, (12.09.2011).
- Trauschweizer, I.** 2008. The Cold War U.S. Army Building Deterrence for Limited War. University Press of Kansas, p. 200.
- Triks, O.** 2008. Bush väljendas koraani tulistamise pärast sügavat muret. – Postimees, 20. mai. <<http://www.postimees.ee/220508/esileht/valisuudised/331897.php>>, (14.01.2011).
- Wall, P.** 2011. Arvamus: olen pettunud ja kahetsen. Eesti Päevaleht, 25. märts. <<http://www.epl.ee/artikkel/595014>>, (30.03.2011).
- Vane, M. A.; Toguchi, R. M.** 2010. Achieving Excellence in Small-Unit Performance. – Military Review, May-June, pp.73–80.
- White, C. E.** 1989. The Enlightened Soldier. Scharnhorst and the Militärische Gesellschaft in Berlin, 1801–1805. Westport: Praeger Publishers.

- Volkov** 1993 = **Волков, С. В.** 1993. Русский офицерский корпус. Глава 3. Подготовка и обучение. Москва Воениздат.
<<http://history.scps.ru/officer/000.htm>>, (25.01.2011).
- Väli, N.** 2009. Mis on Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste missioon? – Eesti Päevaleht, 18. juuni. <http://www.epl.ee/artikkel/471560#lower_vote>, (27.02.2011).
- Väli, N.** 2010. Kaitseväe Peastaabi ülema brigaadikindral Neeme Väli kommentaar Nikolai Reegi artlile. – 2010 aastaraamat. Kaitseväe Peastaap, lk 108.
- 1941 god – uroki i võvodõ = 1941 год – уроки и выводы.** 1992. Москва: Воениздат. <<http://militera.lib.ru/h/1941/02.html>>, (01.02.2011).

MARTENSI KLAUSLI ARENG JA OSISED

Kerli Valk

mag. iur.

René Värk

dr. iur.

KVÜÖA riigi- ja rahvusvahelise õiguse dotsent, TÜ rahvusvahelise õiguse dotsent

1. Sissejuhatus

Rohkem kui sajandi on relvakonfliktiõiguses (rahvusvahelises humanitaarõiguses) figureerinud Martensi klausel. Väevalt on selle valdkonna asjatundjaid, kes ei oleks kuulnud sellest klauslist või püüdnud lahti mõtestada selle olemust. Õigus ei suuda kunagi näha ette kõiki võimalikke olukordi, mistõttu on õiguslikus regulatsioonis alati ebatäpsusi ja lünki. Aga õeldu ei tähenda siiski, et kui miski ei ole selgesõnaliselt keelatud, siis on see järelkult lubatud. Mingisugused piirid on alati olemas. Just selliseid olukordi püüab relvakonfliktiõiguses lahendada Martensi klausel, mille järgi jäävad relvakonfliktist puudutatud isikud konkreetsete reeglite puudumisel alati kaitstuks lähtuvalt rahvusvahelise õiguse üldistelt tunnustatud põhimõtetest. Niisiis on võimalik millelegi toetuda ka situatsioonis, kus rahvusvaheline lepinguline või tavaõigus ei sisalda selgesõnalist lahendust. Loomulikult tuleb siinkohal ettevaatlikult küsida, kui kaugele see klausel ulatub ja millistele põhimõtetele saab tugineda.

Klausli autor on eesti soost Friedrich Fromhold Martens (1845–1909), kes töötas Peterburis õppejõu ja teadlasena, lahendas vahekohtunikuna vaidlusi ning teenis Venemaa tsaari nõustaja ja diplomaadina. Esimesel Haagi rahu-konverentsil just viimast rolli täites formuleeris Martens klausli, et päästa uue relvakonfliktiõiguse konventsiooni läbirääkimised ummikusse jooksmisest.

Siinne artikkel uurib alustuseks klausli allikaid ja kujunemislugu, näitab seejärel klausli laienemist erinevatele rahvusvahelistele lepingustele, selle arengut ja tänapäevastumist ning lõpetuseks püüab avada klausli olemust analüüsides selle osiste tähendust. Klausli rakendamist riikide ja kohtute praktikas siinkohal pikemalt ei käsitleta.

2. Klausli tekkelugu

Martensi klausli kaugemateks ideelisteks eelkäijateks peetakse loomuõigust ja rüütlikoodekseid¹, kuid selle kujunemisloo alguseks loetakse 1874. aasta Brüsseli konverentsi². Venemaa keiser Aleksander II soovis viimaste sõdade kogemusi arvestades panna täpsemalt paika võitlejate õigused ja kohustused lahinguväljal. Riikidele esitati arutamiseks maasõja õiguse ja tavade konventsiooni eelnõu³, mille oli koostanud tollal vähe tuntud Friedrich Fromhold Martens. Viimane oli eenõu ettevalmistamisel võtnud aluseks tunnustatud rahvusvahelised tavad, Lieberi koodeksi (1863)⁴ ja Peterburi deklaratsiooni (1868)⁵. Eelnõud ei saanud edu ja seda peamiselt kahel põhjusel. Esiteks: Venemaa ettepanek korraldada konverents tuli teistele riikidele üllatusena (eelnevalt ei uuritud, kas riigid on üldse sellisest konverentsist huvitatud). Teiseks oli riikidel värskest meeles Preisimaa edukas sõda Prantsusmaa vastu ja nad (eriti väiksemad riigid) ei soovinud, et selles toimunu leiaks mingi koha rahvusvahelises õiguses (eelnõu tugevdas okupeeriva riigi positsiooni).⁶ Konverentsi tulemuseks oli Brüsseli deklaratsiooni eelnõu⁷, mis ei omanud mingit juriidilist jõudu. Riikide vastuseisu taga olid geopoliitilised põhjused (täpsemalt kartused), mitte soovimatus muuta sõjategevust humansemaks. Sellest hoolimata on tegemist olulise sammuga sõjapidamise reeglite arendamisel ja kodifitseerimisel, sest eelnõu on Haagi (II) konventsiooni eelkäija.

¹ Vt nt **Meron, T.** 1998. *War Crimes Law Comes of Age: Essays*. Oxford University Press, p. 10.

² Sellel osalesid 15 Euroopa riigi delegatsioonid.

³ Tausta kohta vt **Doty, G. R.** 1998. *The United States and the Development of the Laws of Land Warfare*. – *Military Law Review*, 156, pp. 238–241.

⁴ Francis Lieberi koostatud ja president Abraham Lincolni kehtestatud sõjapidamise reeglid Ameerika Ühendriikide (põhjaosariikide) relvajõududele Ameerika kodusõjas. **Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field**. Washington, 24.04.1863. <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/110?OpenDocument>, (24.10.2012).

⁵ Tegemist on esimese ametliku dokumendiga, mis keelustab mingi relva kasutamise (alla 400 grammise lõhkeva või süütava laskemoona tarvitamise isikkoosseisu vastu). Hoopis olulisem on selle deklaratsiooni preambula, mis sisaldab mitmeid sõjapidamise põhimõtteid, sh tees, et sõja ainukene õiguspärase eesmärk on nõrgestada vastase relvajõudusid, mitte tsiviilisikute või -objektide ründamine. **Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight**. Saint Petersburg, 29.11.1868. <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/130?OpenDocument>, (24.10.2012).

⁶ Vt nt **Nabulsi, K.** 1999. *Traditions of War: Occupation, Resistance and the Law*. Oxford University Press, pp. 5–8.

⁷ **Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War**. Brussels, 27.08.1874. <www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO/135>, (24.10.2012).

Veerand sajandit hiljem kogunesid riigid taas kord Venemaa initsiatiivil esimesel Haagi rahukonverentsil⁸. Konverentsi programmi koostajaks oli jälle Martens, kes tegi muuhulgas ettepaneku võtta vastu maasõja õiguse ja tavade konventsioon. Martens juhtis ka vastavat komisjoni, mis võttis aluseks Brüsseli deklaratsiooni. Eelnõu artiklid, mida arutati ükshaaval, ei kutsunud üldiselt esile vastuseisu. Konventsiooni kui terviku vastuvõtmisel tekkis aga kriitiline olukord siis, kui väikeriigid eesotsas Belgiaga vaidlesid vastu okupatsioonijõudude õigusi ja kohustusi käsitlevatele sätetele: nad väitsid, et nimetatud sätted annavad eelise suurriikidele, kahjustades väikeriike⁹. Suurbritannia toetas tuliselt mitmeid Belgia ja Šveitsi muudatusettepanekuid, kuid nendele seisid ägedalt vastu Saksamaa ja Venemaa¹⁰. Väikeriigid olid muuhulgas vastu okupatsioonivastase võitluse igasugusele piiramisele, leides, et see on vastase vallutatud maa kõigi elanike põhiõigus ja neid tuleks seetõttu kohelda õiguspärase võitlejatena (*combatant*). Suurriigid aga leidsid, et neid tuleks vaadelda hoopis partisanidena (*francs-tireurs*), kes kuuluvad hukkamisele.¹¹ Martens tajus, et tegemist on kriitilise olukorraga ja et selle üks võimalikke tagajärgi võib olla 1874. aastal Brüsselis toimunu kordumine¹². Püüdes säilitada varem saavutatud kokkulepet, mis tagas sõjalise vajaduse ning võitlejate ja tsiviilisikute kaitstuse, leidis ta omapärase väljapääsutee. Üritades ühildada tsiviilelanikkonna õigust ennast kaitsta ja valitsuse kohustust sõjakoledusi leevendada, esitas ta töögrupile ettepaneku lisada konventsiooni preambulasse sätte, mida tänapäeval tuntakse Martensi klausli nime all. Maasõja õiguse ja tavade Haagi (II) konventsiooni preambulas öeldakse muuhulgas järgmist.

Kuni sõjapidamise reeglite täiuslikuma koodeksi kehtestamiseni peavad Kõrged Lepinguosalised õigeks deklareerida, et nende poolt vastu võetud regulatsioonides käsitlemata juhtumite korral jäävad nii elanikkond kui ka sõdijad rahvusvahelise õiguse printsiipide kaitse ja valitsemise alla,

⁸ Sellel osalesid 27 riigi delegatsioonid (21 Euroopa riiki, Ameerika Ühendriigid, Hiina, Jaapan, Mehhiko, Pärsia, Siiam).

⁹ **Pustogarov, V.** 1996. Fyodor Fyodorovich Martens (1845–1909) – A Humanist of Modern Times. – *International Review of the Red Cross*, 312, p. 307.

¹⁰ **Cassese, A.** 2000. The Martens Clause: Half a Loaf or Simply Pie in the Sky? – *European Journal of International Law*, 11, p. 194.

¹¹ **Ticehurst, R.** 1997. The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict. – *International Review of the Red Cross*, 317, p. 125.

¹² **Cassese** 2000, p. 195.

*nii nagu need tulenevad tsiviliseeritud rahvaste vahel juurdunud tavadest, inimlikkuse seadustest ning avaliku südametunnistuse nõudmistest.*¹³

Delegaadid tervitasid ettepanekut aplausiga ja hiljutine ummikseis oli ületatud. Konventsioon võeti vastu tervikuna ühehäälselt, kusjuures artiklitesse ei tehtud ühtegi sisulist muudatust¹⁴.

Martensi klausli tähendust (algses kontekstis) aitab avada Haagi (II) konventsiooni preambula, milles sedastatakse, et „[p]raegu ei ole siiski olnud võimalik kooskõlastada sätteid, mis kataks kõiki praktikas tekkivaid olukordi”, ja mis toob esile, et juhtumid, mida konventsiooni sätted ei puuduta, ei tohi jääda sõjaväeliste ülemate suvaotsusteks. Ka konverentsil tekkinud vastasseis mängib olulist rolli klausli algse tähenduse kindlaksmääramisel. Martens püüdis konventsiooni vastuvõtmisel saavutada väikeriikide nõusolekut, mistõttu oli klausli mõte kaitsta okupeeritud territooriumide elanikke, eriti relvastatud vastupanuliikumiste liikmeid.¹⁵

Seejuures on tähelepanuväärne, et ei Martens ega tema kaasaegsed ei pidanud seda klauslit kuigi märkimisväärseks. Martens on 1899. aasta Haagi rahukonverentsile pühendanud kaks kirjatükki, kuid oma ettepanekut ei maini ta kummaski. Esimeses, 1899. aasta artiklis märkis ta lakooniliselt, et „teine komisjon täitis oma ülesande täielikult”¹⁶. Teises, 1901. aasta raamatus sõja ja rahu kohta räägib ta küll Belgia vastuseisust Brüsseli deklaratsiooni mõnele sättele, kuid läheb samuti mööda faktist, et tema enda ettepanek lahendas vastasseisu¹⁷. Nii sellest tõigast kui ka konverentsil toimunud lähtudes on näiteks Antonio Cassese leidnud, et pigem saab klauslist rääkida kui osavast diplomaatilisest nükkest¹⁸, mis tegelikult toonast õiguslikku maastikku

¹³ Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29.07.1899, Preamble. <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/150?OpenDocument>, (24.10.2012). “Until a more complete code of the laws of war is issued, the High Contracting Parties think it right to declare that in cases not included in the Regulations adopted by them, populations and belligerents remain under the protection and empire of the principles of international law, as they result from the usages established between civilized nations, from the laws of humanity and the requirements of the public conscience.”

¹⁴ **Pustogarov, V.** 1999. The Martens Clause in International Law. – Journal of the History of International Law, 1, p. 127; **Fleck, D.** 2003. Friedrich von Martens: A Great International Lawyer from Pärnu. – Baltic Defence Review, 10, 2, p. 22.

¹⁵ **Meron, T.** 2000. The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience. – American Journal of International Law, 94, p. 79; **Cassese** 2000, p. 197.

¹⁶ **Martens, F.** 1899. International Arbitration and the Peace Conference at The Hague. – North American Review, 516, p. 606.

¹⁷ **Cassese** 2000, p. 199.

¹⁸ *Ibid.*, p. 216.

ei muutnud. Osav sõnastus jättis aga mõlemale eriarvamusel olnud poolele võimaluse klauslisse oma seisukoht n-ö sisse lugeda ja seetõttu sai ka konventsiooni vastuvõtmisega edasi minna.

Klausli toonast rolli on nähtud asjaolus, et Martens sidus väga oskuslikult ühte sättesse moraalise sisu ja juriidilise vormi. Õiguskirjanduses on leitud, et klausel sätestas esmakordselt, et eksisteerivad humaanseid kaalutlusi väljendavad õiguslikud normid ja need on samavõrd siduvad kui sõjalistest või poliitilistest vajadustest lähtuvad reeglid. Klausli peamiseks teeneks oli seega esmakordne lähenemine inimlikkuse seadustele mitte moraalsest, vaid positivistlikust vaatenurgast. Selline innovaatiline kombinatsioon aitas konverentsi osalejad patiseisust välja.

Sellega võiks analüüs ka piirduda, kuid et klauslit on rahvusvahelisel tasandil korduvalt edaspidigi kasutatud, järgneb loogiliselt küsimus, kas klauslil on tänapäeval kanda ka õiguslik roll või tulebki selle peamiseks (või ainsaks?) teeneks lugeda toonast diplomaatiliste vastuolude ületamist. Selleks et paremini mõista klausli võimalikku iseloomu rahvusvahelises õiguses, tuleb uurida selle edasist mainimist erinevates rahvusvahelistes lepingutes.

3. Klausel rahvusvahelistes lepingutes

Pärast 1899. aasta Haagi (II) konventsiooni on klausel esinenud mitmes relvakonfliktiõigust puudutavas rahvusvahelises lepingus. Esmalt kohatame seda 1907. aasta maasõja õiguse ja tavade Haagi (IV) konventsiooni preambulas¹⁹. Seejärel leiame klausli pisut muudetud sõnastuses 1949. aasta nelja Genfi konventsiooni denonsseerimissätetest²⁰. Klausli üldeesmärk on olnud mõlemal korral sama: anda konkreetsele lepingule eelnenud

---

¹⁹ Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18.10.1907. <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/195?OpenDocument>, (24.10.2012). Tihti viidatakse Martensi klausli allikana just 1907. aasta, mitte 1899. aasta konventsioonile.

²⁰ Ühine artikkel 63/62/142/158. Vastavalt maismaal relvajõudude haavatute ja haigete olukorra leevendamise Genfi (I) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 31; merel relvajõudude haavatud, haigete ja merehädaliste liikmete olukorra leevendamise Genfi (II) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 85; sõjavangide kohtlemise Genfi (III) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 135; tsiviil-isikute sõjasaegse kaitse Genfi (IV) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 287.

õiguskorrale laiem tunnustus ja tagatis²¹. Siiski on klauslil Genfi konventsioonide kontekstis pisut erinev rõhuasetus. Kui varem oli põhirõhk nendel tavaõiguse normidel, mis erimeelsuste tõttu jäid lepingus kodifitseerimata, siis Genfi konventsioonides on klausli eesmärgiks garanteerida, et osalised jäävad klauslis nimetatud põhimõtetega seotuks ka juhul, kui nad denonsseerivad ühe või mitu konventsiooni. Seega on kõnealustes konventsioonides klausli kehtimisulatus suurem, hõlmates kogu mittelepingulist normide kogu. Aga samas on tegemist vaid „täiendava meeldetuletusega”, sest üldiste tavaõiguslike normidega on riigid seotud ka ilma sellekohaste lepinguviideteta²². Samuti, kuivõrd Rahvusvaheline Kohus on kinnitanud Genfi konventsioonide olulisemate põhimõtete tavaõiguslikku staatust²³, tekitavad nimetatud denonsseerimissätted omamoodi nõiarangi: formaalselt vabaneks riik küll konventsioonis nimetatud kohustustest, kuid materiaalselt jääks nendega ometi tavaõiguse kaudu seotuks. Sarnast seost tavaõiguslike ja lepinguliste normide vahel on Rahvusvaheline Kohus käsitlenud ka varasemas *Nicaragua* kohtuasjas²⁴.

Genfi konventsioonide 1977. aasta lisaprotokollide²⁵ vastuvõtmisest alates on kasutusel olnud klausli moderniseeritud variant. Lisaks sellele paigutati klausel, mis oli seni paiknenud preambulates, esimese lisaprotokollile põhiteksti, kus artikkel 1(2) on sõnastatud järgmiselt.

Juhtudel, mida ei reguleerita selles protokollis või muudes rahvusvahelistes kokkulepetes, kaitstakse tsiviilisikuid ja võitlejaid vastavalt rahvusvahelise õiguse printsiipidele, mis tulenevad juurdunud tavast, humaansuse põhimõtetest ja avaliku südametunnistuse nõudmistest.

Võrreldes algse sõnastusega on klausel teinud läbi mõningaid muudatusi. Erinevalt 1899. aasta versioonist räägitakse esimeses lisaprotokollis vastavate

²¹ **Abi-Saab, G.** 1984. *The Specificities of Humanitarian Law. – Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet.* Ed. by Christophe Swinarski. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers, p. 275.

²² Asjaolule, et klausli selline kasutamine denonsseerimissätetes ei ole vajalik, sest rõhutada niigi ilmset, viidati juba 1949. aasta konverentsi diskussioonides. Vt **Schirks, R.** 2002. *Die Martens'sche Klausel: Rezeption und Rechtsqualität.* Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, S. 25.

²³ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ Reports (1996) 226, para 79.

²⁴ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua* (Nicaragua v. United States), Merits, ICJ Reports (1986) 14, para 177.

²⁵ Genfi konventsioonide rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse (I) lisaprotokoll, 08.06.1977, jõustunud 07.12.1978, 1125 UNTS 3; Genfi konventsioonide mitterahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse (II) lisaprotokoll, 08.06.1977, jõustunud 07.12.1978, 1125 UNTS 609.

põhimõtete laienemisest mitte üksnes ettenägematutele olukordadele, vaid ka juhtudel, „mida ei reguleerita /.../ muudes rahvusvahelistes kokkulepetes”. Selline formuleering võimaldab klausli laiemat tõlgendamist. Teise erinevuseks on klauslist välja jäetud viide tsiviliseeritud rahvastele (*civilized nations*). See on põhjendatav asjaoluga, et erinevalt klausli tekkeajast, mil rahvaste jaotamine tsiviliseerituteks ja mittetsiviliseerituteks oli küllalt levinud, ei tehtud XX sajandi teisel poolel enam sellist vahet. ÜRO harta tõi juba varem selgelt esile kõigi riikide suveräänse võrdsuse põhimõtte²⁶ ja 1977. aastaks oli lõpule jõudnud ka dekoloniseerimine²⁷. Muus osas on esimese lisaprotokollis muutused kosmeetilised, nt asendati ebatäpne ja kohati vananenud keelekasutus aja jooksul täpsustunud õigusterminitega: „elanikkonna” asemel „tsiviilisikud”, „sõdijate” asemel „võitlejad” ja „inimlikkuse seaduste” asemel „humaansuse põhimõtted”.

Teises lisaprotokollis sisaldub klausel pisut kärbitud variandis taas preambulas, jättes mainimata viited tavaõigusele ja teistele rahvusvahelistele lepingutele: „juhtudel, mida kehtiv õigus ei reguleeri, kaitsevad inimest humaansuse põhimõtted ja avaliku südametunnistuse nõudmised”. Preambulast võib järeldada, et „humaansuse põhimõtete” all peetakse siinkohal silmas ennekõike nelja Genfi konventsiooni ühist artiklit 3²⁸.

Tavarelvastuse piiramise konventsioonis (1980) esineb klausel taas preambulas, kuid samas sõnastuses nagu esimeses lisaprotokollis²⁹. Lisatud on vaid täpsustus, et klausli pakutav kaitse kehtib „alati”.

Klauslist inspireeritud sõnastust võib kohata mitmetes rahvusvahelistes lepingutes. Bakterioloogiliste (bioloogiliste) ja toksinrelvade täiustamise, tootmise ja varumise keelustamise ning nende hävitamise konventsiooni (1972) preambulas on öeldud, et „bioloogiliste relvade kasutamine [on] inimkonna teadvusele vastuvõetamatu” (*repugnant to the conscience of mankind*)³⁰. Jalaväemiinide kasutamise, varumise, tootmise ja üleandmise keelamise ning nende hävitamise konventsiooni (1997) preambulas

²⁶ Artikkel 2(1).

²⁷ Pustogarov 1999, pp 127–128. Nn „tsivilisatsiooni argumendi” kasutamise kohta varasemas rahvusvahelises õiguses vt nt Koskenniemi, M. 2005. *The Gentle Civilizer of Nations: the Rise and Fall of International Law 1870–1960*. Cambridge University Press, pp. 70–88, 132–136.

²⁸ Pustogarov 1999, p. 128.

²⁹ Teatavate ülemääraseid vigastusi põhjustada või valimatut mõju avaldada võivate tavarelvade keelustamise või piiramise konventsioon, Genf, 10.10.1980, jõustunud 02.12.1983, 1342 UNTS 137.

³⁰ Bakterioloogiliste (bioloogiliste) ja toksinrelvade täiustamise, tootmise ja varumise keelustamise ning nende hävitamise konventsioon, London, Moscow ja Washington, 10.04.1972, jõustunud 26.03.1975, 1015 UNTS 163.

on rõhutatud „avaliku teadvuse rolli humaansuse põhimõtete edendamisel, mida tõendab jalaväemiinide täieliku keelustamise nõue”³¹. Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuudi preambula viitab jõhkruسته, mis on šokeerinud inimkonna teadvust³².

Kui võtta kokku rohkem kui saja aasta jooksul toimunud muudatused, siis ei ole klausli sisu ega struktuur oluliselt teisenenud. Toimunud muudatused on tingitud vajadusest kooskõlastada klausli teksti muutunud juriidilise keelega ja eemaldada sellest iganenud või sobimatud terminid.

4. Klausli osised

Kuivõrd Martensi klausel on laialivalguvalt sõnastatud reegel, siis on kõige otstarbekam käsitleda selle osiste tähendust ükshaaval. Osiste lahtimõtestamise muudab aga keeruliseks esiteks asjaolu, et klausli algne sõnastus pärineb tänaseks üle sajandi vanusest kontekstist, ning teisalt sisaldab klausel küllalt üldisi ja tänapäevani suuresti määratlemata õigusmõisteid. Seejuures nendib Dieter Fleck mõtlemapanevalt, et klausli lahtimõtestamisel tuleb olla ettevaatlik ja selle sisu ei tohiks üle tõlgendada³³.

4.1. Tsiiviliseeritud rahvaste vahel juurdunud tavad

Klausli esimene osis on *tsiiviliseeritud rahvaste vahel juurdunud tavad*. See osis on tekitanud kõige vähem diskussioone ja seda eelkõige põhjusel, et rahvusvaheline tavaõigus on pikemat aega olnud rahvusvahelise õiguse tunnustatud allikas³⁴, mistõttu sobitub kõnealune viide võrreldes teistega kõige paremini praegusesse rahvusvahelisse õigussüsteemi. Enamik autoreid liigub klausli sellest osisest kiirelt mööda, kuivõrd see pigem tõdeb seda, mis on niigi ilmne. Kui nimetatud osist aga puudutatakse, siis jäetakse käsitlusest mõistagi välja viide tsiiviliseeritud rahvastele kui aegunud ja sobimatule eristusele. Samas ei saa täiesti kindlalt väita, et selline eristus on lõplikult aegunud, kuivõrd ikka ja jälle räägitakse tsiiviliseeritud, liberaalsetest või paariariikidest, kolmandast maailmast ning vähemal või suuremal määral

³¹ Jalaväemiinide kastutamise, varumise, tootmise ja üleandmise keelamise ning nende hävitamise konventsioon, Ottawa, 18.09.1997, jõustunud 01.03.1999, 2056 UNTS 211.

³² Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuut, 17.07.1998, jõustunud 01.07.2002, 2187 UNTS 90.

³³ Fleck 2003, p. 24.

³⁴ Rahvusvahelise Kohtu statuut, artikkel 38(1)(b).

seostuvad need mõisted või kontseptsioonid Martensi kasutatud terminiga „tsiviliseeritud rahvad”.

4.2. Humaansuse põhimõtted

Klausli teise osise, humaansuse põhimõtete puhul on rõhutatud, et tege mist on ajas muutuva mõistega. Käitumine, mis võis rahvusvahelise üld- suse silmis olla aktsepteeritav ühel ajahetkel, võib hiljem muutuda oma ebainimlikkuse tõttu taunitavaks või selgelt keelatuks³⁵. Humaansuse põhi- mõtete sisu kindlaksmääramisel teeb olukorra keeruliseks kasutusel olevate lähiterminite paljusus. Erinevates tekstides on kas läbivalt või paralleelselt kasutusel nii „humaansuse seadused” (*laws of humanity*), „humaansuse põhi- mõtted” (*principles of humanity*) kui ka „üldised humaansuse kaalutlused” (*elementary considerations of humanity*). Seejuures pärinevad esimesed kaks Martensi klausli erinevatest versioonidest, viimane on aga ennekõike Rahvusvahelise Kohtu praktikas väljakujunenud mõiste. Õiguskirjanduses puudub ühtne seisukoht, kas nimetatud mõisted on sünonüümsed või mitte. Seejuures on isegi leitud, et kuivõrd sama mõiste esineb nii mitmetes erine- vates vormides, siis ei ole see õigusnormiks üldse sobilik³⁶. Samuti on selgu- setu, mis on termini „humaansuse kaalutlused” tähendus. Kuidas määrata kindlaks nimetatud termini mõistesisu, mille järgi hinnata, kas neist tule- nevad mingid kindlad kohustused, ning kes oleks pädev sellist hinnangut andma: kas üksnes kohtud või nende kõrval ka riigid ja muud rahvusvahelise õiguse subjektid³⁷?

Rupert Ticehurst on leidnud, et viide humaansuse põhimõtetele ei täienda olemasolevat relvakonfliktiõigust kuigi olulisel määral, vaid pigem peegeldab sõjalise vajaduse doktriinis sätestatud. Viimasest lähtudes on lubatud kasutada vaid vähimat sõjalist jõudu, mis on vajalik legitiimsete sõjaliste eesmärkide saavutamiseks (s.t vastase relvajõudude nõrgestamiseks). See põhimõte pee- geldab omakorda rahvusvahelist tavaõigust.³⁸ Theodor Meron on väitnud, et humaansuse kaalutlused peegeldavad rahvusvahelise kogukonna põhiväär- tusi, mis võivad, kuid ei pruugi olla kristalliseerunud tavaõiguse normideks³⁹.

³⁵ **Verbatim Record No CR 95/22**. International Court of Justice, 30.10.1995. <www.icj-cij.org/docket/files/93/5950.pdf>, (24.10.2012), p. 39.

³⁶ **Pustogarov** 1999, p. 133.

³⁷ **Cassese** 2000, p. 213.

³⁸ **Ticehurst** 1997, p. 129

³⁹ **Meron, T.** 1987. The Geneva Conventions as Customary International Law. – American Journal of International, 81, p. 357.

Veel üks võimalus, kuidas määratleda mõistet „humaansuse põhimõtted”, on siduda see mõiste inimõigustega. Sellest lähtudes tuleks relvakonfliktioiguse põhimõtete tõlgendamisel tugineda mitte ebamäärastele humaansuse põhimõtetele, vaid pigem inimõiguste standarditele, mis on sätestatud rahvusvahelistes lepingutes. Sellist seisukohta on Rahvusvahelises Kohtus esindanud näiteks Austraalia, kes leidis, et „rahvusvahelised inimõigusstandardid kujundavad humaansuse kontseptsioone”⁴⁰.

Humaansuse seost inimõigustega on näinud ka mitmed autorid⁴¹, viidates ühtlasi asjaolule, et XIX sajandil ja XX sajandi esimesel poolel ei olnud loomuõigus riikide hulgas populaarne ja see asendati humaansuse kontseptsiooniga⁴². Kindlasti on humaansuse põhimõtted relvakonfliktioiguse arengupäästikuks ja selle põhimõtete ideeliseks allikaks ning seeläbi juba sisalduvad selle alusnormides.

Kirjeldatud viisil kasutas klauslit 1950. aastal Brüsseli sõjanõukogu *K. W.* kohtuasjas⁴³. Ühele politseinikule esitati süüdistus, et ta on sõjapidamise reegleid eirates põhjustatud tõsiseid vigastusi tsiviilisikutele, kes peeti kinni okupeeritud Belgias, võideldes Saksa okupatsioonivägede vastu. Kohus leidis, et kuigi 1907. aasta Haagi (IV) konventsioon kohustas okupeerivat riiki austama okupeeritud territooriumi inimeste elusid, ei keelanud selle sätted otseselt nende väärkohtlemist või nende vastu suunatud vägivallategusid. Seepeale pöördus kohus Martensi klausli poole ning leidis, et humaansuse põhimõtetest ja avaliku südametunnistuse nõudmistest tulenevate rahvusvahelise õiguse printsiipide leidmisel saab lähtuda inimõiguste ülddeklaratsiooni artiklist 5⁴⁴. Seega on toimepandud teod käsitletavad piinamise ja julma kohtlemisena, mistõttu on tegemist sõjapidamise tavade rikkumisega.

4.3. Avaliku südametunnistuse nõudmised

Vast kõige enam diskussioone on tekitanud klausli kolmas osis: avaliku südametunnistuse nõudmiste mõiste. Seda, et tegemist on mitmeti käsitatava

⁴⁰ *Verbatim Record No CR 95/22*, p. 39.

⁴¹ *Cassese 2000*, p. 207.

⁴² **Dupuis, M. D., Heywood, J. Q., Sarko, M. Y. F.** 1987. The Sixth Annual American Red Cross-Washington College of Law Conference on International Humanitarian Law: A Workshop on Customary International Law and the 1977 Protocols Additional to the 1949 Geneva Conventions. – *American University Journal of International Law and Policy*, 2, p. 500.

⁴³ *K. W.*, Conseil de guerre de Bruxelles, jugement, 08.02.1950, *Revue de droit pénal et de criminologie*, 30, pp. 562–568.

⁴⁴ GA Res 217 A (III), 10.12.1948.

kontseptsiooniga, näitab ka erinevate eestikeelsete tõlkevastete rohkus, nt „avalik südametunnistus”, „avalik teadvus”, „ühiskonna moraalinormid”.

Meroni käsitluse järgi saab mõistet „avaliku südametunnistuse nõudmised” vaadelda vähemalt kahest vaatepunktist: esmalt avaliku arvamusest, mis mõjutab relvakonfliktiõiguse arengut, teisalt valitsuse seisukohana (*opinio iuris*’e peegeldusena)⁴⁵. Kindlasti teeb avaliku südametunnistuse mõiste määramise keerukamaks ka rahvusvahelise õiguse kohta käivate arusaamade muutumine klausli loomisest kuni tänapäevani. Näiteks XVII sajandi teisel poolel kirjutab Gustave Rolin-Jaequemyns, et rahvusvahelise õiguse siduv jõud lähtub avalikust arvamusest ja et avalik arvamus – kui miski kindel ja vankumatu ning tugineb universaalse õigluse põhimõtetele – on maailma „kuninganna ja seadusandja”⁴⁶. Avaliku südametunnistuse mõiste on selgelt oma ajastu nägu. Muuhulgas leiti, et avalik südametunnistus väljendub „valgustatud inimeste kollektiivses arvamuses”. Õigusteadlastest sai inimkonna südametunnistuse n-ö esindusorgan.⁴⁷ Seda väljendab ka 1873. aastal loodud *Institut de droit international*’i põhikiri, mis sätestas instituudi eesmärgina „toetada rahvusvahelise õiguse arengut ja saada tsiviliseeritud maailma õiguslikuks südametunnistuseks”⁴⁸. Siinkohal võib esile tuua ka prantsuse keelest tuleneva mitmeti mõistetavuse: terminit *la conscience juridique* saab tõlkida nii südametunnistuseks kui teadvuseks. Inglise keeles on seda tõlgendatud enamasti südametunnistusena, kuid hilisemates dokumentides, kus see termin esineb, on seda vastendatud kui inimkonna või avalikku teadvust⁴⁹.

Kõnealust osist on erinevatel ajastutel ja erinevates dokumentides eestindatud mitmel erineval viisil⁵⁰. Haagi konventsioonide sõnastust on tõlgitud „avalikuks õiglustundeks” (Ants Piip) ja „inimlikuks vastutustundeks” (Arvo Alas)⁵¹. Genfi konventsioonide (1949) denonsserimissätted sisaldavad terminit „ühiskondlik südametunnistus” ja esimene lisaprotokoll (1977)

⁴⁵ Meron 2000, p. 83.

⁴⁶ Viidatud Koskeniemi 2005, p. 15 järgi.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 16.

⁴⁸ *Statuts de l’Institut de Droit International*. Gand, 10.09.1873. <www.idi-iil.org/idiF/navig_statuts.html>, (24.10.2012), Article 1.

⁴⁹ Mõistete *conscience* ja *consciousness* vahekorra ja muutumise kohta vt Koskeniemi 2005, pp. 47–51.

⁵⁰ Riigi Teatajas avaldatud rahvusvaheliste lepingute tekstide tõlked oli pikka aega varustatud märkega „mitteametlik tõlge”. Hiljem see märge kadus, kuid ei ole asendunud kinnitusega, et tegemist on ametliku, riiklikult sanktsioneeritud tõlkega.

⁵¹ Vastavalt Piip, A. 1927. Rahvusvahelise õiguse süsteem. Tartu: Loodus, lk 264; Alas, A. 2000. Professor Martens ja rahvusvahelise õiguse areng. – *Looming*, 2, lk 302.

terminit „avalik südametunnistus”. Bakterioloogiliste relvade konventsioonis (1972) kasutatakse fraasi „inimkonna teadvus”, tavarelvade konventsioonis (1980) „ühiskonna moraalnorm” ja jalaväevastaste miinide konventsioonis (1997) „avalikkuse teadvus”. Rooma statuudis on räägitud lihtsalt „inimkon-nast”. Kasutatud vastete paljusus ja erinevad rõhuasetused väljendavad hästi tõlkijate ja teadlaste kimbatust selle sõnapaari tõlgendamisel.

Väikeriik Nauru on pidanud vajalikuks peatuda pikemalt selle osise lahti-mõtestamisel (eks ole väiksematel riikidel idealistlikust rahvusvahelisest õigusest suurriikidega võrreldes rohkem võita). Rahvusvahelises Kohtus toi-munud menetluses, kus käsitleti tuumarelvva omamise ja kasutamise õigus-pärasust, avaldas riik seisukohta, et avaliku südametunnistuse nõudmiste sisu tuleks kindlaks määrata sõltumatult nii avalikust arvamusest kui ka valitsuste seisukohtadest.⁵² Nauru arvates tuleks kõnealuse väljendi mõtes-tamisel lähtuda hulgast eelnõudest, deklaratsioonidest, resolutsioonidest ja teistest relvakonfliktiõiguse hindamiseks pädevatest, kuid valitsussidemeid mitteomavate isikute ja institutsioonide seisukohtadest. Nii soovitakse luua olukord, kus avaliku südametunnistuse mõiste tõlgendamine on vaba poliiti-listest mängudest ja manipuleeritavast avalikust arvamusest. Näidetena nime-tati muuhulgas Punase Risti Rahvusvahelise Komitee resolutsioone, Juristide Rahvusvahelise Tuumarelvavastase Ühenduse (*International Association of Lawyers Against Nuclear Arms*) tuumarelvade õigusvastasuse deklaratsiooni (1989) ja Vatikani 1966. aasta pastoraalset konstitutsiooni. Sel moel toodi esile kodanikuühiskonna esmaoluliste ja -pädevate institutsioonide seisukohad.

Selline lähenemine võib küll tagada väga õilsa tulemuse, kuid on lihtsalt ebarealistlik ega toimiks praeguses rahvusvahelise õiguse ja suhete süsteemis. Mingi seisukoha nimetamine avaliku südametunnistuse nõudmiseks eeldab oluliselt laiemat ühiskondlikku kõlapinda kui mõne huvigrupi, valitsusvälise organisatsiooni vm arusaamad. Piiri tõmbamisest lihtsam on hinnata, mis ei ole avaliku südametunnistuse väljendus. Positiivne määratlemine on juba oluliselt keerulisem.

Pustogarovi järgi on avaliku südametunnistuse defineerimisel liialt domi-neerima jäänud juristide ja õiguslike organisatsioonide (*juridical organiza-tions*) arvamused, mis viib ohtlikult ühekülgse hinnangueni. Avalikku südame-tunnistust vormivad mitmed faktorid ning juristid, vastavad organisatsioonid

---

⁵² **Written Statement of the Government of Nauru.** Memorial in support of the Application by the World Health Organisation for an Advisory Opinion by the International Court of Justice on the Legality of the Use of Nuclear Weapons under International Law, including the WHO Constitution. <www.icj-cij.org/docket/files/93/8792.pdf>, (24.10.2012), p. 68.

ja õiguskirjandus ei mängi seejuures otsustavat rolli.⁵³ Pustogarovi seisukohaga võib ju põhimõtteliselt nõustuda (juriidiline kogukond ei esinda tõesti kogu avalikkust), kuid oma analüüsis ei anna ta vastust küsimusele, kuidas avalikku südametunnistust siis määratleda tuleks. Millised oleks need komponendid, mida see määratlus peaks veel hõlmama, ja kes on (üksikuna või kollektiivina) pädevad mõistet defineerima?

Arvestades sellega, et Martensi klausel toimib globaalses kontekstis, siis on „avalik” kindlasti laiem, mitte vaid mingile konkreetsele ühiskonnale viitav sõna. Kui üritada seda mõistet seostada praeguse rahvusvahelise õiguse terminoloogiaga, siis võib väita, et see on sünonüümne fraasiga „rahvusvaheline üldsus”. Ka mõiste „avalik südametunnistus” on ajas muutuv. Näiteks mingil ajahetkel võidakse ühe relvatüübi tekitatavaid vigastusi näha vajalike või aktsepteeritavatena, samas kui sõjapidamise viiside ja vahendite areng võib pakkuda ka teisi alternatiive. Seetõttu võib muutuda ka kannatuste määr, mida rahvusvaheline üldsus on valmis pidama lubatavaks, nagu on märkinud ka Austraalia⁵⁴. Universaalsust on püütud taas kord saavutada inimõiguste mõiste sissetoomisega, mõtestades avaliku südametunnistuse nõudmisi fundamentaalsete inimõiguste kaudu⁵⁵.

Tuleb tõdeda, et mõiste „avaliku südametunnistuse nõudmised” määratlemine on keerulisem kui klausli teiste osiste sisu tuvastamine. Kui humaansuse põhimõtete puhul on võimalik lähtuda kohtupraktikast ja relvakonfliktiõiguse doktriinist, siis „avaliku südametunnistuse nõudmised” on mõistesistult palju ebamäärasem, mistõttu on tegemist n-õ pehme regulatsiooniga. Näitena võib tuua Ühendkuningriigi relvajõudude 1958. aastal välja antud käsiraamatu, kus on väidetud, et „ükski riik ei saa endale lubada täielikku hoolimatust avaliku ja maailma arvamuse suhtes”⁵⁶. See sõnastus on piisavalt üldine ja ebakonkreetne, ent väljendab siiski pigem moraalset kui õiguslikku kohustust. Veidi teises sõnastuses, kuid samas ka teises julgeolekuparadigmas on sama mõtet rõhutatud ka 2004. aasta relvakonfliktiõiguse käsiraamatus: „Kõik osapooled püüavad võita enda poolele avalikkuse ja maailma arvamust ning ükski riik ei saa endale lubada [selle arvamuse] ignoreerimist”⁵⁷. Samas on rahvusvahelisel tasandil õigus ja poliitika lahutamatu seotud ning teinekord on raske hinnata, kus lõppeb poliitika ja algab õigus või vastupidi.

⁵³ Pustogarov 1999, p. 132.

⁵⁴ Verbatim Record No CR 95/22, p. 39.

⁵⁵ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, pp. 490–491.

⁵⁶ *Law of War on Land*. United Kingdom War Office, 1958, para 619.

⁵⁷ *Joint Service Manual of the Law of Armed Conflict*. United Kingdom Ministry of Defence, 2004, para 16.1.2.

Avaliku südametunnistuse kontseptsioon sisaldab mitmeid probleemkohti, nt mõjutatavuse oht ja erinevate arvamuste kaalu üle otsustamine. Sellest hoolimata on selge, et avaliku südametunnistuse nõudmiste mõistel on oma kindel koht rahvusvahelise õiguse inspireerijana, samuti poliitiliste ja õiguslike protsesside mõjutajana. Aga tihti juhtub, et õigusest jääb üks sammuke puudu. Näiteks võib ju väita, et tuumarelvade keelustamine vastab tänapäevasele avaliku südametunnistuse nõudmiste kontseptsioonile⁵⁸, kuid ometi ei saa tõsiseltvõetavalt väita, nagu oleks selle näol tegu riikidele kohustusliku tuumarelvade kasutamise keeluga. Seda teed ei olnud valmis minema ka Rahvusvaheline Kohus, kellelt ÜRO Peaassamblee küsis tuumarelva kasutamise või sellega ähvardamise õiguspärasuse kohta⁵⁹. Negatiivne otsus, mida ei oleks kindlasti hakatud täitma ega tagama, oleks õõnestanud kohtu autoriteeti ja seeläbi ka rahvusvahelist õiguskorda tervikuna⁶⁰.

5. Kokkuvõte

Eelnevalt on käsitletud Martensi klausli osiste erinevaid tõlgendusviise ja välja toodud võimalusi nende mõtestamiseks. Ei ole põhjust kahelda, et klausel mängib tänapäevases relvakonfliktiõiguses endiselt rolli, sest hoolimata viimase ulatuslikust ja kiirest arengust viimase sajandi jooksul ei ole suudetud selgesõnaliselt kokku leppida kõigis küsimustes või pakkuda lahendusi igaks situatsiooniks. Parima tulemuse või tõlgenduse saamiseks tuleb klausli osiste tähendust ja ulatust uurida konkreetsetes kontekstis (nt kindla reegli tõlgendamisel või mingi olukorra lahendamisel).

Eelmainitu taustal on kerge mõista, miks on klauslit nimetatud üheks kõige mõistatuslikumaks ja tabamatumaks relvakonfliktiõiguse sätteks⁶¹. Klausel tõdeb midagi väga mõistlikku ja vaevalt, et keegi eitab sõnumi sobilikkust, kuid selle rakendamisel tuleb paratamatult lahti mõtestada, mida tähendavad

⁵⁸ Nt ÜRO Peaassamblee on suure häälteenamusega kiitnud heaks tuumarelvavastaseid resolutsioone. GA Res 1653 (XVI), 24.11.1961; GA Res 33/71 B, 14.12.1978; GA Res 34/83 G, 11.12.1979; GA Res 35/152 D, 12.12.1980; GA Res 36/92 I, 09.12.1981; GA Res 45/59 B, 04.12.1990; GA Res 46/37 D, 06.12.1991.

⁵⁹ GA Res 49/75 K, 15.12.1994: "Is the threat or use of nuclear weapons in any circumstance permitted under International law?"

⁶⁰ Kohus leidis, et lepingutes ja tavaõiguses puudub nii konkreetne luba tuumarelva kasutada või sellega ähvardada kui ka põhimõtteline keeld seda teha. Lõppastmes tuleb tuumarelva kasutamisel lähtuda relvade kasutamisele kehtestatud üldistest reeglitest. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, para 105.

⁶¹ **Chetail, V.** 2003. The Contribution of the International Court of Justice to International Humanitarian Law. – *International Review of the Red Cross*, 850, p. 257.

mõisted „juurdunud tavad”, „humaansuse põhimõtted” ja „avaliku südame-tunnistuse nõudmised”. Vastusele viivad lähemale küsimused selle kohta, milline on olnud klausli roll praktikas ja millisena on õigusteadlased näinud klausli funktsioone: kas tegemist on nt ideelise juhtmõttega, õigusliku alus-põhimõttega, millega peaksid muud normid olema kooskõlas, normi või tõlgendusprintsiibiga, mis ongi otsekohaldatav situatsioonis, kus olemas-olev õigus ei anna ühest vastust? Kui esimest osist võime põhimõtteliselt samastada rahvusvahelise tavaõigusega, siis kahe ülejäänu avamiseks tuleb vaadelda inimõigusi, rahvusvahelise kogukonna põhiväärtusi, avalikku arva-must, valitsusväliste ja -vaheliste organisatsioonide seisukohti ning riikide ja kohtute praktikat. Tulemus on kindlasti teatud ulatuses subjektiivne, kuid see on paratamatu situatsioonis, mida ei ole jõutud või suudetud reguleerida.

Samas ei tohi klauslit ka üle tõlgendada ega rakendada, st kasutada seda kõikvõimsa võlukepikesena, mis pakuks tühjalt kohalt välja lahenduse või lubaks vägivaldselt painutada kehtivaid õigusnorme ja -printsipe kellelegi meelepärases suunas.

Kirjandus

- Abi-Saab, G.** 1984. *The Specificities of Humanitarian Law. – Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet.* Ed. by Christophe Swinarski. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers.
- Alas, A.** 2000. Professor Martens ja rahvusvahelise õiguse areng. – *Looming*, 2.
- Cassese, A.** 2000. The Martens Clause: Half a Loaf or Simply Pie in the Sky? – *European Journal of International Law*, 11.
- Chetail, V.** 2003. The Contribution of the International Court of Justice to International Humanitarian Law. – *International Review of the Red Cross*, 850.
- Doty, G. R.** 1998. The United States and the Development of the Laws of Land Warfare. – *Military Law Review*, 156.
- Dupuis, M. D., Heywood, J. Q., Sarko, M. Y. F.** 1987. The Sixth Annual American Red Cross-Washington College of Law Conference on International Humanitarian Law: A Workshop on Customary International Law and the 1977 Protocols Additional to the 1949 Geneva Conventions. – *American University Journal of International Law and Policy*, 2.
- Fleck, D.** 2003. Friedrich von Martens: A Great International Lawyer from Pärnu. – *Baltic Defence Review*, 10, 2.
- Koskenniemi, M.** 2005. *The Gentle Civilizer of Nations: the Rise and Fall of International Law 1870–1960.* Cambridge University Press.
- Martens, F.** 1899. International Arbitration and the Peace Conference at The Hague. – *North American Review*, 516.
- Meron, T.** 1987. The Geneva Conventions as Customary International Law. – *American Journal of International Law*, 81.
- Meron, T.** 1998. *War Crimes Law Comes of Age: Essays.* Oxford University Press.

- Meron, T.** 2000. The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience. – American Journal of International Law, 94.
- Nabulsi, K.** 1999. Traditions of War: Occupation, Resistance and the Law. Oxford University Press.
- Piip, A.** 1927. Rahvusvahelise õiguse süsteem. Tartu: Loodus.
- Pustogarov, V.** 1996. Fyodor Fyodorovich Martens (1845–1909) – A Humanist of Modern Times. – International Review of the Red Cross, 312.
- Pustogarov, V.** 1999. The Martens Clause in International Law. – Journal of the History of International Law, 1.
- Schirks, R.** 2002. Die Martens'sche Klausel: Rezeption und Rechtsqualität. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Ticehurst, R.** 1997. The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict. – International Review of the Red Cross, 317.

Lepingud

- Bakterioloogiliste (bioloogiliste) ja toksiinrelvade täiustamise, tootmise ja varumise keelustamise ning nende hävitamise konventsioon, London, Moscow ja Washington, 10.04.1972, jõustunud 26.03.1975, 1015 UNTS 163.
- Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29.07.1899. <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/150?OpenDocument>, (24.10.2012).
- Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18.10.1907. <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/195?OpenDocument>, (24.10.2012).
- Genfi konventsioonide rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse (I) lisaprotokoll, 08.06.1977, jõustunud 07.12.1978, 1125 UNTS 3.
- Genfi konventsioonide mitterahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse (II) lisaprotokoll, 08.06.1977, jõustunud 07.12.1978, 1125 UNTS 609.
- Jalaväemiinide kasutamise, varumise, tootmise ja üleandmise keelamise ning nende hävitamise konventsioon, Ottawa, 18.09.1997, jõustunud 01.03.1999, 2056 UNTS 211.
- Maismaal relvajõudude haavatute ja haigete olukorra leevendamise Genfi (I) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 31.
- Merel relvajõudude haavatud, haigete ja merehädaliste liikmete olukorra leevendamise Genfi (II) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 85.
- Rahvusvahelise Kohtu statuut.
- Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuut, 17.07.1998, jõustunud 01.07.2002, 2187 UNTS 90.
- Sõjavangide kohtlemise Genfi (III) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 135.
- Teatavate ülemäärasteid vigastusi põhjustada või valimatut mõju avaldada võivate tavarelvade keelustamise või piiramise konventsioon, Genf, 10.10.1980, jõustunud 02.12.1983, 1342 UNTS 137.
- Tsiviilisikute sõjaegse kaitse Genfi (IV) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 287.

Kohtulahendid

K. W., Conseil de guerre de Bruxelles, jugement, 08.02.1950, Revue de droit pénal et de criminologie, 30.

Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States), Merits, ICJ Reports (1986) 14.

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, ICJ Reports (1996) 226.

Dokumendid

GA Res 217 A (III), 10.12.1948.

GA Res 1653 (XVI), 24.11.1961.

GA Res 33/71 B, 14.12.1978.

GA Res 34/83 G, 11.12.1979.

GA Res 35/152 D, 12.12.1980.

GA Res 36/92 I, 09.12.1981.

GA Res 45/59 B, 04.12.1990.

GA Res 46/37 D, 06.12.1991.

GA Res 49/75 K, 15.12.1994.

Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29.11.1868.

<www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/130?OpenDocument>, (24.10.2012).

Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field.

Washington, 24.04.1863.

<www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/110?OpenDocument>, (24.10.2012).

Joint Service Manual of the Law of Armed Conflict. United Kingdom Ministry of Defence, 2004.

Law of War on Land. United Kingdom War Office, 1958.

Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27.08.1874. <www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO/135>, (24.10.2012).

Statuts de l'Institut de Droit International. Gand, 10.09.1873.

<www.idi-iil.org/idiF/navig_statuts.html>, (24.10.2012).

Verbatim Record No CR 95/22. International Court of Justice, 30.10.1995.

<www.icj-cij.org/docket/files/93/5950.pdf>, (24.10.2012).

Written Statement of the Government of Nauru. Memorial in support of the Application by the World Health Organisation for an Advisory Opinion by the International Court of Justice on the Legality of the Use of Nuclear Weapons under International Law, including the WHO Constitution.

<www.icj-cij.org/docket/files/93/8792.pdf>, (24.10.2012).

MESOPOTAMIAN INFLUENCES ON THE OLD PERSIAN ROYAL IDEOLOGY AND RELIGION: THE EXAMPLE OF ACHAEMENID ROYAL INSCRIPTIONS¹

Andreas Johandi

MA (Religious Anthropology)

1. Introduction

The Achaemenid empire (ca. 550–330)² was one of the most powerful empires in the ancient world, and in its time the largest that the world had ever seen. The abrupt birth of the empire of the Persians in the middle of the sixth century demanded a whole set of new institutions to be created. In the designing of the new empire, the previously tribal and illiterate Persians lacked the experience of empire-planning and often had to rely on the help of more ancient and sophisticated civilisations, such as the neighbouring Mesopotamia with its 3000-year tradition. Although earlier cultural contacts between Mesopotamia and the Iranian area in the east were certainly already present – beginning already with Mesopotamian contacts with the state of Elam in the fourth millennium – the written sources that would specifically describe the Persian royal ideology and religion appear only during the Achaemenid period, and thus descriptions of earlier influences of Mesopotamia on the Persians remain highly hypothetical. It is also important to note that the Mesopotamian influences were definitely not the sole component of the Achaemenid literary sources, one also has to consider the earlier authentic Indo-Iranian influences that were later transformed by Zoroastrian reforms. The main purpose of this article is to ask whether the authentic elements of Mesopotamian royal ideology and religion can be traced from the Achaemenid inscriptions. The Achaemenid royal inscriptions often embraced the martial accomplishments of the Achaemenid rulers, as do the texts discussed in this article.

---

¹ The paper has been supported by ESF grant 8993 “Diachronic and Synchronic Analysis of the Formation and Development of the Royal Ideologies in the Middle Eastern and Aegean region”.

² All dates in this article are BC.

In the following treatment, some of the most exemplary Achaemenid sources – the Cyrus Cylinder, the inscription of Darius I at Behistun and the inscription of Artaxerxes II at Susa – are discussed in chronological order. An attempt has been made to trace the possible influence of Mesopotamian royal and religious ideology on the Achaemenid royal inscriptions. Historical information regarding the background of the material is added.

2. The Achaemenid Royal Inscriptions

The Achaemenid royal inscriptions together with the Elamite administrative tablets from Persepolis and various archaeological findings are the most important sources if one is to reconstruct Achaemenid history, as they are both contemporary and Iran-oriented.³ Most of these inscriptions were trilingual⁴ and were found in Persis (Persepolis, Naqsh-e Rostam, Pasargadae), Elam (Susa) and Media (Behistun, Hamadan).⁵

The first problem that arises in discussing the Achaemenid royal inscriptions is the genealogy of the Achaemenid kings. There are various sources which can be used to reconstruct the Achaemenid lineages of rulers, none of which are entirely trustworthy. Of the kings prior to the empire founder Cyrus II (558–530), the information is scanty. The Cyrus cylinder lists the following line of kings: Teispes-Cyrus I-Cambyses I-Cyrus II⁶, while the Behistun inscription of Darius I (522–486) lists Achaemenes-Teispes-Ariaramnes-Arsames-Hystaspes-Darius I⁷ and states that there were eight kings in his family ruling before him⁸. The reason for the differing lineages can be explained by the usurpation of the throne by Darius I, who rose to

³ **Wiesehöfer, J.** 2005. *Das Antike Persien*. Düsseldorf: Albatros Verlag, p. 26.

Cf. **Malandra, W. W.** 1983. *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions*. Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 47: “The Achaemenid inscriptions are a unique source of information about Old Iranian religion in that they can be dated and assigned to historical personalities.”

⁴ Written in Old Persian, Elamite, and Babylonian. Sometimes also bilingual or monolingual.

⁵ **Wiesehöfer** 2005, p. 27.

⁶ **Schaudig, H.** 2001. *Die Inschriften Nabonids von Babylon und Kyros’ des Grossen samt den in ihrem Umfeld entstandenen Tendenzschriften. Textausgabe und Grammatik*. *Alter Orient und Altes Testament* 256. Münster: Ugarit-Verlag, p. 552.

⁷ Inscription of Darius at Behistun I § 2 [DB] = **Schmitt, R.** 1991. *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great: Old Persian text*. *Corpus Inscriptionum Iranicarum I/1*, 1. London: School of Oriental and African Studies, p. 49.

⁸ **DB I § 4** = **Schmitt** 1991, p.49. However, Darius does not name the eight kings.

power after the death of Cyrus II's son Cambyses II (530–522) and the revolt of Gaumata in 522. It has been claimed that Darius utilised propaganda to justify his rights to the throne of the Achaemenids.⁹ By connecting his ancestors to the royal line of Cyrus II with the mutual ancestor of Teispes, Darius I presents himself as a member of a branch of the royal family and thus legitimises his claims to the throne.¹⁰ There are also two inscriptions on gold tablets from Hamadan (the ancient Median capital Ecbatana) attributed to Ariaramnes and Arsames as kings,¹¹ but most scholars have accepted them as not authentic on the basis of grammatical peculiarities and dated them to the late Achaemenid period.¹²

3. The Cyrus Cylinder

There are no inscriptions in the Old Persian language preserved from the time of Cyrus II¹³. Next to the mention of Cyrus in Deutero-Isaiah, the most important document concerning the founder of the kingdom is the so-called Cyrus cylinder, written in the Akkadian language.¹⁴ The text describes the misdeeds of Nabonidus (555–539), the last king of the Neo-Babylonian dynasty, who was not pious towards Marduk and who tortured the citizens of Babylon with a corvée. Marduk decides to punish Nabonidus, and chooses Cyrus II as the ruler of the world and sends him to Babylon. Cyrus takes the city without battle and the citizenry greets him with joy. Cyrus then returns the images of gods, restores the people connected with their cults to their

⁹ Cf. **Briant, P.** 2002. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, p. 16.

¹⁰ The other tradition holds Darius' claims as truth and sees two lines of kings in Fars, divided by Teispes between his sons Cyrus I and Ariaramnes (See e.g. **Frye, R. N.** 1984. *The History of Ancient Iran*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, pp. 90–91).

¹¹ AmH, AsH. See **Kent, R. G.** 1950. *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*. New Haven, Connecticut: American Oriental Society, p. 116.

¹² **Dandamaev, M. A.** 1989. *A Political History of the Achaemenid Empire*. Translated by W. J. Vogelsang. Leiden: Brill, p. 8. Cf. **Schmitt, R.** 2007. *Pseudo-Altpersische Inschriften: Inschriftenfälschungen und moderne Nachbildungen in altpersischer Keilschrift*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, p. 28.

¹³ There are two inscriptions CMa and CMc from Pasargadae attributed to Cyrus II (see **Kent 1950**, p. 116), but they are considered to be later additions by Darius I (**Waters, M.** 2004. *Cyrus and the Achaemenids*. – Iran, Vol. 42, p. 94).

¹⁴ **Ahn, G.** 1992. *Religiöse Herrscherlegitimation im achämenidischen Iran: die Voraussetzungen und die Struktur ihrer Argumentation*. Acta Iranica 31. Leiden: Brill; Louvain: Peeters, p. 135.

original dwellings¹⁵ and initiates building activity. The text ends with the report of Cyrus finding an inscription by Aššurbanipal. This could be interpreted as Cyrus's attempt to connect himself to an earlier prosperous ruler.¹⁶

This propagandistic text directly reflects the Mesopotamian influences on the Old Persian royal ideology. The physical shape and literary genre of this text was already a few thousand years old when this particular text was written, as it belongs to the tradition of Mesopotamian building texts, a subgenre of royal inscriptions.¹⁷ In fact, there are no genuinely Old Persian components that appear in this text. E.g. "The Cyrus Cylinder is a document composed in accordance with traditional Mesopotamian royal building texts and apart from the incontrovertible fact that the main protagonist is a Persian no foreign and/or new literary elements appear in it."¹⁸ The traditional way to substantiate this kind of Mesopotamian character of Cyrus II's text would be the concept of the Achaemenids new tolerant policies towards subdued peoples.¹⁹ Heleen Sancisi-Weerdenburg doubts the emergence of a new political philosophy of tolerance and argues that the Achaemenid kings only followed local customs and acted as local kings.²⁰ The cylinder has also been attributed to the priests of Marduk who were concerned about their privileges under Nabonidus and thus sustained the propaganda of Cyrus, the alleged restorer of Marduk's cult.²¹ From the evidence under discussion, it could be

¹⁵ This is traditionally associated with "Cyrus's edict", the Book of Ezra 1:2–4 where Cyrus initiates the building of a temple in Jerusalem and releases the Jews from captivity in Babylon.

¹⁶ **Kuhrt, A.** 1992. *Usurpation, Conquest and Ceremonial: From Babylon to Persia. – Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies.* Ed. by David Cannadine and Simon Price. Cambridge: Cambridge University Press, p. 51.

¹⁷ **Kuhrt, A.** 1983. *The Cyrus Cylinder and the Achaemenid Royal policy. – Journal for the Study of Old Testament*, 25, p. 88.

¹⁸ **Kuhrt** 1983, p. 92.

¹⁹ **Sancisi-Weerdenburg, H.** 1993. *Political Concepts in Old-Persian Royal Inscriptions. – Anfänge politischen Denkens in der Antike: Die Nahöstlichen Kulturen und die Griechen.* Herausgegeben von Kurt Raaflaub unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. München: R. Oldenbourg Verlag, p. 156.

²⁰ *Ibid.* Cf. **Beaulieu, P.-A.** 1993. *An Episode in the Fall of Babylon to the Persians. – Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 52, No. 4, p. 243: "Such ability to cater to local cultures and ideological systems distinguished the Achaemenid rulers, Cyrus in particular, and no doubt facilitated the integration of many diverse components into a centralized empire."

²¹ **Piras, A.** 2002. *Preliminary Remarks on Melammu Database: The Continuity of Mesopotamian Culture by Iranological Evidence. – Ideologies as Intercultural Phenomena.* Proceedings of the Third Annual Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project. Held in Chicago, USA, October 27–31, 2000. *Melammu Symposia* 3. Ed. by A. Panaino and G. Pettinato. Milan: Università di Bologna & IsIao, p. 207.

concluded that the Cyrus Cylinder was closer in genre to the royal inscriptions of the Mesopotamian kings than it was to those of the Achaemenid rulers.

If one were to trace back the more specific model of the Cyrus cylinder, the somewhat surprising result would be that the text is dissimilar to most of the Neo-Babylonian building inscriptions, resembling only a few inscriptions regarding his antagonist Nabonidus.²² Taking into account that the texts of Nabonidus were written following the example of the inscriptions of the Assyrian kings, it can be concluded that the closest Mesopotamian ‘relatives’ to the Cyrus Cylinder (besides texts from Nabonidus) are actually the inscriptions of the Neo-Assyrian kings Esarhaddon and Aššurbanipal.²³ The aforementioned text of Aššurbanipal found by Cyrus may be important in this context.

The most obvious way to emphasise the genuinely Mesopotamian character would be the analysis of the royal titles in the text:

(20) *a-naku* ¹*ku-ra-áš* lugal *kiš-šat* lugal gal lugal *dan-nu* lugal tin.tir^{ki} lugal kur *šu-me-ri* *ù ak-ka-di-i* lugal *kib-ra-a-ti er-bé-et-ti*

(21) *dumu* ¹*ka-am-bu-zi-ia* lugal gal lugal uru *an-ša-an* *dumu dumu* ¹*ku-ra-áš* lugal gal luga[* u]ru* *an-ša-an* šà.bal.bal ¹*ši-iš-pi-iš* lugal gal lugal uru *an-šá-an*²⁴

(20) I am Cyrus, king of the universe, great king, mighty king, king of Babylon, king of Sumer and Akkad, king of the four quarters,

(21) son of Cambyses, great king, king of Anshan, grandson of Cyrus, great king, king of Anshan, offspring of Teispes, great king, king of Anshan

This passage is similar to the Cylinder of Cyrus II’s arch enemy Nabonidus:

(1) *a-na-ku* ^d*Na-bi-um-na-’-id* šarru *ra-bu-ú* šarru *dan-nu*

(2) *šar kiš-ša-ti šar Bābili*^{K1} *šar kib-ra-a-ti er-bet-ti*²⁵

(1) I, Nabonidus, great king, mighty king,

(2) king of the universe, king of Babylon, king of the four quarters

²² Kuhrt 1983, p. 91.

²³ *Ibid.*, p. 92.

²⁴ Schaudig 2001, p. 552.

²⁵ Kienast, B. 1979. Zur Herkunft der Achämenidischen Königstitulatur. – Die Islamische Welt Zwischen Mittelalter und Neuzeit: Festschrift für Hans Robert Roemer zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von Ulrich Haarmann und Peter Bachmann. Beirut: In Kommission bei Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, p. 354.

All the five titles used by Nabonidus are similar to the ones used by Cyrus II. The cited passages are comparable to the prism inscription (Edition B) of Aššurbanipal:

- 1 ¶a-na-ku (I)ašur-bâni-apli šarru rabû šarru dan-nu
- 2 šâr kiššati šâr (mātu)ašur(ki) šâr kib-rat irbitti(tim)
- 3 ši-it lib-bi (I)ašur-aḥa-iddina šâr (mātu)aš-šur(ki)
- 4 šakkanak bâbili(ki) šâr mât šumerî u akkadî(ki)
- 5 liplipi (I.ilu)sîn-aḥḥê(meš)-irîba šâr kiššati šâr (mātu)aššur(ki)²⁶

- 1 I, Aššurbanipal, great king, mighty king,
- 2 king of the universe, king of Assyria, king of the four quarters,
- 3 offspring of Esarhaddon, king of Assyria,
- 4 governor of Babylon, king of the land of Sumer and Akkad,
- 5 grandson of Sennacherib, king of the universe, king of Assyria

Here Aššurbanipal who ruled a century earlier uses five of the six titles used by Cyrus on his cylinder. Both kings also list their ancestors. The only difference appears in the title concerning Babylonia. While Cyrus II presents himself as the *lugal tin.tir*^{ki} (“king of Babylon”), Aššurbanipal settles for the role of *šakkanak(um)* (“governor”), also an ancient Mesopotamian title, having its roots in the third millennium.²⁷

The Cyrus Cylinder follows the example of the age-old Mesopotamian titles:

1. LUGAL *kiššat* = *šar kiššatim* (“king of the universe”). This title dates back to the Early Dynastic Sumerian title LUGAL KIŠ²⁸ = “king of Kiš”. In the Early Dynastic period it designated the ruler of the city-state Kiš and in the broader sense a powerful ruler who “could exert his power during

²⁶ Piepkorn, A. C. 1933. Historical Prism Inscriptions of Ashurbanipal I: Editions E, B1-5, D and K. The Oriental Institute of the University of Chicago, Assyriological Studies, No. 5, Chicago, Illinois, The University of Chicago Press, p. 28.

²⁷ GİR.NITA in Sumerian, first used by Lugal-zagesi (Hallo, W. W. 1957. Early Mesopotamian royal titles: A Philologic and Historical Analysis. New Haven: American Oriental Society, p. 127).

²⁸ Appears in the first known Mesopotamian royal inscriptions by (En)mebaragesi, see Frayne, D. R., 2008. Presargonic Period (2700–2350). The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods, Volume 1 (=RIME 1). Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, pp. 56–57; Steible, H.; Behrens, H. 1982. Die Altsumerische Bau- und Weihinschriften. Teil II. Kommentar zu den Inschriften aus Lagaš, Inschriften außerhalb von Lagaš, Freiburger Altorientalische Studien 5/I–II (=FAOS). Stuttgart: Franz Steiner Verlag, pp. 213–214.

- conflicts between the city-states”²⁹. From the times of Sargon of Akkade (2334–2279) and the Akkadian dynasty, the Sumerian title LUGAL KIŠ was translated into Akkadian as *šar kiššati(m)* and started to be used as a universalistic royal title³⁰ meaning “king of the universe”.³¹ This title was later used by e.g. Hammurabi (1792–1750), Šamši-Adad I (1808–1776), Tukultī-Ninurta I (1244–1208) and Kurigalzu I (ca. 1400).³²
2. LUGAL GAL, *šarru rabû* in Akkadian (“great king”). LUGAL GAL is a far-spread Mesopotamian title from the third millennium. Used in the inscriptions of Assyria from Aššurbēlkalā (1074–1057), in Babylonia from Kurigalzu I.³³ Later used by e.g. Aššurnasirpal II (883–859), Tiglath-Pileser III (744–727), Esarhaddon (680–669), Aššurbanipal (668–ca.630) of Assyria.³⁴
  3. LUGAL *dannu* or *šarru dannu* in Akkadian (“mighty king”). Dates back to the Ur III period, first used in Sumerian form LUGAL KALAGA by Amar-Su’ena (2046–2038), replacing the earlier title NITA KALAGA, “mighty man”.³⁵ The remaining Ur III kings and all kings from Isin, as well as Hammurabi and his successors from the First Dynasty of Babylon, all bore the title.³⁶ Later it was used by e.g. Arikdēnili (1319–1308), Sennacherib (704–681) and Aššurbanipal of Assyria and Nabopolassar (626–605) of Babylonia.³⁷
  4. LUGAL *tin.tir*^{ki} (=KÁ DINGIR RA^{ki}), *šar bābili* in Akkadian (“king of Babylon”). This title was used by the Old Babylonian kings, then later by the Assyrian kings, e.g. Tukultī-Ninurta I, Tiglath-Pileser III, Sargon II, Sennacherib; the Babylonian kings Marduk-apla-idinna (721–710),

²⁹ See **Maeda, T.** 1981. “King of Kish” in Pre-Sargonic Sumer. – *Orientalia* 17, pp. 1–17.

³⁰ About universalistic royal titles see **Stadnikov, S.** 1998. Universalism kui fenomen. – *Vana-Egiptuse kultuurilugu: Valitud artikleid, tõlkeid ja esseid*. Tallinn: Kodutrükk, pp. 93–142.

³¹ **Sazonov, V.** 2008. Akkadi kuningavõim kui arhetüüp. – *Ajalooline ajakiri*, 3(125), p. 196f.

³² *Ibid.*, p. 208.

³³ **Kienast** 1979, p. 356. This title also appears on a letter sent to Šamši-Adad I (1813–1781) (*ibid.*).

³⁴ *Ibid.*

³⁵ **Hallo** 1957, p. 127.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ **Kienast** 1979, p. 356f.

- Nabopolassar, Nebuchadnezzar II (604–562), and the Achaemenid ruler Cambyses II (in 538³⁸).³⁹
5. LUGAL *šumeri ù akkadī* (=šar māt šumeri u akkadī), LUGAL KI-ENGI KI-URI in Sumerian (“king of Sumer and Akkad”). First attested under the Ur III king Ur-Namma (2112–ca.2095).⁴⁰ Later used by e.g. Šulgi (2094–2047)⁴¹, the Old Babylonian kings, the Middle Assyrian king Tukultī-Ninurta I⁴², the Neo-Assyrian kings Šamši-Adad V (823–811)⁴³ and Tiglath-Pileser III⁴⁴.
  6. LUGAL *kibrati erbēti* (=šar kibrātim arba'im), LUGAL AN-UBDA LIMMUBA in Sumerian (“king of the four quarters”). First attested under Narām-Su'en (2254–2218).⁴⁵ This title signals a change in the idea of kingship, as Narām-Su'en started to stress the idea of military expansion to distant territories.⁴⁶ The title is partly synonymous with another universalistic title *šar kiššati* as both stand for the political program of universal control.⁴⁷ The title is also borne by e.g. the Sumerian king Utu-hegal⁴⁸

³⁸ Cyrus II probably appointed his son Cambyses as king of Babylon in 539/538. The title “king of lands” (*šar mātāti*) was attributed to Cyrus II, while “king of Babylon” (*šar bābili*) was attributed to his son Cambyses (**Peat, J.** 1989. Cyrus “King of Lands,” Cambyses “King of Babylon”: The Disputed Co-Regency. – *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 41, p. 210). This institution of co-regency was probably one of the Assyrian influences on the Achaemenid royal ideology (See **Frankfort, H.** 1948. *Kingship and the gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature*. Chicago: University of Chicago Press, p. 243f.).

³⁹ **Kuhrt** 1992, p. 25.

⁴⁰ **Hallo** 1957, p. 126.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² **Cifola, B.** 1995. Analysis of Variants in the Assyrian Royal Titulary from the Origins to Tiglath-Pileser III. Napoli: Istituto Universitario Orientale, Dipartimento di Studi Asiatici, Series Minor XLVII, p. 42.

⁴³ *Ibid.*, p. 129.

⁴⁴ **Cifola** 1995, p. 138.

⁴⁵ **Hallo** 1957 p. 124f.

⁴⁶ **Maeda, T.** 1984. “King of the Four Regions” in the Dynasty of Akkade. – *Orientalia* 20, p. 80.

⁴⁷ **Cifola** 1995, 141f.

⁴⁸ **Hallo** 1957, 125.

(2119–2113), the Old Babylonian king Hammurabi⁴⁹, the Middle Assyrian king Tukultī-Ninurta I⁵⁰, and the Kassite king Kurigalzu I⁵¹.

The Cyrus Cylinder follows the example of earlier Mesopotamian conceptions also in the religious realm. The king is seen as the restorer of cults and a great builder. He holds an exclusive relationship with the god Marduk who chose him as his favourite. All these concepts reach back to the third millennium Mesopotamia. The ideas of the Cyrus Cylinder are also present in another text from the same time and probably written for the same purposes, the so-called verse account of Nabonidus.⁵²

4. The Inscription of Darius I at Behistun (DB)

Cyrus II died in the summer of 530 in the battle with the Massagetai, east of the Caspian Sea.⁵³ After him reigned his son Cambyses II, who managed to conquer Egypt in 525. The inscription at Behistun reflects the events that took place after the death of Cambyses (530–522) in 522. Cambyses had secretly killed his brother Bardiya⁵⁴ before setting off to Egypt.⁵⁵ Cambyses himself died on his way back from Egypt when a revolt was initiated against him in Fars, Media and other provinces.⁵⁶ The leader of the revolt was Gaumata the *magus*⁵⁷, who presented himself as Bardiya, the brother of Cambyses. Gaumata was overthrown by Darius in 522. According to Muhammad A. Dandamaev, the Behistun inscription was created between November 521 and March 518.⁵⁸ Apart from containing some historical facts, the inscription

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ **Sazonov, V.** 2010. Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (Ugarit, Emar, Karkemiš) in der mittellassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. *Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis* 21, Tartu: Tartu University Press, p. 115.

⁵¹ *Ibid.*, p. 116.

⁵² For the text of the verse account of Nabonidus see **Law, G. W.** 2010. *The Identification of Darius the Mede*. North Carolina: Ready Scribe Press, pp. 209–217.

⁵³ **Frye** 1984, p. 95.

⁵⁴ Smerdis in Greek.

⁵⁵ **DB** § 10.

⁵⁶ **Frye** 1984, p. 98.

⁵⁷ Member of the hereditary priesthood in Media.

⁵⁸ **Dandamaev** 1989, p. 134.

is also a propagandistic piece of self-justification by Darius and thus should not be considered to be an entirely adequate depiction of history.

The inscription of Behistun is typical of the Achaemenid trilingual inscriptions, written in Old Persian, Elamite and Akkadian. Old Persian was a south-western Old Iranian dialect spoken by the king and his subjects in Fars, with the written form probably invented under Darius I.⁵⁹ The Old Persian language is expressed most elaborately and substantially in the inscription of Behistun. The inscription is also noted for being the device by which to decipher ancient Near Eastern scripts. In the traditional manner of the ancient Mesopotamian inscriptions, it starts with the royal titles given by Darius and the listing of his genealogy:

- 1 : adam : Dārayavauš : xšāyaθiya : vazraka : xšāyaθiya : xshāyaθiy
- 2 ānām : xšāyaθiya : Pārsaiy : xšāyaθiya : dahyūnām : Vⁱšt
- 3 āspahyā : puça : Aršāmahyā napā : Haxāmanišiya : θātiy :
- 4 Dārayavauš : xšāyaθiya : manā : pitā : Vⁱštāspa : Vⁱštāspahyā : pitā : Arš
- 5 āma : Aršāmahyā : pitā : Ariyāramna : Ariyāramnahyā : pitā : Cišpiš : Cišp
- 6 āiš : pitā : Haxāmaniš : θātiy : Dārayavauš : xšāθiya : avahyarā
- 7 diy : vayam : Haxāmanišiyā : θahyāmahy : hacā : paruviyata : āmātā : ama
- 8 hy hacā : paruviyata :hyā :amāxam : taumā : xshāyaθiyā : āha : θ
- 9 ātiy : Dārayavauš : xšāyaθiya : VIII : manā : taumāyā : tyaiy : paruvam
- 10 xšāyaθiyā : āha : adam navama : IX : duvitāparanam : vayam : xšāyaθi
- 11 yā : amahy⁶⁰

§1 1.1–3. I am Darius the Great King, King of Kings, King in Persia, King of countries, son of Hystaspes, grandson of Arsames, an Achaemenian.

§2 1.3–6. Darius the King says: My father was Hystaspes; Hystaspes' father was Arsames; Arsames' father was Ariaramnes; Ariaramnes' father was Teispes; Teispes' father was Achaemenes.

§3 1.6–8. Darius the King says: For this reason we are called Achaemenians. From long ago we have been noble. From long ago our family has been kings.

§4 1.8–11. Darius the King says: there were eight of our family who were kings before me; I am the ninth; nine in succession, we have been kings.⁶¹

The titles used here are similar to the titles used by the earlier Mesopotamian rulers:

⁵⁹ **Wiesehöfer** 2005, p. 26. Based on the peculiarities of the grammar it has been suggested that it is an artificial language.

⁶⁰ **Kent** 1950, p. 116f.

⁶¹ **Kent** 1950, p. 119.

1. *xšāyaθiya* (“king”) – a title derived from the verbal root *xšay* – “to rule”.⁶² This title is probably a Median loanword into Old Persian and, as such, probably a title coined by the Medes.⁶³
2. *xšāyaθiya vazraka* (“great king”) – the title *xšāyaθiya* (“king”) is often accompanied by the title *vazraka* (“great”), which also is probably taken over from Media and follows the Mesopotamian example (cf. Akkadian *šarru rabû*, also appearing on the cylinder of Cyrus).⁶⁴ The Medes, in turn, probably took over the title from the Urartian kings (starting with Sarduri I (–ca. 825) and Ishpuini (–ca. 810)) who bore the same title in the 9th century.⁶⁵
3. *xšāyaθiya xšāyaθiyānām* (“king of kings”) – also a title of Mesopotamian origin, taken over by the Persians from the Medes, who in turn borrowed it from the Urartians.⁶⁶ It was a universalistic title written *šar šarrāni*⁶⁷ (also MAN MAN.MEŠ⁶⁸ and LUGAL LUGAL.MEŠ⁶⁹) in Akkadian.⁷⁰ In the Mesopotamian inscriptions it was first used by the Middle Assyrian king Tukultī-Ninurta I.⁷¹ The title first appeared in the name of the Akkadian

⁶² **Schmitt, R.** 1977. Königstum im Alten Iran. – Saeculum 28, p. 386: “/.../ sich bei der Analyse als eine Adjektivableitung von dem primären (erschlossenen) Nomen actionis *xšay-aθa- „Herrschaft” (mit dem suffix ar. *-atha-, iran. *-aθa-) zu der Verbalwurzel ar. *kšay, iran. *xšay „herrschen” erweist. Der König wird also einfach benannt als der, der charakterisiert ist durch die Herrschaft.”; Cf. **Wiesehöfer** 2005, p. 53, who translates *xshāyathiya* as „den eine Herrschaft auszeichnet”.

⁶³ *Ibid.* Though studies have provided no firm proof of the Median provenience, Schmitt gives two justifications for the Median background of the title. Firstly, he suggests that it is historically coherent while there was no kingdom ruled by the Iranians prior to the Medes. Secondly, he also cites Strabo (11, 13, 9), who has said that “the worship of kings” came to the Persians from the Medes.

⁶⁴ **Wiesehöfer** 2005, p. 53.

⁶⁵ Schmitt 1977, p. 386.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ See e.g. **Grayson, A. K.** 2002. Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC), The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, Volume 1 (=RIMA 1). Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, A.0.78.7, l. 1, p. 248.

⁶⁸ See e.g. *Ibid.*, A.0.78.24, l. 7, p. 275; A.0.78.13, l. 3, p. 257.

⁶⁹ See e.g. *Ibid.*, A.0.78.39, l. 3, p. 289.

⁷⁰ **Sazonov, V.** 2012. Die mittelassyrischen, universalistischen Königstitel und Epitheta Tukultī-Ninūrtas I. (1242–1206). – Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions: Comparative Approaches. Henning Graf Reventlow Memorial Volume. Alter Orient und Altes Testament 390, Thomas R. Kämmerer (ed.). Münster: Ugarit-Verlag, p. 257.

⁷¹ *Ibid.*

- king Šarkališarri (2217–2193).⁷² Later it became a title *par excellence* for the Iranian rulers (Middle Persian *šāhān šāh*, New Persian *šāhanšāh*).⁷³
4. *xšāyaθiya Pārsaīy* (“king of Persia”) – a rare title in the Old Persian royal inscriptions, appearing besides DB only in one minor inscription⁷⁴ which copies the beginning of DB⁷⁵ and in the two aforementioned suspicious inscriptions from Hamadan⁷⁶. It is probably impossible to follow the probable models for this title, as this kind of combination (designation of a ruler + topographical name) is widespread.⁷⁷
5. *xšāyaθiya dahyūnām* (“king of countries”)⁷⁸ – the title was used by all of the Achaemenid kings who left behind royal inscriptions, starting with Darius I.⁷⁹ It has only rare counterparts in Mesopotamia as *šar mātāti šarḫu* (“the glorious king of lands”) in Akkadian, appearing during the reigns of the Neo-Assyrian kings Aššurnasirpal II and Shalmaneser III.⁸⁰ A version of this title, *xšāyaθiya dahyūnām vispazanā* is comparable to the Akkadian titles *šar kibrātim arba'im* and *šar kiššatim* in the demand for world dominion.⁸¹

11 /.../ vašnā : Auramazd

12 āha : adam : xšāyaθiya : amiy : Auramazdā : xšačam : manā : frābara⁸²

§5 1.11–2. /.../ By the favor of Ahuramazda I am King; Ahuramazda bestowed the kingdom upon me.⁸³

⁷² The name can be translated as “king of all the kings.”

⁷³ Wiesehöfer 2005, p. 53f.

⁷⁴ DBa.

⁷⁵ DB 1.1–11.

⁷⁶ AmH, AsH, see Kent 1950, p. 116.

⁷⁷ E.g. titles like LUGAL KIŠ, LUGAL TIN.TIR^{ki} from Mesopotamia.

⁷⁸ This title also has some variants, Schmitt 1977, p. 388: “(a) *xšāyaθiya dahyūnām vispazanānām* „König der Länder, (die) alle Stämme (umfassen)”; /.../ (b) *xšāyaθiya dahyūnām paruzanānām* „König der Länder, (die) viele Stämme (umfassen)”; /.../ (c) *xšāyaθiya dahyūnām tayaišām parūnām* „König der vielen Länder”.”

⁷⁹ Nagel, W. 1975. Herrscher. § 9. Könige der Länder (Achämeniden). – Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie 4, p. 356.

⁸⁰ Kienast 1979, p. 358.

⁸¹ Schmitt 1977, p. 388.

⁸² Kent 1950, p. 117.

⁸³ Kent 1950, p. 117.

This is a typical formula of the Achaemenid royal inscriptions, probably influenced by Mesopotamian ideology.⁸⁴ The Achaemenid divine investiture contained the idea of a king chosen by the top deity of the pantheon which is similar to the Mesopotamian idea of sacral kingship.⁸⁵ In the Mesopotamian inscriptions, the king was similarly chosen by the most prominent gods of the pantheon – Enlil, Marduk and Aššur. This kind of investiture appears in Mesopotamia already in the third millennium. Lugalzagesi, the king of Uruk was granted the kingship of the land by Enlil in a similar manner in the 24th century:

- 36) u₄ en-líl
- 37) lugal-kur-kur-ra-ke₄
- 38) lugal-zà-ge-si
- 39) nam-lugal-
- 40) kalam-ma
- 41) e-na-sum-ma-a⁸⁶

i 36–37) When the god Enlil, king of all lands,

i 38–41) gave to Lugal-zage-si the kingship of the land⁸⁷

In this text the Sumerian title *lugal-kur-kur-ra* (“king of all the lands”) appears. In the Sumerian texts it was used as a title of the gods Enlil and An. The title could be a distant predecessor of the Old Persian title *xšāyaθiya dahyūnām* (“king of countries”).

The Behistun inscription is illustrated with a relief depicting a life-sized Darius with his foot on the prostrate Gaumata and attended by two servants and nine figures with their hands tied and ropes around their neck, representing the conquered peoples. Also appearing in the scene is a figure within the winged disk, handing Darius the ring of kingship. The relief has similarities with earlier Mesopotamian depictions of victorious royalty. Various rock reliefs and other pictorial representations have been suggested as the models for the Darius relief. For example, the Sar-i Pul relief of the king Anubanini from ca. the late third millennium is the most obvious example in the vicinity.⁸⁸ The motif of the king placing his foot upon a prostrate enemy,

⁸⁴ **Gnoli, G.** 1988. Babylonian Influences on Iran. – Encyclopædia Iranica. <<http://www.iranicaonline.org/articles/babylonia-ii>>, (24.09.2012).

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ **Frayne** 2008, E.1.14.20.1, p. 436.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ **Westenholz, J. G.** 2000. The King, the Emperor, and the Empire. Continuity and Discontinuity of Royal Representation in Text and Image. – The Heirs of Assyria. Proceedings of the Opening Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project. Held

the pose of the bound enemies, as well as the king being offered the ring of kingship on the Behistun monument might have been directly borrowed from the Sar-i Pul relief.⁸⁹ The Sar-i Pul relief, in turn, might have been influenced by earlier Mesopotamian prototypes.⁹⁰ The Victory Stele of Narām-Su'en⁹¹ has also been suggested as a possible model for the Darius relief. On the stele, Narām-Su'en's foot is also placed upon the enemy and he is pictured larger than the other human actors, as is Darius on the Behistun relief. Joan Goodnick Westenholz has suggested that Darius might have seen the Narām-Su'en stele with his own eyes, as it was plundered and brought to Susa, and was probably still standing there in his days, among the other Akkadian stelae.⁹² The Neo-Assyrian prototypes have also been considered important influences for the style of the Behistun relief.⁹³ Margaret Cool Root considers the Neo-Assyrian stelae and palace reliefs to be the possible influences for the Behistun relief.⁹⁴

5. The Inscription of Artaxerxes II at Susa A (A²Sa)

The trilingual (Old Persian, Elamite, Akkadian) inscription of the late Achaemenid period king Artaxerxes II (404–359) commemorates the building of a palace:

3 /.../ imam : apadāna : Dārayavauš : apan^ayākama : ak

4 unaš : ab^ayapara : upā : Artaxšačām : n^ayākama : ++++ : vašnā : AM :
Anahata : utā : Mithra : imam : apadāna : adam : akunām : AM : A

---

in Tvärminne, Finland, October 8–11, 1998, Melammu Symposia 1, ed. by Sanno Aro, R.M. Whiting. Helsinki: The Neo-Assyrian Corpus Project, p. 122. The Sar-i Pul relief is located on the same road from Babylon to Ecbatana.

⁸⁹ **Root, M. C.** 1979. The King and Kingship in Achaemenid Art: Essays on the Creation of an Iconography of Empire. *Textes et Mémoires*, Volume IX. Acta Iranica 19. Leiden: E. J. Brill, pp. 199–201.

⁹⁰ *Ibid.*, 199: “It is probably true that the planners of the Behistun relief derived the motif of the king placing one foot upon a prostrate enemy directly from the Sar-i Pul relief of Annubanini. The appearance of the motif at Sar-i Pul may, in turn, be due to the influence of a series of Akkadian and Ur III monuments which display the same motif of the king placing his foot on prostrate, living, captive enemy in a symbolic gesture of supremacy.”

⁹¹ However, one thing that Darius and Narām-Su'en did not have in common was divine status. The Achaemenid kings were not deified, nor were they of divine origin (cf. **Schmitt, R.** 1983. Achaemenid Dynasty – *Encyclopædia Iranica*.

<<http://www.iranicaonline.org/articles/achaemenid-dynasty>>, (24.09.2012)).

⁹² **Westenholz** 2000, p. 122.

⁹³ **Root** 1979, p. 200.

⁹⁴ *Ibid.*, pp. 202–210.

5 nah^ata : utā : Miθra : mām : pātuv : hacā : vispā : gastā : upā : imam : tyā : akunām : mā : vijanātiy : mā : vināθayātiy⁹⁵

This palace Darius my great-great-grandfather built; later under Artaxerxes my grandfather it was burned; by the favor of Ahuramazda, Anahita, and Mithra, this palace I built. May Ahuramazda, Anahita, and Mithra protect me from all evil, and that which I have built may they not shatter nor harm.⁹⁶

In the inscriptions starting from Artaxerxes II (404–359), a triad of gods appears instead of only Ahura Mazda. Scholars have usually interpreted Artaxerxes II's inclusion of Anāhitā and Mithra to his inscriptions as an abrupt change in the religious policies of the Achaemenids.⁹⁷ In the Darius inscription of Behistun, the actions of the king were brought into life by the favor of Ahura Mazda. However, in the inscriptions of Artaxerxes II⁹⁸, three gods are invoked. In no way can this be interpreted as a development from monotheism towards polytheism, as Darius mentions other gods already in the Behistun inscription.⁹⁹ This could more likely be a sign of the increased transcendence of Ahura Mazda as proposed by William W. Malandra.¹⁰⁰ In Malandra's interpretation, Ahura Mazda had become a *deus otiosus*, a god whose level of transcendence was too high to actively participate in everyday religious concerns.¹⁰¹ So the inclusion of Anāhitā and Mithra in this inscription could be based on the need to support the royal ideology with gods who took a more active part in human affairs. This development has its similarities with the usually abstract and inactive role of the sky god An in the Mesopotamian religion. An had become a *deus otiosus* while Enlil and Enki/Ea remained

⁹⁵ Kent 1950, p. 154.

⁹⁶ Kent 1950, p. 154.

⁹⁷ Jacobs, B. 2006. Anahita. – Iconography of Deities and Demons in the Ancient Near East. Electronic Pre-Publications. <<http://www.religionswissenschaft.uzh.ch/idd/prepublication.php>>, p. 1 (26.09.2012).

⁹⁸ Also in the inscriptions of Artaxerxes III (359–338).

⁹⁹ Cf. Frye 1984, p. 120f.: “Both the followers of Zoroaster and the Achaemenids concentrated their worship on the great god Ahura Mazda and both did not deny the existence of other deities.”

¹⁰⁰ Malandra 1983, p. 47.

¹⁰¹ *Ibid.* About *deus otiosus* see Eliade, M.; Sullivan, L. 1987. *Deus Otiosus*. – The Encyclopedia of Religion. Volume 4, [Conc – Ecol], Mircea Eliade, editor in chief. New York: Macmillan; London: Collier Macmillan.

active figures in the Mesopotamian religion and mythology.¹⁰² However, these parallels cannot be taken too far, as there is absolutely no proof that the example of An had anything to do with the changing role of Ahura Mazdā in the religion of the Achaemenids.

The parallel of Ahura Mazdā with the Mesopotamian deities Enlil, Marduk and Aššur has been noted above. Another possible parallel with Mesopotamian religion could be found in the divine pairings of gods. As the Mesopotamian royalty had tight connections with divine pairings such as Enlil-Ninlil, Aššur-Ninlil (Ishtar) and Marduk-Zarpanitu, the emergence of Anāhitā in the Achaemenid inscriptions (to pair Ahura Mazdā) during the reign of Artaxerxes II could have been introduced through the Mesopotamian influence.¹⁰³

Anāhitā and Mithra require closer examination in connection with the Mesopotamian influences, as there are some recognisable similarities with some Mesopotamian deities. In the detection of possible influences, it should be kept in mind that religious influences are never unambiguous in topics such as the Achaemenid religion. The absence and imbalance of sources can never lead to exhaustive conclusions or a clear determination of the influences. Despite this, it can be stated that the religion during the Achaemenids was essentially syncretistic. Richard N. Frye lists the major elements of the fusion:

Three general factors can be singled out as the background for discussion about the religion of the Achaemenids, first the general Iranian beliefs and practices inherited from Indo-Iranian ancestors, second the message of Zoroaster grafted onto, or mixed with, the former, and finally ancient Near Eastern religions with temples, priests and ancient practices. In time, under the empire the third factor obviously grew in importance /.../¹⁰⁴

The Mithra and Anāhitā of the Achaemenids seem to be examples of this threefold fusion. As this article focuses on the Mesopotamian influences, the argumentation is mainly connected with the third basis layer of the Achaemenid religion suggested by Frye.

¹⁰² Enlil and Enki eventually lost their prominence to Marduk in the theology of the Babylonian creation epic, *Enūma eliš*.

¹⁰³ **Panaino, A.** 2000. The Mesopotamian Heritage of Achaemenian Kingship. – The Heirs of Assyria. Proceedings of the Opening Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project. Held in Tvärminne, Finland, October 8–11, 1998, *Melammu Symposia* 1, ed. by Sanno Aro, R.M. Whiting. Helsinki: The Neo-Assyrian Corpus Project, p. 36.

¹⁰⁴ **Frye** 1984, p. 121.

Affirmation of the possible introduction of the Anāhitā cult by Artaxerxes II could be found in the works of classical authors. Berossos, the Babylonian priest of Marduk, reports through a quotation of Clement of Alexandria¹⁰⁵ that Artaxerxes, the son of Darius (II), introduced the adoration of anthropomorphic figures to the Persians, set up the statues of Aphrodite Anaitis in Babylon, and demanded their worship from the Susians, Ecbatanians, Persians and Bactrians and from Damascus and Sardis.¹⁰⁶ A contrasting remark is made by Herodotus, who describes the Persian customs: “The erection of statues, temples, and altars is not accepted practice among them, and anyone who does such thing is considered a fool, because, presumably, the Persian religion is not anthropomorphic like the Greek”.¹⁰⁷ So it seems that Artaxerxes II introduced a new trait to the traditionally non-iconographic Achaemenid religion. Taking into account the Achaemenid inscriptions and classical sources, it could be concluded that the inspiration for the images of Anāhitā came from outside the Iranian culture, probably in the figure of the Mesopotamian goddess Inanna/Ishtar.¹⁰⁸ The similarities also appear in the description of the garments of Arədwī Sūra Anāhitā¹⁰⁹, which could be based on the observation of a cult image.¹¹⁰ It is known that Inanna/Ishtar was also elaborately dressed for worship.¹¹¹ The Mesopotamian influences are also noticed by Herodotus, who says that the cult of Uranian Aphrodite was learned from the Assyrians and Arabians.¹¹² The Mesopotamian goddess Ishtar also is a probable influence on the seals, rings and tablets depicting Anāhitā.¹¹³

¹⁰⁵ Proptrepticus V, 65.2–3, for translation see **Kuhrt, A.** 2007. *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*. New York: Routledge, pp. 566–567.

¹⁰⁶ However, the excavations have not revealed any statues of the Persian deities and the identification of Aphrodite Anaitis with Anāhitā could be problematic (**Brosius, M.** 2006. *The Persians: An Introduction*. London: Routledge, pp. 66–67).

¹⁰⁷ Herodotus I. 131.

¹⁰⁸ **Panaino** 2000, p. 37; Cf. **Malandra** 1983, p. 118.

¹⁰⁹ Described in Yasht 5 sentences 126–129; see **Malandra** 1983, pp. 129–130 for translation.

¹¹⁰ **Malandra** 1983, p. 18.

¹¹¹ See **Leemans, W. F.** 1952. *Ishtar of Lagaba and her Dress*. Leiden: Brill. About Inanna’s garments see also the Sumerian narrative “Inanna’s Descent to Netherworld” (ETCSL c. 1.4.1.: **Black, J.A., Cunningham G., Ebeling J., Flückiger-Hawker E., Robson E., Taylor J., and Zólyomi G.**, *The Electronic Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998– .

¹¹² Herodotus I. 131. However, in the same paragraph Herodotus equates Aphrodite with Persian Mitra, which is clearly a mistake.

¹¹³ **Briant** 2002, pp. 253–254.

Mithra was identified with the Mesopotamian sun-god Šamaš. Though the Iranians had their own sun-god Hvar Khšaēta (“the Radiant Sun”) in the Avesta, Mithra was equated with Šamaš and gained prominence as a solar god.¹¹⁴ Mithra and Šamaš were very similar in the first millennium.¹¹⁵ Both were solar deities and in the Mesopotamian calendar¹¹⁶, the seventh month (*Tašrītu*) was dedicated to Šamaš. In the Iranian calendar the seventh month (*Bāgayādiš*) was dedicated to Mithra.¹¹⁷ Like Šamaš, who is accompanied by companions Bunene and Mišaru (“Justice”), Mithra in the tenth Yasht is accompanied by a retinue of the deities Sraoša (“Obedience”) and Rašnu (“Judge”).¹¹⁸ The later Mithraic mysteries in the Roman Empire most probably had a connection with Iranian Mithra, but the exact nature of the relation remains open.¹¹⁹

6. Conclusion

In conclusion it could be stated that many elements of the Old Persian royal inscriptions are very similar to their Mesopotamian predecessors and in all probability were influenced by them. In the context of the present work, the topics reflected in the Achaemenid inscriptions, especially the relations between the ruler and god(s) and the royal titulary, had their antecedents in the distant history of the third millennium Mesopotamia. The core features of the Mesopotamian royal ideology and religion always showed signs of utmost durability. This is proven by the fact that elements of Mesopotamian culture survive in the artefacts of a people with a completely different ethnic, linguistic and religious background, such as the royal inscriptions of the Achaemenid Persians. Only a fraction of the possible Mesopotamian influences on the Old Persian royal ideology and religion were discussed in this article. Parts of some exemplary Achaemenid royal inscriptions were analysed and compared to the earlier Mesopotamian royal inscriptions in an

¹¹⁴ **Boyce, M.** 1982. *A History of Zoroastrianism, Volume Two: Under the Achaemenians.* Leiden, Köln: E.J. Brill, p. 28.

¹¹⁵ *Ibid.*

¹¹⁶ Babylonian calendar was used throughout the Achaemenid empire (**Frye** 1984, p. 133).

¹¹⁷ **Gnoli** 1988.

¹¹⁸ **Puhvel, J.** 1996. *Võrdlev mütoloogia. Eesti mõttelugu* 12. Tartu: Ilmamaa, p. 109.

¹¹⁹ **Jong, A. F. de** 1999. *Mithras. – Dictionary of Deities and Demons in the Bible.* Edited by Karel van der Toorn, Bob Becking, Pieter W. van der Horst. Second Extensively Revised Edition. Leiden, Boston, Köln: Brill; Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company, p. 579.

attempt to ascertain possible influences. A more detailed view is possible on many of the topics, as the current observation attempted to show.

References

- Ahn**, Gregor 1992. Religiöse Herrscherlegitimation im achämenidischen Iran: die Voraussetzungen und die Struktur ihrer Argumentation. – *Acta Iranica* 31. Leiden: Brill; Louvain: Peeters.
- Beaulieu**, Paul-Alain 1993. An Episode in the Fall of Babylon to the Persians. – *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 52, No. 4, pp. 241–261.
- Boyce**, Mary 1982. *A History of Zoroastrianism, Volume Two: Under the Achaemenians*. Leiden, Köln: E.J. Brill.
- Briant**, Pierre 2002. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Brosius**, Maria 2006. *The Persians: An Introduction*. London: Routledge.
- Cifola**, Barbara 1995. *Analysis of Variants in the Assyrian Royal Titulary from the Origins to Tiglath-Pileser III*. Napoli: Instituto Universitario Orientale, Dipartimento di Studi Asiatici, Series Minor XLVII.
- Dandamaev**, Muhammad A. 1989. *A Political History of the Achaemenid Empire*. Translated by W. J. Vogelsang. Leiden: Brill.
- Eliade**, Mircea; **Sullivan**, Lawrence E. 1987. *Deus Otiosus*. – *The Encyclopedia of Religion*. Volume 4, [Conc – Ecol], Mircea Eliade, editor in chief. New York: Macmillan; London: Collier Macmillan.
- ETCSL**: Black, J.A., Cunningham G., Ebeling J., Flückiger-Hawker E., Robson E., Taylor J., and Zólyomi G., *The Electronic Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998 –.
- FAOS 5, II: Steible**, Horst; **Behrens**, Hermann 1982. *Die Altsumerische Bau- und Weihinschriften. Teil II. Kommentar zu den Inschriften aus Lagaš, Inschriften außerhalb von Lagaš, FAOS 5/I–II.*, *Freiburger Altorientalische Studien* 5. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Frankfort**, Henri 1948. *Kingship and the gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature*. Chicago: University of Chicago Press.
- Frye**, Richard N. 1984. *The History of Ancient Iran*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Gnoli**, Gherardo 1988. *Babylonian Influences on Iran*. – *Encyclopædia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/babylonia-ii> – last visited 24.09.2012.
- Hallo**, William W. 1957. *Early Mesopotamian royal titles: A Philologic and Historical Analysis*. New Haven: American Oriental Society.
- Herodotus** 1972. *Histories*. Translated by Aubrey de Sélincourt. Revised, with an introduction and notes by A. R. Burn. London, New York, Ringwood, Toronto, Auckland: Penguin Books.
- Jacobs**, Bruno 2006. *Anahita*. – *Iconography of Deities and Demons in the Ancient Near East*. Electronic Pre-Publications. <<http://www.religionswissenschaft.uzh.ch/idd/prepublication.php>> (last visited 24.09.2012).

- Jong**, Albert F. de 1999. *Mithras. – Dictionary of Deities and Demons in the Bible.* Edited by Karel van der Toorn, Bob Becking, Pieter W. van der Horst. Second Extensively Revised Edition. Leiden, Boston, Köln: Brill; Grand Rapids, Michigan / Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company, pp. 578–581.
- Kent**, Roland G. 1950. *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon.* New Haven, Connecticut: American Oriental Society.
- Kienast**, Burkhard 1979. *Zur Herkunft der Achämenidischen Königstitulatur. – Die Islamische Welt Zwischen Mittelalter und Neuzeit: Festschrift für Hans Robert Roemer zum 65. Geburtstag.* Herausgegeben von Ulrich Haarmann und Peter Bachmann. Beirut: In Kommission bei Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- Kuhr**, Amélie 1983. *The Cyrus Cylinder and the Achaemenid Royal policy. – Journal for the Study of Old Testament*, 25, pp. 83–97.
- Kuhr**, Amélie 1992. *Usurpation, Conquest and Ceremonial: From Babylon to Persia. – Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies*, ed. by David Cannadine and Simon Price. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 20–55.
- Kuhr**, Amélie 2007. *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period.* New York: Routledge.
- Law**, George W. 2010. *The Identification of Darius the Mede.* North Carolina: Ready Scribe Press.
- Leemans**, Wilhelmus François 1952. *Ishtar of Lagaba and her Dress.* Leiden: Brill.
- Maeda**, Tohru 1981. “King of Kish” in Pre-Sargonic Sumer. – *Orientalia* 17, pp. 1–17.
- Maeda**, Tohru 1984. “King of the Four Regions” in the Dynasty of Akkade. – *Orientalia* 20, pp. 67–82.
- Malandra**, William W. 1983. *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions.* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Nagel**, Wolfram 1975. *Herrscher. § 9. Könige der Länder (Achämeniden). – Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* 4, pp. 355–367.
- Panaino**, Antonio 2000. *The Mesopotamian Heritage of Achaemenian Kingship. – The Heirs of Assyria. Proceedings of the Opening Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project.* Held in Tvärminne, Finland, October 8–11, 1998, *Melammu Symposia* 1, ed. by Sanno Aro, R.M. Whiting. Helsinki: The Neo-Assyrian Corpus Project, pp. 35–49.
- Peat**, Jerome 1989. *Cyrus “King of Lands,” Cambyses “King of Babylon”: The Disputed Co-Regency. – Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 41, pp. 199–216.
- Piepkorn**, Arthur Carl 1933. *Historical Prism Inscriptions of Ashurbanipal I: Editions E, B1–5, D and K.* The Oriental Institute of the University of Chicago, *Assyriological Studies*, No. 5, Chicago, Illinois, The University of Chicago Press.
- Piras**, Andrea 2002. *Preliminary Remarks on Melammu Database: The Continuity of Mesopotamian Culture by Iranological Evidence. – Ideologies as Intercultural Phenomena. Proceedings of the Third Annual Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project.* Held in Chicago, USA, October 27–31, 2000, *Melammu Symposia* 3, ed. by A. Panaino and G. Pettinato. Milan: Università di Bologna & Isiao, pp. 205–14.

- Puhvel**, Jaan 1996. Võrdlev mütoloogia. Eesti mõttelugu 12. Tartu: Ilmamaa.
- RIMA 1: Grayson**, Albert Kirk 2002. Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC), The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, Volume 1. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- RIME 1: Frayne**, Douglas R. 2008. Presargonic Period (2700–2350). The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods, Volume 1. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Root**, Margaret Cool 1979. The King and Kingship in Achaemenid Art: Essays on the Creation of an Iconography of Empire. Textes et Mémoires, Volume IX. Acta Iranica 19. Leiden: E. J. Brill.
- Sancisi-Weerdenburg**, Heleen 1993. Political Concepts in Old-Persian Royal Inscriptions. – Anfänge politischen Denkens in der Antike: Die Nahöstlichen Kulturen und die Griechen. Herausgegeben von Kurt Raaflaub unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Sazonov**, Vladimir 2008. Akkadi kuningavõim kui arhetüüp. – Ajalooline ajakiri, 3 (125), pp. 195–214.
- Sazonov**, Vladimir 2010. Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (Ugarit, Emar, Karkemiš) in der mittelassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. Dissertationes historiae Universitas Tartuensis 21, Tartu: Tartu University Press.
- Sazonov**, Vladimir 2012. Die mittelassyrischen, universalistischen Königstitel und Epitheta Tukultī-Ninūrtas I. (1242–1206). – Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions: Comparative Approaches. Henning Graf Reventlow Memorial Volume. – Alter Orient und Altes Testament 390, Thomas R. Kämmerer (ed.). Münster: Ugarit-Verlag, pp. 235–276.
- Schaudig**, Hanspeter 2001. Die Inschriften Nabonids von Babylon und Kyros' des Grossen samt den in ihrem Umfeld entstandenen Tendenzschriften. Textausgabe und Grammatik. – Münster: Alter Orient und Altes Testament 256.
- Schmitt**, Rüdiger 1977. Königtum im Alten Iran. – *Saeculum* 28, pp. 384–95.
- Schmitt**, Rüdiger 1991. The Bisitun Inscriptions of Darius the Great: Old Persian text. Corpus Inscriptionum Iranicarum I/1, 1. London: School of Oriental and African Studies.
- Schmitt**, Rüdiger 2007. Pseudo-Altpersische Inschriften: Inschriftenfälschungen und moderne Nachbildungen in altpersischer Keilschrift. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Stadnikov**, Sergei 1998. Universalism kui fenomen. – Vana-Egiptuse kultuurilugu: Valitud artikleid, tõlkeid ja esseid. Tallinn: Kodutrükk, pp. 93–142.
- Waters**, Matthew 2004. Cyrus and the Achaemenids. – Iran, Vol. 42, pp. 91–102.
- Westenholz**, Joan Goodnick 2000. The King, the Emperor, and the Empire. Continuity and Discontinuity of Royal Representation in Text and Image. – The Heirs of Assyria. Proceedings of the Opening Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project. Held in Tvärminne, Finland, October 8–11, 1998, Melammu Symposia 1, ed. by Sanno Aro, R.M. Whiting. Helsinki: The Neo-Assyrian Corpus Project, pp. 99–125.
- Wieschöfer**, Josef 2005. Das Antike Persien. Düsseldorf: Albatros Verlag.

KÜÜDITAMIS- JA TERRORIPOLIITIKA KESK-ASSÜÜRIA JA UUS-ASSÜÜRIA IMPEERIUMIDES 13. –7. SAJANDIL EKR¹

Vladimir Sazonov

PhD (ajalugu)

KVÜÖA keelekeskuse juhataja-dotsent,

TÜ orientalistika keskus, vanemteadur

*„Ma tegin maatasa, hävitasin (ja)
põletasin 200 linna nende ümbruses”
(Salmanassar III).²*

*„Ma täitsin avara tasandiku tema
sõjameeste laipadega, raiudes
mõõgaga maha 1300 meest tema
võitlussalkadest” (Salmanassar III).³*

1. Sissejuhatus problemaatikasse

Mis on sõda? Mida me mõistame mõiste „sõda” all? Seda on üritanud defineerida paljud klassikud. Juba muistses III eelkristliku aastatuhande Sumeris oli sõdadel ja sõjapidamisel suur osakaal. Sõdade õigustamiseks otsiti ideoloogilist kinnitust ja teoloogilist põhjendust.⁴ Tuntud Hiina sõjandusklassik

¹ Käesolev artikkel ilmus ETF grantide ETF8669 ja ETF8993 toetusel.

² **RIMA 3**, Shalmaneser III A.0.102.2, lk 18, read 17–18.

³ **RIMA 3**, Shalmaneser III A.0.102.2, lk 16, rida 39.

⁴ Sõdade kohta Sumeris ja Akkadis vt **Sazonov, V.** 2011a. Sõjad ressursside pärast varadünastilises Sumeris ja Akkadis (2800–2154 eKr). – Maa Ressursid. Schola Geologica VII. Eesti Loodusuurijate Selts. Toim. Evelin Verš, Ulla Preeden, Liisa Lang, lk 110–116; **Espak, P.** 2011. The Emergence of the Concept of Divine Warfare and Theology of War in the Ancient Near East. – KVÜÖA Toimetised 14, pp. 115–129; **Espak, P.** 2010a. Evolution toward the concept of Holy War in the Ancient Near East. – Society of Biblical Literature with European Association of Biblical Studies. International Meeting 2010. University of Tartu, Estonia. International Meeting of Society of Biblical Literature: Tartu University, Estonia, July 25–29, 2010. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature, 2010, p. 52; **Espak, P.** 2010b. Sõjateoloogia algus Lähis-Idas. – Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aasta-raamat, IV, lk 69–84.

Sun Zi (elanud oletatavasti VI sajandi II poolel eKr) määratleb oma traktaadis „Sõja seadused” sõda nii: „Sõda on riigile suur asi, elu ja surma pinnas, allesjäämise ja hävingu kulg, mida ei tohi jätta tähelepanuta”.⁵ Teine tuntud sõjateoreetik, Saksa kindral Carl von Clausewitz (1780–1831) märgib oma traktaadi „Sõjast” sissejuhatuses, et „sõda pole midagi muud kui laiendatud kahevõitlus. Püüdes kujutleda ühtse tervikuna üksikute kahevõitluste tohutut hulka, millest tervik koosneb, on meil parem endale ette kujutada kahte maadlejat. Kumbki katsub teise kallal füüsilist vägivalda tarvitades oma tahtmist saada; tema lähim eesmärk on vastane matile heita ja välistada seeläbi tolle igasugune edasine vastupanu. Sõda on seega vägivaldaakt, et sundida vastast toimima meie tahte kohaselt”.⁶ Iga sõjaga kaasneb vägivald, mis võib kaasa tuua küüditamise ja terrori tsiviilelanikkonna vastu. Käesolevas artiklis keskendub autor vaid mõningatele sõjaga seotud küsimustele Uus-Assüüria impeeriumis – eeskätt assüürlaste I aastatuhandel algatatud terrori- ja küüditamispoliitikale, millest sai varatotalitaarse Uus-Assüüria impeeriumi üks peamisi poliitilisi aluseid. Terror, vägivald ja hirm olid Uus-Assüüria impeeriumis muutunud tavapäraseks nähtuseks ja peamiseks viisiks, kuidas valitseda alistatud rahvaid ja riike. Peaaegu kõik sõjakäigud – olgu lokaalse mässu mahasurumissõjakäik või mingi teise riigi või hõimu vastu suunatud sõjategevus – lõppesid terrori ja represseerimisega. Alistatuid küüditati, tapeti, piinati. Massimõrv ja -küüditamine on mõisted, mis pärinevad Assüüriast. Mitu miljonit küüditatuid ja mõrvatuid ning tuhanded assimileeritud rahvad – selline oli Uus-Assüüria impeeriumi vägivaldse tagajärg vaid paari sajandi lõikes. Inimesi tapeti massiliselt, veristati, aeti teibasse, poodi, pimestati, seda tihtipeale vaid ühe eesmärgiga – külvata hirmu ja paanikat. Ivan Julma aegsed (valitses 1533–1584) repressioonid opritšnina ajastu Venemaal või Prantsusmaa Pärtliöö veresaun ööl vastu 24. augustit 1572. aastal kahvatuvad võrdluses sellega, millega said hakkama Assüüria julmad despootkuningad Salmanassar III, Tiglatpileser III, Sargon II ja Sennaherib. Nende poliitika oli niivõrd „menukas”, et hilisemad valitsejad võtsid assüürlastelt üle represseerimis- ja terrorimeetmeid. Näiteks Uus-Babüloonia impeeriumis (626–539 eKr) jätkati assüürlaste poliitikat üks ühele nagu ka 539. aastal eKr Uus-Babüloonia riigi alla neelanud Ahhemeniidide (558–330 eKr) impeeriumis, veel hiljem järgisid seda Aleksander Suur, Seleukiidid, Partia kuningad, Sassaniidid, araablased, mongolid, turgid-seldžukid, türklased-osmanid, lähiajaloost teame Armeenia genotsiidi

⁵ Sun Zi, Sun Bin 2001. Sõja seadused. Klassikalisest hiina keelest tõlkinud ja kommenteerinud Märt Läänemets. – Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, lk 117.

⁶ von Clausewitz, C. 2004. Sõjast. Kindral Carl von Clausewitzist järele jäänud teos. Tõlk. Krista Räni. Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, lk 27.

20. sajandi alguses, 20.–21. sajandi Lähis-Ida diktaatorite tegusid. Paljude 20. ja 21. sajandi alguse diktatuuride tunnuseks oli küüditamine, millega paistsid silma Nõukogude Liit ja Kolmas Reich, Saddami-aegne Iraak, Hispaania Francisco Franco valitsemisajal, punaste khmeeride võim Kambodžas, Aafrika diktaatorid.

Küüditamisest leidub märke mitte üksnes uusajal või keskajal, vaid koguni muistses Roomas, Kreekas, arhailises Lähis-Idas ja Hiinas, muistses Indias, Aafrikas, Ameerikas ja mujalgi. Näiteks muistses Roomas oli küüditamine üpris levinud. Tõustes 82. aastal eKr Rooma diktaatoriks, saatis Lucius Cornelius Sulla Itaaliast välja palju inimesi, kes ei tundunud talle usaldusväärsed, keda ta kartis või ei soovinud mingil muul põhjusel Roomas näha. Peale selle saadeti paljudest linnadest välja eakaid sõdureid. Nii saidki 120 000 veterani maatüki ja kolisid Roomast ära.⁷ Just diktaatoriks saades seadis Sulla sisse proskriptsioonide nimekirjad (mustad nimekirjad isikutest, kes tuli Sulla arvates hukata). Tema korraldusel hukati 40 senaatori ja 2600 ratsaniku seisuses roomlast.⁸ Sellega Sulla ei piirdunud – tema käsul tapeti ja pagendati paljusid teisigi. Küüditamisega on hiljem silma paistnud ka mitmed Rooma impeeriumi (aastatel 28 eKr – 476 pKr) keisrid, nagu Vespasianus, Titus jt.

Küüditamise ja terrori küsimusega on assürioloogia-alases kirjanduses juba aastaid tegeldud, kuid mitte piisavalt⁹. Üks viimaseid sel alal ilmunud uurimusi, mis vaatleb sõda mitte ainult Assüürias, vaid Mesopotaamias laiemalt ning keskendub paljuski just sõjarituaalidele, on Zainab Bahrani monograafia.¹⁰ Oma monograafias kirjutab Bahrani: “War is organized violence. As such, war might be viewed in the same way as some other institutions and rituals of civilized people. War was first defined as form of controlled, organized, and even ritualized violence and some time ago, in the first part of the twentieth century, in the works of authors such as Georges Bataille and Roger Caillois, and slightly earlier, in the psychoanalytic writings of Sigmund Freud. Carl von Clausewitz’s 1832 treatise *On War*, which describes war as an act of rational violence and a political instrument of the nation, is widely

⁷ Дюрант, В. 1995. Цезарь и Христос. История Цивилизации. Крон-Пресс, Москва, с. 140.

⁸ *Ibid.*, lk 140.

⁹ Küüditamise kohta Assüürias olen avaldanud uurimistöö: Sazonov, V. 2010a. Küüditamispoliitika kui muistne tava Uus-Assüüria impeeriumis 9.–7. sajandini eKr. – Mäetagused 44, lk 153–174; sel teemal vt ka Oded, B. 1979. Mass Deportations and deportees in The Neo-Assyrian Empire. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag.

¹⁰ Bahrani, Z. 2008. Rituals of War. The Body and Violence in Mesopotamia. Zone Books, New York.

regarded as the first modern philosophical work that considers “true nature”, or, in Platonic terms, originary essence of war”.¹¹

Järgmiseks vaatleme Uus-Assüüria kuningate raidkirju, annaale, kroonikaid, küüditatute nimekirju ja muid tekste, mis käsitlevad Uus-Assüüria küüditamis- ja terroripoliitikat. Nopime välja vaid mõningad näited, kuna seda valdkonda karakteriseeriva materjali maht on tohutu.

2. Küüditamis- ja terroripoliitika algetest Lähis-Idas ning Assüüria kuningriigi sünnist

Siinkohal tuleb kindlasti mainida, et inimeste deporteerimine on tegelikult veelgi vanem nähtus kui Assüüria impeerium ise. Ümberasustamisest on tõendeid juba III eelkristlikust aastatuhandest. Seda kinnitavad nii mõnedki kirjalikud allikad¹². Samast ajast pärinevad esimesed dokumenteeritud andmed inimeste massilisest mõrvamisest. Nii küüditamine kui massiline mõrvamine olid Lähis-Idas siiski pigem haruldased. Esimeste küüditajatena on tuntud Akkadi kuningad, kes 24.–23. sajandil eKr rajasid Mesopotaamia tugeva tsentraliseeritud suurriigi tüüpi kuningriigi, hallates nii Sumeri, Akkadi, Süüria ja Põhja-Mesopotaamia kui Edela-Iraani alasid.¹³

Inimesi küüditati ka Uus-Sumeri riigis (2112–2004 eKr), samuti Hamurapi ajal (1792–1750 eKr), kuid mastaapseks ja regulaarseks nähtuseks muutus see alles Assüürias I eelkristlikul aastatuhandel.

Assüüria riigile pandi alus veel III eelkristlikul aastatuhandel. Võimas Uus-Assüüria impeerium, mis kattis 9.–7. sajandil eKr peaaegu tervet Lähis-Ida, ulatus teatud aegadel Egiptusest lõunas kuni Kesk-Türgi ja Kaukaasia aladeni põhjas, Küprosest ja Vahemerest läänes kuni Lääne- ja Edela-Iraanini idas, hõlmates järgmisi tänapäeva riike: tervenisti Iraaki, Süüriat, Jordaaniat, Liibanoni, Iisraeli ja Egiptust ning osaliselt Saudi Araabiat, Iraani ja Türgit. See oli esimene kontinentaalne impeerium, mis sai alguse väikesest Põhja-

¹¹ *Ibid.*, lk 9.

¹² Vt näiteks Akkadi kuninga Rimuši (u 2279–2270 eKr) raidkirju **RIME 2**, Rīmuš E2.1.2.4, lk 47–48, read 1–29, 38–72; **RIME 2**, Rīmuš E2.1.2.3, lk 45–46, read 1–36; **RIME 2**, Rīmuš E2.1.2.2, lk 43–44, read 1–17, 29–35.

¹³ Küüditamisest ja massimõrvamisest Sumeris ja Akkadis vt lähemalt **Sazonov** 2010a, lk 156–157.

Mesopotaamia linnriigist Aššurist Tigrise jõe kaldal. Aššuri linn oli III–II eelkristlikul aastatuhandel vasallsõltuvuses mitmetest suurriikidest¹⁴.

21.–20. sajandil, pärast Uus-Sumeri riigi hävimist umbes 2004. aasta paiku eKr, sai Aššur iseseisvaks. Olles Vana-Babüloonia suurriigi mõju all, ei mänginud Aššur kuigi suurt rolli Mesopotaamia ajaloos. Hammurapi 18. sajandil eKr asutatud Vana-Babüloonia suurriik langes aga 1595. aastal – selle vallutas sõjakas Hetiidi kuningas Muršili I.¹⁵

Pärast seda hakkasid Babüloonias valitsema hetitide liitlased kassiidid, kes olid tundmatut päritolu, pärit mägistelt Iraani aladelt Zagrose kandis. Aššur oli tollal poliitiliselt sõltuv hurriitidest, misjärel õnnestus kassiitidel linnriik oma poliitilisse haardesse võtta. Aššuri valitsejad tegid mitmeid katseid lõplikult iseseisvuda ning vabaneda hurriitide ja kassiitide mõjust. 14. sajandi II poolel eKr toimusid Lähis-Ida poliitilisel maastikul drastilised muudatused. Aššuri linna valitseja Aššuruballit I (1365–1330) võttis endale tiitli „kuningas” – *šarru(m)*, kroonides ennast sisuliselt Assüüria esimeseks kuningaks. Kuna ta oli üpris edukas nii riigijuhi kui ka sõjamehena, väga osav diplomaat, piisavalt auahne, salakaval ning nutikas, siis õnnestus tal vormida linnriigist kuningriik, mille võimuga pidid arvestama kõik Lähis-Ida riigid – nii impeeriumid kui ka linnriigid. Aššuruballit I suhtles Egiptuse vaaraoga nagu võrdne võrdsega ning nimetas teda vennaks. See tähendas, et sellest hetkest pretendeeris Assüüria¹⁶ valitseja lausa suurkuninga staatusele,

¹⁴ Aššur oli Akkadi impeeriumi (2334–2154 eKr) koosseisus, seejärel Uus-Sumeri kuningriigi (2112–2004 eKr) valitsuse all, Šamši-Adad I (1815–1781 eKr) valduses, Hammurapi võimu all alates 1750. aastatest eKr.

¹⁵ **Bryce, T.** 2005. *The Kingdom of The Hittites*. New Edition. Oxford University Press, New York, p. 98; vt ka **Mayer, W.** 1995. *Politik und Kriegkunst der Assyrer*. Abhandlungen zur Literatur Alt-Syrien-Palästinas und Mesopotamiens. Band 9. Hrsg. von M. Dietrich, O. Loretz, Ugarit-Verlag, Münster, S. 167: „Die Expansion der Hethiter nach Nordsyrien, die 1531 in der Razzia Muršilis I. nach Babylonien ihren Gipfel erreichte, führte auf lange Sicht zu einer völligen Umwälzung der politischen Verhältnisse in Syrien und Mesopotamien.”

¹⁶ Assüüria ajaloo kohta vt lähemalt Artzi, P. 1978. *The Rise of the Middle-Assyrian Kingdom according to El-Amarna Letters 15 & 16*. A Contribution to the Diplomatic History of Ancient Near East in the mid-second Millennium B.C.E. – *Studies in History*. Ed. by P. Artzi, Bar-Ilan University Press, Ramat Gan, pp. 25–41; Cancik-Kirschbaum, E. 2003. *Die Assyrer: Geschichte, Gesellschaft, Kultur*, Verlag C. H. Beck, München 2003; Faist, B. 2001. *Der Fernhandel des assyrischen Reiches zwischen dem 14. und 11. Jahrhundert v. Chr.*, *Alter Orient und Altes Testament*, Band 265. Hrsg von M. Dietrich, O. Loretz, Ugarit-Verlag, Münster; Harrak, A. 1987. *Assyria und Hanigalbat. A Historical Reconstruction of Bilateral Relations from the Middle of the Fourteenth to the End of the Twelfth Centuries B.C.* – *Texte und Studien zur Orientalistik*, Band 4, Georg Olms Verlag, Hildesheim–Zürich–New York; Heinhold-Krahmer, S. 1988. *Zur Salmanassars I. Eroberungen im Hurritergebiet*. AfO 35, S. 79–104; Holloway, S. W. 2002. *Aššur is King! Aššur is King! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire*. *Culture and History of the Ancient Near East*,

soovides olla võrdväärne teiste suurkuningatega – Egiptuse, Babüloonia ja Hetiidi kuningatega. Nii sai Assüüria käskijast tasapisi peaaegu terve Põhja-Mesopotaamia regiooni *šarru*. (Ametlikes raidkirjades ta ennast nii kutsuda ei riskinud, kuid kirjavahetuses küll.¹⁷)

Assüüria tõusis korraga suurriikide hulka, kõigutades juba sajandeid kestnud Lähis-Ida suurriikide balanssi. Suure vallutaja kuningas Salmanassar I (1275–1245) ajal võib rääkida Kesk-Assüüria impeeriumist.¹⁸ Salmanassar I purustas lõplikult kunagi tugeva Mitanni impeeriumi, mille võimsuse oli hävitanud Hetiidi suurkuningas Šuppiluliuma I 14. sajandil eKr.¹⁹

3. Küüditamise algus Assüürias. Esimesed teadaolevad küüditamisjuhtumid

Just sellest ajast – Kesk-Assüüria ajastu²⁰ II poolest ehk siis ajavahemikust 1300–1000 eKr pärinevad esimesed kindlad andmed deporteerimisest, massi-

---

Vol 10. Ed. by B. Halpern, M. H. E. Weippert, Th. Ph. J. Van den Hout, I. Winter, Leiden–Boston–Köln, Brill; Lambert. W. G. 1974. The Reign of Aššurnāširpal II and Shalmaneser III: An Interpretation. – *Iraq* 36, pp. 103–109; Mayer 1995; Olmstead, A. T. 1917. Tiglath-Pileser I and his wars. – *JAOS* 37, pp. 169–185; Brinkman, J. A. 1997. Unfolding the Drama of Assyrian Empire. – *Assyria* 1995, Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995. Ed. by S. Parpola, R. M. Whiting. The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, 1997, pp. 1–16.

¹⁷ Vt näiteks **Artzi** 1978, 27, Letter No 15, v. 3.

¹⁸ Salmanassar I vallutustest ja Assüüria administratsiooni loomisest Hanigalbatis (hurriitide riigis) vt **Harrak** 1987, pp. 132–205; vt ka **Mayer** 1995, S. 203–205; vt ka **RIMA I**, A.0.77.1, lk 183–185.

¹⁹ Šuppiluliuma kohta vt del **Monte, G. F.** 1993. *L'annalistica ittita. Testi del Vicino Oriente antico. 4 Letterature dell'Asia Minore a cura di Fiorella Imparati. 2 L'annalistica ittita*, Paideia Editrice, Brescia, p. 133–141; **Richter, Th.** 2008. Šuppiluliuma in Syrien. – *Ĥattuša–Boğazköy. Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients*, 6. Colloquium, CDOG 6, Würzburg 2006. Hrsg. von Gernot Wilhelm. Harassowitz Verlag, Wiesbaden, S. 174–203.

²⁰ Kesk-Assüüria ajastut dateeritakse u 1500–1000 eKr. Kronoloogiate kohta muisthes Lähis-Ida vt **de Martiono, S.** 2004. A Tentative Chronology of the Kingdom Mitanni from its Rise to the Reign Tušratta. – *Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000 (Vienna 8th–9th November, 2002)*. Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, pp. 35–42; **Pruzsinszky, R.** 2004. Evidence for the Short Chronology in Mesopotamia? The Chronological relationship between the Texts from Emar and Ekalte. – *Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000 (Vienna 8th–9th November, 2002)*. Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen

mõrvadest ja muust terrorist Assüürias. Kuningat Salmanassar I (1275–1245) võib pidada esimeseks küüditajaks assüürlaste seas. (Enne tema valitsemis-aega puuduvad teated küüditamistest Assüürias, kuigi võib oletada, et seda võis juhtuda ka varem.) Salmanassar I sõdis peaaegu kõikide naabritega, isegi vägeva Hetiidi impeeriumiga²¹ ja veel endiselt mõjuvõimsa, kuid juba nõrgeneva Kesk-Babüloonia impeeriumiga. Viimast kontrollisid jätkuvalt kassiidid. Nad olid endised assüürlaste isandad ja muutusid Salmanassar I ja ta poja Tukultī-Ninurta I äärmiselt agressiivse poliitika pidevaks ründeohvriks. Suur anastaja ja Kesk-Assüüria suurriigi üks rajaja kuningas Salmanassar I mainib oma suurte tegude ja vallutuste seas ka võitu liitlastest hetiiitide ja aramealaste üle: „*Mina veristasin hetiiitide ja aramealaste armeed, ning nende liitlasi nagu lambaid [...]*”. Samas raidkirjas loeb Salmanassar I küüniliselt üles, kuidas ta hävitas üksnes Süürias 180 linna, küüditas ja torkas pimedaks 14 400 inimest, kes olid lahingus ellu jäänud.²² Pimestatud 14 400 meest olid ilmselt Salmanassari käsul orjadena Assüüriasse deporteeritud. Nende edasine saatus on teadmata.

Järgmine kuningas, Salmanassar I poeg Tukultī-Ninurta I²³ (1244–1208), oli tuntud veelgi vägevama vallutajana. Vägivaldne despoot Tukultī-Ninurta I

Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004, pp. 43–50; **Rouault, O.** 2002. Chronological Problems Concerning the Middle Euphrates during the Bronze Age. – Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000 (Vienna 8th–9th November, 2002). Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004, pp. 51–59; **Sassmannshausen, L.** 2004. Babylonian Chronology of the 2nd half of the 2nd Millennium B.C. – Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000 (Vienna 8th–9th November, 2002). Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, pp. 61–70.

²¹ **Sazonov, V.** 2013. Hetiidi impeeriumi ja Assüüria suurriigi suhted u 1365–1180 eKr. – Ajalooline Ajakiri, 2013, 1 (143), lk 221–246 (ilmumas).

²² **RIMA I**, Shalmaneser I A.0.77.1, lk 184, read 78–80.

²³ Tukultī-Ninurta I kohta vt **Weidner, E.** 1939–1941. Studien zur Zeitgeschichte Tukulti-Ninurtas I. – AfO 13. Hrsg. von E. F. Weidner, Berlin, S. 109–124; **Klengel, H.** 1961. Tukulti-Ninurta I. König von Assyrien. – Das Altertum 7, S. 67–77; **Lambert, W. G.** 1976. Tukulti-Ninurta I and the Assyrian King List. – Iraq 38, S. 85–94; **Lambert, W. G.** 2004. The Enigma of Tukulti-Ninurta I. – Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honor of A. K. Grayson. Ed. G. Frame (with assistance of L. Wilding), Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, pp. 197–202; **Sazonov, V.** 2011b. Die mittelassyrischen, universalistischen Königstitel und Epitheta Tukultī-Ninurtas I (1242–1206). – Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions: Comparative Approaches, Henning Graf Reventlow Memorial Volume, AOAT 390/1. Ed. Th. R. Kämmerer, Ugarit Verlag, Münster, S. 235–276.

tugevdas juba niigi võimsat Assüüriat, laiendades impeeriumi piire teiste riikide arvel. Oma hiilguse tippajal suutis Tukultī-Ninurta I hallata peaaegu tervet Mesopotaamiat, neelates alla nii Põhja- kui Lõuna-Mesopotaamia alad. Babüloonia valitsenud kassiitide kuningas Kaštiliaš oli sõjas lüüa saanud ja sattus vangi.²⁴ Kassiitide suurriigi pealinn Babülon oli allutatud ja laastatud, jumal Marduکی kuju olid assüürlased Babülonist minema toimetanud.²⁵

Tukultī-Ninurta I jätkas oma isa küüditamise ja terroripoliitikat. Raidikirjast loeme välja:

„Oma valitsemise alguses [ja] oma esimesel valitsemisaastal deporteerisin ma 28 800 hetidi sõjameest sealpoolse Eufraati jõe kaldalt [Süüriast] ning tõin nad oma kuningriiki. Ma vallutasin Paphu ja Uqumanu maad kuni Šarnida ja Mehru maadeni. Igal aastal saan ma regulaarselt tribuuti nendest maadest ja nende mägede toodet. Ma lõmastasin oma jalge [ees] olevad kuningad, nende juhid, ja sundisin nad teoorjusse. Oma võitmatu jõus ületasin ma korduvalt [sageli] võimsaid mägesid [ja] ääretult raskesti läbitavaid vahemikke [kaugusi], radu [teid], mida ükski teine kuningas ei teagi.”²⁶

Ohvrirohke sõjaretke tulemusena Põhja-Süüria aladele olevat Tukultī-Ninurta I deporteerinud koguni 28 800 hetidi sõjameest. Eriti väärib tähelepanu, et see arv²⁷ on täpselt kaks korda suurem kui tema isal! Ilmselt tahtis „päikeseline” kuningas, kes muu hulgas nimetas ennast „maailma kuningaks”²⁸, „kõikide inimeste päikeseks”²⁹, „kuningate kuningaks”³⁰, näidata, et ta on kaks korda võimsam kui tema isa Salmanassar I. Tukultī-Ninurta I ja Salmanassar I deporteerisid teisigi alistatud rahvaid, näiteks Babülooniast.

Tukultī-Ninurta I sugulastele (eelkõige tema pojale) ja õukondlastele ei meeldinud tema ülikarm valitsemisviis. Vandenõulased eesotsas kroonprintsipi Aššur-nādin-apliga ehk Aššur-nāsir-apliga otsustasid ta kõrvaldada. „Kuningate kuningas” kuulutati hullumeelseks, kõrvaldati troonilt, vangistati

²⁴ Mayer 1995, S. 214–215.

²⁵ Weidner 1939–1941, S. 119.

²⁶ RIMA I, A.0.78.23, read 27–42.

²⁷ Vt lähemalt 28 800 küüditatud hetidi kohta Galter, H. D. 1988, 28 800 Hethiter – JCS 40/2, S. 217–235.

²⁸ Vt Sazonov 2011b, S. 250–255.

²⁹ Ibid., S. 260–265.

³⁰ Ibid., S. 257.

ja mõrvati 1208. või 1207. aasta paiku eKr.³¹ Kõik Tukultī-Ninurta I vallutused läksid tühja. Juba võimu lõpuaastatel hakkas tema õnn pöörduma: ta kaotas võimu Babüloonia üle³². Pärast tema surma käis Assüüria kiiresti alla. II eelkristliku aastatuhande lõpus elas Assüüria üle veel ühe, väga lühikesee tõusu, mis oli seotud Tiglatpileser I-ga (1115–1077).³³ Tiglatpileser I valitsemise lõpuks, 1077. aastaks eKr, saavutas Assüüria taas absoluutse hegemooni staatuse Lähis-Idas. Selleks ajaks olid Egiptuse ja Babüloonia suurriigid sügavas languses, Hetiidi impeeriumi enam ei eksisteerinudki. Tiglatpileser I ennistas Tukultī-Ninurta I kuningliku titulatuuri.³⁴ Küüditamine, terror, massimõrvamine vohasid. Ühes oma raidkirjas uhkustab Tiglatpileser I oma „vägitegudega“:

„Minu troonile astumise aastal³⁵: 20 000 muški koos nende viie kuningaga, kes 50 aastat valdasid Alzu ja Purulumzu maid – tribuudi ja küm-nise kandjad Aššuri jumalale, mu isandale – [muškid], keda ükski kuningas mitte kunagi pole tagasi löönud lahingus, olles kindlad oma tugevuses nad tulid alla [ja] vallutasid Katmuhu maa. Jumala Aššuri, mu isanda toega ma panin oma sõjavankrid ja armee valmis [ja], ja ootamata järelväge, ma läbisin risti Kašiiari mäe konarliku maastiku. Ma võitlesin nende 20 000 relvastatud mehega ja viie kuningaga Katmuhu maal. Ma tõin neile kaotuse. Ma kuhjasin nende sõdalaste laibad lahinguväljale [ja] ja lasin nende verel voolata mägede orgudesse ja tasandikesse. Ma lõikasin otsast nende pead [ja] kuhjasin nagu viljahunnikud nende linnade ümber. Ma tõin välja nende saagi, vara, [ja] omandit arvutult. Ma võtsin kinni 6000 sõdurit, kes pääsesid minu relvade käest [ja] alistusid mulle, ja arvasin nad oma maa alamate hulka.“³⁶

Tiglatpileser I raidkirjadest leiame hulgaliselt julmuse, ta nimetab küüditamist, tapmist, piinamist jne. Järgnes veel ligi 37 vägivaldset valitsemisaastat, mille käigus Tiglatpileser I alistas peaaegu terve Lähis-Ida, surmas, piinas

³¹ Tukultī-Ninurta I surma kohta vt **Sazonov** 2010b, S. 148–149; vt ka **Yamada, Sh.** 1998. The Assyrian King List and the Murderer of Tukulti-Ninurta I. – NABU 1, pp. 26–27; **Grayson, A. K.** 1975. Assyrian and Babylonian Chronicles. Texts from Cuneiform Sources. Vol. 5, Chronicle P. J. J. Augustin Publisher, Locust Valley, New York, p. 176, lines 9–11; **Glassner, J-J.** 2004. Mesopotamian Chronicles. – Writings from the Ancient World, Society of Biblical Literature, Atlanta, Chronicle of Kassite Kings, pp. 280, 281.

³² Vt **Sazonov** 2011b, S. 148–150.

³³ Vt Tiglatpileser I kohta vt **Olmstead** 1917, pp. 169–185.

³⁴ Vt näiteks raidkirju **RIMA 2**, Tiglatpileser I A.0.87.1, Col. I., lk 13, read 28–45; Tiglatpileser I A.0.87.2, lk 33, read 11–16 jne.

³⁵ Ilmselt 1116. või 1115 aastal eKr, mil Tiglatpileser I sai kuningaks.

³⁶ **RIMA 2**, Tiglatpileser I A.0.87.1, lk 14, read 62–88.

ja küüditas tuhandeid inimesi. Nagu lugesime, hävitas Tiglatpileser I umbes 1115. või 1114. aastal toimunud lahingus brutaalselt 14 000 muškide sõjameest ning küüditas ellujäänud 6000 ilmselt Assüüriasse, kus nad suure tõenäosusega müüdi orjadeks.

Kesk-Assüüria impeeriumi tõusuaeg lõppes Tiglatpileser I surmaga. Impeerium sattus mitmeks sajandiks allakäiguvööndisse.

4. Uus-Assüüria küüditamis- ja terroripoliitika (9. sajand – 7. sajandi keskpaik)

Assüüria uus tõus algas I eelkristliku aastatuhande alguses, umbes 9. sajandil eKr. Tekkis vägev kontinentaalne Uus-Assüüria impeerium, mida võib pidada esimeseks sellelaadseks maailma ajaloos. See asus Aasias ja Aafrikas, olles territoriaalselt tohutult suur. See oli väga paljurahvuseline impeerium, ligi paarikümne miljonilise elanikkonnaga, kus assüürlased olid selgelt vähemuses. Assüüria „keisri” alamateks olid assüürlased, babüloomlased, kaldealased, aramealased, araablased, kassiidid, elamlased, pärslased, meedlased, sküüdid, urartulased, hetiidid, luuvilased, juudid, samaarialased, foiniiklased, süürlased, muškid, egiptlased ning sajad muud rahvused ja etnilised rühmad. Sõjavägi oli samuti multietniline, samas võimas, mobiilne ja tollases maailmas kõige parem. Uus-Assüüria impeerium muutus 9. sajandi keskpaigaks eKr Lähis-Ida vaieldamatult kõige tugevamaks jõuks. See jäi nii enam kui kaheks sajandiks.

Aššurnaširpal II (883–859 eKr) ja tema poja Salmanassar III (859–824 eKr) ajal üles ehitatud impeerium püsis 7. sajandi lõpuni, siis kukutas selle sisemine ebastabiilsus ja sküütide, meedlaste, babüloomlaste ühine sõjategevus.

Järgmiseks näitlikustame Uus-Assüüria terrori- ja küüditamispoliitika haaret kahe mainitud kuninga valitsemisajal toimunuga.

4.1. Aššurnaširpal II

Kuningas Aššurnaširpal II³⁷, keda peetakse Uus-Assüüria impeeriumi rajajaks, valitses küüditamis- ja terroripoliitika toel. Olemasolevatel andmetel asustas ta ümber vähemalt 12 900 inimest. Viie juhtumi puhul pole küüditatute arvu mainitud.³⁸ Arvestades, et tema eelkäjad ja järglased olid

³⁷ Aššurnaširpal II kohta vt näiteks **Mayer** 1995, S. 267–274.

³⁸ Vt **Oded** 1979, p. 20.

deporteerinud enamaid, võib oletada, et ka tema haare oli laiem. Loode-tavasti toob tulevik rikkalikumaid kirjalikke tõendusmaterjale – raidkirju, annaale, kirju, küüditatute nimekirju kalkultatsioonide täpsustamiseks.

4.2. *Salmanassar III*

Aššurnaširpal II poeg Salmanassar III³⁹ jätkas oma isa vallutus- ja küüditamispoliitikat. Küüditatute arv võis olla 167 500 inimest; kolme juhtumi puhul pole seda märgitud.⁴⁰ Tapetute hulk ulatub kümnetesse või koguni sadadesse tuhandetesse. Näitena võib tuua raidkirja *Shalmaneser III A.0.102.2*, kus on kirjeldatud jõhkral tapmist ja vangistamist. Salmanassar III räägib siin tema vastu mässanud Süüria linnriikidest: „Mina raiusin maha / langetasin 700 nende sõjameest mõõgaga.”⁴¹ Samas raidkirjas (*Shalmaneser III A.0.102.*) hoopleb verejanuline despoot tapatalgutega Taias, Nulias, Ḫazazus, Butāmus:

*„Liikudes eemale merest, ma vallutasin Taia, Ḫazazu, Nulia ja Butāmu linnad, mis kuuluvad patinealastele. Mina tapsin 2800 [nende] sõjameest [ning ma] viisin ära 14 600 vangi.”*⁴²

Salmanassar III raidkirjades ja annaalides ongi enamasti juttu tapmisest, küüditamisest, veresaunadest, tribuudi saamisest, linnade hävitamisest ning põletamisest. Liikudes Til Barsibi⁴³ piirkonnast üle Eufrati, anastas Salmanassar III hulga väiksemaid kuningriike, hõime ja linnu – Paripa, Sūrūnu, Tīl-Bašerē jt⁴⁴:

*„Ma tapsin palju nende [inimesi] [ja] võtsin nende saagi. Ma tegin maata, hävitasin [ja] põletasin ära 200 linna nende ümbruskonnas.”*⁴⁵

³⁹ Salmanassar III kohta vt näiteks **Mayer** 1995, S. 274–289.

⁴⁰ Vt **Oded** 1979, p. 20.

⁴¹ **RIMA 3**, *Shalmaneser III A.0.102.2*, Col. II, lk 17, rida 3.

⁴² **RIMA 3**, *Shalmaneser III A.0.102.2*, Col. II, lk 17, read 10–12.

⁴³ Vt Til Barsibi kohta **Bunnes, G.** 1995. Til Barsib under Assyrian Domination: A Brief Account of the Melbourne University Excavations at Tell Ahmar. – Assyria 1995. Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995. Department of Asian and African Studies, University of Helsinki. Ed. by S. Parpola, R. M. Whiting, Helsinki 1997, pp. 17–28.

⁴⁴ **RIMA 3**, *Shalmaneser III A.0.102.2*, Col. II, lk 18, read 16–18.

⁴⁵ **RIMA 3**, *Shalmaneser III A.0.102.2*, Col. II, lk 18, rida 18.

Sarnaseid kirjeldusi esineb Salmanassar III raidkirjades veelgi. Näiteks pärast sõdu Damaskusega, Qarqari ja teiste Süüria linnadega teatab kuningas vähemalt 14 000 sõjamehe tapmisest.⁴⁶

Salmanassar III vallutusretked ei piirdunud ainult Süüria ja Põhja-Mesopotaamia aladega. On andmeid, et ta tegi sõjaretke (või koguni mitu retke) Anatoolia aladele, kus asub tänapäeva Kurdistan (Ida-Türgi) ning kus elasid tollal hetiidid, kelle võimu all olid mitmed väiksemad kuningriigid – kunagise võimsa Hetiidi suurriigi (aastatel 1650–1180 eKr) jäänused. Salmanassar III raidkirjast loeme, et ta „juuris välja 22 000 inimest Ḫatti maalt ja viis nad Aššuri linna”.⁴⁷ Niisiis küüditas ta Süüriast ja Lõuna-Anatooliast (Türgi aladelt) 22 000 inimest.

Mõnes mõttes võib kuningas Salmanassar III-t pidada muinasaja suurima sõjaväega riigijuhiks. Kui uskuda tema sõnu, siis olevat ta kogunud lausa 120 000 meest, et võidelda Damaskuse ja tema liitlastega.⁴⁸ Selline number näib ülespuhutuna, kuid on siiski võimalik, eriti kui arvestada sellega, et Uus-Assüüria impeeriumi elanikkond 9.–8. sajandi paiku eKr polnud tunduvalt väiksem Rooma impeeriumi elanikkonnast. Viimase suuruseks hiilgeajal II sajandi keskel pKr oli ligikaudu 60–65 miljonit inimest. 3. sajandi alguses, Rooma soldatkeisri Septimius Severuse (193–211 pKr) valitsemise ajal, oli Rooma sõjaväes 400 000 sõjameest.⁴⁹ Näiteks 395. aasta paiku pKr oli Rooma impeeriumi kõikides armeedes kokku kuni 500 000 (või isegi 600 000) leegionäri.⁵⁰

4.3. Šamši-Adad V

Pärast Salmanassar III-t sai troonile kuningas Šamši-Adad V (823–811 eKr)⁵¹. Odedi andmetel küüditas ta vähemalt 36 200 inimest.⁵² Neid võis olla rohkem või vähem, sest pole välistatud, et Assüüria kuningad võisid nimekirju koostades liialdada. See on siiski vaid oletus. Ühes oma raidkirjas

⁴⁶ RIMA 3, Shalmaneser III A.0.102.2, Col. II, lk 23, rida 97.

⁴⁷ RIMA 3, Shalmaneser III A.0.102.3, lk 25, read 98–99.

⁴⁸ RIMA 3, Shalmaneser III A.0.102.6, Col III, lk 25, read 24–26; vt ka Mayer 1995, S. 286: „Für den Feldzug des 14. Jahres bot Salmanassar nach seinen Angaben 120 000 Mann auf.”

⁴⁹ Грант, М. 1998. Крушение римской империи. Тера-Книжный клуб, Москва, с. 40.

⁵⁰ *Ibid.*, lk 11.

⁵¹ Vt lähemalt Šamši-Adad V kohta Mayer 1995, S. 289–292.

⁵² Vt Oded 1979, p. 20.

kirjeldab Šamši-Adad V tapatalguid ja veresauna, mille ta korraldas Uraši linnas:

„Nad sisenesid Urašisse, nende kindlustatud linna, ja mina piirasin selle sisse, vallutasin selle, [ja] nende sõjameeste verega värvisin nende linna väljaku [?] punaseks nagu punase villa. Ma tapsin maha 6000 nendest. Ma võtsin vangi Parišāti, nende kuninga, koos tema 1200 sõjamehega. Ma vedasin ära nendelt lugematu arvu saaki, vara, härgi, lambaid, hobuseid, hõbedaid ja kullast anumaid [riistu] ja pronksitükke. Ma hävitasin, lammutasin, [ja] põletasin. Ma sain tribuuti Šibara linna Bēl-āli'lt.”⁵³

4.4. Tiglatpileser III

Tiglatpileser III (745–727 eKr) oli üks halastamatumaid valitsejaid maailma ajaloos, julm küüditaja ja massimõrvar. Ta oli suur vallutaja, aga ka sõjaväe ja riigi reformaator, samuti küüditamispoliitika eestvedaja. Just tema valitsemisajal kujunesid küüditamine ja massimõrvamine assüürlaste ametlikuks riiklikuks poliitikaks. Nagu on kirjas ühes tema annaalidest⁵⁴, küüditas ta vähemalt 72 950 inimest Urartu kuningriigile kuulunud aladelt. Raidkirjad on osaliselt fragmentaarsed, seega pole teada küüditatud, sõdades, konfliktides, mässude mahasurumisel hukkunud sõjameeste ja muul viisil tapetud Urartu kuninga alamate lõplikku arvu. (Küll aga on annaalides tapmisest alatasa juttu.) Urartu kuningas Sarduri olevat Tiglatpileser III sõnul oma elu päästmiseks kiiruga pagenu:

„Selleks, et päästa oma elu, põgenes Sarduri öösel, enne päikesetõusu lasi ta kiiresti jalga.”⁵⁵

On mõistetav, miks ta nii tegi. Tema vastane oli Tiglatpileser III, kes küüditas, piinas, riputas inimesi võllapuudele või ajas tuhandete kaupa teibasse. Üks rida enne kuningas Sarduri meeleheitliku põgenemise kirjeldust räägib Tiglatpileser III vähemalt 72 950 Urartu inimese küüditamisest.⁵⁶ Sama raidkirja 6°–7° ridades kirjeldab Tiglatpileser III veresauna, mille ta korraldas Urartu inimestele:

⁵³ **RIMA 3**, Šamši-Adad V A.0.103.1, Col III, lk 185, read 10–20.

⁵⁴ **Tadmor** 1994, 52, Ann. 17, Plates XIII–XIV, rida 9°.

⁵⁵ *Ibid.*, 52, Ann. 17, Plates XIII–XIV, rida 10°.

⁵⁶ *Ibid.*, 52, Ann. 17, Plates XIII–XIV, rida 9°.

„Ašš[uri], mu isanda, jõuga ja võimsusega, nendega ma võitlesin, [ja võitsin neid...] nende [sõjamehi] ma tapsin [ja] täitsin mägede kuristikud [nende laipadega]. [Minu] sõjavankrid [...]”.⁵⁷

Kahjuks on tekst fragmentaarne ja sündmused sõjavankrite ümber jäävad ebaselgeks.

Teises raidkirjas on ülestähendus veel 83 000 inimese küüditamisest.⁵⁸ Ühes Kalhu linna kroonikas (*Ann. 6*) kirjeldab armutu assüürlane oma tegusid nii:

1. [...] *Hista, Harabisina, Barbazi, Tasa linnad, Ulurusi jõge mööda üles, vallutasin ma ja võtsin 8650 inimest*
2. [...] *hobust] 300 muula, 600 eeslit, 1350 veist, 19 000 lammast võtsin ma saagiks. Ma hävitasin, laastas ja põletasin tulega*
3. [...] *neid [...] ja liitsin Assüüriaga. Ma ehitasin need linnad uuesti üles. Ma paigutasin sinna inimesi alistatud [võõrastest] maadest,*
4. [...] *Aššuri, mu isanda, relvad seadsin ma üles sinna.*
5. [...] *Luqadanša, Quda, Elugia, Dania, Danziun, Ulay, Luqia, Abrania, [ja] Eusa*
6. [...] *ma võitsin. Ma tõin saagina kaasa 900 inimest, 150 veist, 1000 lammas, hobuseid, muulasid [ja] eesleid.*
7. [...] *nende linnu] ma hävitasin ja laastas, ja põletasin maha. Muqania inimesed nägid tolmupilve minu [vägede] marsist, ja Uru linn [...]”.*⁵⁹

Ja kuigi ka see tekst on fragmentaarne, on siiski näha, et terroripoliitika Assüürias muutus nüüd veelgi regulaarsemaks. Sellest räägivad kõik raidkirjad, annaalid ja kroonikad. Seesuguseid näiteid võiks tuua sadu – Tiglatpileser III raidkirju on säilinud piisavalt palju. Sarrabanu linna alistamine on vaid üks näidetest – siin vangistas Tiglatpileser III 55 000 inimest⁶⁰, vallutatud Dur-Balihaya linnas aga 40 500 inimest. Ta viis nad tribuudina kaasa koos nende varaga (teisisõnu küüditas). Ei saa väita, et enne Tiglatpileser III kehtinuks Assüürias rahulik ja inimsõbralik režiim, pigem vastupidi, kuid tema juhtimisel algas eriti verine periood. Märkimisväärne on ka see, et kõik tema järglased kuni Assüüria langemiseni 612. aastal eKr paistsid silma erilise vägivaldaga – nad tapsid ja küüditasid sadu tuhandeid ning võib-olla koguni miljoneid inimesi.

⁵⁷ *Ibid.*, 50, Ann. 17, Plates XIII–XIV, read 6’–7’.

⁵⁸ *Ibid.*, 50, Ann. 19*, Plates XVI–XVIII, lk 62, rida 11.

⁵⁹ *Ibid.*, 76, Ann. 5, lk 62, read 1–7.

⁶⁰ *Ibid.*, Summ. 7, Obverse, Late LIV, lk 160, rida 16.

4.5. Sargon II

Sargon II (722–704 eKr) sai Assüüria peremeheks 722. aastal eKr. Ta alustas valitsemist sedamaid veresaunade, repressioonide, küüditamiste ja massimõrvadega, jätkates oma eelkäijate terrori- ja küüditamispoliitikat täies mahus. Pärast Iisraeli kuningriigi vallutamist 721. aastal eKr tappis Sargon II palju inimesi ning küüditas 27 280 juuti Mesopotaamiasse ja Meediasse (Lääne-Iraan). Sellega ta ei piirdunud – ta küüditas erinevaid hõime-rahvaid korduvalt. Vallutatud Papa ja Lallukna linna elanikud viidi tema korraldusel Damaskusesse. Alistatud Harharist, millest Sargon II tegi oma riigi provintsi, käskis ta deporteerida terve elanikkonna. Nende asemele lasi ta tuua juute ja muude rahvaste esindajaid. Allaheidetud Gurgumi elanikkonnaga käitus ta veelgi tooremalt. Elanikud represseeriti, enamasti tapeti või küüditati, nii et Gurgum jäi inimtühjaks. Pidevalt toimusid mässud ja ülestõusud. Üks suurimaid ülestõusukoldeid ja kibedamaid peavalusid Assüüria keisritele oli alati Babüloonia. Ka Sargon II ajal mässas Babüloonia korduvalt. Kaldealased ja assüürlased üritasid kordamööda saavutada kontrolli Babüloonia üle. Paljud teisedki maad ja provintsid soovisid impeeriumist lahku lüüa. Sargon II tegi kõik, et seda ära hoida, külvates hirmu ja kasutades terrorit – „mõõga ja tulega” allutas ta maid või rahustas mässavaid linnu ja provintse. Ta suutis kõik mässukoldeid maha suruda, kuid see nõudis tuhandeid ohvreid ega mõjunud hästi riigi stabiilsusele ja majandusele. Sargon II, kui uskuda säilinud allikaid, olevat küüditanud koguni 217 635 inimest + x hulk inimesi + 21 650 inimest (seega ligi 300 000 inimest). See pole veel kõik, sest peale selle on teada vähemalt 24 küüditamisjuhtumit, mille puhul küüditatute arvu pole mainitud.⁶¹

4.6. Sennaherib (704–681 eKr)

Üks maailma ajaloo julmemaid valitsejaid oli Uus-Assüüria kuningas Sennaherib ehk Sanherib⁶², kes tappis ja küüditas sadu tuhandeid babülooni lasi, aramealasi, kaldealasi, juute, elamlasi ning muid rahvaid ja etnilisi rühmi. Oma sõjaretkest Babülooniassa räägib ta:

⁶¹ Vt **Oded** 1979, p. 20.

⁶² Sennaheribi kohta vt **Brinkman, J. A.** 1973. Sennacherib's Babylonian problem: an interpretation. – JCS 25, pp. 89–95; vt ka **Frahm, E.** 1997. Einleitung in die Sanherib-Inschriften. – Archiv für Orientforschung, Beiheft 26. Selbstverlag des Instituts für Orientalistik der Universität Wien. Druck: F. Berger & Söhne G.m.b.H., Horn.

Minu isanda Aššuri jõuga ma piirasin sisse Kaldu maa [Babüloonia] 89 võimsat linna [ja] kindlust ja 620 väikest maakohta [küla] nende ümbruses, vallutasin ja rüüstasin Urbi, Aramu ja Kaldu inimesi Urukis, Nippuris, Kišis, Hursagkalammas, Kuthas [ja] Sipparis ühes koos linnakodanikega, kes ennast tabada ei lasknud, viisin ma minema ja arvestasin saagi hulka.⁶³

Edasised sündmused hargnesid nii:

Minu tagasitulekul vallutasin ma ühtviisi Tu'muna, Rihihu, Jadaqu, Hamrānu, Hagarān, Nabatu [ja] Li'tau, [minule] mitte truualamlikke aramea [hõime]. 208 000 inimest, suuri [ja] väikeseid, mehi [ja] naisi, 7200 hobust [ja] muula, 11 073 eeslit, 5230 kaamelit, 80 100 härga [ja] 800 600 lamast viisin ma küllusliku saagina Aššuri maale. Minu sõjakäigu jooksul sain ma Nabū-bēl-sumātelt, Hararatu linna valitsejalt, nii kulda, hõbedat, suuri mooruspuuvilju, eesleid, kaameleid, härgi ja lambaid kui ka tema rikkalikke andameid. Hirimmu linna elanikke, kangekaelseid [põikpäiseid] vastaseid, surusin maha [lõin maha] relvadega, mitte ühtegi järele jättes. Nende laibad riputasin ma postidele ning ümbritsesin nendega linna.⁶⁴

Teadaolevalt võib just Sennaheribi⁶⁵ pidada Assüüria ja Babüloonia kuningate seas suurimaks küüditajaks. On pakutud, et Sennaherib küüditas 408 150 + x + 61 000 inimest.⁶⁶ Seega deporteeris vaid üks kuningas ligi 500 000 inimest. 17 juhtumi puhul ei teata küüditatute arvu.⁶⁷ See arv võib olla isegi suurem kui 500 000 ning ulatuda koguni ühe miljonini. Samuti ei tohi unustada, et Sennaheribi käsul mõrvati sadu tuhandeid babüloonlasi, juute, kaldealasi, aramealasi jne.

5. Mõningad statistilised andmed Uus-Assüüria küüditajate kohta

Assürioloogidele on hetkel teada vähemalt 157 küüditamise juhtumit Uus-Assüüria ajast (ja see arv kasvab pidevalt), ent vaid 43 juhtumi puhul on ära toodud ka küüditatute arv. (Ülejäänud 105 juhtumi puhul pole seda kir-

⁶³ TUAT 2005, Band 2, Hecker, K., S. 69; vt ka tõlget Sazonov 2010a: 162; vt ka Frahm 1997, S. 51, R. 9–10, ning ka E. Frahmi tõlget, Frahm 1997, S. 58.

⁶⁴ TUAT 2005, Band 2, Hecker, K.; vt ka tõlget Sazonov 2010a, 162; vt ka Frahm 1997, S. 51–52, R. 12–16, ning ka E. Frahmi tõlget – Frahm 1997, S. 58.

⁶⁵ Vt Mayer 1995, S. 342–380.

⁶⁶ Vt Oded 1979, p. 20.

⁶⁷ Ibid., lk 20.

jas.⁶⁸) Peale raidkirjade, annalide, kroonikate, kus mainitakse küüditamist ja kannatanute arvu, on võimalik analüüsida küüditatud isikute ja perede nimekirju ning andmeid selle kohta, kust ja kuhu nad on viidud.⁶⁹

Uus-Assüüria ajastu umbes 250 aasta jooksul on uurija B. Odedi arvestusel (lähtudes talle teadaolevast 43 juhtumist) küüditatud vähemalt 1 210 928 + x⁷⁰+ 107 705 inimest. Kuna 105 juhtumi kohta arvulisi andmeid ei ole, siis moodustub lõplik tulemus järgmisest võrrandist: deporteeritud on vähemalt 1 318 633 + x inimest.⁷¹ Allikatele ning dr Eichorni ja dr Odedi arvutustele toetudes võib väita, et enamiku neist 1 318 633 deporteeritust küüditasid kolm kuningat (Tiglatpileser III, Sargon II ja Sennaherib) umbes 60 aasta vältel (kokku vähemalt 1 102 033 + x inimest).⁷² Käesoleva artikli autor on jõudnud umbes samadele järeldustele.

Kui suure protsendi moodustasid küüditatud kogu Uus-Assüüria impeeriumi elanikkonnast näiteks Sennaheribi ajal? Lähtudes teadmisest, et Sennaherib asustas ümber 400 000–600 000 inimest ja mõrvas sama palju (ligi 500 000 Babüloonias ja mujal), võib arvata, et ta deporteeris ligi 5 protsenti impeeriumi elanikkonnast. (Võib oletada, et see arv on tunduvalt suurem – kuid see võib ka väiksem olla). Assüüria impeerium oli 7.–8. sajandil eKr nii maailma kõige suurem kui ka kõige suurema rahvastikuga riik. Hiilgeajal võis elanike arv olla orienteerivalt 15–20 miljonit inimest (kuni 1/5 või 1/6 maailma elanikkonnast). Kui arvestada sellega, et tollal elas maailmas mitte rohkem kui 90–120 miljonit inimest, siis suutis Sennaherib oma 24 aastat kestnud valitsemisajal küüditada ja tappa ligi 1–2 protsenti tollase maailma elanikkonnast. Kokku suutsid kolm kõige jõhkramat Assüüria kuningat 60 aasta jooksul küüditada vähemalt kümme protsenti Uus-Assüüria impeeriumi rahvastikust ning mõrvata oletatavasti umbes sama palju. Seega (kui ülalmainitud arvustused on õiged) moodustasid tollase maailma elanikkonnast ligi neli-viis protsenti represseeritud – küüditatud, tapetud või mingil muul viisil kannatada saanud.

Ülalmainitud arvud on hirmuäratavad. Võimalik, et kuningas Sennaherib on inimkonna ajaloo kõige koletum küüditaja ja massimõrvar (eriti tema tegevust protsentides hinnates). Samas ei jää represseeritute arvult kaugel maha ka tema isa Sargon II ja vanaisa Tiglatpileser III.

⁶⁸ *Ibid.*, lk 20.

⁶⁹ Vt näiteks **Imperial Administrative Records** 1995. Part II, Provincial and Military Administration. Ed. by F. M. Fales and J. N. Postgate. State Archives of Assyria XI, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki University Press, Finland.

⁷⁰ Märk „x” viitab sellele, et täpsed andmed küüditatute kohta puuduvad.

⁷¹ Vt **Oded** 1979, pp. 19–21.

⁷² Vt lähemalt arvude kohta *ibid.*, lk 19–21.

Uurides Uus-Assüüria aegseid küüditamisi, kerkib esile hulk probleeme, mis nõuavad eraldi tähelepanu.

Esiteks: vaid ühte neljandikku teadaolevatest küüditamisjuhtumitest saame hinnata arvuliselt. Pole välistatud, et kannatanute tegelik arv on määrgatavalt suurem ja vajab korrutamist kahe või isegi kolme-neljaga. (Samas võib see arv ka väiksem olla.)

Teiseks: paljusid raidkirju, kroonikaid, annaale, küüditatute nimekirju ja muid tekste, kus on juttu küüditamisest, pole veel avastatud või avaldatud. Mitmed neist on hävinud ligi 3000-aastase tormilise Lähis-Ida ajaloo jooksul, mil on toimunud sadu sõdu, aga ka mitmeid loodusõnnetusi – veeuputused, tulekahjud jne.

B. Oded pakub oma monograafias välja umbkaudse kalkulatsiooni. See rehkendus toetub arvestusele, mille on teinud ja Odedile saatnud dr B. Eichorn.⁷³ Eichorni järgi võis kõigi küüditatute arv Uus-Assüüria impeeriumis olla $4\,400\,000 \pm 900\,000$ inimest, seega kokku umbes $5\,300\,000$.⁷⁴

Kas see hüpoteetiline arv on realistlik? Kas see võis olla väiksem või hoopis veelgi suurem? Vastuseid neile küsimustele ei ole.

Kolmandaks: võttes arvesse, et muuseumidest, arhiividest või erakogudest leitakse jätkuvalt sadu ja isegi tuhandeid uusi kiilkirjatekste (sealhulgas tekste Assüüriast), mida keegi pole varem lugenud ja uurinud, ei saa välistada, et varsti on meil ka uuemaid andmeid. Selles valguses võib väljapakutud arv ($5\,300\,000$ küüditatud inimest) olla tõenäoline (ja isegi suurem). Tasub mainida, et B. Odedi monograafia on nüüdseks rohkem kui 30 aastat vana. Assüüria kuningate raidkirjade ja muude dokumentide hilisemaid väljaandeid, mis ilmusid 1980.–1990. aastatel (samuti pärast 2000. aastat), B. Oded oma töös arvesse võtta ei saanud.

Niisiis on Odedi pakutud arvud oletuslikud ja sellega tuleb arvestada. Siin on ruumi uurimistöodeks, mis saaksid kas kinnitada või ümber lükata Odedi kalkulatsioone. Kuna paljud tekstid on leidmata, on selle artikli autor seda meelt, et arvud pigem suurenevad. Täpseid arve ei saa me ilmselt kunagi teada. Kas Uus-Assüüria kuningad küüditasid 2–3 miljonit, 4–6 miljonit või koguni 7 miljonit inimest, seda me ei tea, nagu ka veresaunades hukkunute arvu. Kindel on see, et 200 aasta jooksul mõrvati Assüürias miljoneid inimesi.

⁷³ Bustenay Oded kirjutab: “I am grateful to Dr. B. Eichorn who made the statistical calculations and sent me the following statement [...]” – *Ibid.*, lk 20.

⁷⁴ B. Eichorni kalkulatsiooni kohta vt lähemalt *ibid.*, lk 20–21.

6. Terrori- ja küüditamispoliitika kui Uus-Assüüria impeeriumi languse üks peamisi põhjuseid

Küüditamis- ja terroripoliitika surve all kasvas alistatud rahvaste, hõimude ja riikide viha Assüüria ikke vastu. Süvenes ka mässumeel. Kui esialgu aitas represseerimistaktika assüürlastel hirmutada ja käsutada tollal tuntud maailma, siis hiljem maksis see valusasti kätte. Assüüria ülemvõimu vastu hakati üha enam moodustama liite, mille osalistega tuli assüürlastel võidelda seni, kuni neil veel jätkus jõudu. Riigi majandusele ja stabiilsusele ei mõjunud selline poliitika kuigi positiivselt – impeerium hakkas langema kriisi, algas langus, lojaalsus elanikkonna seas kahanes kiiresti ja oli lähenemas nullile. Assüürlaste armee marginaliseerus, kuna sõjamehed olid teistest rahvustest, mitte põlisassüürlased nagu esmalt. Sõdalased olid nüüd huvitatud vaid sõjasaagist ning rüüstamistest.

Küüditamis- ja assimilatsioonipoliitika, mida nii ohtralt rakendasid assüürlased, viis lõpuks selleni, et põlisassüürlased sulandusid teiste rahvastega ja olid hääbumas. Pärast viimase suure Assüüria kuninga Aššurbanipali surma (u 628 või 627 eKr) puhkenud kodusõda viis impeeriumi kahekümne aastaga hävinguni. Ülestõusnud rahvad, riigid, hõimud osalesid suures vihas üheskoos 614. ja 612. aastal eKr Assüüria pealinnade raevukas hävitamises. Lõpp oli väga nukker. Täielikult põrmustati Kalhu, Nineve, Aššuri ja teised Assüüria linnad. Assüüria üks viimaseid kuningaid valis enesetapu, süüdates oma palee põlema ja hukkudes, kui võõrvallutajad tema palee ümber piirasid. Tema rahva olid babüloomlased, meedlased, sküüdid ja nende liitlased hävitanud.

7. Kokkuvõte

20. sajandi terrorijuhtumitel Lähis-Idas (Türgis 20. sajandi alguses armeenlaste vastu ja Iraagis 20. sajandi lõpus kurdide vastu) on sügav ajalooline taust. Selline vägivald on esmalt iseloomustanud Assüüria impeeriumi (9.–7. sajand eKr) aega. Kuigi esimesed andmed küüditamistest ja massimõrvadest Lähis-Idas on teada juba Akkadi impeeriumist (2334–2154), mis oli esimene tsentraliseeritud despootlik suurriik maailma ajaloos, muutus selline poliitika Lähis-Idas regulaarseks alles 9.–7. sajandil eKr Uus-Assüüria impeeriumi hiilgeajal, mil küüditati ja mõrvati sadu tuhandeid või koguni miljoneid inimesi. Uus-Assüüria jõhkrad despooidid rakendasid julmalt ja järjekindlalt rahvaste ja hõimude assimileerimispoliitikat, kasutades küüditamist, terrorit, massimõrvamist ja hirmu levitamist linnade, külade, hõimude, rahvaste ja riikide alistamiseks ning mässukollete mahasurumiseks. Tapetute

ja represseeritute arv võis ulatuda miljonitesse. Ainuüksi deporteeritud oli tagasihoidlikumate hinnangute järgi vähemalt 1,5–2 miljonit, teiste hinnangute järgi isegi 4–6 või koguni 7–8 miljonit.

Pärast Assüüria impeeriumi hävingut 7. eelkristliku sajandi lõpus jätkasid rahvaste ja hõimude küüditamist ja terroripoliitikat ka Uus-Babüloonia impeeriumi (626–539 eKr) ja Pärsia kuningad – Ahhemeniidid (558–330 eKr) ja Sassaniidid (224–651 pKr).

Keskajal, kalifaadi ajastul, oli see üsna levinud praktika araablaste võimu all. Seda kasutasid mongolid, samuti türklased kuni 20. sajandi alguseni. 20. sajandil langesid Lähis-Ida genotsiidi ja terrori ohvriks miljonid armeenlased, kurdid, araablased, juudid. 1970. ja 1980. aastatel deporteeris Saddam Hussein erinevatel andmetel kümneid või isegi sadu tuhandeid kurde Põhja-Iraagist Kurdistanist Lõuna-Iraagi aladele. Paljud kurdid oli Iraagi diktaatori käsul viidud elama „näidisküladesse”. Sisuliselt olid need koonduslaagrid.

8. Lühendid

AOAT	Alter Orient und Altes Testament
AfO	Archiv für Orientforschung
CDOG	Colloquien der Deutschen Orient-Gesellschaft
JAOS	Journal of the American Oriental Society
JSC	Journal of Cuneiform Studies

Allikad

- Glassner, J.-J.** 2004. *Mesopotamian Chronicles, Writings from the Ancient World*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- Grayson, A. K.** 1975. *Assyrian and Babylonian Chronicles, Texts from Cuneiform Sources*. Vol. 5. J. J. Augustin Publisher, Locust Valley, New York.
- Imperial Administrative Records** 1995. Part II, Provincial And Military Administration. Ed. by F. M. Fales and J. N. Postgate, State Archives of Assyria XI, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki University Press, Helsinki, Finland.
- Monte, G. F.** 1993. *L'annalistica ittita, Testi del Vicino Oriente antico*, 4 Letterature dell'Asia Minore a cura di Fiorella Imparati, 2 L'annalistica ittita, Paideia Editrice, Brescia.
- RIMA 1 = Grayson, A. K.** 2002. *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods. Volume 1. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London, 1987 (reprinted 2002).
- RIME 2 = Frayne, Douglas F.** 1993. *Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods. Volume 2. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London.

- RIMA 3 = Grayson, A. K.** 2002. Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC (1114–859 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods. Volume 2. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London.
- RIMA 3 = Grayson, A. K.** 1996. Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II, (858–745 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods. Volume 3. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London.
- Tadmor, H.** 1994. The Inscriptions of Tiglath-pileser III King of Assyria. Critical Edition, with Introductions, Translations and Commentary. The Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem.
- TUAT 2005 =** Texte aus der Umwelt des Alten Testaments, Neue Folge, Band 2, Staatsverträge, Herrscherinschriften und andere Dokumente zur politischen Geschichte. Hrsg. von B. Jankowski, G. Wilhelm, Gütersloher Vergshaus, Gütersloh.

Kirjandus

- Artzi, P.** 1978. The Rise of the Middle-Assyrian Kingdom according to El-Amarna Letters 15&16. A Contribution to the Diplomatic History of Ancient Near East in the mid-second Millennium B.C.E. – Bar-Ilan Studies in History. Ed. by P. Artzi, Bar-Ilan University Press, Ramat-Gan; printed by Ahva Cooperative Press, Jerusalem, pp. 25–41.
- Bahrani, Z.** 2008. Rituals of War. The Body and Violence in Mesopotamia. Zone Books, New York.
- Brinkman, J. A.** 1973. Sennacherib's Babylonian problem: an interpretation. – JCS 25, pp. 89–95.
- Brinkman, J. A.** 1997. Unfolding the Drama of Assyrian Empire. – Assyria 1995, Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995. Ed. by S. Parpola, R. M. Whiting, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, University of Helsinki, Helsinki, pp. 1–16.
- Bryce, T.** 2005. The Kingdom of The Hittites, New Edition, Oxford University Press, New York.
- Bunnes, G.** 1995. Til Barsib under Assyrian Domination: A Brief Account of the Melbourne University Excavations at Tell Ahmar. Assyria 1995, Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995. Ed. by S. Parpola, R. M. Whiting, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Department of Asian and African Studies, University of Helsinki, Helsinki 1997, pp. 17–28.
- Cancik-Kirschbaum, E.** 2003, Die Assyrer: Geschichte, Gesellschaft, Kultur, Verlag C. H. Beck, München 3.
- von Clausewitz, C.** 2004. Sõjast. Kindral Carl von Clausewitzist järele jäänud teos. Tõlk. Krista Räni, toim. Rein Helme, Peeter Helme, Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn 2004.
- Дюрант, В.** 1995. Цезарь и Христос. История Цивилизации. Крон-Пресс, Москва.

- Espak, P.** 2010a. Evolution toward the concept of Holy War in the Ancient Near East. – Society of Biblical Literature with European Association of Biblical Studies. International Meeting 2010. University of Tartu, Estonia. International Meeting of Society of Biblical Literature: Tartu University, Estonia, July 25–29, 2010. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature, 2010, p. 52.
- Espak, P.** 2010b. Sõjateoloogia algus Lähis-Idas. – Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat, 4, lk 69–84.
- Espak, P.** 2011. The Emergence of the Concept of Divine Warfare and Theology of War in the Ancient Near East. – KVÜÕA Toimetised, 14, pp. 115–129.
- Faist, B.** 2001. Der Fernhandel des assyrischen Reiches zwischen dem 14. und 11. Jh. V. Chr. Alter Orient und Altes Testament, Band 265. Hrsg. von M. Dietrich, O. Loretz, Ugarit-Verlag, Münster.
- Frahm, E.** 1997. Einleitung in die Sanherib-Inschriften. AfO 26, Selbstverlag des Instituts für Orientalistik der Universität Wien, F. Berger & Söhne G.m.b.H., Horn.
- Galter, H. D.** 1988. 28 800 Hethiter – JCS 40/2, S. 217–235.
- Грант, М.** 1998. Крушение римской империи. Тера-Книжный клуб, Москва.
- Harrak, A.** 1987. Assyria und Hanigalbat, A Historical Reconstruction of Bilateral Relations from the Middle of the Fourteenth to the End of the Twelfth Centuries B.C., Texte und Studien zur Orientalistik, Band 4, Georg Olms Verlag, Hildesheim–Zürich–New York.
- Heinhold-Krahmer, S.** 1988. Zur Salmanassars I. Eroberungen im Hurritergebiet. – AfO 35, S. 79–104.
- Holloway, S. W.** 2002. Aššur is King! Aššur is King! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire, Culture and History of the Ancient Near East. Ed. by B. Halpern, M. H. E. Weippert, Th. Ph. J. Van den Hout, I. Winter, Volume 10, Leiden–Boston–Köln, Brill, 2002.
- de Martiono, S.** 2004. A tentative Chronology of the Kingdom Mitanni from its Rise to the Reign Tušratta. – Mesopotamian Dark Age Revisited, Proceedings of an International Conference of SCIM 2000 (Vienna, November 8–9, 2002). Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, pp. 35–42.
- Klengel, H.** 1961. Tukulti-Ninurta I, König von Assyrien. – Das Altertum 7, S. 67–77.
- Lambert, W. G.** 1974. The Reign of Aššurnāširpal II and Shalmaneser III: An Interpretation, Iraq 36 (1974), pp. 103–109.
- Lambert, W. G.** 1976. Tukulti-Ninurta I and the Assyrian King List. – Iraq 38, pp. 85–94.
- Lambert, W. G.** 2004. The Enigma of Tukulti-Ninurta I. – Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honor of A. K. Grayson. Ed. by G. Frame (with assistance of L. Wilding), Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, pp. 197–202.
- Mayer, W.** 1995. Politik und Kriegkunst der Assyrer. Abhandlungen zur Literatur Alt-Syrien-Palästinas und Mesopotamiens. Hrsg. von M. Dietrich, O. Loretz. Band 9. Ugarit-Verlag, Münster.
- Oded, B.** 1979. Mass Deportations and deportees in The Neo-Assyrian Empire. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.

- Olmstead, A. T.** 1917. Tiglath-Pileser I and his wars. – *JAOS* 37, pp. 169–185.
- Pruzsinszky, R.** 2004. Evidence for the Short Chronology in Mesopotamia? The Chronological relationship between the Texts from Emar and Ekalte. – *Mesopotamian Dark Age revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000* (Vienna, November 8–9, 2002). Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, pp. 43–50.
- Richter, Th.** 2008. Šuppiluliuma in Syrien. – *Ḫattuša-Boğazköy. Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients*. Hrsg. von Gernot Wilhelm, 6. Colloquium, CDOG 6, Würzburg 2006, Harassowitz Verlag, Wiesbaden, S. 174–203.
- Rouault, O.** 2004. Chronological Problems Concerning the Middle Euphrates during the Bronze Age. – *Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000* (Vienna, November 8–9, 2002). Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004, pp. 51–59.
- Sassmannshausen, L.** 2004. Babylonian Chronology of the 2nd half of the 2nd Millennium B.C. – *Mesopotamian Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIM 2000* (Vienna, November 8–9, 2002). Ed. by H. Hunger and R. Pruzsinszky, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXII, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004, pp. 61–70.
- Sazonov, V.** 2010a. Küüditamispoliitika kui muistne tava Uus-Assüüria impeeriumis 9.–7. sajandini eKr. – *Mäetagused* 44, lk 153–174.
- Sazonov, V.** 2010b. Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittelassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. – *Dissertationes Historiae Universitas Tartuensis* 21. Tartu Ülikool, 2010.
- Sazonov, V.** 2011a. Sõjad ressurside pärast varadünastilises Sumeris ja Akkadis (2800–2154 e.Kr.), Eesti Loodusuurijate Selts, toim. Evelin Verš, Ulla Preeden, Liisa Lang, *Maa Ressursid. Schola Geologica VII*, 2011, lk 110–116.
- Sazonov, V.** 2011b. Die mittelassyrischen, universalistischen Königstitel und Epitheta Tukulti-Ninurtas I. (1242–1206). – *Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions: Comparative Approaches*, Henning Graf Reventlow Memorial Volume, AOAT 390/1. Ed. Th. R. Kämmerer, Ugarit Verlag, Münster, S. 235–276.
- Sazonov, V.** 2013. Hetiidi impeeriumi ja Assüüria suurriigi suhted u 1365–1180 eKr. – *Ajalooline Ajakiri*, 2013, 1 (143), lk 221–246.
- Sun Zi, Sun Bin** 2001. Sõja seadused. Klassikalisest hiina keelest tõlkinud ja kommenteerinud Märt Läänemets. – *Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused*, lk 117.
- Weidner, E.** 1939–1941. Studien zur Zeitgeschichte Tukulti-Ninurtas I. – *AfO* 13. Hrsg. von E. F. Weidner. Berlin, S. 109–124.
- Yamada, Sh.** 1998. The Assyrian King List and the Murderer of Tukulti-Ninurta I, *NABU*, 1998/1, pp. 26–27.

SÕDA JA ALLILM REGILAULUDES NING ARHAILISES TEADVUSES¹

Madis Arukask

PhD (folkloristika)

TÜ eesti ja üldkeeleteaduse instituudi dotsent,
TÜ kultuuriteaduste ja kunstide instituudi vanemteadur

1. Sissejuhatus

Regilaulud kujutavad endast vanimaid eesti kultuuri kohta käivaid tekste. Kuigi nende üleskirjutused pärinevad üsna hilisest ajast, enamjaolt alates 19. sajandi teisest poolest, pole kahtlust, et tegemist on materjaliga, mis kannatab võrdlust keskaegse Euroopa erinevate rahvaste suuliste eeposte üleskirjutuste või veelgi varasemate kirjakultuuride säilmetega paberil, papüürusel või savitahvlitel. Küsimus on ennekõike meie võimes neid lugeda ning nende tähendust dešifreerida. On paradoksaalne, et kuigi tegemist on justkui emakeelsete tekstidega, ei aita see nende sisu lõpuni mõista. Eks viitab seegi laulutekstide pärinemisele mingist muust kultuurisituatsioonist, mistõttu nende tähendused ei ole sõna-sõnalt nüüdisaega tõlgitavad. Näiline keeleline mõistetavus võib osutada ekslikuks, või täpsemalt: võib saada eksitavaks teguriks.

Võimetust mõista vanema kultuuri ilminguid on Eesti haritlased üles näidanud ka ajal, mil koloniaalne suhtumismall maarahvasse võinuks (vähemalt lugeda oskavate inimeste seas) juba möödanik olla. Kui 19. sajandi alguse estofiilide ajakirjas „Beiträge zur genauern Kenntniss der ethnischen Sprache” võis veel ignorantse suhtumise ettetulemist mõista, siis aastal 1857. aastal tuli üpris samalaadsete seisukohtadega lagedale Eesti ajakirjanduse isaks peetav Johann Voldemar Jannsen. Mõistmatust vana rahvalaulu stiili (õigemini selletaguse reaalsuse) suhtes väljendasid ka nooreestlased eesotsas Friedebert Tuglasega, kelle jaoks oli selline suhtumine programmiline. Paraku pole taolised hariduslünkadest ja suhtumisest tulenevad ilmingud olematud ka tänapäeval. Regilaul eesti keele allkeele ja omaaegse luule kõrgstiilina nõuab süvenemist ja äratundmist. Niisamuti eeldab seda tekstiridade vahele ja taha jääv kultuurikiht.

¹ Uurimust toetasid Euroopa Regionaalarengu Fondi kultuuriteooria tippkeskuse kaudu Euroopa Liit ja Eesti Teadusfond (uurimistoetus nr 9271).

Regilaulude puhul on tegemist folkloorinähtusega, mille loomulik levimis- ja kasutuskood oli suuline. Suulise kultuuri suurim probleem on asjaolu, et see ei saa eksisteerida ilma inimeseta: vastasel juhul see katkeb. Üleskirjutatud tekstid, millel on olnud õnn säilida, pakuvad võimalust taaslugemiseks ja taasavastamiseks. Samas on suulises kultuuris suhteliselt hästi kaetud muud funktsioonid, mis tunduvad üleskirjutavale kultuurile justkui ainuomased: näiteks info meelespidamine ja reprodutseerimine. Tõsi, suuline kultuur teeb seda talle eriomasel moel – juurdeliitvalt, varieerivalt, mingis mõttes moonutatavalt². Kuid tõlgenduslikkus pole kuhugi kadunud ka nüüdisaegsetest seadusaktidest ning pesumasina kasutusjuhendistki võivad erineva kultuuritausta või kogemusega inimesed erinevalt aru saada. Ilmselt on suuline kultuur selles osas võimekamgi: ta on palju situatsioonitundlikum, erinevate olukordadega kohanemisvõimelisem. Suurim takistus suulise kultuuri ja suulisele kultuurile spetsiifilise teksti mõistmisel on vastava kogemuse puudumine, mistõttu on see nüüdisaja inimese jaoks võrdlemisi komplitseeritud ülesanne.

Regilaulutekstide mõistmise teine oluline aspekt on arusaam, et tegemist ei ole olnud lihtsalt mingil teemal komponeeritud bukvaaltekstidega, vaid et need tekstid eksisteerisid ja funktsioneerisid kindlas folkloorses koosluses – oma ajale iseloomulikus žanrisüsteemis³. Nüüdisajal segab selle mõistmist jällegi asjaolu, et suurem osa meie tänapäevasest (suulisest) infovahetusest on vormiliselt üheülbastunud ja siirdunud argivestluse, sh näiteks telefonikõneluste tasemele. Suulisest suhtlusest on üpris kaduma läinud see žanriline mitmekesisus, mida tundis ja kasutas traditsiooniline kultuur. Folkloorižanridele on iseloomulik mitte ainult eristuv vormi- ja esituspool, vaid ka asjaolu, et erinevate suuliste žanride abil on tehtud erineva eesmärgiga kõnetegusid. Laulu ja laulmist puudutavas on nüüdisajal taas toimunud suured nihked. Meie arusaam laulmisest võib tänapäeval seotud olla ennekõike lavalisuse, meelelahutuslikkuse, muusikatööstuse, autoriõiguste ja palju muu sellisega, mis segab meil mõistmast, et laulmisel võib olla olnud olulist infot edasikandev ja edasiandev funktsioon. Veelgi enam: laulude ja laulmise abil on võidud sooritada midagi, mida mingil muul viisil pole teha saanud või tohtinud. See võib tunduda arusaamatu nüüdsel psühholgiseeritud ajastul, kus „kõigest saab ju rääkida”. Varem see nii olnud ei ole või vähemalt on rääkimisviisid pidanud olema erisugused. Need on olnud erinevalt kujundatud poeetilise keelega, sisaldades erinevaid ruumi- ja ajasüsteeme,

² Lisaks vt **Ong, W. J.** 2002. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. London, New York: Routledge.

³ Lisalugemist folkloori žanrisüsteemi kohta ja kirjandusviiteid vt näit **Arukask, M.** 2011. Regilaulud, eepos ja rahvuseks kirjutamise žanriprobleemid. – *Vikerkaar*, 1–2, lk 96–98.

struktureerudes ja kodeerudes eriomaselt ning erinevalt tavakõnest, mis on ilmselt olnud alati argiseim infovahetusvorm.

2. Regilaul ja ajastud

Ülalöeldu annab põhjust mõtiskluseks selle üle, mis on võinud olla regivormi funktsioon varasematel aegadel. Vastus sellele ei saa olla ühene. Peame arvestama, et vana laulu näol on tegemist nähtusega, mille vormiteke ulatub tagasi pronksiaega 2–3 aastatuhande taha ning vanimad teemad kindlasti veelgi kaugemasse kiviaega. Nende aastatuhandete jooksul on toimunud suured muutused läänemeresoome rahvaste ühiskondlikus struktuuris, majanduselus, ainelises kultuuris, usundis ja poliitikas. Kõik see on seadnud laulmisele erinevaid ülesandeid ja kontekste. Eesti kultuuri arengukulgu võiks üldistatuna välja näha umbes järgmine:

- 1) arheoloogiline periood, mil laulud on võinud olla ennekõike müütide kehandiks, omamoodi sakraalkeeleks, mis pole olnud ligipääsetav sugugi mitte kõigile ühiskonnaliikmetele;
- 2) muinasaeg, kus eriti viikingiajal on tõusnud sõjalise maskuliinsuse osatähtsus, mis on lauludesse ilmselt kaasa toonud ka kangelaseepilised, (sõjalist) rühmaidentiteeti virgutavad teemad;
- 3) katoliikliku keskaja kristlikud teemad;
- 4) sõjalis-poliitilise iseseisvuse kaotamisega kaasnenud eepilisuse vähene mine, eriti aga
- 5) pärisorjusliku balti erikorra kõrgajal toimunud muutused laulude temaatikas ja funktsioonis, ning lõpuks
- 6) uuema esteetika ning laulukultuuri lisandumisega kaasnenud vana laulukultuuri järkjärguline rudimenteerumine ning nihkumine valdavalt naiste repertuaari.

Võiksime sellesse ritta lisada muidugi ka

- 7) 20. sajandi, kus regilaulul oli täita omamoodi kultuuripoliitiline roll nii rahvusriiklikus kui nõukogulikus kontekstis, ning
- 8) nüüdisaja (alates 1990. aastatest), kus koos pärimuskultuuri-liikumisega on aset leidnud traditsioonilise rahvakultuuri järjekordne ümbermõtestamine (sh regilaule puudutav).

Erinevate, kas lineaarselt või vertikaalselt kujutatavate kultuurikihtidega seoses peab muidugi arvestama ka regilaulude kasutuse horisontaalset tasandit: laulud on ilmselt kõikidel perioodidel 20. sajandini kõlanud rituaalsetes olukordades, ornamenteerides ja kommenteerides inimelu üleminekuriituste

ja kalendaarsete pühadega seotud sündmusi. Niisamuti on küllap olemas olnud regilaulude juhupõhine kasutus: nende improvisatsiooniline loomine ja esitamine mitmesugustes spontaanselt esiletulevates situatsioonides, mida Setumaal viljeletakse tänapäevalgi.

On mõisteta, et siintoodud perioodid ei ole üksteist välja vahetanud selgepiirilisel. Pigem on tegemist pikkade üleminekutega, kus lauludel on ühel ajal olnud mitu funktsiooni ja kuju ning kus nende kasutus on võinud suuresti erineda ka sookultuurilisest aspektist. Näiteks pole alust arvata, et varasematel aegadel on regivorm olnud üksnes rituaalispetsialistide pärusmaa. Eraldi võis eksisteerida näiteks naiselik ürglühürika. Aado Lintrop on obiugri usundiliste (laulu)tekstidega seoses kirjutanud: „/.../ Samas on kõigile usunditele (nagu inimese religioossele kogemusele üldse) omane sõnuleletamatuteks või mõistuseülesteks kuulutatud asjade tõlkimine sõnade keelde, mis tingib sümboolse ja poetilise väljenduslaadi. Pärimuse kestmiseks on vaja see vastuolu kuidagi ületada. Oletan, et grupi jaoks eriti oluline pärimus edastati (ja edastatakse) kirjakeeleta kultuurides vähemalt kahel tasandil, millest üks on teisest märkimisväärselt rohkem reglementeeritud, sundides pärimust erinevalt sõnastama või isegi ühelt tasandilt teisele tõlkima. Näiteks võib tuua kas või handi ja mansi pühad laulud, mida naised-lapsed kuulata ei tohtinud. Ometi teadsid nad nende sisu, ent olid sunnitud seda teisel kujul edasi andma.”⁴ Samal moel võis soolisest või sotsiaalsest aspektist lähtuvalt mitmehäälne olla ka omaaegne regilaul.

Kindlasti pidi see mitmehäälsus olemas olema juba muinasajal, kust võime oletada ka selgepiirilise maskuliinse eepika olemasolu. Vanim ülestähendus eestlaste laulmisest pärinebki Saxo Grammaticuse „Gesta Danorumist”, mis kõneleb eesti meresõdalaste laulust Ölandi saarel lahingu eel 1174. aastal⁵. Ilmselt võis või pidi (kas või arheoloogilisi andmeid arvestades) kiviaegne mütoloogiline maailmapilt olema selleks ajaks juba piisavalt teisenenud. Kunagisest mütoloogilisest algmaterjalist võis sel moel areneda eepika (mis on üpris universaalne areng), samas võis see aga kindlasti anda tõuget lüüri-listele kujutluspiltidele. Läänemeresoome ürgvana loomislaul, kus maailm saab loodud linnumuna(de)st, ongi nüüdisajani vastu pidanud just iseloomuliku lüroepilise poesia näitena.

Ilmselt ei toonud väga suurt murrangut vanas laulukultuuris kaasa ka kristluse levimine. Eesti lauludes on välja toodavad mõned iseloomulikud apokrüüfsed laulutüübid (näiteks „Jeesuse kannatamine ja surm”, „Jeesuse

⁴ Lintrop, A. 1999. Suur tamm, kudevad neiu ja punane paat, kadunud harjast rääkimata. – Mäetagused, 10, lk 8. <<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr10/tamm.htm>>, (05.10.2012).

⁵ Kirjeldust vt Saxo Grammaticus 2000. Taanlaste vägiteod. – Loomingu Raamatukogu, 8–9. Tallinn: Perioodika AS, lk 166.

näljasurm”), mis kajastavad ja interpreteerivad muuhulgas ka evangeelset sõnumit suulisele kultuurile omasel moel. On põhjust arvata, et sajandeid enne omakeelse luterliku kirikukirjanduse ja üldisema lugemisoskuse teket vahendus kristlik kuulutusõna just sellisel folkloorsel ja kujundlikul moel, segunedes kummaliselt eelkristlike uskumustega ning väljendudes regilauludeski. Selles osas võib leida eriti iseloomulikke näiteid setu regilaulude hulgast („Jeesuse surm”, „Jeesuse sõit”, „Ilma parandamine” jpt).

Viimase aastatuhande keskpaik kujutab endast maarahva sõjalis-poliitilise iseseisvuse järkjärgulist kadumist. Muistse vabadusvõitluse lõppu ei saa kindlasti paigutada 1227. aastasse, millega lõpeb Läti Henriku kroonika. Iseolemist taotlevad sõjalised vastuhakud jätkusid Jüriöö ülestõusuni ning ka pärast seda. Liivi sõda ja Põhjasõda hoidsid ühel või teisel moel (kas või enesekaitse või marodöörluse eesmärgil) üleval talurahvasalkade võitlusvõimet. See annab omakorda alust uskuda, et vastavat tegevust pidi saatma suuline repertuaar, ilmsesti siis eepiline regilaul. Meeste laul sõltub ennekõike elualast ja sellega seonduvast sookultuurilisest autonoomsusest. Ka lõunaslaavi rahvastel on poliitiline iseseisvus pikkade sajandite jooksul puudunud, samas on nad kogu aeg sõdinud eri vaenupoolte (türklaste, ungarlaste) vägedes. Selle tulemusel on 20. sajandiks Euroopas kõige paremini säilinud suuline eepika just serbohorvaadikeelne – traditsioon, mis pole katkenud tänapäevalgi.

Kõigi eelduste kohaselt hakkasid taolised sõjalist temaatikat kandvad ja sõjategevust toetavad laulud hiljemalt 18. sajandist taanduma. Sellele on mitmeid ootuspäraseid põhjendusi. Esiteks oli pikaajaline sõjategevus, epideemiad ja nälg kahandanud märgatavalt elanikkonna hulka. 18. sajand on Eesti rahvastiku intensiivse taastootmise sajand, kus loomuliku sõjajärgse juurdekasvu kõrval mängis olulist osa ka sisseränne. Eestikeelne (ning sealhulgas ka regilaulu-) kultuur elas selle migratsioonilaine edukalt üle. Võib oletada, et uustulnukad olid valdavalt mehed. Seda oletust toetab ka suuline folkloor: eesti perepärimus, mille varasemaid keskseid motiive on sõjategevuse järel saabunud või siia jäänud võõramaise meesesivanema teema⁶. Kultuuri ja keele järjepidevuse kandjana pääses sellistes tingimustes esile nimelt naisliin, milles võib kõnealusel üleminekuperioodil näha eesti kultuuri jätkumise võtit. Samas on ilmne, et nii kandus edasi just naisfolkloor, sh lüürilised ja lüroepilised (ning mitte niivõrd eepilised) laulud.

Maskuliinse eepika taandumise teiseks põhjuseks mainitud perioodil võib lugeda Balti erikorda Vene impeeriumi Läänemere-äärsetes provintsidest. Just see oli Eestis sunnismaise, ennekõike põllumajandusele orienteeritud eluviisi

⁶ Vt Jaago, T.; Jaago, K. 1996. See olevat olnud ... Tartu, lk 50–71.

kinnistumise kõrgaeg, mis välistas peaaegu kõik meeskultuuri olulisemad folkloorsed manifestatsioonid või vähemalt vastavad regilaulud. Neis oludes jäid mees- ja naiskultuur tihedalt kokkusurutud olukorda, mille tingis just nimelt põllumajanduslik mõisakord. Lähemad sajandid ei toonud kaasa ka suuremat sõjategevust ning mehed võisid leida sookultuurilist väljendust vaid üksikutes perioodilistes elualalistes tegevustes: vooriskäimistes ja ehk ka kõrtsikultuuris. Erandi moodustavad muidugi eesti saarte- ja rannikukultuur, kus meeste iseseisvaks sfääriks on olnud kala- ja hülgepüük ning merendus üldisemalt, ning ehk ka eluolu metsasemates, loodulikult eraldatud piirkondades (näiteks Alutaguse kant), kus vanad kultuurimustrid said paremini säilida.

Kõnealusel perioodil süvenesid regilauludes kindlasti mõisamiljöö ja pärisorjusliku korraga seotud ühiskonnakriitilised jms teemad. Võime kujutelda olukorda, mis on üpris sarnane olukorraga orjanduslikus Ameerikas: arvuka, sotsiaalselt madalama elanikkonnakihi elulisi ja eneseväljenduslikke õigusi on domineeriva kihi poolt tunduvalt piiratud. Puudub eraomand, samuti võimalus vabalt liikuda. Kuid ka kultuurilise eneseväljenduse võimalused on väga piiratud, enam-vähem olematud. Teadliku tasalülitamise tingimustes oli Ameerika mustadelt orjadelt lisaks muule ära võetud ka nende algne suhtlemiskeel. See sai teoks eri hõimutaustaga inimeste segamises. Sellises mahasurutud olukorras kanaliseerus inimeste loomingulisus iseloomulikkude etnilise värvinguga religioossusse, mis ei olnud mõistagi sallitud. Avalikult oli aga lubatud (ehkki mitte väärtustatud) tants ja laul, mille staatus hakkas muutuma 20. sajandil, muutudes baasiks suuremale osale nüüdisaegsest globaalsest popkultuurist. Džäss ja rock'n'roll, diskomuusika ja -tants ulatuvad oma otseselt tagasi ameerika mustanahalisse kultuuri.

18.–19. sajandil on meil põhjust näha regilaulus üpris sarnast, lihtrahva eneseväljenduslikku fenomeni, mis oli jõupositsioonil olnud baltisaksa vähemuse poolt küll lubatud, kuid vähe väärtustatud. Etniliselt algupärane religioossus (maausk) oli küllap selleks ajaks muutunud avalikkuse eest varjatuks, niisamuti ka muud omaidentiteeti toetavad markerid (ilmselt näiteks muistset iseseisvust mäletav ajalooteadvus). Sellises olukorras said lauldavateks just mõisatöödel kõlavad töölaulud, aga kajastamist leidsid ka sotsiaalseid suhteid ja ebavõrdsust peegeldavad teemad. On mõeldav, et sellised laulud ei olnud keelatud, vaid vastupidi – kõrgemalt poolt omamoodi sallitud, kuniks kogu tegevus mahtus vaid laululisse väljendusse ega kandunud näiteks mõisavastasesse vägivalda. Teomehelaulude laad, mis reflekteeris laulja kehva olukorda või manifesteeris vastuseisu, ei väljendunud ulatuslikumas eepilises narratiivsuses. Pigem on neile lauludele omane lüüriline tundelisus või emotsionaalne afektiivsus. Kõnealuse ajastu regilaulud on seega oma

olemuselt võrreldavad Ameerika mustade orjade bluusi või spirituaaliga ning juba tunduvalt vähem seotud regilaulude varasema rituaalse või usundilise funktsionaalsusega.

Lisaks ühiskondlikule olukorrale toleaegetes Balti kubermangudes tuleb silmas pidada veel üldisemat kultuuriloolist tausta. 18. sajand on periood, mil uusaeg jõudis pärale ka eesti talurahvale. Siinkohal ei saa rääkida veel kapitalistlikest tootmissuhetest, küll aga renessansiga alguse saanud muutustest euroopalikus inimese-kontseptsioonis ja kultuuris. Sarnane murrang on jälgitav ka eesti regilauludes. Võib arvata, et just sellega on seotud paljud ballaaditeemad, mis sisaldavad klannikriitikat, vägivalda värvikamat kujutamist ja üksikisiku probleemide, ihade, võitude ja kaotuste väljendust. Neis on moraalseks peategelaseks just nimelt naisterahvas – üldjuhul laulikneiu, kelle isiku kaudu neid teemasid esitatakse. Olgu öeldu näiteks kas või alljärgnev lühike laulutekst, milles kunagine müüdiline teema on arendatud ballaadlikuks.

*Isto ilma veere pääle,
kulla kuu poole pääle;
säält ma ilma ilostõlli,
poole valda valastõlli.
Kes tuli kodo kutsumaie?
Esa tuli kodo kutsumaie:
"Tule kodo, tütereni!,
kallu kodo, ema kana!"
"Mia annat mulle, esakene?
Mulle kari kalduhõlle,
mulle anna oma aita,
siis ma kodo kalduhõlle,
veerü vele värehtille,
siiski ei lää töödehelle:
parem parrel peesütella,
hirre pääl hää heidüskella!"*

(„Ilmatütar”, *Põlva. E 8394 (4). 1893.*)

Selline väljenduslaad oleks ilmselt olnud üpris mõeldamatu eepilisel keskajal ja toonastes lauludes. 18. sajandil pääseb individid eepilise kollektivismi surve alt. Keskaja lauludes domineerisid (maskuliinsed) kangelased, kelle suhtes ühiskonna reaaliikmed moodustasid vaid nimetute statistide hulga. Kuid on ka võimalik, et selline uus individuaalsus, eriti just regilaulule omases

feminiinses vormis, toetub läänemeresoome rahvaste seas juba varem olemas olnud naiskultuuri autonoomsusele.

Koos ühiskonna individualiseerumisega võib sellele perioodile iseloomulikuks lugeda ka laulmise muutumist meelelahutuslikumaks. Võib arvata, et laulumise rituaalne kontekst taandus järk-järgult koos eelkristliku rahvausu elementide väljatõrjumisega avalikust elust (just 18. sajand on mitmetes Eesti piirkondades veel vennasteliikumise, st kristluse tegeliku omaksvõtu aeg talurahva seas). Järjest enam nihkusid rituaalse laulmise keskmesse vaimulikud, sh jumalateenistuste laulud. Regilaulule jäi peamiselt varem nimetatud sotsiaalne funktsioon, aga küllap moodustas see osa madalkultuurilisest meelelahutusest. Laulude rituaalsus ei kadunud mõistagi täielikult (vrd kas või arvukaid mardi- ja kadri- või pulmalaule). Küll aga sai meelelahutuslikkus autonoomseks rituaalsusest – esimene ei olnud enam teise üks funktsioone, vaid n-ö asi iseeneses, väljendudes muuhulgas ka muusika- ja tantsukultuuris. Esimese väljundiks hakkas üha enam saama uus, palju mitmekesisema meloodika ja värsistruktuuriga uuem, lõppriimiline rahvalaul, teine tuli esile koos paaristantsu ja tantsulise rütmimuusikaga. Kummagagi neist ei haakunud vana regilaul enam eriti hästi.

Nende lühidalt kirjeldatud ühiskondlik-kultuuriliste muutuste taustal on ehk mõistetav, miks 19. sajandi teiseks pooleks peeti vana rahvalaulu juba pigem perifeerseks, koguni tõrjumisväärseks nähtuseks. Regilaulude laulmine oli toleks ajaks valdavalt naiste tegevus.

3. Intertekstuaalsus ja žanride põimumine

Alates 20. sajandist, mil regilaul ei olnud enam eesti kultuuris kesksel kohal, on vaade sellele žanrile kujunenud üha üldistavamaks. Regilaulust kõneldakse (ka teaduskirjanduses) kui ühtsest nähtusest, ühest folklooriliigist, millel võivad olla küll erinevad teemad ning mis võivad ka stiililiselt varieeruda, kuid mis tervikuna kujutab endast mingit üldist unifitseerunud fenomeni. Suuresti on tähelepanu alt välja jäätud žanri diakroonia, mida eespool mõnevõrra visandada proovisin. Eristatakse küll jaotust kirjanduse põhiliigiti (lüroepika *vrs.* lüürika), milles mingil moel küll kajastub varem esitatud muutuste dünaamika, samuti laulutüpe teemade ja domineerivate värsimotiivide järgi. See on siiski võrdlemisi staatiline vaatenurk, mis lähtub regilaulude otsekui igavesest „valmisolekust”, mitte regilaulust kui suulisele kultuurile omastest elavast fenomenist.

Eelkirjeldatud vaade tuleneb kahest põhjusest. Esiteks juba nimetatud asjaolust, et regilaulud olid 20. sajandiks juba aktiivsemast kasutusest taandumas,

teiseks aga sellest, et 20. sajandi eesti rahvaluuleteaduse põhieesmärke oli rahvalaulude temaatilise tüpoloogია loomine. Sellise lõpliku liigitatuse saavutamise on loodusteadusliku „tõelise teaduse” seisukohalt kahtlemata üllas soov: eesmärk, mis peibutas aastakümneid ka eesti folkloriste, tuues kaasa vaidlusi ja ehk ka arusaamist ülesande lõpliku täitmise võimatusest. Selle lähenemisnurga üks seisukohti oli, et eksisteerivad kindlapiirilised temaatilised laulutüübid, mida võiks võrrelda bioloogiliste liikide, ideaalis isegi näiteks puhtavereliste loomatõugudega. Selline temaatiline korraloomine on teaduslikust aspektist loomulikult mõistetav ning hõlbustab uurimist, samas tõi see kaasa mitmesuguste suulisele laulukultuurile omaste n-õ mittepuhaste laulude (kontaminatsioonide) kõrvalejätmise või lausa kõrvaletõrjumise.

Eesti 20. sajandi folkloristikas on nimetatud probleemile tähelepanu juhtinud Udo Kolk⁷. Ta soovitas muuhulgas halvustava termini *kontaminatsioon* asemel kasutada sõna *aditsioon*. Viimane viidanuks segimisele kõrvaltähtsuse asemel hoopis enam liitumis- või lisandumisideele, olles sedasi palju lähemal ka suulise kultuuri olemusele. Sellised liitlaulud (mõiste, mille võttis kasutusele Jakob Hurt oma „Setukeste laulude” väljaandes 20. sajandi alguses) viitavad Kolgi sõnul pigem laulikute kreatiivsusele, mitte aga nende oskuste puudulikkusele või traditsiooni taandumisele. Siiski ei kõigutanud ta vaated silmatorkavalt ajaloolis-geograafilise ning sellele järgnenud tüpoloogilise koolkonna suhteliselt kivistunud seisukohti kindlapiiriliste regilaulutüüpide primaarsusest ja arhetüüpsusest.

Niisiis peaks erinevate lauluteemade põimumises nägema just suulisele kultuurile ainuomast, n-õ liiast joont, mis on nähtusena pigem keskne kui äärepealne. Kuigi eri folklooriliikidel on oma kindel koht žanrisüsteemi kujuteldavas kõiksuses, ei tähenda see nende omavahelist isoleeritust. Veelgi vähem võiks sellist isoleeritust eeldada ühe kindla folkloorse (meta)žanri – näiteks regilaulude – sees. Vastupidi, erinevad tekstid (ja erinevad žanrid) on omavahel vähem või rohkem aktiivses „lähikäimises”. Tekstide universumis leiavad kogu aeg aset intertekstuaalsed protsessid, millele ühena esimestest on tähelepanu juhtinud Mihhail Bahtin⁸. Tekstid jagavad omavahel ideid, süžeesid, fraase jne, aset leiab pidev ränd ja verevahetus, mis võib katkeda paremal juhul alles siis, kuid traditsioon on elavast kasutusest taandunud, katkenud. Intertekstuaalne sünergia muutub nähtamatuks siis, kui meie ees on vaid hulk kirjalikke arhiivitekste, mis on jäänud eksisteerima

⁷ Kolk, U. 1959. Rahvalauluvariandi mõistest. – Keel ja Kirjandus, 2.

Kolk, U. 1989. Kontaminatsioonide tähendus J. Hurda „Setukeste lauludes”. – Dr. Jakob Hurda 150. sünniaastapäevale pühendatud ettekandekoosolek 22. aprillil 1989. a. Tartu.

⁸ Bakhtin, Mikhail 1981. The Dialogic Imagination. Four Essays by Mikhail Bakhtin. Ed. by M. Holquist. Austin: University of Texas Press. [Bahtin 1981]

üksnes kirjamärkides, mitte elavas esituses. Aga nendegi uurimisel võime jõuda intertekstuaalsete seoste märkamiseni, mis annavad tunnistust nende kunagisest käibest elavas traditsioonis.

Poetiliste tekstide puhul (nagu seda on ka regilaulud või nn Kalevala-kood laiemalt) ei ilmne intertekstuaalsus mitte üksnes lihtsalt temaatiliste (narratiivsete) elementide ringlemises, vaid komplektis värsisüsteemiliste üksustega. Rändlevad terved lauluridadest moodustuvad värsigrupid (parallelismiahelad), sattudes ja sobitudes erinevatesse temaatilistesse kontekstidesse. On omaette huvitav küsimus, mis on lauljaid lüroepiliste lugude komponeerimisel enam mõjutanud: kas jutustajalik taotlus esitada mingi kindla kompositsioonilise skeemiga⁹ narratiiv või hoopis suulisele esitusele omased vormelid, mida esitaja on vandanud otsekui oma poetilist emakeelt. Kirjakultuurist pärit inimesele võib näida selline probleemipüstitus hoomamatu. Pole välistatud, et esitus- (ja jutustamis-) strateegia valikul on võinud kaasa mängida muudki žanriomased tegurid, mis kunagi üleskirjutatud teksti vormis ei tarvitse meile enam mõistetavad olla.

Regilaulu käsitledes on meie ees ühelt poolt üpris komplitseeritud žanriline diakroonia, mida saame oletamisi jälgida peamiselt viimase 150 aasta jooksul üles kirjutatud regilaulukorpuse tekstidena. Teisalt on aga sama tekstikorpuse sees tegemist suulisele kultuurile omase intertekstuaalsusega, kus erinevad tekstilised üksused rändavad laulust laulu. Alles kaht eelnimetatud aspekti silmas pidades võime mõista regilaulu uurimise tegelikku komplitseeritust. Üks mingil kindlal ajahetkel, kindlas kohas ja kindlas esituses kõlanud ning üles kirjutatud laul ei ole pelgalt nähtus omaette, vaid ilming mingist suuremast fenomenist, ilma jäikade piirideta. Peame tunnistama, et järelejõudmine kõigile, mida teadis, valdas ja vahendas omaaegne laulik oma kultuurisituatsioonis, ei ole nagunii võimalik. Samas ei saa me üht või teist konkreetset laulteksti isoleerida tema arvatavast ajastulisest taustast ja naabertekstide ning -žanride maailmast.

⁹ Vrd vormeliteooria looskeemi (*story-pattern*) kontseptsiooni. **Foley, J. M.** 1997. Oral Tradition and its Implications. – A New Companion to Homer. Ed. by I. Morris, Barry Powell. Leiden, New York, Köln: Brill, pp. 156.

4. „Pika formaadi” probleem eesti regilauludes ning siirded itkuga

Artikli teemast tulenevalt pöörame nüüd pilgu kitsamalt eepilisele kihistusele eesti regilauludes. Kitsalt žanripiirilisi radu liikudes oleme siin taas probleemi ees. Kui pidada eepika all silmas ennekõike nn pikka formaati¹⁰ (tuhandeid värsiridu, konkreetse nimelise kangelase ümber koonduvat faabulat, ennekõike aga seda, et tegemist on tõepoolest selgepiirilise sündmuse ümber koondunud loo või lugude tsükliga), siis peab tõdema, et selliseid eesti (või ka setu) regilaulutraditsioonis teadaolevalt ei leidu. Sama probleemi ees seisib juba Kreutzwald, kui ta otsis „Kalevipoja” koostamiseks autentseid kangelaslaule, pidi aga lõpuks appi võtma hoopis proosamuistendite ainese.

Ometi ei saa heita mõtet regilaululise eepika omaaegselt olemasolust nii lihtsalt kõrvale, kuigi hulk uurijaid ja entusiaste on seda teinud. On väidetud, kas deklaratiivselt või pealiskaudselt, nagu oleks eesti traditsiooni puhul tegemist mingi olemusliku ürgpatsifismiga, mistõttu kangelasteemad (ja ilmselt siis ka eepikažanr laiemale) ei saa eestlaste puhul kõne alla tulla. Ühest küljest ei puudu ka eesti regilaulude seas sõjatemaatikat kajastavad laulud, mille esitajad üleskirjutamisaegadeni pidid suure tõenäosusega olema ka mehed. Jutt käib ennekõike lauludest, mille teema viitab Liivi või Põhjasõja olustikule. Neis mainitakse osapooltena Rootsit, Poolat ja/või Venemaad, sporaadiliselt ka ajaloolisi isikuid (Kaarel *alias* Karl XII) või ajastule omaiseid sõjanduslikke (näiteks relvastust puudutavaid) üksikasju.

*Kaarel, herra kaunikeine,
Rootsi kuldane kuningas,
tahi mennä Tallinuie,
tahi Talli-linna pääle!
Sai kui Vaivaru määle,
Vene väed õlid vastassagi,
pühkisiväd püssisagi,
haljastid kürassiagi
meida meeste pääda pääle,
tüttarde igade pääle,
kaokeise kaula pääle.
Kaarel, herra kaunikeine!
Ammus kõrra, ammus kaks,*

¹⁰ Vrd **Honko, L.** 2003. The Quest for the Long Epic: Three Cases. – Dynamics of Tradition. Perspectives on Oral Poetry and Folk Belief. Ed. by L. Tarkka. Studia Fennica. Folkloristica, 13. Helsinki: Finnish Literature Society.

*tõmmas mõõga tuppe 'esta,
hõbevestu vöö vahelda.
Niitas vene pundusida,
Viru viisujalgusida.
Siis tuli elo meie maale,
pidu meie piigudele:
härjad sõivad ikke 'essa,
ruunad raugad rakke 'essa,
teopoisid teiba 'assa,
vaimod vaised varda 'assa.*

(„Rootsi Kaarel sõdimas”, Lüganuse. H III 1, 712/3 (9). 1889.)

Selliste laulutüüpide hulk ulatub saja ligidale, andes tunnistust ehk ka sõjateema kunagisest suuremast levikust regilauludes.

Otsemalt ajaloolise perioodiga (näiteks 16.–18. sajandi sõdadega) seotud laulude kõrval viitab sõjalisusele üldisemalt tõenäoliselt ka hobustega seotud temaatika või siis sõja kas või paigutine mainimine, isegi kui see pole lauluteema seisukohalt keskne. Olemegi jõudnud kohani, kus tuleb mängu intertekstuaalsus ning žanrilised üleminekud. On võimalik, et kunagised, eepilises kujutluslaadis kesksed laulumotiivid on siirdunud muudesse teemadesse, jäädes neis elama otsekui oma pooliseseisvat elu, kuid andmata kogu esitusele mingit terviklikku eepilisust. Sõjateema on niimoodi võinud kaotada oma militaarse algtäheenduse ja hakata tähistama midagi muud, mõistetiselt ja tunnetuslikult lähedast, kuid bukvaaltasandil ikkagi juba midagi muud. Seegi on suulisele kultuurile omane joon.

Ei saa aga eitada asjaolu, et eepika kui žanr oli üleskirjutamise ajaks juba taandunud. Pean siin silmas laule, mis on olnud pikemad kui mõnikümmend (või kuni paarsada) värsirida. Need laulud on olnud keskendunud ühe või mõne nimeliselt mainitud tegelaskuju ümber, nagu neid võib leida näiteks karjala runoepikas (Ilmarinen, Lemminkäinen jt). Nende tekstide sisu on olnud selgelt maskuliinne ja sõjaline, keskendudes vaenutegevusele ja etnilistele konfliktidele, kuid neil on võinud olla ka varasematest etappidest tulenevalt mütoloogiline dimensioon või alge. Heaks näiteks Kalevalameetrisest traditsioonist on siin taas karajala eepika, mis oli aluseks ka „Kalevala” loomisel. Selle peateemasid on läänemeresoomlaste ja saamide vahelised hõimusõjad, mis leidsid aset enam kui 1000 aasta eest ning niहुतased viimaste asustuspääri tasapisi põhja poole.

Eesti ja ka setu regilauludes puuduvad aga sellised eepilised tegelaskujud pea sootuks või kuuluvad inimlike (mitte-eepiliste) tegelaskujudena juba uuemasse ballaadilikku kihistusse. Varasemast leidub vaid üksikuid

rudimentaarseid nimekujusid (näiteks Osm¹¹), kuid nende tegevust toetav laulumaterjal on väga hõre. Enamgi veel: ilmselt kunagised sõdalasülikud (kui tegemist ei ole lausa mütoloogiliste kujudega), nagu näiteks Sulevi-Kalevipoeg laulutüübis „Suisa suud”, on lauludes madaldatud. Tõenäoliselt on see aset leidnud ballaadilikul uusajal. Antagonisti rolli ja eepilise kangelase asemel on meie ees kurjategija või luuser, kellele naisekeskses laulus sümpaatiat ei jagu.

Eepikale on tihti iseloomulik, et kangelase vastaseks on nii realistlikud kui üleloomulikud tegelaskujud. Vene bõliinavägilased võitlevad nii ajaloolist riiklust ohustavate stepirahvaste kui mütoloogiliste monstrumitega. Sarnaselt toimivad ka Gilgameš, Beowulf ja kümned teised eeposekangelased. Ka Kreutzwaldi Kalevipoeg sõdib nii raudmeeste kui Sarvikuga. See viitab eepika põlvnemisele mütoloogiast ja mütoloogilistest rahvaluuležanridest. Eesti regilaulude puhul on huvitav küsimus see, kas eepilise varjundiga sõjatemaatika, mis esineb lauludes valdavalt vaid üksikmotiividena, on lihtsalt kohandunud uue keskkonnaga või on siin tegemist mingi ürgsema ja lahutamatu žanrilise pidevustikuga.

Uurides regilaulude poeetilist suulist keelekasutust, ei ole kahtlust, et sõda ja allilm kuuluvad (iseäranis setu lauludes¹²) samasse semantilisse sfääri. Surma tähistav *kool*-tüvi või surmailma tähistav *vaen* ~ *vain* esinevad ka seoses sõjaga. Nii allilmas kui sõjas vajab sinna siirduja „pihlapuist pihta” või „kuslapuiseid konte”, kuid leidub teisigi kattuvusi. Sellised haakuvused ei saa olla juhuslikud või hilisema poeetilise mõttetöö vili. Pigem võib siin kõnelda siirderiituslikust universaalalgest, millega seotud žanrid on adresseeritud lahkujale (või saabujale), kelle sotsiaalne staatus üleminekurituaalis muutub: surijale, abiellu astujale, sõttaminejale, võõrsile minejale, orvustujale jne. Selliseid siirderiitusi pole saatnud mitte niiväga laulud, kui võrd just itkud, milles võib mõne uurija arvates näha ka otsekuu laulu-eelset žanri ja praktikat¹³.

On tähelepanuväärne, et eri riiustes kasutatavate itkuliikide vahel võib kohata silmatorkavat intertekstuaalset sidet ning ka peaaegu sõnasõnalist tekstuaalset kopeerimist. See ei tõesta mitte üksnes seda, et kõik üleminekurituaalid on struktuurilt sarnased¹⁴, vaid et lisaks teoreetilisele sarnasusele on

¹¹ Selle nime kohta vt ka **Masing, U.** 2011. Osmi olemusest. – Aarded tellistes. Tartu: Ilmamaa.

¹² Vt **Arukask, M.** 2001. Allilma ja sõja poeetiline kaardistatus setu lüroepikas. – Regilaul – keel, muusika, poeetika. Toim T. Jaago ja M. Sarv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

¹³ **Rüütel, I.** 1998. Varafolkloorsetelt vokaalžanridelt lauluni. Mäetagused, 8, lk 85–90. <<http://www.folklore.ee/tagused/nr8/ing.htm>>, (05.10.2012).

¹⁴ Vrd **Gennep, A. van** 1984. The Rites of Passage. The University of Chicago Press.

neid traditsioonilises kultuuris ka tajutud samaväärsetena, kusjuures sageli on võinud see väljenduda rituaalides¹⁵. Mainitu viitab taas kunagise universaalse ürglühürika olemasolule. Loomulikult pole siin tegemist uusaegse indiviidikeskse lühürikaga (milliseks on kujunenud regilaulud hiljem), vaid vastupidi: itkud oma eriliikides ja itkuline register üleüldse on teeninud kollektiivseid huve.

Itkud tulevad traditsioonilises kultuuris mängu alati siis, kui on toimunud või ees ootamas mingi sotsiaalne katkestus – mis ongi siirderiituste keskmes. Itkudes tehtav kõnetöö on suunatud selle olukorra n-ö lappimisele: katkenud või katkeva sidususe taastamisele või uueksloomisele. Selle käigus otsekui silutakse ülemineku keskmes olija muutuvat staatust, suunates, õpetades, julgustades teda eeloleval teekonnal. Itkemine on alati adresseeritud, see pole pelk emotsionaalne puhang. Itk eeldab kommunikatsioonis nii adresseerijat kui adressaati, kuid tegemist ei ole esitusega, mille esmaeesmärk on esteetilise naudingu pakkumine. Itkeja ise on kogu riituse peategelasi, kuid sugugi mitte primaarne, nagu võiks oletada lühürilise „mina” korral. Ehk vaid juhuitkudes – konkreetse aegruumilise ja rituaalse situatiivsusega olukordades – nihkub itkeja enam keskmesse, muutudes tihti ise oma esituse põhiadressaadiks.

Eesti kultuuris on itkud ilmselt viimastel sajanditel kasutusest taandunud või olnud sunnitud taanduma. Näib, et paljuski võib põhjuseks olla usupuhanus ja vana rituaalsuse tõrjumine. Samas on toimunud iseloomulikud intertekstuaalsed siirded, kus endised itkuteemad on kandunud regilauludesse. Nii eksisteerib omaette regilaulude rühm, mille keskmes on nekromantiline temaatika ning leiab aset kommunikatsioon siin- ja sealpoolsuse vahel. Ka setu traditsioonis, kus itkemine selle eri funktsioonides säilis viimase ajani, võib täheldada laulude ja itkude intertekstuaalset sarnasust.

5. „Venna sõjaloo” kaks tõlgendusvõimalust

Regilaulude seas on vaieldamatult tuntumaid sõjateemalisi regilaule „Venna sõjalugu”, mille üleskirjutusi on Eestist üle kuuesaja¹⁶. Palju on sama-

¹⁵ Байбури́н, А. К., Левинто́н, Г. А. 1990. Похороны и свадьба. – Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд. Москва: Наука. [Baiburin, Levinton 1990]

¹⁶ Parima ülevaate selle laulu variantidest saab 1932. aasta väljaandest „Eesti rahvalaulud dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest” II. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts; setu variantidest 1904. aasta väljaandest „Setukeste laulud. Pihkva-eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega, välja annud Dr. Jakob Hurt” I. Helsingi: Suomalaisen kirjallisuuden seura. Lihtsaim viis lauluga tutvuda on Ülo Tedre toimetatud „Eesti rahvalaulude antoloogia” võrguversiooni abil (<http://www.folklore.ee/laulud/erla/E147.HTM#L1677>; 05.10.2012).

teemalisi ülestähendusi setustki, kuid sarnase temaatikaga laule võib leida ka Ingerimaa rahvaste (vadjalaste, isurite, soomlaste) kunagisest lauluvarast. Ootuspäraselt on seegi andnud suulises kultuuris alust mitmesugustele liit-lauludele, kus sarnased motiivid on võinud põimuda erinevateks lugudeks. Suur vahe ongi ühel poolt eesti ja setu ning teiselt poolt Ingerimaa lääne-meresoomlaste põhiversioonide vahel.

Eesti-setu laul jutustab loo sõjasõnumite toomisest, kusjuures toojaks võib olla kas lind või saabub sõnum kirja teel. Perekond peab kellegi sõtta saatma. Setu (ja Ingerimaa) lauludes võidakse sõtta saata soovida ka tütar. Lõpuks läheb sõtta (noorem) vend, keda perekond asub üksmeelselt ette valmistama. Venda varustatakse nii aineliselt kui nõuga. Talle pannakse valmis hobune ja sõiduvahend, teda riietatakse, kusjuures sageli on riideesemetel surmasemantika (surmasärk, koolikindad jne). Vennale antakse nõu ka teekonnaks ning sellegi tarvis, kuidas sõjas käituda. Ka siin võib kohata sõja ja teispoolsuse/surma kujutelmade iseloomulikku paardumist. Tee sõtta on teekond kusagile mujale, kohta, mis ei mahu tavaelu piiridesse ja arusaamadesse. Olukord on selgelt siirderiituslik.

On tähelepanuväärne, et teekonna kirjelduses esineb veemotiive, mis oma ktoonilisuses viitavad otseselt teispoolsusele (sellele osutab ka sõnumitoomine linnu poolt). Kohati näib, et kogu eesootav teekond matkib allilma topograafiat, nagu näiteks järgmises lõunaeesti variandis.

*Velekene noorõkõnõ,
lätsi ma sõtta sõdima,
væe pääle vääremähe.
Ese mul opas' kotost minneh:
"Poiga noori, armõ[h]õni,
kui sa ks üle Kuiva läät,
ärä sa Kuival vettä joogo^q –
Kuiv iks täüs koolja luid!
Poiga noori, armõ[h]õni,
kui sa üle mere läät,
ärä ks mereh vettä joogo^q –
meri om täüs meeste verdä!
Poiga noori, armõ[h]õni,
kui sa ks läbi Narva läät,
ärä sa Narval vettä joogo^q –
Narv om täüs naistõ päidä!"*

(„Venna sõjalugu. Lunastatav vend” SL 552. EKS 8° 4, 387 (9)
< Räpinä khk., Linte k. – J. Jagomann < Villem Simulmann (1877))

Lahkunu juhatamine allilma(s) on aga üks itkeja kui psühhopompi arhailisi funktsioone¹⁷.

„Venna sõjaloo” esineb ka motiiv, mis eesti kultuuris on laiemalt tuntud „Kalevipoja” kaudu, kuivõrd Kreutzwald kasutas seda regilaulu ka rahvuseepose loomisel. Kõnealune motiiv kutsub sõttaminejat mitte kiirustama sõja ette või jääma sõja taha, vaid hoiduma sõjategevuse keskele – sisuliselt oma nahka hoidma. Selles motiivis on tahetud näha taas tunnistust eesti rahvusliku patsifismi kohta, kuid tegemist on rahvusvaheliselt levinud vormeliga. Nimetatud motiiv ei esine mitte ainult sõjateemalistes lauludes, vaid ka näiteks põhjavene karjaloitsudes. Neil puhkudel võib perenaine oma looma maagiliselt turvata, paludes tal küla ühiskarjas keskele hoida, et ta ei satuks röövlomade saagiks või muusse õnnetusse. Siin võib ära tunda žanrudevahelist siiret, mis aga mõlemal puhul omandab tähenduse just siirderiituslikus kontekstis.

„Venna sõjaloo” edasine tegevustik ei kõnele eriti midagi sõjasündmustest. Võib öelda, et kogu sündmustik nagu toimukski kodus ja esitaks teelelaatja – naise – silme läbi. Eesti ja setu lauludes saabub vend sõjast tagasi. Ilmselt on ta järginud juhiseid ja hoidunud täiesti ebakangelaslikult, n-ö ebaeepiliselt, ohtlikumast sõjategevusest kõrvale. Teine seletus võiks olla aga see, et toimis loitsulises hoiatuses väljendunud teelelaatjate kaitsemaagia, mis aitas vennal kõrgemate jõudude kaasabil ellu jääda.

Edasises ei tunta naasnud venda enam kodus ära – temas nähakse võõrast.

*”Ei see põle minu poega!
Seep o Riia linna poega.
Vene mies, vene hobune,
vene risti rinna iesa,
vene piika tal piusa,
haljas mõek tal alla hõlma!”*

(„Venna sõjalugu”, Muhu. H II 6, 353/6 (25). 1890.)

Venda ei tunne isa, ema ega vendki. Laulu lõpus osutub äratundjaks õde, kes venna vastu võtab, hobuselt maha aitab ja sisse kutsub. Mõnel juhul võib õde paluda vennal sõjast kõnelda ning see on ainus kord laulus, kus sõjast endast ka kuigivõrd juttu tehakse. Vend tunnistab siis, et sõjas on olulised hea hobune ja relv, mis mehe surmasuust päästavad. Lauluvariantides ei ole juttu võidukatest kangelastegudest, vaprustest, eneseohverdusest. Kogu meeleolu on pigem siirderiituslik, naiselikult saatjakeskne, kusjuures saadetav (vend)

¹⁷ Vrd **Honko, L.** 1978. The Ingrian Lamenters as Psychopomp. – *Temenos*, 14.

on siin iseloomulikult passiivne – nagu pruutpaar arhailises pulmas või koolnu kirstus.

Mõnevõrra teistsugune on laulu lahendus Ingerimaal. Ilmselt ei hooli vend seal telesaatejate hoiatustest ning saab sõjategevuses surma. Surmasõnumi toob koju hobune, kes selle leinavale emale inimkeeles teatavaks teeb. Kuid ka sel juhul pole langenud vend kuigivõrd tõlgendatav laulu peategelasena. Loo fookus asub ikkagi kodus, naisemaailmas, kus kirjeldatav sündmustik aset leiab. Yrjö Penttinen¹⁸, kes uuris seda laulutüüpi ja selle koostiseks olevaid motiive slaavi-balti-läänemeresoome võrdluses, tõdes, et eesti-setu laululõpu näol on tegemist üldisest irduva erandiga (küllap kajastuks siis selleski otsekui patsifistlik elujaatavus?). Üldjoontes sama arvas ka Felix Oinas¹⁹. Mõlemad lugesid kõnealuse lauluteema päritolukohaks idaslaavi stepialasid.

Püüdsin aga eelnevaga väita hoopis midagi muud. Nimelt seda, et vähemalt läänemeresoome Kalevala-meetriline lugulaul põhineb hoopis teistsugusel, siirderiituslikul itkulis-loitsulikul algel. Selle eesmärk ja vorm pole sellisena olnudki eepiline ning „sõjalugu” on siin vaid uurijate külgekleebitud pealkiri. Selle rituaalse loo raskuspunkt on laulu esimeses pooles, kus venda valmistatakse ette teise ilma teedele siirdumiseks. Selle tegevuse sündmuskoht on ootuspäraselt n-õ siinpoolne, suunatus aga teispoolsusesse. Seega oleks „Venna sõjalugu” vormunud regilauluks otsekui alles pärast erinevaid intertekstuaalseid protsesse, vahest muuhulgas (eesti kultuurikontekstis) ka pärast itkemise kui žanri ja praktika taandumist. Laulu raskuspunkt pole sellisena olnud mitte mehelikul eepilisusel, vaid siirderiitusel ja vastaval maagial. Venna äratundmatus loo teises pooles seletuks siis tema muutunud staatusega: siirderiituse läbinu ja mütopoeetilises teises ilmas ärakäinu ei saagi enam olla endine – ta on oma varasemale keskkonnale võõras, äratundmatu, sinna sobimatu.

Eespool välja toodud nn maagiline seletus keskendus ennekõike laulu esimesele poolele, mil venda saatev pere (kogukond) on solidaarselt koos. Lauluterviku seisukohalt võib siiski ebaselgeks jääda laulu teine pool: venna naasmine ja ignoreerimine nüüd juba otsekui muutunud pereliikmete poolt. Olen ülaltoodud seletuse kõrvale juba varem pakkunud teise²⁰, mis põhineb

¹⁸ Penttinen, Y. 1947. Sotasnomat. Inkeriläinen kansanruno ja sen kansainvälistä taustaa. Helsinki.

¹⁹ Oinas, F. J. 1969. Some Motifs of the Balto-Finnic War Song. – Studies in Finnic-Slavic Folklore Relations. Selected Papers. FFC 205. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia.

²⁰ Arukask, M. 2000. „Venna sõjalugu” ja inimõtlemise muutlikkus. Setu lüroepiline regilaul kui pideva distantseerumise ja muutumise dokument. – Kust tulid lood minule ...

otseselt seisukohal, et kunagi on tegemist olnud siiski eepilise lauluga, mida on võidud laulda ka näiteks sõjategevusega seoses.

Viimane seletus põhineb ühel rahvusvahelisel süžeel, millest ei Penttinen ega Oinas näinud teadlikud olevat (või ei osanud nad seda märgata), kuid mis eri rahvaste folklooris, nii lauludes kui juttudes, on laialt levinud. Teema uurimisega on tegelnud eriti vormeliteooria koolkond (vt edasised viited), kasutades seda olulise näitematerjalina suulise eepika struktuuriloo selgitamisel. Kõnealune süžee on kõige enam tuntud antiikeepose „Odüsseia” kaudu, mis jutustab peategelase äraolemise ja tagasitulemisest.

Trooja sõtta läinud kangelane Odüsseus on koduteel, kuid tema teele veeretab takistusi merejumal Poseidon. Pärast aastatepikkust ekslemist, mis on võrreldav ekslemisega teises ilmas, jõuab ta lõpuks oma kodusaares Ithakale. Seal on tema õukonna anastanud võõrad vürstid, ihudes hammast tema abikaasale ja varandusele. Ithakale jõudes muudab Odüsseus oma välimust ning saabub iseenele koju kerjusena. Teda ei tunta ära, kuid siiski saab saladusliku võõra isik järk-järgult asjaosalistele selgeks, kuni saabuja tegelik identiteet täielikult paljastub. Sündmuste lõpp on eepiline: sissetungijad saavad mõõga läbi oma tasu ning Odüsseus taasühineb oma naise Penelopega. Paljudel rahvastel on sarnane süžee tuttav ka muinasjutuna (Aarne-Thompsoni tüübimääratlus 974). Kõnealust süžeed on uuritud serbohorvaadi eepikas²¹, kus see avaneb just nimelt suulisele kultuurile omases variatiivsuses, muuhulgas ka loo lahenduse erinevate võimalustena. Albert Lord esitas selle süžee (ingl k *Return Song*) viieetapilise struktuuri²²: äraolek – laastamine – naasmine – kättemaks – abiellumine.

Lähemal uurimisel on arusaadav, et eepilise lugulaulu seisukohalt rudimentaarne „Venna sõjalugu” omab lahkuva, äraoleva ja äratundmatuna koju naasva sõjamehe looga märgatavaid sarnasusi. Tõsi, eesti lüroepilises laulus jääb vajaka eepilist lugu lahtimõtestavatest detailidest: meie ees on tõesti vaid kunagise võimaliku eepilise lugulaulu naiselikust vaatepunktist ümbertöötatud vrakk. Siiski ei saa eitada võimalust, et tegemist on regilaululise eepika kunagise olemasolu tõendusega. Igal juhul tundub kolmas enim levinud seletustest – et „Venna sõjalugu” on näide naiselikust rahuarmastusest ning patsifismist – kahe siintoodu (maagilise ja eepilise) kõrval kõige konstrueeritum või uuem.

Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel. Toim T. Jaago ja Ü. Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

²¹ Vt Lord, A. B. 1997. *The Singer of Tales*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, pp. 120 ff; Foley, J. M. 1990. *Traditional Oral Epic. The Odyssey, Beowulf, and the Serbo-Croatian Return Song*. Berkley, Los Angeles, London, pp. 359 ff.

²² Lord, A. B. 1969. *The Theme of the Withdrawn Hero in Serbo-Croatian Oral Epic*. – *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, vol. 35, pp. 18–19.

6. Kokkuvõtteks

Regilaul on väga vana žanr, mille funktsioonis ja tähenduskeeles on aegade jooksul kindlasti toimunud suuri muutusi: alates mütoloogilisest kodeeringust, mis on olnud regilaulu vanimaid funktsioone, kuni nn pärisorjade rock'n'rollini. Kiviajast pärineda võiv mütoloogia on hiljem muundunud eepiliseks jutustamiseks, samas on suulises kultuuris kogu aeg aset leidnud ka intertekstuaalsed kokkupuuted itkude, loitsude jt rahvausundiliste folklooriliikidega. Viimastel sajanditel on uusaegne isikukeskne lüürika eesti (ja setu) traditsioonis palju varasemat ümber mõtestanud ja struktureerinud, lammutades ja teisendades mitmeid vanasid lugusid tundmatuseni. Meieni jõudnud regilaulude üleskirjutused pärinevad just viimasest eposist, raskendades sel moel žanri varasemate kujude diakroonilist uurimist.

Et regilauludes leidub eelöeldule vaatamata ka sõjaga seotud teemasid, paneb see küsima, millistest algetest need pärineda võivad ja millistes kontekstides nad eri aegadel asetseda on võinud. Suulisele kultuurile omaselt ei saa kõnelda mingist ajaloolisest lineaarsusest, vaid peab arvestama sellega, et paralleelselt on võinud eksisteerida erinevad soolised, seisuslikud, kultuuriruumilised jne toimed ja taustad. Seeläbi on just nagu üks ja seesama lauluteema võinud ajas ja ruumis läbi teha palju muutusi, millest ka allumine erinevatele tõlgendusvõimalustele. Eri žanride (näiteks regilaulu ja itku) põimumisele viitab ühine poeetiline sõnavara ja sarnased laulumotiivid.

Sõjateemalisi laulutekste uurides torkab silma nende väheütlevus eepikana: domineerivad näib mingi teine hääl või taotlus. Levinuim seletus on rõhunud feminiinsele patsifistlikule sõjavastasusele, kuid samavõrd võib tegemist olla hoopis algupärasema rituaalse mõtlemise ilminguga. Viimasel juhul leiame lüürilise moodsama minakesksuse asemel hoopis vanema itkulise funktsionaalsuse, mille eesmärk oli lähetada lahkujat (sõtta, surma, uude staatusse minejat), instrueerida ja kindlustada teda maagiliselt. Sama leiab aset ka „Venna sõjaloos”. Sel moel eksisteerib võimalus käsitleda „Venna sõjalugu” ka kunagise puhtalt eepilise, maskuliinse teosena, mis kasutab rahvusvahelisi paralleele ja võtab appi naasmislaulu looskeemi. Võib järeldada, et maskuliinne eepika on regilaulus/eesti kultuuris kunagi eksisteerinud. Et kangelaseepika kui maskuliinne žanr eeldab aga oma esitusruumi ja -situatsiooni, on tõenäoline, et hiljemalt 18. sajandist alates, kui Balti erikord röövis maarahva meeskultuurilt oma ruumi, on ka suuline eepika taandunud.

Samasse perioodi (17.–18. sajandil) langevad veel mitmedki teised suured muutused ja vapustused eesti kultuuris: renessansi jõudmine Euroopa äärealadele ning isiksuse vabanemine eepilisest kollektiivsusest, lõbutsemiskultuuri iseseisvumine koos kange alkoholi laiema pruukima hakkamisega,

paaristantsu levimine ja sellega seoses omalaadne seksuaalrevolutsioon, kultuurilise uusaja algus, mis hakkas tasapisi ka regilaulu kui vana kultuuri ilmingut murendama jne. See loetelu, mida detailides võiks veel täiendada, põhjendab veelgi muutusi laulukultuuris, kus varasema monumentaalsuse asemel pääses üha rohkem maksvusele uuema, lõppriimilise rahvalaulu ballaadilik liikuvus, mis on enam orienteeritud indiviidi maistele ihadele ja nende väljendamiselle.

Siiski võib naiselikust vaatepunktist ümbermõtestatud regilaulust leida arhailist siirderiituslikku funktsionaalsust, mis kandus suure tõenäosusega itkudest regilauludesse. Seega eksisteerib moodsama lüürilisuse kõrval ka siirderiitusliku taustaga itkuline ürglüürilisus, mis on täheldatav nii „Venna sõjaloo” kui paljude teiste regilaulude puhul.

Kirjandus

- Arukask, Madis** 2000. „Venna sõjalugu” ja inimõtlemise muutlikkus. Setu lüroepiline regilaul kui pideva distantseerumise ja muutumise dokument. – Kust tulid lood minule ... Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel. Toim T. Jaago ja Ü. Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 57–121.
- Arukask, Madis** 2001. Allilma ja sõja poeetiline kaardistatus setu lüroepikas. – Regilaul – keel, muusika, poeetika. Toim T. Jaago ja M. Sarv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 349–358.
- Arukask, Madis** 2011. Regilaulud, eepos ja rahvuseks kirjutamise žanriprobleemid. – Vikerkaar, 1–2, lk 92–104.
- Bahtin** 1981 = Bakhtin, Mikhail 1981. *The Dialogic Imagination. Four Essays by Mikhail Bakhtin*. Ed. by M. Holquist. Austin: University of Texas Press.
- Baiburin, Levinton** 1990 = Байбу́рин, А. К., Г. А. Левинтон 1990. Похороны и свадьба. – Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд. Москва: Наука, с. 64–99.
- Foley, John M.** 1990. *Traditional Oral Epic. The Odyssey, Beowulf, and the Serbo-Croatian Return Song*. Berkley, Los Angeles, London.
- Foley, John M.** 1997. *Oral Tradition and its Implications. – A New Companion to Homer*. Ed. by I. Morris, Barry Powell. Leiden, New York, Köln: Brill, pp. 146–173.
- Gennep, Arnold van** 1984 (1960). *The Rites of Passage*. The University of Chicago Press.
- Honko, Lauri** 1978. The Ingrian Lament as Psychopomp. – *Temenos*, 14, pp. 82–96.
- Honko, Lauri** 2003. The Quest for the Long Epic: Three Cases. – *Dynamics of Tradition. Perspectives on Oral Poetry and Folk Belief*. Ed. by L. Tarkka. *Studia Fennica. Folkloristica*, 13. Helsinki: Finnish Literature Society, pp. 191–212.
- Jaago, Tiiu, Kalev Jaago** 1996. See olevat olnud ... Tartu.
- Kolk, Udo** 1959. Rahvalaaluvariandi mõistest. – *Keel ja Kirjandus*, 2, lk 65–73.

- Kolk, Udo** 1989. Kontaminatsioonide tähendus J. Hurda „Setukeste lauludes”. – Dr. Jakob Hurda 150. sünniaastapäevale pühendatud ettekandekoosolek 22. aprillil 1989. a. Tartu, lk 8–9.
- Lintrop, Aado** 1999. Suur tamm, kudevad neiid ja punane paat, kadunud harjast rääkimata. – Mäetagused, 10, lk 7–23.
<<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr10/tamm.htm>>, (05.10.2012).
- Lord, Albert B.** 1969. The Theme of the Withdrawn Hero in Serbo-Croatian Oral Epic. – Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, vol. 35, pp. 18–30.
- Lord, Albert B.** 1997 (1960). The Singer of Tales. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Masing, Uku** 2011 (1957). Osmi olemusest. – Aarded tellistes. Tartu: Ilmamaa, lk 262–283.
- Oinas, Felix J.** 1969. Some Motifs of the Balto-Finnic War Song. – Studies in Finnic-Slavic Folklore Relations. Selected Papers. FFC 205. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, pp. 93–136.
- Ong, Walter J.** 2002. Orality and Literacy. The Technologizing of the Word. London, New York: Routledge.
- Penttinen, Yrjö** 1947. Sotasanommat. Inkeriläinen kansanruno ja sen kansainvälistä taustaa. Helsinki.
- Rüütel, Ingrid** 1998. Varafolkloorsetelt vokaalžanridelt lauluni. – Mäetagused, 8, lk 80–95.
<<http://www.folklore.ee/tagused/nr8/ing.htm>>, (05.10.2012).

PERUU KONKISTAAJASTU KROONIKAD SÕJAAJALOOLISTE TEKSTIDENA

Tarmo Kulmar

dr. theol.

TÜ usuteaduskonna võrdleva usuteaduse professor

1. Sissejuhatuseks

Järgnevas käsitluses tutvustatakse esmalt lühidalt hispaanlaste Peruu vallutamisele (1532–1535) järgnenud kahe sajandi kroonikatekstide koostamise üldist tausta, seejärel peatutakse veidi pikemalt kroonikate tüüpidel ja mõnel tekstil, millel on suurem tähtsus sõjaajaloo seisukohalt, ning lõpuks antakse nende põhjal ülevaade inkade sõjapidamisviisidest.

Kui hispaanlased eesotsas Francisco Pizarroga 1527. aastal esmakordselt Peruuusse jõudsid, avastasid nad eest inkade loodud tsentraliseeritud hiigelriigi nimega Tahuantinsuyu (ketšua k *Nelja Ilmakaare riik*). Ühiskonnakorralduselt ja valitsemissüsteemilt kujutas inkade impeerium endast varatotalitaarset riiki²³.

Inkadel ei olnud kindlalt teadaolevatel andmetel märgilist kirjasüsteemi. Põhiliselt statistiliste andmete fikseerimiseks ja teadete edastamiseks kasutati nn sõlmkirja ehk *quipu*'t. Sõlmkirjas andsid informatsiooni edasi nõõride ja nende harude arv, värv ning nõõridesse tehtud sõlmede arv, kuju, suurus ja järjekord. See oli omaette tehnika, mida valdasid spetsialistid, kes õppisid seda lapsest peale.

Kirjalikud ajalooallikad teadaolevalt puudusid. Ajaloosündmusi, samuti religioosset ja müüdilist pärimust ning kirjanduslikku kunstiloomingut säilitati, õpetati ja pärandati suuliselt. Sellega tegelesid preestrite hulka kuuluvad teadjamehed ehk *amauta*'d. Eriti ajaloopärimus allus riigi rangele tsen-suurile ja seda kohandati vajadusel Tahuantinsuyu valitsejate ideoloogilistele eesmärkidele.

Süsteemaaliselt hakati Peruu muistset ajaloopärimust põliselanikest informantide jutustuste põhjal üles kirjutama alles 16. ja 17. sajandil. Võrreldes

---

²³ Varatotalitaarse riigi kontseptsiooni kohta inkade juures vt lähemalt **Kulmar, Tarmo** 2003. Totalitarianism and the Role of Religion in the Inca State. – Folklore: Electronic Journal of Folklore, Vol. 23, 24. Tartu: Folk Belief and Media Group of the Estonian Literary Museum, pp. 25–29. <<http://www.folklore.ee/Folklore>>.

Meso-Ameerika ehk Mehhikoga, kus olid kasutusel kohalikud kirjakeeled, mida ka eurooplased varakult tundma õppisid, kujunes kirjalike kroonikate hulk mõneti väiksemaks. Põlis- ja mestiitsi päritolu autoreid on vähe, seevastu on rohkesti hispaania autorite teoseid. Samuti varieerub kirja pandud annaalide ajalooline tõepärasus, mis sõltus autoritele kättesaadavate informantide hulgast ja teadmistest, seega ka informantide staatusest inkade ühiskonnas ja vastavalt sellele nende informeeritusest. Sellele vaatamata võib kroonikakirjutajate teoste ainese kriitilisel võrdlemisel saada küllalt üksikasjalise pildi inkade valitsejate tegevusest, impeeriumi ekspansioonist, inkade ühiskonna sotsiaalsest struktuurist, majandusest, religioonist, folkloorist ja vaimukultuurist. Põhjalikud ülevaated Peruu kroonikatest ja biograafilised ülevaated nende autoritest on koostanud Ameerika teadlane P. Means¹, Rootsi amerikanist Å. Wedin² ja Peruu uurija R. Porras Barrenechea³. Alljärgnevas ülevaates on siinkirjutaja tuginenud suuresti ka Saksa amerikanisti H. Premi teaberikkale käsitlusele⁴.

2. Kroonikad

Vaadeldava ajastu kroonikatekstide autoreid on kokku umbes sada. Eri autorite andmed on erinevaid, kuid siinses artiklis tuginetakse Peruu ajaloolase W. Espinoza loetelule. Espinoza nimetab 86 autorit, kellelt pärineb 89 teksti. Peruanistikateaduses on nimetatud neid tekste ka nn *Documentación básica* (baasdokumentatsioon)⁵. Neid võib Saksa amerikanisti H. Premi skeemi põhjal jaotada autorsuse järgi viide rühma⁶, mille põhitunnuseid alljärgnevalt tutvustatakse. Nende seast tõstetakse siinkohal esile **kuus** tööd, mis väärivad sõjaajaloo seisukohalt eriti äramärkimist.

¹ **Means, Philip A.** 1928. Biblioteca Andina. New Haven: Connecticut Academy of Arts and Sciences.

² **Wedin, Åke** 1966. El concepto de lo incáico y las fuentes. Göteborg: Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis.

³ **Porras Barrenechea, Raúl** 1986. Los cronistas del Perú (1528–1650) y otros ensayos. Ed. by Franklin Pease. Lima: Banco de Crédito del Perú.

⁴ **Prem, Hanns J.** 1989. Geschichte Altamerikas. – Oldenbourg Grundriss der Geschichte, B. 23. R. München: Oldenbourg Verlag.

⁵ **Espinoza Soriano, Waldemar** 1990. Economía, sociedad y Estado en la era del Tahuantinsuyo. Lima: Amaru Editores, pp. 501–507.

⁶ **Prem** 1989, S. 91–95.

1. **Anonüümne ja pealkirjata nn Huarochiri-manuskript** on ainuke terve-nisti ketšuakeelne Peruu konkistaeeelset kultuuri ja usundit kirjeldav allikas. Sõjaajaloo seisukohalt see allikas nimetamisväärset huvi ei paku.

2. **Põliselanikest autoritelt** pärinevad vähesed tekstid on hispaaniakeelsed, kuigi sisaldavad ka pikemaid või lühemaid ketšuakeelseid lõike. Kuulsaim selle rühma autoreist on **Felipe Guamán Poma de Ayala** (1534?–1615?), kes oli emaliini pidi keiser Inka Tupac Yupanqui lapselaps. Ta oli 17. sajandi algusaastatel põhjaliku ja hindamatu teabeväärtusega, rohkete omajoonis-tatud piltidega teose „Primer nueva corónica y buen gobierno”⁷ autor, mis on pühendatud Hispaania kuningale. Kuigi sellest autorist ei saa mööda minna ühegi inkade ajalugu käsitleva töö puhul, on tema kroonika võrreldes järgne-valt nimetatutega sõjaajalooliselt vähem informatiivne.

Sellesse rühma kuulub üks oluline sõjaajalooline kroonika, nimelt **Titu Cusi Yupanqui** (1539–1571) teos, mis on mõneti erandlik. Titu Cusi Yupanqui, ristiniimega Diego de Castro, oli nn Uus-Inka riigi eelviimane valit-seja. 1570. aastast pärineb tema kroonika⁸, mis oli dikteeritud augustiini ordu mungale Marcos Garciale ja pühendatud muuseas Hispaania kuningale. See kroonika on oluliseks allikaks konkistaajastu alguse sündmuste ja Uus-Inka ehk Vilcabamba riigi (1533–1572) kohta ning selles on kirjeldatud mitmeid sõjalisi sündmusi inkade vaatenurgast. Nimelt oli ajavahemikul 1533–1572 võim Peruus ühelt poolt Uus-Inka riigi valitsejate ja teiselt poolt Hispaania asevalitsejate käes. Kui Pizarro 1532. aastal Peruuusse saabus, leidis ta eest möllava kodusõja, mille käigus oli troonianastaja Atahuallpa jõudnud vangistada oma poolvenna, seadusliku keisri Huascari. Hispaanlased vangistasid ootamatu rünnakuga omakorda Atahuallpa. 1533. aastal laskis koduarestis Atahuallpa nüüd mõrvata Huascari, kes oli teatanud hispaanlastele, et nõus-tub hakkama Hispaania kuninga vasalliks. Pizarro käsitles seda mässuna Hispaania kuninga vastu ja Atahuallpa mõisteti surma. Õige pea suri Cuzcos ka Atahuallpa vend Toparca, kelle hispaanlased olid nukuvalitsejaks nimeta-nud. Pizarro toetusel lasi end kroonida nüüd Huascari vend Manco Capak II, kes pärast ebaõnnestunud mässu Cuzcos 1536. aastal põgenes mägedesse.

⁷ **Poma de Ayala, Felipe Guaman** 1980. El primer nueva corónica y buen gobierno. Ed. por John V. Murra u Rolena Adorno. Traducciones y análisis textual del quechua por Jorge L. Urioste. México: Siglo Veintiuno Editores, SA.

⁸ **Titu Cusi Yupanqui, Diego de Castro** 1916. Relación de la conquista del Perú y hechos del Inca Manco II, ed. por H. H. Urteaga, C. A. Romero. – Colección de libros y documen-tos referentes a la historia del Perú, Serie 1, t. 2, Lima: Edición de la Pontificia Universidad Católica del Perú. Vt ka **Titu Cusi Yupanqui** 2005. Inca Account of Conquest Peru. Boulder: University Press of Colorado.

Seal asutas ta riigi, mis oli Hispaania vägedele pikka aega ligipääsmatu, kuigi ülejäänud Peruu hispaanlaste kätte langes. Manco Capak II tapsid 1545. aastal Hispaania palgamõrvarid. Tema poeg oligi Titu Cusi, selle kroonika autor. Ent temagi mõrvati õige pea, sest ta hakkas organiseerima hispaanlastevastast suurülestõusu. Viimane inkade valitseja, Manco Capaki järgmine poeg Tupak Amaru I sai otsustavas lahingus hispaanlaste käest lüüa, vangistati ja hukati 1572. aastal Cuzcos⁹.

3. Hispaania keeles kirjutanud vähestest **mestiitsi** päritolu autoritest on inkade sõjaajaloo seisukohalt ülioluline **Inca Garcilaso de la Vega** (1539–1616). Ta on üldse kõige tähtsama Peruu muistset ajalugu käsitleva kroonika autor.

Inca Garcilaso de la Vega on oma 1609. aastal ilmunud kapitaalse teosega „Comentarios Reales de los Incas”¹⁰ seda tüüpi varauusaegne kroonika-kirjutaja, kes on käsitlenud inkade riiki ka euroopalikust vaatenurgast lähtudes poolehoiuga ja toonud välja kaitsvaid argumente inkade religiooni mitmete tahkude suhtes. Garcilaso pärines Cuzcost ning oli Hispaania aadliku ja inkade valitseja dünastiasse kuuluva suursuguse neiu järeltulija. 1560. aastal lahkus ta kahekümneaastasena jäädavalt Peruust, et Hispaanias nõuda oma isale tema teenete eest autasu ja oma emale tema võõrandatud varade eest kompensatsiooni. Seda üritas ta muide asjatult.

Sõjaväelise karjääri ja muu kirjandusliku tegevuse järel koostaski ta 17. sajandi algul oma kuulsa teose, mille esmatrükk ilmus 1609. aastal. Et ta tugineb suures osas oma mälule, kahandab see asjaolu mõnevõrra teose kui algallika väärtust. Garcilaso keskendub inkade ajaloole, kusjuures ta näitab üles poolehoidu oma perekonna ja vastumeelsust troonianastaja Atahualpa suhtes. Seejuures mainib ta ära ka paljusid varajasemate autorite kirjutisi. Garcilaso on inkade kuulsusrikast minevikku ülistavate autorite seas väljapaistvaim. Ei ole lõpuni selge, kui suur osa tema jutustusest on oma inkadest perekonnaliikmete suust noorpõlves kuuldu tegelik meenutus, milline osa pärineb tema kirjanduslikelt oponentidelt ja kui palju on teoses autori

⁹ Vt lähemalt **Espinoza Soriano, Waldemar** 1990. La destrucción del Imperio de los Incas. La rivalidad política y señoral de los curacazgos Andinos. Lima: Amaru Editores; **Hemming, John** 2004. The Conquest of the Incas. London: Pan Books.

¹⁰ **Garcilaso de la Vega, El Inca** 1988. Comentarios reales de los Incas, t. 1–3. Lima: Editorial Mercurio S. A.

Vt ka **Garcilaso de la Vega, El Inca** 1966. Royal Commentaries of the Incas. Transl. Harold V. Livermore, foreword by Arnold J. Toynbee. Austin: University of Texas Press; **Garcilaso de la Vega, el Inca** 1986. Wahrhaftige Kommentare zum Reich der Inka. Dt. von Wilhelm Plackmeyer. Berlin: Rütten & Loening; **Garcilaso de la Vega, Inka** 1974. Istorija gosudarstva inkov. Perevod so staroispanского V. A. Kuzmištševa. Leningrad: Nauka.

enda väljamõeldist. Kroonikat on paljud autorid allikakriitiliselt ja kirjanduslooliselt uurinud¹¹. Garcilaso kroonika sõjaajalooline tähtsus seisneb inkade riigi sõjapidamisviiside, valitsejate poliitika, sealhulgas propagandategevuse tutvustamises ja inkade riigi suurte valitsejate Pachacutek Yupanqui, Tupak Yupanqui ja Huayna Capaki tähtsamate lahingute kirjeldamises.

4. **Hispaanlastest autoreid**, kes Peruu vallutuseelset pärimust ja hilisemaid sündmusi vahendasid, on väga suur hulk. Siinkohal väärib nimetamist kolm sõjaajalooliselt olulist kroonikut.

Pedro de Cieza de León (1520/22–1554) kogus oma materjali eelkõige Cuzcos sõdurina teenides varsti pärast Peruu vallutamist. Ajaloolist huvi inkade ajastu kohta pakub eriti tema 1550. aasta paiku valminud teose „Crónica del Perú” teine osa¹². Konkista juhtide omavaheliste suhete, tülide ja vallutusloo lahingute kirjeldamise seisukohalt on oluline jällegi kroonika kolmas osa¹³. Töö väärtust suurendab asjaolu, et Cieza de León avaldab enamasti ka oma allikad.

Pedro Pizarro (1515–1602) oli Peruud vallutanud Hispaania konkistaretke juhi Francisco Pizarro vennapoeg. Temalt pärineb 1571. aastal koostatud inkade riigi vallutamise sõjaline aruanne.¹⁴

Hispaanlaste valitsemise õigustajana väärib tähelepanu **Pedro Sarmiento de Gamboa** (1532–1592), kelle teos¹⁵ paistab silma koloniaalaja algusperioodi päevapoliitilise ajaloo tutvustamisega, aga ka vaenulikkusega inkade valitsusaja ja dünastia suhtes.

Pizarro ja Sarmiento tööd on informatiivsed ennekõike Peruu vallutajate, st hispaanlaste sõjakunsti tutvustamise seisukohalt.

5. **Nn kompilaatoreid**, kes on oma teosed koostanud paljude erinevate aruannete ja suulise informatsiooni põhjal, on samuti palju. Sõjaajalooliselt on üks huvitavamaid **Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés** (1478–1557).

¹¹ Vt näiteks **Durand, José** 1976. *El Inca Garcilaso: Clásico de América*. Ciudad de México: Secretaría de Educación Pública.

¹² **Cieza de León, Pedro** 1967. *El Señorío de los Incas*. 2ª. Parte de la Crónica del Perú. Lima: Instituto Estudios Peruanos.

¹³ Vt selle kohta **Pease, Franklin** 1984. *Cieza de León y la tercera parte de la Crónica del Perú*. – *Revista Interamericana de Bibliografía*, 34 (1984), pp. 403–420.

¹⁴ **Pizarro, Pedro** 1978. *Relación del descubrimiento y conquista de los Reinos del Perú*. Lima: Edición de la Pontificia Universidad Católica del Perú.

¹⁵ **Sarmiento de Gamboa, Pedro** 1960. *Historia índica*. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles. Vt ka **Sarmiento de Gamboa, Pedro** 1999. *History of the Incas*. New York: Dover Publications, Inc.

Ta oli 1532. aastast Ameerikas asuvate Hispaania territooriumide kuninglik kroonik, kel oli oma positsiooni tõttu eriti soodne juurdepääs ametlikele aruannetele. Oma teose¹⁶ kirjutas ta aastail 1535–1557 küll ilma kordagi Peruus käimata, kuid see sisaldab hulganisti informantide tähelepanekuid.

3. Inkade sõjakunsti põhijooni

Inkade sõjakunstist on kroonikud võrdlemisi vähe kirjutanud – hispaanlaste sõjaline üleolek oli sedavõrd suur. Ometi on paljudel kroonikutel selle kohta hulganisti märkmeid. Allpool on esitatud lühiülevaade kõige olulisemast, kroonikateadete kõrval on kasutatud ka W. Espinoza Soriano ja T. D'Altroy' uurimusi¹⁷.

Tahuantinsuyu impeeriumi ajal (1438–1532) oli sõjapidamine riigi välispoliitika põhisisuks. Üks riikliku ideoloogia põhiline propagandistlik doktriin oli tsivilisatsiooni levitamine metslastele loojajumala Wiracocha ülesandel¹⁸.

Tahuantinsuyu pindala oli hispaanlaste saabumise ajaks kaks miljonit ruutkilomeetrit. Riigi ulatus Ecuadori keskosast kuni Tšiili keskossa oli ca 4000 kilomeetrit. Riigis elas eri andmetel 12–15 miljonit inimest¹⁹. Seetõttu ei tundu liialdustena kroonikute teated, et ühe kampaaniaaegse sõjaväe võitlusvõimeline suurus võis kõikuda 100 000–400 000 sõjameheni²⁰. Loomulikult oli keisril pealinnas tema alaline kaardivägi, kuid üldjuhul ei olnud tegu regulaarmeelega²¹. See oleks olnud liiga ressursimahukas, pealegi oleks alaline hiigelarmee lülitanud tootmissfäärist välja liiga palju töökäsi.

Süsteem töötas järgmiselt. Iga kogukond (küla, kogukond ehk *ayllu*) pidi eraldama ja laskma välja treenida alalise reservi, mille koosseisu kuuluvate meeste lahinguline valmisolek pidi kestma alates 20. eluaastast kuni 25 aastat. Selle reservi väljaõppe, relvastuse, teenindusüksuste ja väljamarsivõime eest esimesel nõudmisel vastutas *curaca* ehk külavanem oma peaga²².

Kampaania alguses marssis Cuzcost välja keiser koos oma staabi ja kutselise kaardiväega. Sõjavägi täienes uute üksustega seda enam, mida rohkem läbiti impeeriumi provintse, lähenedes riigipiirile ja vallutatavale

¹⁶ **Fernández de Oviedo y Valdés, Gonzalo** 1959. *Historia general de las Indias.*, t. 1–5. Ed. por Juan Pérez de Tudela Bueso, Madrid: Atlas.

¹⁷ **D'Altroy, Terence N.** 2003. *The Incas.* Oxford: Blackwell Publishing, pp. 205–230.

¹⁸ **Garcilaso de la Vega** 1988, Libro III, cap. IV; Libro V, cap.XII; **D'Altroy** 2003, p. 221.

¹⁹ **Espinoza Soriano** 1990, p. 488.

²⁰ **D'Altroy** 2003, p. 216.

²¹ *Ibid.*, p. 219.

²² *Ibid.*, pp. 217–218.

alale. Samas selle kampaania ajal riigi muude provintside reserve üldjuhul kasutusele ei võetud²³.

Pedro de Cieza de León jutustab, et sõjakäigu algul kutsus keiser Cuzco peaväljakule nn sõjakivi juurde provintsiülemad, et nimetada ametisse kümmetuhatkonnaülemad, viistuhatkonnaülemad ja tuhatkonnaülemad. Viimased määrasid omakorda ametisse viissadakonnaülemad, sadakonnaülemad, viiskümmendkonnaülemad ja kümnikud. Kümme kümmetuhatkonnaülemat allus nn kindral-inkale. Seega võis keiser ühe käsklusega paisata lahingusse kuni 100 000 sõjameest²⁴. Üksused jagunesid relvaliikide järgi: ühed olid linguheitjad, teised odamehed, kolmandad sõjanuiamehed, neljandad lassoheitjad, viiendad vibukütid. Vibu ilmus relvastusse suhteliselt hilja, mõõka Peruus sel ajal veel ei tuntud²⁵. Cuzcost väljamarss toimus väga distsiplineeritult. Riiki läbistasid suurepärases korras peateed (kokku üle 16 000 kilomeetri), üle kuristike viisid rippisillad, iga 25 km taga paiknesid toiduainete ja muuga hästi varustatud postijaamad ehk tampud, mille juures tehti ööpeatusi. Sõjaväge teenindasid igas jaamavahes kohalikud elanikud, kes tassisid sõjameeste koormaid, kandameid teatepulga meetodil üksteisele üle andes. Samas oli surma ähvardusel keelatud kohalikele elanikele midagi röövida, neid vägistada või tappa²⁶.

Garcilaso de la Vega teatab lugejale korduvalt, et inkad alustasid sõjategevust alles pärast vaenlasele kolmekordse hoiatuse või sõjakuulutuse saatmist. Garcilaso seletab inkade sellist käitumist nende tsiviliseerimispüüdega: vaenlast veendi päikesepoegade riigiga liituma vabatahtlikult, et neile langeksid osaks maised hüved ja jumalate kaitse. Mõnikord oli sellest kasu ja potentsiaalset vaenlast suudeti tõepoolest nõnda heidutada, et ta vabatahtlikult kapituleerus. Sel juhul näitasid inkad muidugi üles leebust. Ent enamikul juhtudel vastane oma iseseisvust kinkima ei nõustunud, millele inkad vastasid sellise julmusega, et vastuhakusoov kadus pikaks ajaks²⁷.

Sellise kolmekordse sõjakuulutamise strateegiliseks eesmärgiks oli peale heidutuse veel see, et saaks kasutada pikaajalist piiramist, vältimaks lahinguid liigendatud maastikul. Olgu nimetatud, et inkad alustasid väga harva sõda madalal arenguastmel olevate džungli- või mägihõimudega, sest sissisõja edutust olid nad ilmselt varemgi kogenud. Inkad sõdisid riikidega:

²³ *Ibid.*

²⁴ Cieza de León 1967, pp. 167 *etc.*; Cabello Valboa 1951, pp. 430 *etc.*

²⁵ Espinoza Soriano 1990, pp. 373–374; D'Altroy 2003, pp. 226–229.

²⁶ D'Altroy 2003, pp. 225–226.

²⁷ Garcilaso de la Vega 1988, Libro VII, cap. XIII–XXV, Libro VIII, cap. I–VII; vt ka Espinoza Soriano 1990, pp. 374 *etc.*; D'Altroy 2003, pp. 206–209.

ümberkaudsete tsiviliseeritud rahvastega, kes olid paiksed, kes ehtasid linnu ja kaitserajatisi. Kolmekordse sõjakuulutamise ajal tugevdas ja korrastas vaenlane oma kindlustussüsteemi, mis oli mõeldud tähtsate asulate kaitseks, kuhu ruttas varjule ka enamik maaelanikkonnast.

Võib olla väga kindel, et saadikud toimisid ka vaatlejate ja luurajatena, samuti otsisid nad hirmutamise või lubadustega informante kohalike elanike seast. Pikaajaline sõjakuulutamisprotseduur oli täitnud oma eesmärgi, kui vastase elanikkonna enamus ja sõjajõud olid varjunud linnadesse ja kindlustatud punktidesse ning kui oli selge, et raskesti läbitaval maastikul ei ole varitsemas sisse. Samuti tuli olla kindel, et vastase naabrid ehk võimalik kolmas osaleja on asunud vähemalt äraootavale seisukohale. Lõpuks tuli sõjakäigu algus kavandada sedasi, et rünnaku algus langeks kindlasti sellisele aastaajale, mil vaenlase põllusaak on alles valmimas. Sellisel juhul ei saa rünnatavad seda kasutada, kuid inkad võivad piiramise ajal valminud saagi ise koristada ja lahendada nii oma sõjaväe toidumure.

Piiramine võis kesta aastaid. Pachacuteki poeg Tupak Yupanqui võitis 1471. aastal just kestva piiramisega inkade tähtsaima konkurendi, Põhja-Peruus asunud võimsa Chimú riigi pealinna Chanchani. See oli võimalik et kogu Kolumbuse-eelse Ameerika üks suurimaid linnu, kus elas eri arvutuste järgi kuni pool miljonit inimest. Tookord näitasid inkad üles küll leebust, sest Chanchani kunstkäsitöölisi, kes olid üle maa kuulsad, oli kasulikum ellu jätta ja Cuzcosse küüditada. Tänapäeva Ecuadori troopikaalal asunud Huarco linna pikaajalisel piiramisel lasi Tupak ehitada naabruses asuvasse mägedesse linna, kus sõjamehed said kordamööda välja puhata talumatust troopikapalavusest, mis tappis inkadest mägilasi rohkem kui vaenlane ise²⁸.

Kui vaja, vallutasid inkad kindlusi ka tormijooksuga, liikusid kolonnidena avamaastikul, meelitasid vaenlasi püünisaukudesse või kivilaviinide alla, korraldasid varitsusi ja äkkrünnakuid, mida ka Hispaania konkistadoorid oma nahal tunda said. Inkad oskasid ehitada seadeldisi, millega loopida piiratavatesse linnadesse tuld ja hõõguvaid kive, et seal tulekahjusid tekitada²⁹.

On vähe teada, millised olid inkade taktika ja sõjapidamisviisid enne 1438. aasta otsustavat Yahuar Pampa (Verevälja) lahingut, kus inkade sõjavägi purustas tšankade vaenuväe³⁰. Suurem osa sellest, mida kroonikud

²⁸ Sarmiento de Gamboa 1999, cap. XLIII–XLVI; Garcilaso de la Vega 1988, Libro VI, cap. XII–XIX.

²⁹ Espinoza Soriano 1990, pp. 374–378.

³⁰ Sarmiento de Gamboa 1999, cap. XXVII–XXVIII; Garcilaso de la Vega 1988, Libro V, cap. XVII–XVIII.

on jutustanud inkade sõjalisest organisatsioonist ja relvastusest, pärinevad imperiaal- või konkistaajastust.

Ent mis relvadesse puutub, siis olid inkad nagu roomlasedki varmad kasutusele võtma alistatud rahvaste efektiivseid relvi. Kui kroonik Sarmiento de Gamboa teatab 1438. aasta sündmuse kirjeldades, et tšankad torkasid oma pikkade odadega, aga inkad võitlesid lingude, nuiade, kirveste ja nooltega³¹, siis Pedro Pizarro loetleb inkade relvi imperiaalajastu lõpus nende tähtsusejärjekorras: odad, seejärel viskeodad, vibud ja nooled, nuiad ja sõjakirved, lingud ja kõik ülejäänud relvad³². Selle põhjal on näha, et inkad olid pikad odad ja vibu oma varustusse üle võtnud.

Kroonik Oviedo y Valdés toob ära inkade sõjarivistuse kirjelduse. Selle kohaselt astusid esmalt lahingusse linguheitjad, kes kaitsesid end puust kilpidega, mis olid vooderdatud naha või paksu puuvillase kangaga. Järgnesid vasest või pronksist kirveste ja nuiadega sõdurid. Kirvestel ja nuiadel olid pikad varred, mis võimaldasid võidelda mõlema käega. Seejärel tulid viskeodaheitjad, kõige lõpuks sõjamehed 3–3,75 m pikkade odadega³³.

Rännakul ja lahingus saatsid sõjamehi pillimehed trummide ja luust flöötidega. Väeüksuste tunnuseks olid lipud või standardid. Kõrgemad ohvitserid, kes kandsid võimutunnustena hõbedast või kullast relvi, ise ei võidelnud, vaid juhtisid lahingut³⁴. On tähelepanuväärne, et nii nagu kogu riigi administratsioonis valitses ka suuremates väeüksustes omalaadne kaksikjuhtimissüsteem: pealikuid pidi olema kaks, kusjuures üks oli käsuandja, teine aga kontrollija funktsioonis³⁵. Paraku ei ole täpselt teada, milliselt tasemelt selline kaksikjuhtimine algas. Ilmselt oli see ette nähtud võimaliku reetmise või omavolitsemise vältimiseks. Kindlasti pidi iga mitteinkast ohvitseri kõrval olema inkasoost ohvitser ka väiksemates väeüksustes. Seega kehtis põhimõte: usalda, aga kontrolli.

4. Kokkuvõtteks

Inkade sõjapidamisviisid võib kroonikateadete põhjal võtta üldjoontes kokku järgmiselt. Inkade relvastatud jõud jagunesid alaliseks keisri kaardiväeks ja vajadusel sõjalisteks kampaaniateks formeeritavateks üksusteks. Kuni

³¹ Sarmiento de Gamboa 1999, cap. XXVIII.

³² Pizarro 1978, pp. 110 etc.

³³ Fernández de Oviedo y Valdés 1959, Libro 46, 47.

³⁴ D'Altroy 2003, pp. 223 etc.

³⁵ Espinoza Soriano 1990, pp. 367–372.

15-miljoniline impeerium võis mobiliseerida kuni 400 000 võitlejat. Iga terve mees oli alates 20. eluaastast sõjaväekohuslane ja seda kuni 25 aastat. Iga kogukond pidi välja õpetama ja mobilisatsioonikäsu saamisel koos varustusega välja panema kindla arvu sõjaväelasi, kes pidid armeega liituma, kui see vastavast piirkonnast läbi marssis. Samuti pidi välja pandama tagalat teenindav meeskond.

Vähimatest üksustest alustades koosnes armee kümne-, viiekümne-, saja-, viiesaja-, tuhande-, viie tuhande ja kümne tuhande mehestest üksustest. Kümnet kümne tuhande mehest üksust käsutas kindral, kes allus otse keisrile. Seega oli käsuliinide toimimine tõhusalt tagatud. Reetmise või valeotsuse ärahoidmiseks oli suurtel väeüksustel kaksikjuhtimine: komandör pidi otsuse kooskõlastama kontrolliva ohvitseriga.

Relvastusse kuulusid kiviheitelid, lasso, viskeoda, torkeoda, sõjanui, pronksist sõjakirves ja vibu koos nooltega, kaitseks oli puust nahaga või puuvillaga tugevdatud kilp ja kiiver. Väeüksused olid enamasti eriotstarbelised, kuid varustatud mitme käsirelvaga, vibulaskurid olid seejuures ilmselt erandiks. Lahingut alustasid üldiselt vibukütid, oda- ja linguheitjad, sellele järgnes lähivõitlus sõjakirveste ja -nuiadega.

Vaenlasele tehti kolm sõjakuulutust. Lisaks heidutusele oli eesmärgiks anda vaenlase elavjõule aega ja võimalust varjuda kindlustatud punktidesse, et vältida lahinguid tundmatul maastikul, ning kurnata vaenlane välja pikaajalise piiramisega, samuti veenduda, et vaenlane ei saaks abi liitlastelt. Sõjakäik kavandati ka aastaajale, mil võis varjunud vaenlase põllusaagi ise koristada. Vajadusel sõiditi avatud maastikul, kasutati kindlustatud asulate pikaajalist piiramist või vallutamist tormijooksuga.

Vaadeldavates ajaloolistes tingimustes tagas inkade sõjaväekorraldus, relvastus, taktika ja strateegia neile edu. Ajavahemikul 1438–1525 alistati tänapäeva Ekuadori, Peruu, Boliivia ja Tšiili aladel sadu rahvaid ning loodi hiiglasuur Tahuantinsuyu impeerium. Inkad pidid aga omakorda alla vanduma 1532. aastal saabunud Hispaania konkistadooride tehnoloogiliselt palju arenenumale ja sõjandusteoreetiliselt paindlikumale sõjakunstile.

Kirjandus

Cabello Valboa, Miguel 1951. *Miscelánea antarctica: una historia del Perú antiguo*. Lima: Universidad Nacional Mayor de San Marcos. Instituto de Etnología y Arqueología.

Cieza de León, Pedro 1967. *El Señorío de los Incas. 2ª. Parte de la Crónica del Perú*. Lima: Instituto Estudios Peruanos.

D'Altroy, Terence N. 2003. *The Incas*. Oxford: Blackwell Publishing.

- Durand, José** 1976. *El Inca Garcilaso: Clásico de América*. Ciudad de México: Secretaría de Educación Pública.
- Espinoza Soriano, Waldemar** 1990. *Economía, sociedad y Estado en la era del Tahuantinsuyo*. Lima: Amaru Editores.
- Espinoza Soriano, Waldemar** 1990. *La destrucción del Imperio de los Incas. La rivalidad política y señoral de los curacazgos Andinos*. Lima: Amaru Editores.
- Fernández de Oviedo y Valdés, Gonzalo** 1959. *Historia general de las Indias*, t. 1–5. Ed. por Juan Pérez de Tudela Bueso, Madrid: Atlas.
- Garcilaso de la Vega, El Inca** 1988. *Comentarios reales de los Incas*, t. 1–3. Lima: Editorial Mercurio S. A.
- Garcilaso de la Vega, El Inca** 1966. *Royal Commentaries of the Incas*. Transl. Harold V. Livermore, foreword by Arnold J. Toynbee. Austin: University of Texas Press.
- Garcilaso de la Vega, El Inca** 1986. *Wahrhaftige Kommentare zum Reich der Inka*. Dt. von Wilhelm Plackmeyer. Berlin: Rütten & Loening.
- Garcilaso de la Vega, Inka** 1974. *Istorija gosudarstva inkov. Pervod so staroispankogo V. A. Kuzmištševa*. Leningrad: Nauka.
- Hemming, John** 2004. *The Conquest of the Incas*. London: Pan Books.
- Kulmar, Tarmo** 2003. *Totalitarianism and the Role of Religion in the Inca State*. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, Vol. 23, 24. Tartu: Folk Belief and Media Group of the Estonian Literary Museum, pp. 25–29. <<http://www.folklore.ee/Folklore>>.
- Means, Philip A.** 1928. *Biblioteca Andina*. New Haven: Connecticut Academy of Arts and Sciences.
- Pizarro, Pedro** 1978. *Relación del descubrimiento y conquista de los Reinos del Perú*. Lima: Edición de la Pontificia Universidad Católica del Perú.
- Pease, Franklin** 1984. *Cieza de León y la tercera parte de la Crónica del Perú*. – *Revista Interamericana de Bibliografía*, 34, pp. 403–420.
- Poma de Ayala, Felipe Guaman** 1980. *El primer nueva corónica y buen gobierno*. Ed. por John V. Murra u Rolena Adorno. Traducciones y análisis textual del quechua por Jorge L. Urioste. México: Siglo Veintiuno Editores, SA.
- Porrás Barrenechea, Raúl** 1986. *Los cronistas del Perú (1528–1650) y otros ensayos*. Ed. by Franklin Pease. Lima: Banco de Crédito del Perú.
- Prem, Hanns J.** 1989. *Geschichte Altamerikas*. – *Oldenbourg Grundriss der Geschichte*, B. 23. R. München: Oldenbourg Verlag.
- Sarmiento de Gamboa, Pedro** 1960. *Historia indica*. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles.
- Sarmiento de Gamboa, Pedro** 1999. *History of the Incas*. New York: Dover Publications, Inc.
- Titu Cusi Yupanqui, Diego de Castro** 1916. *Relación de la conquista del Perú y hechos del Inca Manco II*, ed. por H. H. Urteaga, C. A. Romero. – *Colección de libros y documentos referentes a la historia del Perú*, Serie 1, t. 2, Lima: Edición de la Pontificia Universidad Católica del Perú.
- Titu Cusi Yupanqui** 2005. *Inca Account of Conquest Peru*. Transl. Ralph Bauer. Boulder: University Press of Colorado.
- Wedin, Åke** 1966. *El concepto de lo incáico y las fuentes*. Göteborg: Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis.

JEAN CALVIN – SÕJA SÜÜDISTAJA VÕI RAHU KAITSJA? MÖTTEID SÕJAST, RAHUST JA KRISTLIKUST VASTUTUSEST CALVINI TEOLOOGILISTES TEKSTIDES

Andres Saumets

mag. theol.

KVÜÖA humanitaar- ja sotsiaalteaduste õppetooli ühiskonnateaduste dotsent,
Kõrgema Usuteadusliku Seminari kirikuloo dotsent

1. Sõjast, rahust ja religioonist

21. sajand on juba suutnud endast märku anda vägivaldse ja sõdaderohke sajandina. Inimkond ei ole omandanud õppetunde möödunud sajandi maailmasõdadest, rääkimata jätkuvast vaenust, pingetest ja konfliktidest erinevate majanduslike ja poliitiliste kordade, sotsiaalsete kihtide, rahvaste, rasside, kultuuride ja religioonide vahel. Nii võib tänagi leida maailma erinevatest paikadest sõja- ja kriisikoldeid ning vägivalda – kahjuks ka erinevate usutunnistuste ja religioonide vahel. Sõda on kõigi oma vapustavate mõjude ning inimlikul tasandil kohutavate tagajärgede tõttu väga keerukas ja kompleksne teema.¹

Kuna konfliktid näivad olevat inimajaloo lahutamatu koostisosa, tekib paratamatult küsimus: mis on siis rahu? On see ajutine „sõja puudumine”, teatud vaheseisund sõdade pikas reas, mida tuntakse ka kui „negatiivset rahu”? Või on rahu hoopis harmoonilise kooselu kaitstud vorm, püsiv seisund, mille raames valitseb sotsiaalne õiglus, vaba poliitiline osalus ja vaba enesemääramisõigus, mida nimetatakse „positiivseks rahuks”? Vaieldamatult on rahu inimkonna jaoks üks keskseid mõisteid, üks inimlike emotsioonide ja inim mõtlemise võtmesõnu.²

¹ Vt **Saumets, A.** 2004. „Mõõga amet olgu kaitsmine ja karistamine, vagade kaitsmine rahu läbi ja kurjade karistamine sõjaga.” Ääremärkusi Martin Lutheri poliitilise eetika teemal. – KVÜÖA toimetised, 3. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 149–150. [Edaspidi **Saumets 2004**]

² **Lilleorg, A.** 2005. Otsides alternatiive: õiglase rahu teooria ja selle teoloogilised lähtekohad. – KVÜÖA toimetised, 4. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 73–74. [Edaspidi **Lilleorg 2005**] Nimetatud rahumõiste vastandlikud lähteaspektid – „negatiivne” ja „positiivne” rahu –

Lihtsustatult öeldes on sõda ja rahu on nagu ühe mündi kaks lahutamatu külge. Need fenomenid ei ole pelgalt teineteise vastandid – rahu on sõja ajutine või püsiv puudumine ning vastupidi –, vaid neid tingivad need sotsiostruktuurilised tingimused, mis valitsevad ajaloos ja nüüdisajal erinevates ühiskondlikes formatsioonides. Nii rahu kui ka sõja olemuse määrab nende (fenomenide) sotsiaalne sisu.³

Nüüdisaegses Lääne tsivilisatsioonis on seoses sõjaga tekkinud arvukalt vastuolulisi ja põhjendamatu eelarvamusi, mis rajanevad sotsiaalse, täpsemalt öeldes ajaloolise, kultuurilise ja religioosse reaalsuse väärtõlgendusel. Laialt on levinud arvamus, et religioon on olemuselt vastand vägivaldale ja sõjale ning kõik need, kes vägivalda või sõda religiooni nimel kasutavad või kasvõi religiooni kontekstis nendel teemadel arutlevad, on kas fanaatikud, ebaterve mõistuse ja tõsise isiksusehäirega või vähemalt ekslikest usulistest arusaamadest juhitud. Ent inimajaloost ilmneb, et peaaegu kõik religioonid ja kultuurid on vägivalda kasutamist ning sõjapidamist ühel või teisel moel oma usutraditsioonist ja selle pühadest tekstidest johtuvalt põhjendanud ja õigustanud, omistanud sõjale müstilist ja teoloogilist tähendust, seda mõnikord koguni n-õ pühitsenud ning religiooni kaitse alla seadnud⁴. Religioonisotsioloog Mark Juergensmeyerilt pärineb tähelepanuväärne mõte, mille järgi pole religiooni vaja selleks, et teada, et tapmine on vale – pigem läheb religiooni vaja selleks, et määrata kindlaks, millistel juhtudel võiks leida sellele väitele õigustatud erandeid⁵.

Kui 21. sajand näib kujunevat nii religioonide jõulise tagasituleku kui ka vägivalda uue pealetungi ajastuks ning religioonidel, sealhulgas kristlusel, on selles kontekstis midagi olulist öelda, siis ei tohi reaalsust eirata. Probleemiga on vaja tegeleda, kuigi see võib nii religioonivõõrastele või -vaenulikele inimestele kui ka „vagadele südamele” olla ärritav, eemal-tõukav või raskesti mõistetav. On selge, et religioonidel, sealhulgas kristlusel,

---

sõnastas J. B. Sartorius juba 1830. aastal oma teoses „Organon des vollkommenen Friedens”. Vt **Czempiel, E.-O.** 1998. *Friedensstrategien*. 2. Aufl., Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, S. 32–33. [Edaspidi *Czempiel 1998*]

³ Vt **Knorr, L.** 1982. Art. „Frieden”. – *Kleines Lexikon Rüstung, Abrüstung, Frieden*. Knorr, L. (Hrsg.). 2. Aufl., Köln: Pahl-Rugenstein, S. 61; vt ka **Buchbender, O. et al.** 1986. Art. „Frieden”. – *Wörterbuch zur Sicherheitspolitik*. Buchbender, O., Bühl, H., Quaden, H. (Hrsg.). 2. Aufl., Herford: Verlag E. S. Mittler, S. 31; **Buchbender, O. et al.** 1986. Art. „Krieg”. – *Wörterbuch zur Sicherheitspolitik*. Buchbender, O., Bühl, H., Quaden, H. (Hrsg.). 2. Aufl., Herford: Verlag E. S. Mittler, S. 47–48. Rahumõiste sisust vaata lähemalt: **Czempiel 1998**, S. 45–52.

⁴ Vt **Saumets 2004**, lk 150.

⁵ Viidatud **Rameti 1998**, p. 335 järgi. (**Ramet, S. P.** 1998. *Nihil Obstat: Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia*. Durham: Duke University Press.)

on kõnealuses kontekstis midagi olulist öelda – olgu tegu siis erinevate põhjendustega, mis õigustavad religiooni nimel sõdimist, või kriteeriumidega, millega tuleks tingimata arvestada, kui tahetakse kasutada vägivalda, või hoopis konstruktiivsete ettepanekutega rahu kui ülima poliitilise ja jumaliku hüve saavutamiseks.⁶

2. Sõnum rahust, mis tekitab rahutusi

Euroopa kristlikku kultuuriruumi kuuludes peaksime oma arutlustes sõja ja rahu teemadel lähtuma postulaadist, et *evangeelium* ehk hea sõnum Jumala päästest on *rahu sõnum*. Siia võiks panna punkti ja öelda, et mõtisklused rahu antipoodist, sõjast ja sellega seotud vägivaldast, rahutustest või kannatustest ei ole kooskõlas evangeeliumi olemusega ning ei peaks koormama usklike südameid ja meeli. Eks ole läbi aegade leidunud selliseid kristlasi, kes niisuguste küsimuste ja mõtete eest, teisisõnu tegelikkuse eest, on nii vaimses kui ka füüsilises mõttes põgeneda püüdnud – kes kõrbeüksindusse, kes müstilisse sisekaemusse, kes töökabineti vaikusesse. Ent alati on olnud ka neid kristlasi, kes on tundnud vajadust mõtiskleda sõja ja rahu üle, mõistes, et münti tuleb mõlemalt poolt uurida.

Ka Jean Calvin (1509–1564), nn teise põlvkonna mõjuvõimsaim reformaator ja üks suurimatest süstemaatilistest mõtlejatest 16. sajandi protestantismis, lähtus põhieeldusest, et *evangeelium* on rahu sõnum. Oma kommentaaris Apostlite tegude raamatu 14,4 kohta, mis oli adresseeritud Taani kroonprints Frederik II-le, hilisemale Taani ja Norra kuningale⁷, ütleb Calvin: „Mitte miski ei ole mulle võõram kui lahkhelisid esile kutsuda. Aga inimeste äraspidus ja õelus on endaga kaasa toonud selle, et *evangeelium*, mis peaks olema ühtsuse sidemeks, on saanud rahutuste ajendiks niipea, kui seda evangeeliumi maailmas esile tuuakse. /.../ See on küll tõepoolest õnnetu asi, kui näha üht osa inimestest teistest eraldatuna. Aga nagu on neetud niisugune ühtsus, mis meid liidab Jumala vastu ja meid kõiki temast eraldab, nii on palju parem, kui väike osa inimesi hakkab sajakordselt vastu kogu maailmale

⁶ Vt **Saumets** 2004, lk 151; vt ka **Saumets, A.** 2003. Jumalate hukk või religioonide taastand? Mõtteid religioosetest veendumustest poliitika vahendina. – KVÜÖA toimetised, 2. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 133–138.

⁷ Vt **Greef, W. de** 1993. The Writings of John Calvin. An Introductory Guide. Grand Rapids, Michigan: Baker Books, 1993, pp. 99–100. [Edaspidi **Greef** 1993]

ja naaseb ikkagi Jumala armu sisse, kui et nad on Jumalaga püsivas ebakõlas selleks, et neil oleks rahu maailmaga.”⁸

Pühitsuse ja kirikukorra teoloogiks tituleeritud Calvin, kelle südame-sooviks oli kogu elu allutamine Jumala korrale ning kes õhtumaises ühiskonnas juba pead tõstva sekulariseerumise ja ohjeldamatu individualismi taustal rõhutas eriliselt Jumala au (*gloire de Dieu*) mõistet⁹, pidas kõige kardetavamaks nähtuseks sõda Jumala vastu, nagu ilmneb tema tekstidest, kus sõja mõistet on kasutatud just sellises seoses.

Oma ajastu kohta suurepärase juriidilise hariduse omandanud Calvinit võiks liialdamata nimetada põhimõttekindlaks ja äraostmatuks juristik. Ta on veendunud, et inimlikku heaolu, rahu ja üksmeelt inimestevahelistes suhetes ei saa osta kooskõla arvelt Jumalaga. Johtuvalt oma kaasaja süngetest kogemustest, mis näitasid kujukalt, kuidas südametunnistusega konflikti minnes ja evangeeliumi reetmise hinnaga kompromisse otsiti, tõdes Calvin: „Elav evangeelium ei eksisteeri lihtsalt niisama koos ilmaliku rahuga!”¹⁰ Soov iga hinna eest rahu säilitada ei saa olla inimestele ettekäändeks, et sulgeda oma südant reformatsioonile.

Siiski oleks Calvini suhtes ülekohtune arvata, et inimeste pingutused ilmaliku rahu nimel jätsid teda ükskõikseks. Hoopis vastupidi – ta oli veendunud, et on olemas inimlik ehk kodanikuvastutus rahu eest ning sellest johtuvad erinevad kristlikud toimimisviisid. Veidi hiljem tuleb lähemalt juttu sellest, et ilmalikule ehk kodanikkonda puudutavale rahule ei olnud Calvini jaoks alternatiiviks mitte niivõrd sõda, kuivõrd just valmidus kannatada tagakiusamist. Et Calvini sõja- ja rahueetikat nende põhijoontes ja omavahelistes seostes paremini mõista, tuleks aga esmalt visandada see üldine ajaloolis-poliitiline kontekst, milles Calvini teoloogilis-eetiline mõtlemine välja kujunes ja paiknes.

⁸ Viidatud **Faberi** 2000, S. 83 järgi. (**Faber, E.-M.** 2000. Verantwortung für den Frieden bei Johannes Calvin. – Suche nach Frieden: Politische Ethik in der Frühen Neuzeit I. Brieskorn, N., Riedenaier, M. (Hrsg.). Stuttgart/Berlin/Köln: W. Kohlhammer.) [Edaspidi **Faber 2000**]. Artikli autor tänab kolleeg Mariina Viiat abi eest prantsuskeelsete tekstide eestindamisel.

⁹ Vrd **Neuser, W.** 1971. Calvin. Berlin: Walter de Gruyter, S. 10–11. [Edaspidi **Neuser 1971**]

¹⁰ Viidatud **Oberman** 1992, S. 103 järgi. (**Oberman, H.** 1992. Augustinus: Europa afflicta. The Reformation of the Refugees. – Archiv für Reformationgeschichte, Bd. 83. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus). [Edaspidi **Oberman 1992**]

3. Calvin oma ajastu poliitilises kontekstis

16. sajandi I pool, mida õhtumaises kultuuriruumis võiks teatud piirangutega nimetada ka reformatsiooniajastuks, on endaga kaasa toonud sügavale ulatuvaid sotsiaalseid ja poliitilisi tagajärgi nii õhtumaale kui kogu maailmale. Pärast reformatsiooniaja poliitilisi sündmusi ja vaimuloolisi arenguid ei olnud lääne tsivilisatsioon enam endine. Üks olulisi valdkondi, mida muutused puudutasid, oli religiooni ja poliitika vahekord. Viimane hõlmas muu seas ka küsimust ilmaliku võimu ja võimuvahendite, sõjapidamise ja konfliktide lahendamise kohta vägivalla abil või üldisemat sõja ja rahu olemuse mõtestamist.¹¹

Calvin elas üleminekuajal keskajast uusaega. Tegu oli riiklike võimuvõitluste, religioossete muutuste ja sotsiaalsete vapustuste tõttu eriti vägivalla- ja sõdaderohke perioodiga. Sõda ei olnud tema jaoks pelgalt teooria, vaid karm tõelisus. Prantsusmaal valitses sel perioodil pikalt François I, kelle ekspansioonipoliitika kiskus suure osa Lääne-Euroopast pikkadeks aastakümneteks sõjategevusse. Prantsuse kuninga ja Habsburgide soost Saksa keisri vahel puhkenud võitlus Itaalia pärast oli üks esimesi sekulaarseid sõdu ülemvõimu pärast Euroopas, millesse kaasati ka teisi Lääne-Euroopa riike.¹² Enamik tollastest konfliktidest olid ajendatud ilmalikest võimuhuvidest ning seetõttu võis Calvin neid ka ühemõtteliselt hukka mõista. Kuid on vähemalt kaks suuremat konfliktivaldkonda – protestantide tagakiusamine Prantsusmaal ja konfessionaalsed pinged Šveitsi aladel –, mis puudutasid vahetult ka Calvinit ning sundisid teda otsima teoloogiliselt põhjendatud vastuseid konfliktides esile kerkinud keerukatele küsimustele, muuhulgas vägivalla kasutamise õiguspärasusele.

Oluline on tõsiselt võtta Calvini reformatoorse läkitusteadvuse laiaulatuslikkust: ta ei määratlenud oma tegevust pelgalt reformaatorina Genfis, vaid see linn oli talle omamoodi sillapeaks reformatsiooni levitamisel mujal Euroopas, ennekõike enda sünnimaal. Heiko Obermann on Calvini missiooni kohta tabavalt öelnud, et ta mõtestas end Genfis paikneva sõdurina, kes samal ajal juhib ohvitserina Euroopa armeed¹³. Sellises olukorras võttis Calvin väga tõsiselt erinevaid poliitilisi väljakutseid, sh ka oma ajastu konflikte ja sõdasid.

¹¹ Sel perioodil aset leidnud religiooni ja poliitika teoreetilise lahutamise algusest ning sellega seoses ka kirikliku-ühiskondliku korra ning sõda ja rahu puudutavate tõekspidamiste (õiglase sõja teooria) muutumisest lähemalt vt **Saumets** 2004, lk 151–159.

¹² Vt **Saumets** 2004, lk 156; vt ka **Labruno, G.; Toutain, Ph.** 2000. Prantsusmaa ajalugu. Tallinn: Valgus, lk 46–50.

¹³ Vt **Oberman** 1992, p. 102.

3.1. Protestantide usulis-poliitiline olukord Prantsusmaal

Protestantide olukord Prantsusmaal oli alates 1534. aasta lõpust üsna halb. Üheks tagakiusu ajendiks oli nn plakatiafäär (*Affaire des placards*) ja sellele järgnenud verised sanktsioonid¹⁴, sest kuningas suhtus protestantidesse, keda tollal nimetati Prantsusmaal *Luthériens* (luterlased), kui avaliku korra ning religiooni rikkujatesse, mässajatesse, kelle hukkamine ei vajanud kehtivate seaduste järgi mingit moraalselt ega teoloogilist õigustamist. Nii vallandus protestantide esimene süstemaatiline tagakiusamine Prantsusmaal. Kulminatsiooniks oli 21. jaanuaril 1535 toimunud suur „tuleprotsessioon”, mille käigus pidas kõne ka François I ja tuleriidal põletati kuus mässulist ning koos nendega ka suur hulk „luterlikke” raamatuid¹⁵.

29. jaanuaril 1535 välja antud kuninglik edikt nägi ette hereetikute põlu alla panemise ja ka hävitamise (*extermination*). Repressioonid olid siiski suunatud vaid prantslastest „luterlaste” vastu – sakslastele lubati selgesõnaliselt kuninga armulikkust ja segamatut elu Prantsusmaal. Kuna Rooma missa põlgamist ei käsitletud ketserluse, vaid mässuna, jäid saksa protestandid tagakiusust puutumata. Kuninga salliv suhtumine saksa protestantidesse oli tingitud soovist saada Saksa protestantlikud vürstid oma poliitilisteks liitlasteks võitluses keiser Karl V vastu. 1. veebruaril 1535 kirjutas François I saksa riigiseisustele avaliku kirja, milles kaitses end kolme levima hakanud etteheite eest: salasepitsused türklastega, kirikukontsiili nurjamine ja saksa protestantide tagakiusamine seoses plakatiafääriga, mille algatajaid süüdistas

¹⁴ Ööl vastu 18. oktoobrit 1534 riputati Pariisis ja veel mõnes linnas üles plakatid, mis kandisid pealkirja „Tõeline artikkel paavstliku missa hirmsate, suurte ja talumatute kuritarvituste kohta” ning nimetasid paavsti ja tema „ussisugu” valetajateks ja jumalateotajateks. Üks selline plakat riputati isegi kuninga Ambois’ lossi magamistoa uksele. Plakati koostajaks oli Antoine Marcourt, usupõgenik Lyonist, kes tegutses pastorina Šveitsis asuvas Neuchâtelis, kus plakatid ka trükiti. Reaktsioon protestantide kergemeelsele avantüürile oli ootamatult karm: François I, keda toetasid Sorbonne’i teoloogid, parlament ja koguni mitmed humanistid, lasi 24 kahtlustatavat piinata ja seejärel tuleriidal põletada. 52 protestanti põgenesid kohtu eest maapakku. Hukatute seas oli ka Calvini sõber, kaupmees Etienne de la Forge, kelle majas ta tihti viibis. Kuigi Calvin ise afääris vahetult ei osalenud, oli ka tema elu Prantsusmaal hädaohus ning ta põgenes Martianus Lucianuse valenime kasutades välismaale, jõudes pärast lühikest peatust Straßburgis 1535. aasta jaanuaris viimaks Šveitsis asuvasse Baselisse. Vt **Neuser**, 24–25; **Kirchner**, H. 1987. Reformationsgeschichte von 1532–1555/1566: Festigung der Reformation, Calvin, Katholische Reform und Konzil von Trient. [Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen, II/6], Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, S. 139; **Stauffer**, R. 1993. Johannes Calvin. – Die Reformationszeit II. [Gestalten der Kirchengeschichte, Bd. 6]. Greschat, M. (Hrsg.), Stuttgart/ Berlin/Köln: Verlag W. Kohlhammer, S. 215–216 [Edaspidi **Stauffer** 1993]; **Link**, Chr. 1994. Widmungsschreiben der Institutio (1536). – Calvin-Studienausgabe (CS). Bd. 1.1: Reformatorische Anfänge 1533–1541. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, S. 60–61; **Greef** 1993, pp. 24–25.

¹⁵ **Kirchner** 1987, S. 139.

ta mässamises. Nii õnnestus kuningal vahepeal katkenud sidemed Saksa protestantlike seisustega taastada, kuigi loodetud poliitiline ja usuline lähenemine jäi toimumata. Tagantjärele võib öelda, et ka plakatiafäär võis olla prantsuse protestantide vastus nii saksa protestantide kompromissivalmidusele kui ka Prantsuse kuninga kahepalgelisusele, kes oli käitunud üksnes poliitilistest huvidest ajendatult ning ei kavatsenudki loobuda „hereesia” vägivaldsest tõrjumisest, mis võttis juba õige pea järjest konkreetsemaid piire.¹⁶

Prantsuse protestandid olid sattunud olukorda, kus nad hakkasid juba kaotama lootust, et neid keegi kaitseb ja toetab. Johann Sturm, Collège de France'i õppejõud ja Wittenbergi ning Prantsusmaa suhete vahendaja, lootis, et tagakiusust hoolimata jääb evangeelne tõde siiski kestma. 1535. aasta märtsis kirjutas ta Straßburgi reformaator Martin Bucerile: „Mitte kunagi varem ei ole ma paremini mõistnud salmi „Kuninga süda on Jumala käes”, sest keset tuleriitu mõtleb ta kiriku reformile /.../ Kui te näeksite neid vangistamisi, neid tuleriitu, neid pisaraid, siis te mõistaksite, et ma ilma põhjuseta ei soovi Teie ja Melanchthoni reisi [Prantsusmaale]. Praegu ähvardavas ohus on viivitamatu abi absoluutselt hädavajalik. Vastased piiravad ja avaldavad survet kuningale, kelle meeled ei ole veel otsust langetanud /.../ Mul on põhjust loota, et uskujate jaoks nii ohtliku olukorra eest saab vähem vastutavaks teha kuninga isiklikku otsust kui tema igati parteiliste nõunike laimavaid ettekandeid /.../”¹⁷

Sakslastelt oodatud abi asemel tuli see hoopis Baselis paguluses elavalt Calvinilt. Plakatiafäärile järgnenud tagakiusus hukkusid ka mitmed Calvini sõbrad ja nende mälestuseks ning teiste tagakiusatute kaitseks võttis Calvin sõna, adresseerides oma dogmaatilise peateose „*Institutio christianae religionis*” apologetilise eessõna kuningas François I-le. Teda õhutas sulge haarama vaenatud protestantliku kiriku ja kristlaste saatus. Valesüüdistused ja laimukampaaniad, ennekõike aga märtrite suur hulk sundisid jurist Calvinilt avalikkuse ette astuma, nagu ta meenutab aastaid hiljem (1557) oma „Psalmide” eessõnas: „Mulle näis, et ma pidin kogu minu kätsetuses oleva jõuga selle vastu tõusma, vastasel korral oleks minu käitumine olnud andestamatu, sest kui ma oleksin vaikinud, oleksin ma silma paistnud oma truudusetusega /.../ Ja see oli põhjus, mis mind ajendas avalikustama oma *Institutio*’t. Esiteks, et minu vastusega kaitsta teiste poolt laiali külvatud pahatahtlike etteheidete eest mu vendade haavatud au, kelle surm oli Issandale meelepärane. Siis aga ka selleks, et teised rahvad [ennekõike Saksa vürstid] oleksid täidetud mingistki kaastundest ja murest nende [prantsuse

¹⁶ Vt Neuser 1971, S. 24–26; Kirchner 1987, S. 139–140; vrd ka Greef 1993, p. 196.

¹⁷ Viidatud Linki 1994, S. 61 järgi.

protestantide] suhtes, seda enam et neidsamu koledusi võidakse peatselt korda saata ka paljude teiste vaeste inimeste vastu.”¹⁸

Kuningale pühendatud reformatsiooni apoloogias püüdis Calvin oskustlikult argumenteerides ja avalikule arvamusele apelleerides näidata, et prantsuse protestandid ei levita mingit poliitilist mässumõtet, vaid kuuletuvad üksnes Jumala sõnale, millele peaks ju alluma ka kuningas¹⁹. Verisest tagakiusust hoolimata jäi Calvini suhtumine vägivaldsesse vastupanusse ühemõtteliseks. Lihtsa kristlasena, kes ei kuulu kõrgeadlike hulka ega kannu oma õlgadel ülikonna võimupiiresele kuuluvaid kohustusi, mille seas on ka „kurjade karistamine” ja üldiste hüvede ning korra kaitsmine sõjapidamise kaudu, valis ta ise vägivaldliku tee ja jälgis valutava südamega „usuvendade mõtlematut kirge, kes uskusid, et vägivaldla abil on võimalik saavutada vabadust, mida tuli otsida hoopis teisel moel”²⁰. Teatud mõttes võib Calvini seisukohti evangeelse ja poliitilise vabaduse ning õige südameusu kaitsmise ühildamatusest poliitiliste ja sotsiaalsete õiguste eest võitlemisega võrrelda Lutheri suhtumisega Saksamaa talupoegadesse. Viimane püüdis 1520. aastate keskel manitseda alluma ilmalikule ülikonnale ning hoiduma mässamisest ja iga-sugustest katsetest valitseda maailma evangeeliumi abil²¹. Erinevuseks on

¹⁸ Viidatud Linki 1994, S. 62 järgi.

¹⁹ Calvin pöördus kuninga kui humanistlikult haritud kristlase poole, meenutades talle õiglase võimukasutuse kõrgeimat voorust – leebust. Calvini kirjutise esimene ja tähtsaim eesmärk oli vangistatud, põlu alla pandud ja tapetud usukaaslaste rehabiliteerimine. Calvin püüdis kuningat selles veenda, et prantsuse evangeelsed kristlased ei ole sellised poliitilised mässajad nagu näiteks Münsteri ristijateriigi radikaalsed liikmed, vaid oma riigi lojaalsed kodanikud. Calvin võttis teeside kaupa kokku katoliikliku poleemika reformatoorse liikumise vastu ja lükkas need siis punkti haaval ümber: evangeelne õpetus ei ole uus ja hermeetiline, vaid rajaneb Pühakirjal ning on kooskõlas kirikuisade õpetusega ning kirikliku traditsiooniga. Calvin esitas süütava kõne nn varjatud kiriku kaitseks, mille tõelist kuju on võimalik ära tunda üksnes Jumala Sõna jutlustamises ja sakramentide õiges kasutamises. Seda varjatud kirikut on aga kõikidel aegadel ekslikult süüdistatud rahutuste tekitamises ja rahva eksitamisest. Calvin kinnitas kuningale, et Prantsuse evangeelsetel kristlastel ei ole revolutsioonilisi kavatsusi ja nad ei kujuta riigi jaoks mingit ohtu. Pühenduskirja olulisusest kõneleb tõsiasi, et see on lisatud *Institutio* kõikidele hilisematele väljaannetele ning selle mõju ulatus kiiresti Prantsusmaa piiridest kaugemale. Vt Link 1994, S. 63; Kirchner 1987, S. 104; Neuser 1971, S. 26–27. Pühenduskirja teksti vt Calvin-*Studienausgabe* (CS) 1994, Bd. 1.1.: Reformatorische Anfänge (1533–1541). Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, S. 66–107 [Edaspidi CS 1994, Bd. 1.1.]; Smidt, U. (Hrsg). 1972. Johannes Calvin und die Kirche. Ein Lesebuch mit Texten und Themen. Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk, S. 68–73.

²⁰ Need sõnad kirjutas Calvin 1561. aastal Prantsusmaa evangeelsetele kristlastele; viidatud Faberi 2000, S. 85 järgi.

²¹ Vt ka Saumets 2004, lk 165–167.

siiski see, et Calvin oli nendega, kellele ta vägivallatustest jutlustas, märksa lähedamalt seotud kui Luther talupoegadega²².

Tõsi küll, pärast François I surma (1547), kui troonile tõusis tema poeg Henry II, kes jätkas oma isa protestantidevastast poliitikat²³ ja kelle valitsusajal hakkas pead tõstma ka võimuvõitlus erinevate dünastiate vahel, mis viis Prantsusmaa pärast tema surma ka kodusõtta, omandas Calvini poliitiline aktiivsus uue mõõtme. 1550. aastaste lõpus pöördus Calvin esmakordselt ametlikult Prantsuse kõrgeadli poole²⁴, asudes oma elu lõpuaastatel toetama riigipöördeplaan, mille etteotsa pidid tõusma protestantidega liitunud või neisse vähemalt soosivalt suhtuvad dünastiate esindajad.²⁵

²² Vt **Scholl, H.** 1976. *Reformation und Politik. Politische Ethik bei Luther, Calvin und den Frühhugenotten.* Stuttgart/Berlin/Köln: Verlag W. Kohlhammer, S. 63. [Edaspidi **Scholl 1976**]

²³ Henry II asutas nn põletamiskambri (*chambre ardente*), kus aastatel 1547–1550 lange-tati üle 500 süüdimõistva otsuse „ketserlike jumalateotuste ja korra- ning rahurikkujate vastu selles kõige kristlikumas kuningriigis”. Kuningas ei karmistanud ketseriteseadusi sugugi vaid kirikujuhtide surve, vaid kirikliku autoriteedi säilitamine pidi teenima ennekõike monarhistliku absolutismi tugevdamist. Kuningas ei mõistnud end pelgalt kiriku kaitseisandana, vaid tahtis olla ka kiriku valitseja. Kiriku esindajad protesteerisid ketserite süüdimõistmise vastu ilmalikes kohtutes, nii et kuningas pidi kohtute töösse kaasama ka vaimulikud kohtunikud. Üksnes need ketserid, keda ei süüdistatud mingil põhjusel mässamises, jõudsid vaimuliku kohtu ette. Selline eristamine sai olla vaid meelevaldne. Protestandid olid kibestunud, sest neil ei olnud kõrgemat kohtuinstantsi, kuhu edasi kaevata. Põgenenud ketserite vara konfiskeeriti, evangeelsete kirjutiste levitamise eest karistati karmilt, pealekaebamise eest tasuti süüdistusest vabastamisega. Kõigele sellele vaatamata levis ennekõike Calvini vaadetest mõjutatud protestantism Henry II valitsusajal jõudsalt. 1561. aastal oli Prantsusmaal hinnanguliselt 2150 protestantlikku kogudust, kuhu kuulus ligi kolm miljonit inimest (Prantsusmaa tollane rahvaarv ulatus 20 miljonini). Vt **Neuser** 1971, S. 100–102; vt ka **Kirchner** 1987, S. 140–141; vt ka tekstinäidet (Calvini kiri Bullingerile 1559. aastast, milles ta kirjeldab värvikalt tagakiusude kulgu): **Smidt** 1972, S. 110–111.

²⁴ Tema adressaatide seas olid muuhulgas ka Navarra kuningas Antoine de Bourbon ja François d’Andelot de Coligny (admiral Gaspard de Coligny noorem vend ja hugenottide üks juhte Prantsusmaa religioonisõdade ajal). François d’Andelot kaitses oma võimupiirkonnas protestantlikke jutlustajaid, lubas neil oma majas jumalateenistusi pidada. Kuningas Henry II lasi ta vangistada avaliku kriitika tõttu missa vastu. Calvin saatis Melunis vangis olevale François’le 1558. aastal julgustava kirja. Vt tekstinäiteid: **Calvin, J.** 1939. *Von der Tapferkeit des Glaubens. Briefe Johannes Calvin an Hugenotten.* Weber, O. (Hrsg.). Berlin: Furche Verlag. [Edaspidi **Calvin 1939**] Vt ka **Neuser** 1970, S. 105–106.

²⁵ Nimelt oli Prantsusmaal pärast Henry II ootamatut surma 1559. aastal tekkinud selline olukord, et noor kuningas François II oli abielusidemete kaudu sõltuvuses katoliiklikust de Guise’ide hertsogisuguvõsast, kelle käes oli faktiliselt kõrgeim võim Prantsusmaal. Kui François II 1560. aasta detsembris järeltulijata suri, tõusis troonile tema kümneaastane vend Charles IX, kes allus oma ema Catherine di Medici regendivalitsusele. Calvini õpetuse poolehoidjate hulka kuulus tollal ka juba kõrgeadli esindajaid, näiteks Navarra kuninganna Jeanne d’Albret ja tema abikaasa Antoine de Bourbon, prints Louis de Condé-Bourbon ning vennad Coligny’d. Nii otsustas Calvin panustada Navarra kuningale Antoine’le, et too

Calvin kirjutas protestante soovivale Navarra kuningale Antoine'le, kes kuulus oma abikaasa Jeanne d'Albret' kaudu Prantsuse kuninglikku perekonda, et too võtaks eelseisval notaablite koosolekul ette konkreetsed sammud tagakiusude lõpetamiseks. Calvin nägi siin võimalust, kuidas legaalsel moel saavutada usulist sallivust ja juhtida Prantsusmaa reformatsiooni teele. Navarra Antoine, keda Calvin oleks meelsasti näinud Prantsuse riiki juhtimas, oli aga valmis üksnes oma riigis protestantidele kaitset pakkuma. Ent kui troonile tõusis alaealine Charles IX, jäi Antoine taas passiivseks ning loobus Catherine di Medici kasuks oma võimalusest moodustada regendivalitsust.²⁶

Keset kõige karmimat usulist jälitamist toimus tegelikult Prantsusmaa *reformeeritud kiriku* süünd. Calvini mõjul sai „istutatud kogudustest” (*églises plantées*) „organiseeritud kirik” (*église dressée*). 25.–29. mail 1559 kogunes umbes 70 saadikut Prantsusmaa kaheteistkümnest kogudusest Pariisis esimesele rahvuslikule sinodile, kus võeti vastu ka usutunnistus (Calvini visandatud *Confession de foi*, mida hiljem nimetati *Confessio Gallicana*²⁷) ja kirikukord (*Discipline ecclésiastique*)²⁸.

1559. aasta on pöördelise tähendusega: just sel aastal hakkas vaimulik usuvõitlus muutuma poliitiliseks võimuvõitluseks. Calvin hindas neid sündmusi nii poliitiliselt kui vaimulikult kainelt ning hoiatas vägivalda eskaleerumise

---

paneks Catherine di Medici juures maksuma oma õiguse kaasregendivalitsusele. Sisuliselt oleks sellega kaasnenud kainelt läbimõeldud riigipööre, millele Calvin oleks tõenäoliselt oma autoriteediga toetust avaldanud. Vt **Scholl** 1976, S. 106; vrd ka **Mühlen, K.-H. zur** 1999. Reformation und Gegenreformation. Teil II [Zugänge zur Kirchengeschichte, Bd. 6]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 68–69 [Edaspidi **Mühlen** 1999]; **Greef** 1993, S. 70; **Neuser** 1971, S. 105–106.

²⁶ Vt **Neuser** 1971, S. 105–107.

²⁷ Viimased kaks, 39. ja 40. artikkel, sisaldavad hugenottide seisukohti riigi kui Jumala tahte kohaselt seatud ja korrasldatud organisatsioonivormi kohta, samuti ülikonnale antud ülesandeid, sealhulgas ka nende nn mõõgameelevalla põhjendamist (39. artikkel). Usklikud peavad alluma ametikandjate seadustele ja korraldustele, täitma kõiki kodanikukohustusi ning kandma vabatahtlikult kuulekuse iket ka juhul, kui ülikond on uskmatu – seda muidugi eeldusel, et Jumala ülemvalitsus jääb puutumata. Hukka mõistetakse kõik need, kes ülikonnale vastu hakkavad, uusi ja segadust tekitavaid ühiskondlikke formatsioone (näiteks varaühistust) luua püüavad ja kehtivat õigusemõistmise korda rikkuda tahavad (40. artikkel). Vt teksti: **Steubing, H.** (Hrsg.) 1985. Bekenntnisse der Kirche. Bekenntnistexte aus zwanzig Jahrhunderten. Wuppertal: R. Brockhaus Verlag, S. 133. [Edaspidi **Steubing** 1985]

²⁸ Vt **Kirchner** 1987, S. 141; **Mühlen** 1999, S. 68. Smidt viitab huvitavale daatumite ja faktide kombinatsioonile: just Calvini 50. sünnipäeval (10. juuli 1559) sai Prantsuse kuningas Henry II turniiril surmavalt vigastada. Enne seda oli ta aga andnud kõikidele Prantsusmaa kohtutele kuningliku korralduse karmistada protestantide tagakiusamist ja hävitamist. „Ja just see kuningas Henry II surma-aasta on Prantsusmaa protestantliku kiriku sünniaasta, mis kirikuna leidis kavandamist Pariisi sinodil.” (Joseph Chambon; viidatud **Smidti** 1972, S. 108 järgi).

eest. Kuid ta ei suutnud ära hoida protestantide politiseerumist. Tema enda religioonipoliitika, mis oli ette näinud Antoine' tõusu troonile ja tema võimu igakülgselt toetamist Prantsuse protestantlike seisuste ning Saksa protestantlike vürstide poolt, oli Navarra Antoine kõhklemise tõttu karile jooksnud. Kuid Calvin ei tõmbunud poliitikast pettununa kõrvale, vaid püüdis käivitunud protsesse suunata seda enam sõna abil. Ta manitses väsimatult protestantlike ülikuid, et nad ei kasutaks vägivallavahendeid, isegi kui küsimus on enesekaitstes. Kõige selgemalt tuleb see nõudmine esile seoses 1560. aasta märtsis Amboise'is toimunud protestantide ülestõusuga, millega püüti nõrgendada Guise' de mõju kuningale. Vastuhakk suruti maha ja paljud protestandid hukkusid. Calvin, kellelt küsiti seoses kavandatava ülestõusuga nõu, hoiatas selgesõnaliselt selle eest, et tagakiusatud protestantismile ei loodaks Prantsusmaal mingeid poliitilisi eeliseid vägivalda abil. Alates Amboise' rahutustest on Prantsuse protestante nimetatud hugenottideks (*hugenauds*).²⁹

Oma arvututes kirjades julgustas ja trööstis Calvin kannatavaid Prantsusmaa usukaaslasi. Kusjuures see, et Calvin kutsus usklike üles avalikule usutunnistamisele, kuulub kalvinistliku vagaduse iseärasuste hulka³⁰. Ta teadis väga hästi, et Prantsuse protestante ootavad ees kannatused ja märterlus. Kuid Jumala riigi edasimineku oli Calvini jaoks kõrgem eesmärk kui üksikinimese saatus. Nii juhtis ta oma kirjades tähelepanu usklike kohustusele elada Jumala auks ja tuletas neile meelde veendumust, et pärast surma astutakse igavesse ellu. Siiski ei kutsunud ta kedagi üles fanaatilisele usukangelaslikkusele, vaid pakkus neile, kel märterluseks jõudu ei jätkunud, võimalust leida usupõgenikuna Genfis kaitset. Samuti püüdis ta anda nendele, kes tema poole pöördusid, endise juristina õigusosalast nõu, kuidas end kohtus paremini valesüüdistuste eest kaitsta.³¹

Jurist Calvinil oli ka märksa inimlikum ja südamlikum pool, mis tuli esile näiteks tema kirjades vangistatud ja surma mõistetud üliõpilastele Lyonis³². Ta reageeris nende hirmudele, julgustas neid, kinnitas neile iseenda ja kogu-

²⁹ Protestantide poliitilised juhid plaanitsesid röövida kuningas François II-st, et teda katooliklike Guise' de mõju eest kõrvale toimetada. Vandenõu läks luhta ja sellele järgnesid verised repressioonid mässuliste vastu: tabatud vandenõulased hukati ja nende surnukehad riputati hoiatuseks Amboise'i lossi müüridele. Vt **Mühlen** 1999, S. 69; **Greef** 1993, S. 70–71.

³⁰ Selles kontekstis väärivad tähelepanu 1552. ja 1553. aastal Lyoni vangidele kirjutatud kirjad, aga ka 1555. aastal Poitiers' usklikele, 1559. aastal Metzi usklikele ja 1561. aastal Air-en-Provence'i saadetud kirjad. Tekstinäiteid vt **Calvin** 1939, S. 3–17.

³¹ Vt **Neuser** 1971, S. 101–102.

³² Viis Prantsusmaa lõunaosas pärit ja Lausanne'is õppinud üliõpilast vahistati Lyonis, kui nad olid teel kodumaale. Hiljem lisandus neile veel üks üliõpilane. Calvin kirjutas neile mitu kirja (aastatel 1552 ja 1553). 16. mail 1553 surid üliõpilased märtritena. Vt tekstinäiteid **Calvin** 1939.

duse toetust ning kutsus üles usaldama Jumala juhtimist. Kui aga ilmnes, et kõik inimlikud jõupingutused üliõpilaste elu päästa osutusid asjatuks, tunnistas Calvin ausalt olukorra väljapääsmatust ning valmistas üliõpilasi hingedehoidlikult ette, kuidas oma tõekspidamistest loobumata ja usku kaotamata lõpuni vastu pidada.³³

Kui prantsuse protestantismi ridades hakkasid pead tõstma radikaalsed vaated ning üha rohkem kostus kogudustest häáli, mis ütlesid, et usu kaitsmiseks ja säilitamiseks ei saa enam vägivallast hoiduda ning ülikonna terrorile tuleb relvadega vastu hakata³⁴, jätkas Calvin väsimatult avaliku usutunnistuse propageerimist, kuid rõhutas ühtlasi ka kohustust kannatlikult püsima jääda Jumala usaldamises ja kannatustes³⁵. 1561. aasta aprillis admiral Gaspard de Colignyle kirjutatud kirjas võttis Calvin oma senise suhtumise vägivalda ja ka tulevikukartused kokku järgmiste sõnadega: „Kui me valaksime kasvõi ühe tilga verd, tekiks sellest niisugune torm, mis ujutaks üle kogu Euroopa. Nii olgu sada korda parem, et me hukkuksime, kui et annaksime põhjust kristlust ja evangeeliumi niisugusesse teotusse tõugata”³⁶.

Protestantlikule ülikonnale pani Calvin ühes 1559. aastal kirjutatud läkituses südamele, et nad tagakiusamises vankuma ei lööks ja oma usku ei reedaks: „Mida kõrgemal auastmel keegi seisab, seda enam peab ta mõtlema, et ta on kohustatud asjaga edasi minema ja ennast mitte peitma, kui häda käes. Aadlikud ja rikkad, seisusega inimesed, ei peaks ennast soosituteks pidama,

³³ Vt tekstinäiteid **Calvin** 1939, S. 8–12.

³⁴ 1559. aastal kirjutab Calvin oma kirjas Bullingerile: „/.../ Provence’is ründas rahvas usklike vägivaldselt mõõkadega ja need hakkasid end kaitsma. Seni on nad olnud võidukad ja vaid üksikud on tapetud, kuigi nad oleksid võinud oma vaenlased viimse meheni ära tappa. Usklikke Normandias on meil õnnestunud seni veel raamides hoida, kuid võib tõsiselt karta, et ka nemad haaravad relvad, kui neid ülemäära survestatakse. Tuleb Jumalat paluda, et ta oma imelises helduses ja tarkuses tormivooge vaigistaks /.../” Viidatud **Smidti** 1972, S. 111 järgi.

³⁵ Vt **Neuser** 1971, S. 104–105. Siinkohal üks näide ühest 1559. aasta lõpul koostatud lohutuskirjast: „Kui teie vaenlased teid hävitada tahavad, siis on Jumal omalt poolt neile selle väe andnud üksnes selleks, et teie usku proovile panna. Tal on lugematul arvul vahendeid kogu nende raevu maha suruda, kui ta näeb, et te oma vankumatusena tema nime austate. Kui teid on selliseks proovilepanekuks kutsutud, siis ei jää teil midagi muud üle kui oma usku tunnistada, nagu Jumal seda teilt nõuab, nagu ohvrit, mis temale on meelepärane, kuigi maailm seda põlgab ja teie lihtsameelsust pilkab. Ja kui see peab nii olema, et teid ohverdatakse teie tunnistuse tugevdamise pitsarina, siis võtke kokku julgus kõikide kiusatuste ületamiseks, mis teid sellest lahutab. /... / Hetkel piisab sellest, kui teile meelde tuletada, et kõik rõhumised, mis kirikut tabavad, on selleks, et äravalitute usku proovile panna /.../” Viidatud **Smidti** 1972, S. 112 järgi.

³⁶ Viidatud **Opitzi** 2009, S. 69 järgi. (**Opitz, P.** 2009. *Leben und Werk Johannes Calvin*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht), S. 139–140; vt ka **Mühlen** 1999, S. 69; **Neuser** 1970, S. 105.

vaid hoopis ära tundma, et Jumal on neid [kannatusteks] ära valinud, et nende läbi oma nimele veel rohkem au teha. /.../ Ma ei arva, et te peaksite end tahtlikult ja ettevaatamatult tagakiusajate hundilõugade kätte andma, aga hoiduge selle eest, et te ei eralduks meie Issanda Kristuse karjast, et oma risti vältida. Kartke kiriku killustamist rohkem kui kõiki selle maailma surmaviise!”³⁷

1561. aastal üllitas Calvin oma Taanieli raamatu põhjal peetud loengud, millele ta kirjutas 18. augustil pühenduskirja „Kõikidele vagadele Jumala austajatele, kes igatsevad selle järele, et Kristuse riik saaks Prantsusmaal õigel teel kehtestatud”. Selles on öeldud väga teravaid sõnu türannide vastu, kes kirikut rõhuvad, kuid ka nüüd ei poolda Calvin lahendusena allumatust.³⁸

Vahetult pärast Calvini Taanieli-kommentaari trükkis ilmumist kutsuti humanistlikult meelestatud riigikantsleri Michel de L'Hôpitali eestvedamisel 1561. aasta septembris kokku Poissy kogunemine, mille eesmärgiks oli katoliiklaste ja protestantide lepitamine. Kokkusaamise tulemuseks oli hoopis pingete teravnemine ja 1. märtsil 1562 ründasid katoliiklikud jõud Guise' de eestvedamisel Vassys (Champagne) hugenotte, kes olid 17. jaanuaril 1562 välja antud St. Germain-en-Laye ediktiga saanud riigis piiratud tunnustuse, sealhulgas õiguse korraldada sinodeid ja pidada jumalateenistusi ka väljaspool linnu. Hugenotte rünnati ajal, mil nad pidasid koosolekut. Hukkus vähemalt 60 ja haavata sai üle 250 hugenoti.³⁹ Vassy veresaun vallandas aastakümneid kestnud verise hugenotisõja ehk poliitilis-dünastilise võimuvõitluse perioodi, millega prantsuse protestantide saatus oli lahutamatu seotud. Ususõja lõpetas alles Nantes' edikt 1598. aastal.

Esimese religioonisõja puhkemisel suhtus Calvin soosivalt protestantide sõjalisel toetamisse, nagu ilmneb tema 1562. aastal erinevatele adressaatidele (näiteks Heinrich Bullingerile Zürichis, ent ka erinevatele prantsuse kõrgeadli esindajatele) saadetud kirjadest⁴⁰. Kuid olukorras, kus tuli valida võitluse jätkamise või protestantidele ebasoodsana tunduva rahu vahel, jäi ta ka oma elu lõpuaastatel kindlaks varasemale veendumusele: „Minu nõu jääb alati selliseks, et mitte haarata relvade järele ja pigem näha kõiki langemas, kui et olla veel kord sunnitud läbi elama niisuguseid kurje rahunusi”⁴¹.

³⁷ Viidatud **Smidti** 1972, S. 113 järgi.

³⁸ Vt **Greef** 1993, p. 109; **Neuser** 1971, S. 107.

³⁹ Vt **Greef** 1993, p. 76; **Stauffer** 1993, S. 227.

⁴⁰ Vt **Greef** 1993, S. 76–77.

⁴¹ Viidatud **Faberi** 2000, S. 86 järgi.

3.2. Olukord Šveitsi Liidus

Šveitsis tekkis alates 1520. aastate keskpaigast ikka ja jälle konfessionaal-seid pingeid ja tuli ette vägivaldseid kokkupõrkeid katoliiklike sisekantonite ja reformatsiooniga ühinenud alade vahel⁴². Erinevate konfessiooniparteide esindajad otsisid endale liitlasi nii naabrusest kui ka väljastpoolt Šveitsi Liitu⁴³. Katoliiklike sisekantonite koostöö katoliiklike Habsburgidega ajendas reformaator Huldrych Zwinglit andma Zürichi ülikonnale nõu kasutada sõjalisi vahendeid. Konfessiooniparteide konflikt eskaleerus järk-järgult ning viis kodusõja puhkemiseni (I ja II Kappeli sõda aastatel 1529 ja 1531).⁴⁴

⁴² 16. sajandi I veerandil kuulus Šveitsi Liitu kolmeteist iseseisvat ja täisõiguslikku kantonit, neist kaheksa olid nn vanad paigad (*Alte Orte*): juba 13. sajandil sõlmisid omavahel „igavese liidu” nn algkantonid Schwyz, Uri ja Unterwalden, 14. sajandil liitusid nendega veel Luzern, Zürich, Zug, Glarus ja Bern. 15. sajandi lõpul ja 16. sajandi alguses liitusid „vanade paikadega” Fribourg, Solothurn, Basel, Schaffhausen ja Appenzell. Vt **Gäbler**, U. 1985. Huldrych Zwingli. Eine Einführung in sein Leben und sein Werk. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, S. 11–16. [Edaspidi **Gäbler** 1985] 1526. aastal toimunud Badeni disputatsioonil mõistsid viis „vanade paikade” hulka kuuluvat katoliiklikku sisekantonit ja neile lisaks veel Glarus, Solothurn, Freiburg ja Appenzell hukka Zwingli reformatoorse õpetuse, mida omakorda toetasid „vanade paikade” hulka kuuluvad Zürich ja Bern ning lisaks veel Basel ja Schaffhausen. Tulemuseks oli Šveitsi Liitu lõhenemine 1520. aastate teisel poolel kaheks konfessionaal-seks parteiks, nende võitlus väiksemate õigustega liidumaade ja nn liidetud paikade konfessionaalse kuuluvuse nimel, konfessionaalsete liitude loomine ja viimaks ka religioonisõda. Vt **Gäbler** 1985, S. 103–106.

⁴³ Reformatsiooni lipulaev Zürich sõlmis juba 1527. aastal Konstanziga reformatsiooni kaitseks õigusliku lepingu (*Christliche Burgrecht*). Selliseid lepinguid sõlmiti 1528. aastal Berni ja St. Galleniga, 1529. aastal Baseli, Schaffhauseni, Bieli ja Elsassi asuva Mülhauseniga. Viis katoliiklikku sisekantonit tundsid end sissepiiratult ning otsisid toetust välismaalt. 22. aprillil 1529 sõlmiti leping (*Christliche Vereiniging*) Austria kuninga Ferdinandiga. Vt **Gäbler** 1985, S. 110.

⁴⁴ 1529. aasta mais visandas Zwingli koos ohvitseridega ülikonna jaoks sõjaplaani (*Ratschlag über den Krieg*), kus õigustati nii katoliiklike kantonite sõjalist ründamist kui käsitleti ka konkreetseid poliitilisi ja sõjalisi meetmeid. Zwingli sõjaplaan põrkus küll esialgu suurele vastuseisule Zürichis ja eriti Bernis, kuid Zwinglil õnnestus see tagasiastumise-ga ähvardades murda ja katoliiklastele sõda kuulutada (I Kappeli sõda). Berni ja Zürichi ligi 30000 mehest koosnevale ühiseväele astus vastu austerlaste poolt hätta jäetud, vaid 9000 sõdurist koosnev sisekantonite vägi. Erinevatel põhjustel sõlmiti vaenupoolte vahel 26. juu-nil 1529 Kappeli maarahu, kusjuures eirati Zwingli nõutud läbirääkimis- ja rahutingimusi ning ambitsioonikat plaani uuendada usuliselt kogu Šveitsi Liitu. Rahulepingu erinev tõlgendamine viis reformatsiooniga ühinenud kantonid omavahel tülli ning Zwingli püüdis viia Zürichit uue sõjategevuse alustamiseni, kuid Bern oli nõus vaid majandusblokaadiga. See vastuolu tõi kaasa evangeelse leeri ühtsuse lagunemise, mida kasutasid ära katoliiklikud kantonid, kuulutades 1531. aasta oktoobris ise ootamatult Zürichile sõja (II Kappeli sõda). Ootamatust rünnakust tabatud Zürichi mobilisatsioon ebaõnnestus ning 11. oktoobril kaotas nende 3500-meheline vägi kahekordses arvulises ülekaalus olnud vastasega võideldes tunni jooksul ligi viissada meest, nende seas 25 lahingus osalenud vaimulikku eesotsas Zwingliga. Katoliiklaste pealejäämise kinnistas võit 23. oktoobril peetud lahingus. Reformatsiooniga

Alates 1536. aastast elas Calvin pagulaselu Šveitsis, esmalt Baselis, seejärel Genfis. Traditsiooniliselt Savoia hertsogiriigist ümbritsetud ja sellest poliitiliselt ning kiriklikult sõltuv Genf (alates 15. sajandist oli Genfi piiskopitool olnud Savoia hertsogite käes) oli 1526. aastal end neist sidemetest vabastanud ja pööranud Šveitsi Liidu poole. Prantsuskeelne Genf sõlmis juriidilised lepingud (pr *combourgeoisie*, sk *Burgrechtsverträge*) naabruses asuvate Berni, Neuchâтели ja Fribourgiga, sõltudes nüüd üksnes nende kaitsest. Sisuliselt vahetas Genf oma sõltuvuse Savoia Berni ülemvõimu vastu. Kuna Genfil ei olnud väljaspool linna nimetamisväärseid maavaldusi, varitses linna alaline oht sattuda läänepoolsete naabrite – alates 1536. aastast oli selleks ennekõike Prantsusmaa – rünnakute ohvriks. Võimusuhte muutumisega kaasnes Genfis ka kirikliku olukorra muutus. Ilma protestantliku Berni energilise toetuseta ei oleks reformatsioon Genfis ilmselt võidule pääsenud, sest kohalik piiskop ja toomhärрад püüdsid reformatoorset liikumist summutada. See oli hakanud alates 1533. aastast linnas kiiresti levima tänu linnavõimude soosingule, kui reformatsiooni etteotsa asus Bernist pärit Guillaume Farel. Alles siis, kui paljastati vandenõu piiskopi ja Savoia hertsogi vahel ning linnast põgenema sunnitud piiskopi tool 1534. aastast vabaks jäi, saavutas protestantlik partei linnarahva enamuse heakskiidu. Oma osa mängis siin ka Berni tugev surve. Kuid Genfi protestandid teadsid, et ootamatud muutused poliitilises olukorras tooksid kaasa ka linlaste religioosse meelemuutuse. Reformaator Guillaume Farel'i jõulise tegevuse tulemusel olid Genfi kodanikud 21. mail 1536 üksmeelselt vandega kinnitanud oma poolehoidu reformatsioonile. Veel enne seda oli Berni liitlasvägede sissetung Genfi lähistele Vaudi (Waadtland) aladele sundinud Savoia vägesid ilma vastupanuta lõpetama Genfi piiramist. Berni kantoni alad ulatusid nüüd sisuliselt Genfi linna väravateni ning Bern kavatses ka Genfi oma ülemvõimule allutada. Uus poliitiline olukord oleks äärepealt saanud Genfi protestantidele saatuslikuks, juhul kui Berni väed oleksid Genfi tõepoolest okupeerinud.

ühinenud alad pidid omavahel sõlmitud lepingutest loobuma ja Zürich oli sunnitud taganema oma ekspansiivsest religioonipoliitikast. Võitjad tahtsid taastada Šveitsi Liidus sõjajärelset seisundit ja uuendada liitu „vanade paikade” vahel, mistõttu võis reformeeritud Zürich säilitada liidus oma poliitilis-õigusliku seisundi. Vanad õiguslikud institutsioonid osutusid reformatsioonist tugevamaks ja Zürichi vaimulike unistus kogu Šveitsi Liidu reformeerimisest oli lõppenud. 9. detsembril 1531 sõlmitud rahulepinguga tunnustati liidu konfessionaalset jagunemist ning sõja puhkemises süüdistati vaimulikke ja ilmalikke sõjaõhutajaid, eriti just poliitikasse sekkunud pastoreid. Zürichi raad kohustus edaspidi ametisse nimetama üksnes rahumeelseid pastoreid, nende tegevust rohkem kontrollima ja pastorite igasuguse poliitilise tegevuse ära keelama. Zwingli mantlipärijaks Zürichi reformeeritud kiriku eesotsas sai teoloogiliselt ja kirikupoliitiliselt võimekas Heinrich Bullinger, kel olid väga head kontaktid ka Calviniga. Vt **Gäbler** 1985, S. 110–112; 133–137; 140–141.

Bernlaste sissetung suudeti ära hoida üksnes tänu Fareli – kes oli ise Berni lugupeetud kodanik – diplomaatilistele pingutustele. Kui Calvin 1536. aasta suvel Genfi sattus ja Fareli tungival palvel sinna ka elama jäi, ei olnud reformatsiooni linnas veel organisatsiooniliselt kanda kinnitanud ja rahva seas juurdunud.⁴⁵

Pärast 1536. aasta sündmusi olid Genfi ja Berni suhted reguleeritud lepinguga, mida ikka ja jälle uuendati. On teada, et ka Calvin osales oma elu viimasel kümnendil nendes läbirääkimistes (tema aktiivsemat poliitilist osalust pärssis tõsiasi, et Genfi kodanikuõigused sai Calvin alles 1559. aastal). Linnade omavahelised suhted ei olnud sugugi kõige paremad ning pinged eskaleerusid mõnikord lausa sedavõrd, et õhus oli sõjalise konflikti oht.⁴⁶ Siinkohal vaid üks kommentaar Calvinilt aastast 1556, mis ilmestab, kuidas sellised küsimused talle korda läksid: „Kuigi ma niisuguseid poliitilisi küsimusi vaid harva puudutan ja üksnes vastumeelselt pean nendega tegelema, lasen ma end vahetevahel siiski kaasa tõmmata, kui hädavajadus seda nõuab”⁴⁷.

Genf jäi geopoliitilise asendi tõttu jätkuvalt ohustatuks katoliiklikust Savoia hertsogiriigist, mis oli küll sõjajalal Prantsusmaaga, ent tegi koostööd Šveitsi katoliiklike kantonitega⁴⁸. Ka Šveitsi Liidu teistes osades puhkes aeg-ajalt uusi konfessionaalseid konflikte⁴⁹.

⁴⁵ Vt **Elton, G. R.** 1971. *Europa im Zeitalter der Reformation 1517–1559*. Bd. 2. Hamburg: Siebenstern Taschenbuch Verlag, S. 198–201; **Neuser** 1971, S. 31–33; **Greif** 1993, pp. 27–28.

⁴⁶ Vt **Kirchner** 1987, S. 109–111; vrd ka **Neuser** 1970, S. 84–88, 102.

⁴⁷ Viidatud **Faberi** 2000, S. 86 järgi.

⁴⁸ Savoia hertsogiriik oli piirkonnas vastureformatsiooni ja katoliiklike reformide tugipunktiks ning kaitsevalliks reformatsiooni pealetungi eest. 1560. aastal sõlmis Savoia hertsog Šveitsi katoliiklike aladega nn kaitseliidu ja seda lepingut uuendati 1577. ja 1581. aastal. Alates 1588. aastast üritas Savoia taas oma mõju ka Genfi ja Vaudi üle laiendada, ajendades sellega šveitslaste otsustavat sõjalist vastupanu. 1603. aastal sõlmitud Saint-Julien'i rahuga tunnustas Savoia viimaks Genfi iseseisvust. Vt **Becchia, A.** 2012. *Savoyen.– Historisches Lexikon der Schweiz*.

⁴⁹ Näiteks Glaruse tüli (nn Tschudi sõda) aastatel 1560–1564, mille ajendiks oli veel enne vastureformatsiooni tegelikku algust katoliiklike sisekantonite katse Glaruse kantonit vägivaldselt rekatoliseerida. Plaani eestvedajaks ja katoliiklike naabrite appikutsujaks oli Glaruse kantoni juht Aegidius Tschudi. Katoliiklikud kantonid teavitasid oma plaanidest paavsti ja palusid temalt sõjategevuseks rahalist abi. Kuna hispaanlased keeldusid Šveitsi katoliiklasi sõjaliselt toetamast ning ka Prantsuse kuningas ja Rooma ei soostunud sõjaga, jäi suurem konflikt sündimata. Siiski tõukas Glaruse rekatoliseerimiskatse Šveitsi Liidu uue religioonisõja künnisele ning tõi endaga kaasa Glaruse kantoni pikaajalise lõhenemise kaheks konfessionaalseks kogukonnaks. Vt **Feller-Vest, V.** 2005. *Glarnerhandel. – Historisches Lexikon der Schweiz*. Vt ka **Faber** 2000, S. 86 f.

Tervikuna koges Calvin end oma aja maailma suurde lagunemisse kistuna. Ilma et ta oleks jaganud Lutheri apokalüptilist maailmakäsitust⁵⁰, ei püüdnud humanistlikult haritud Calvin üle võtta ka renessansiajastul levinud optimistlikku maailma- ja ajaloovaadet. Calvin nägi enda ümber märke ühiskondlikest rahunemistest ja suurtest murrangutest, mida ta ei tõlgendanud aga eelseisva suure vaimse ärkamise aimusena, vaid hoopis viidetena sellele, et inimkond on Jumala unustanud, mistõttu on kaduma läinud ka humaansus selle mõiste piibellikuse, ligimesearmastuse tähenduses⁵¹.

4. Calvini rahu- ja sõjaeetika allikad, olulisemad tekstid ning teoloogilised eeldused

Calvini põhjalik akadeemiline haridus erinevates Pariisi kolledžites ning juuraõpingud Orléansi ja Bourges' ülikoolides lubavad eeldada, et ta tundis üksikasjalikult erinevaid antiikseid ja keskaegseid õigusallikaid ning ka õiglase sõja õpetusele (*bellum-iustum*-teooria) aluse pannud antiik- ja keskaja autorite (Cicero, Augustinuse, Aquino Thomase) mõttekäike⁵². Otseseid viiteid varasematele allikatele kohtab Calvini tekstides siiski harva. Näiteks tugineb ta *Institutio*⁵³ IV. raamatus, kus käsitletakse ülikute õigust sõda pidada (IV, 20, 12), Cicero postulaadile, mille järgi võetagu sõda ette vaid siis, kui ei taotleta midagi muud peale rahu⁵⁴. Calvini sõnastuses kõlab see järgmiselt: „Sõda peaks paistma rahu otsimisena”⁵⁵. Augustinuse mõttekäike

⁵⁰ Lutheri apokalüptilise maailma- ja ajaloovaate kohta vt näiteks: **Saumets, A.** 2001. Endzeiterwartungen und messianische Heilsbewegungen in Deutschland im Zeitalter der Reformation. – **Dietrich, M. L. G.** (Hrsg.). Endzeiterwartungen und Endzeitvorstellungen in der verschiedenen Religionen. [Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte = FARG, Bd. 34]. Münster: Ugarit-Verlag; 189–193; vt ka **Saumets** 2004, lk 157–158.

⁵¹ Vt **Oberman** 1992, p. 106.

⁵² Klassikalise *bellum-iustum*-teooria kujunemisloost ja selle teooria kujundajate peamistest mõttekäikudest lähemalt: **Saumets, A.** 2005. Kristlaste valikud rahuevangeeliumi ja mõõga vahel: *bellum-iustum*-õpetuse ajaloolis-teoloogilisest kujunemisloost. – KVÜÖA toimetised, nr 4. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 32–72. [Edaspidi **Saumets** 2005]

⁵³ „**Institutio Christianae Religionis**” (edaspidi *Institutio*) on Calvini teoloogiline peateos, mille areng peegeldab Calvini teoloogiliste vaadete arengut: 1536. aastal esmakordselt välja antud ülevaatliskust raamatust (6 peatükki) kasvas 1559. aastaks (viimane täiendatud väljaanne) välja 80 peatükki koosnev mahukas kristliku usuõpetuse dogmaatiline tervikkäsitlus.

⁵⁴ *Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quaesita videatur.*

⁵⁵ **Inst** IV, 20, 12. Tsitaatide eestikeelsete tõlgete aluseks on saksakeelne väljaanne: **Calvin, J.** 1988. Unterricht in der christlichen Religion (Institutio christianae religionis). Nach der letzten Ausgabe übersetzt und bearbeitet von Otto Weber. 5. Aufl. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag. [Edaspidi **Inst**]

kasutab Calvin siis, kui ta arutleb Uue Testamendi põhjal sõjapidamise õigus-pärasuse üle. Näiteks viitab ta Augustinuse tõlgendusele Luuka 3,14 kohta, mille järgi Ristija Johannes käskis sõjameestel olla rahul oma palgaga, millest Augustinus omakorda järeldab, et ta ei tauninud sõjateenistust⁵⁶. Veel toob Calvin samas tekstilõigus esile Augustinuse mõttekäigu, et inimese kurja teo karistamisel ei tohi lasta ennast vihast ajendada ja ülemäärast karmust näidata – peab olema mõõdukas ning halastama ühise (inim)loomuse pärast⁵⁷.

Ilmalikku ülikkonda käsitlevas *Institutio* 20. peatükis võib märgata Huldrych Zwingli mõju, nagu seda on täheldanud näiteks Fritz Büsser: „Calvin esitab kogu selles peatükis vaevalt mingeid selliseid materjale, mida me juba Zwingli juurest ei leia – ei seoses põhiküsimustega ega detailidega.”⁵⁸ Samas ei tohi tähelepanuta jätta, et Zwingli mõju on siiski kaudne: Calvin on kiriku ja riigi suhete määratlemisel läinud teist teed, kuid sellest tuleb hiljem veel lähemalt juttu.

Calvini rahu- ja sõjaeetika tähtsaimaks tekstiks on kindlasti tema süsteemaatiline peateos *Institutio*, kuigi mahult on neid küsimusi seal käsitletud vaid napilt kahel leheküljel: IV raamatu 20. peatüki I osa teise lõigu kahes alalõigus (11–12), mille alapealkirjaks on „Ülikkonna õigusest sõda pidada”. Seda on siiski piisavalt, võrreldes näiteks reformatsiooniaja usutunnistuslike tekstidega⁵⁹, ning seda on piisavalt, et heita pilk Calvini tõekspidamiste

⁵⁶ Vt **Inst** IV, 20, 12.

⁵⁷ Vt **Inst** IV, 20, 12.

⁵⁸ **Büsser, F.** 1994. Grundgedanken Zwinglis in Calvins 'Institutio'. – Die Prophezei. Humanismus und Reformation in Zürich. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge. Bern: Lang, S. 194.

⁵⁹ Ainsana luterlikest usutunnistustest mainitakse Augsburgi usutunnistuses (CA, 1530, XVI ptk) lakooniliselt ülikkonna õigust sõda pidada („liceat /.../ jure bellare” ehk „[ülilikud] tohivad /.../ õigeid sõdu pidada”). Vt **Steubing** 1985, S. 45. Luther ise käsitleb küll sõjapidamise õigustatuse küsimusi põhjalikult oma kirjutises „Ob Kriegsleute auch in seligen Stande sein könne” (1526), kuid ta ei lähene probleemidele teoreetilis-süsteemaatiliselt, vaid praktilis-hingehoidlikult (vastus ühe ohvitseri murelikule küsimusele oma töö usulis-eetilise õigustatuse kohta). Lutheri vaadetest ülikkonna „mõõgameevalla” ja sõjapidamise õigustatuse kohta vt lähemalt: **Saumets** 2003, lk 167–188. Reformeeritud usutunnistustes on sõjapidamise õigustatust märkimisväärselt rohkem käsitletud, nt saksakeelse Šveitsi protestantismi jaoks olulises usutunnistuses *Confessio Helvetica posterior* (1566). Selle ülikkonnast kõnelevas 30. peatükis on üsna põhjalikult käsitletud Jumalast ametisse seatud ülikkonna peamist ülesannet – inimsoo rahu ja korra eest seismist. Rahva üldist heaolu silmas pidades võib viimane/see tähendada ka Jumala nimel sõjapidamist, kui ülikud on enne seda püüdnud igal moel rahu otsida ja neil ei ole jäänud rahva päästmiseks muud võimalust. Kui aga isamaa avalik heaolu või õiglus seda nõuab ning ülikkond on häda sunnil sõdima hakanud, siis tuleb selleks ka anda oma elu ja valada oma verd üldise heaolu ning ülikkonna eest – ning seda kõike Jumala nimel, vabatahtlikult, vapralt ja rõõmsameelselt. Vt **Steubing** 1985, S. 206–207.

klassikalise *bellum-iustum*-õpetuse⁶⁰ kontekstis. Kokkuvõtlikult on Calvini õpetus ülikonnast ja nende kohustustest Jumala ning inimeste ees, nagu see sisaldub juba *Institutio* esimeses trükises (1536), esitatud ka Genfi katekismuse 1537. aasta väljaandes⁶¹, milles õiglase sõja küsimust siiski ei puudutata. Seal on ülikonnale antud kohustuste – muuhulgas kohustus säilitada religiooni avalikku kuju selle tõelises puhtuses – täitmise kohta öeldud, et see on võimalik üksnes õiguse ja õigluse abil, kusjuures õiglus tähendab vastu-seismist kurja julgusele, vägivalla murdmist ja kurjade tegude karistamist⁶².

Selle kirjatüki raames ei ole erinevatel põhjustel⁶³ võimalik Calvini rahu- ja sõjaeetikat käsitleda selle avaramas ning nüansirikkamas tähenduses. Ometi pakuksid nii tema eksegeetilised tekstid (ennekõike vanatestamentlike kirjade kommentaarid⁶⁴ ja nende põhjal peetud jutlused), ent ka aktiivne kirjavahetus oma kaasaja kiriklike ja poliitiliste juhtidega selleks kindlasti tänuväärset lisa. Käsitluse mitmekülsuse huvides ja Calvini seisukohtade põhjendamiseks on siinses tekstis kasutatud ka erinevate uurimistöode tulemusi⁶⁵ ning neis sisalduvaid väärtuslikke suunavaid viiteid Calvini väga mahukale kirjanduslikule pärandile.

Calvini vanatestamentlike tekstide nendest käsitlustest, kus on räägitud Iisraeli sõdadest, on tema rahu- ja sõjaeetiliste vaadete kontekstis esile tõstetud kaht peamist rõhuasetust: sõja jumalik ning inimlik külg. Prohvetlikke

⁶⁰ *Ius ad bellum* ehk õigus sõda pidada on õiglase sõja teooria üks kahest osast, mis sisaldab tervet rida kriteeriume, mille abil tuleb enne poliitiliste otsuste langetamist hinnata, kas sõjapidamine on õigustatud ehk legitiimne või mitte. Vt lähemalt **Lilleorg** 2005, lk 78–80; vrd ka **Saumets** 2005, lk 34–35.

⁶¹ 1545. aasta katekismuse väljaandest on ülikonna teema välja jäetud. 1537. aasta katekismuse saksakeelset tõlget vt näiteks **Calvin, J.** 1978. *Christliche Unterweisung. Der Genfer Katechismus von 1537.* Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn. [Edaspidi **Calvin 1978**].

⁶² Vt **Calvin** 1978, S. 69–70.

⁶³ Ühe arvestatava põhjusena tuleks nimetada asjaolu, et Eesti protestantismil ei ole olnud vahetut ajaloolist kokkupuudet Calvini teoloogia ja reformeeritud kiriku traditsiooniga (jättes siinkohal kõrvale kalvinistliku teoloogia mõnest aspektist kaudselt mõjutatud vabakirikliku, peamiselt baptistliku suuna). Seetõttu ei ole siinsete teoloogiliste raamatukogude fondides ka Calvini olulisemate allikatekstide kogumikke, ennekõike tema teoste tervikväljaannet: „Johannis Calvini Opera quae supersunt omnia” (**CO**, Braunschweig 1863–1900) = *Corpus Reformatorum* (**CR**), Bde. 29–87; olemas vaid üksikud osad). Samuti puuduvad osalised väljaanded, nagu: „Johannis Calvini Opera Selecta” (**OS**, Bde. 1–5; 2. väljaanne, München 1952 jj) või: „Johannis Calvini Supplementa Calviniana” (**SC**, Neukirchen-Vluyn 1961 jj).

⁶⁴ Siinkohal tuleks eraldi välja tuua Calvini elu lõpuaastal (1563) üllitatud 5. Moosese raamatu (*Deuteronomium*) kommentaar, mille ta pühendas Navarra printsile Henry de Bourbonile, hilisemale Prantsuse kuningale Henry IV-le. Lühikäsitlust vt **Greef** 1993, pp. 105–106.

⁶⁵ Näiteks mitme autoriteetse uurija (Thiel, Faber, Boeke, Kelly jt) temaatilised käsitlused.

sõjakuulutusi tõlgendab Calvin ennekõike jumaliku ettenägevuse õpetuse (*providentia*)⁶⁶ vaatenurgast: ükski sõda ei leia aset väljaspool Jumala tahet. Vana Testamendi *ajalooraamatutes* sisalduvatesse sõjajutustustesse suhtub Calvin mõneti teistmoodi, pöörates nende puhul rohkem tähelepanu sõdade inimlikule küljele ja sellega seoses inimlikule vastutusele.⁶⁷ Viimati nimetatud inimsust rõhutavat lähenemismurka on Calvin kasutanud ennekõike oma piiblitekste tõlgendavates jutlustes⁶⁸.

4.1. Calvini rahu- ja sõjaeetika teoloogilised eeldused

Enne kui vaadelda lähemalt Calvini tekstidest peegelduvat arusaama rahu- ja sõjaeetikast, tuleks lühidalt peatuda kahe olulisema teoloogilise eelduse juures, milleks on Calvini õpetus jumalikust ettenägevusest ja tema lähenemismurk eetikale.

Calvini jumaliku ettehooldõpetuse järgi on olemas tihe side ajaloo ja Jumala maailmavalitsuse vahel. Kogu ajalugu taandub Jumala juhtimisele, olgu see siis jumalik hool inimeste pärast või jumalik karistus⁶⁹. Sel põhjusel saab Calvin oma Genfi kirikukorras (1542)⁷⁰ sõnastada ka niisuguse tähelepanuväärse eestpalve: „Vaata halastavalt kõikidele kirikutele ja kõikidele rahvastele, keda sa praegu kurvastad /.../ kas haiguse või sõja või muude

⁶⁶ Selles tekstis on kasutatud eestikeelse vastena „õpetus jumalikust *ettenägevusest*” (sks *Vorsehung*; vrd Otto Weberi koostatud kokkuvõtet K. Barthi „Kiriklikust dogmaatikast” Elmar Salumaa tõlkes ja selle 12. peatükis esinevat vastet „Jumala ettenägevus”. Erinevates tekstides võib kohata ka selliseid termineid nagu „jumalik ettehoold/ettehooldus” või „jumalik kaitselmus”. Jumaliku ettenägevuse õpetuse peamistest punktidest Calvini käsituses saab ülevaate *Institutio* I raamatust, ennekõike lõikudest 16–17. Hea ingliskeelse ülevaate annab näiteks: **George, T.** 1988. *Glory unto God: John Calvin. – Theology of the Reformers.* Nashville, Tennessee: Broadmann Press, 1988, pp. 204–213 (Providence). Vt ka klassikalist süstemaatilist ülevaadet saksa keeles: **Bohatec, J.** 1936. *Gott und die Geschichte nach Calvin.* – *Philosophia Reformata*, 1. Soest: Association for Reformational Philosophy, S. 129–161. [Edaspidi **Bohatec** 1936]

⁶⁷ Vt **Faber** 2000, S. 92–93.

⁶⁸ Vt **Kelly, D.** 1997. *Varied Themes in Calvin’s 2 Samuel Sermons and the Development of His Thought.* – *Calvinus Sincerioris Religionis Vindex. Calvin as Protector of the Purer Religion.* Kirksville: Sixteenth Century Journal Publishers, p. 215.

⁶⁹ Vt Calvini ettenägevusõpetuse keskseid seisukohti: **Inst I**, 16, 1–9; vrd ka: **Bohatec** 1936, S. 129 ff.

⁷⁰ Vt kirikukorra prantsus- ja saksakeelset teksti: **Calvin-Studienausgabe (CS)** 1997, Bd. 2: *Gestalt und Ordnung der Kirche.* Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, S. 137–225. [Edaspidi **CS** 1997, *Bd. 2*]

nuhtluste läbi, ja ära lase juhtuda, et kristlaskond täielikult ahastuses oleks⁷¹. Kogu inimajalugu, mida tähistab kas rahu või sõda, taandub Jumalale⁷². Siiski näeb Calvin nimetatud seose mitmetahulisust ning ei välista mingil juhul inimeste vastutust ajaloo ja seetõttu ka sõja ning rahu eest.

Kui küsida, millest lähtub Calvini eetika, siis võib selleks kahtlemata nimetada Pühakirja, eriti dekalooži ehk kümme käsku. See kehtib üldjoontes ka *Institutio* puhul, mida võiks teatud mõttes võrrelda põhjaliku katekismusega, kus kristlikku eetikat esitatakse dekalooži tõlgendusena⁷³. Calvini südamesooviks on, et Jumal saaks oma Sõna läbi maailma valitseda.

Samas ei loobu Calvin siiski ka loomuõiguslikest mõttekäikudest, kuigi uurijate arvates ei ole ta oma mõtteid loomuõigusega kuigi süsteemselt sidunud. Oma tekstides on ta pidevalt kasutanud sõnu, mis viitavad loomuõiguslikust mõtlemisest tulenevatele normidele, nagu „õiglus” (*equité*), „õigus” (*droiciture*) ja ka „mõistus” (*raison*)⁷⁴. Calvini jaoks ei ole loomuõigus konfliktis dekaloožiga, sest dekalooži aluseks on ligimesearmastus (*regula caritatis*), mis on inimsüdamesse n-õ sisse kirjutatud ning vahendab ennast süüme kaudu. Loomuõigus rajab inimeses teadmise selle kohta, mis on hea ja mis on talle käst⁷⁵.

Calvini puhul on oluline näha, et tema kui sügavalt kristliku mõtleja jaoks ei kujuta loomuõigus eetikale mingit üldkehtivat ega usust sõltumatut alust. Pigem kinnitab kristliku eetika loomuõiguslik alus piibellike korralduste veenvust ja kohasust. Calvin apelleeris sageli mõistuslikule arusaamisele, mille järgi peaks inimene ju ka ilma põhjalike seadusteta kästut aduma. Sellise argumentatsiooniga üritas ta inimestele lähemale tuua käskude erilist arusaadavust ja loogilisust.⁷⁶ Jumal saab loodust kui oma loomingut kasutada inimeste kõnetamiseks ja õpetamiseks, tuginedes seejuures maailmast

⁷¹ Tsitaat on pärit Genfi kirikukorra lõigust „Eestpalvest [usus] läbikatsutute eest” (CS 1997, Bd. 2, S. 179–181). Sellele eelneb pikem lõik „Meeleparanduspalve hädaajal” (CS 1997, Bd. 2, S. 175–179), mille ettevalmistavas palves on muuhulgas öeldud järgmist: „Nagu Pühakiri meile õpetab, et haigused, sõjad ja teised niisugused hädad on Jumalalt tulevad katsumused, mille läbi ta meie patte karistab, siis peame me [neid] ära tundma, kui neid tulemas näeme, et Jumal on meie üle vihane.”

⁷² Vt **Inst** I, 18, 1.

⁷³ Vanatestamentliku käsu teemal ja selle tähendust kristlastele vt lähemalt **Inst** II, 7, 1 jj. Dekaloožis sisalduva kõlbelse käsu tõlgendusest Calvini käsitluses vt **Inst** II, 8, 1–59.

⁷⁴ Vt **Thiel**, A. 1999. In der Schule Gottes. Die Ethik Calvins im Spiegel seiner Predigten über das Deuteronomium. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, S. 203. [Edaspisi **Thiel** 1999]

⁷⁵ Vt **Inst** III, 7, 7; ligimesearmastuse kohta vt ka **Inst** II, 8, 53–56.

⁷⁶ Vrd **Faber** 2000, S. 89.

saadavatele inimkogemustele ja -tunnetele⁷⁷. Oma juhtnööre usklikele tugev-
das Calvin tavaliselt viitega sellele, et juba paganad teadsid kõlbelisi sea-
dusi – kui palju enam peaksid siis usklikud neid seadusi tähele panema⁷⁸!

Calvini loomuõigusliku arutluskäigu juures tuleks esile tõsta üht võtme-
mõistet – see on *aequitas* (pr *équité*, sks *Billigkeit*), mida kontekstist sõltu-
valt võib vastendada sõnadega „ühetasasus”, „sobivus”, „võrdsus” või ka
„õiglus”. Õigustraditsioonist pärit ja kõrgeimat õiglusideaali tähistav mõiste
on positiivse õiguse juures selle kriitika ja tõlgendamise mõõdupuuks. Sellel
loomulikul, ühtsel ja universaalsel normil rajanevad kõik need erinevad
*constituiones*⁷⁹ id, mis sõltuvad asjaoludest ja on seetõttu erinevad. Niisiis on
kõnealune mõiste kõikide seaduste läte.⁷⁹

Ühtlasi on *aequitas* kõigi seaduste loomuliku alusena hoomatav ka ilma
kirjapanekuta. Just sellepärast viitab Calvin sellele kui millelegi, mis on
kõlbelise käitumise aluseks⁸⁰. Calvini mõtlemises on *aequitas* midagi, mis
kannustab positiivseteks tegudeks. See ei hoia ära üksnes kõlbeliselt halba
tegutsemist, see ei käsi inimesel teha teisele mitte üksnes seda, mida ta tahab,
et teised temalegi teeksid, vaid käsib inimesel tegutseda positiivses mõttes
teiste heaks⁸¹.

Selles positiivses valguses tõlgendab Calvin ka dekalooigi: tegemist ei ole
pelgalt piirangute seadmisega, vaid igale piirangule, n-ö *negatiivselt* ehk kee-
luna sõnastatud käsule lisandub *positiivne* järeelm. Calvin ütleb jutluses (Dt
22,1–4⁸²): „Tõepoolest on olemas reegel, mida me peame igal pool järgima:
kui Jumal laseb meile midagi halba osaks saada, siis vastukaaluks käsib ta ka
midagi head. /.../ Ja nii me näeme nüüd, et ei piisa sellest, kui me tunneme
kümnet käsku, mis sisalduvad seaduses, või olgu siis, et meil oleks ühtlasi
ka nende tõlgendus ja me teaksime, mida Jumal silmas pidas ja missugune
on tema tahe.”⁸³ Oluline on Jumala kavatsus vastu võtta ja see oma kavat-
suseks muuta. Vastavalt *tertius usus in renati*’le ehk seaduse kolmandale,
uuestisündinud usklike õpetavale tõlgendusele on käskudel usklike jaoks
jääv tähendus: see on otsekui viide usklike sarnanemisele Jumalaga ja juba

⁷⁷ Vt Thiel 1999, S. 108.

⁷⁸ Vt *ibid.*, S. 113.

⁷⁹ Vt mõiste kohta Hollerbach, A. 1985. Billigkeit. – Staatslexikon (der Görres-Gesell-
schaft). Bd. 1, 7. Aufl. Herder: Freiburg – Basel – Wien, S. 810.

⁸⁰ Vt Thiel 1999, S. 203–204.

⁸¹ Vt Faber 2000, S. 91.

⁸² Dt (Deuteronomium ehk 5. Moosese raamat)

⁸³ Calvin-Studienausgabe (CS) 2009. Bd. 7: Predigten über das Deuteronomium und den
1. Timotheusbrief (1555–1556). Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, S. 130–131.
[Edaspidi CS 2009, Bd. 7]

seetõttu positiivne sõnum⁸⁴. Calvini rahueetika jaoks tähendab see, et eelõeldust ei piisa, kui keegi sõjapidamisest loobub, vaid et inimese tegutsemine peab juhinema vastutusest rahu eest – niisiis on Calvini märksõnadeks „sõja aktiivne ärahoidmine” ja „positiivne panus rahu heaks”.

5. Õpetus õiguspärasest sõjast

Sõjapidamise õigustamise käsitus⁸⁵ paikneb *Institutio* IV raamatu („Välisest vahenditest või abidest, millega Jumal kutsub meid osadusse Kristusega ja selles osaduses hoiab”) 20. peatüki („Ilmalikust valitsemisest”) 2. osa („Ülikonna ülesanne ja võim”) 11.–12. lõigus („Ülikonna õigusest sõda pidada”). Lähtepunktiks on kahesuguse valitsuse, vaimuliku ja ilmaliku, eristamine, ilma et need üksteisega vastuolus oleksid⁸⁶. Erinevalt Zwinglist, kes suuresti samastas kodanikkonda ja kogudust, lähtub Calvin eeldusest, et kodanikkond ja Kristuse kogudus ei pruugi kokku langeda⁸⁷. Teisalt rõhutab Calvin mõlema valitsuse seotust, et kirikul ei tekiks kiusatust kodanike seatud korda tühistada ning valitsejatel jällegi ahvatlust kõrvale hiilida vastutusest Jumala ees ja oma võimupiire ületada.

Vaimuliku ja ilmaliku valitsuse seotus ning ühtlasi erinevus ilmneb ilmalike võimukandjate tegevuse kaudu. Siin tuleb eristada vaimulikku ja ilmalikku tasandit. Ilmalikul ülikonnal on esiteks ülesanne „toetada ja kaitsta Jumala välist austamist, kaitsta vagaduses tema õpetust ja kiriku [head]

⁸⁴ Vt Faber 2000, S. 91.

⁸⁵ Calvin kasutab *Institutio*'s (IV, 20, 11) sõjast rääkides kahel korral sõnaühendit „õiguspärased sõjad” (*legitima bella*, saksakeelses tõlkes *rechtmäßige Kriege*). Inst IV, 20, 12 küsib ta: „[K]as sõda on asi, mis on kristlastele lubatud [*licita*]?” ja räägib „sõdade pidamise põhjendusest” (*ius belligerandi*). Klassikalise *ius ad bellum*-õpetuse tuumaks on üldtunnustatud kriteeriumid: 1) õige põhjus (*iusta/recta causa*); 2) legitiimne/kompetentne autoriteet (*legitima auctoritas/potestas*); 3) õige eesmärk või kavatsus (*recta intentio*); 4) viimne vahend (*ultima ratio*); 5) proportsionaalsus (*proportionalitas*). Vt Saumets 2005, lk 34–35.

⁸⁶ Vt Inst IV, 20, 2: „/.../ nii peame ka teadma, et need mõlemad ei ole mingis mõttes üksteisega vastuolus.”

⁸⁷ Lähtepunktiks oli Prantsusmaa olukord, kus evangeelne kirik pidi elama ilma riigita, isegi vastuolus sellega. Calvin ei kujundanud Genfis välja niisugust zwinglilikku riigikiriklust nagu Zürichis (ühtaegu nii kodanikkond kui ka Kristuse kogudus), vaid arendas välja kodanlikust ülikonnast sõltumatu kirikliku organisatsiooni, millele oli allutatud näiteks kiriku-kari ehk kiriklike karistuste määramine. Calvini kontseptsioon vastas paremini reformeeritud kiriku tagakiusatud olukorrale. Vt Gäbler 1985, S. 143. Ka Genfis ei püüdnud Calvin kehtestada teokraatiat, st riigi ja kiriku teoloogiliselt seadustatud segunemist, vaid hoopis nende lahtipõimimist, et kirikut saaks tõepoolest kujundada Jumala sõna järgi. Paraku ei olnud võimalik Genfis neid ideaale erinevatel põhjustel (nii vaimuliku kui ilmaliku valitsuse pädevusprobleemid, sisemised võimuvõitlused jms) ellu viia.

seisundit”⁸⁸. Teisalt on ilmaliku ülikonna kohustuseks „kujundada meie elu sellise inimosaduse suunas, et head tavad kasvaksid kodanikuõiguseks, et meid üksteisega kokku viia ja üldist rahu ning avalikku korda säilitada”⁸⁹. Ilmaliku ülikonna vaimulikku kohustust nimetatakse küll esimesena, kuid selle tähendus on piiratud sellega, et kiriku vaatenurgast on tegemist puht korra- ja kaitsefunktsiooniga. Ilmaliku valitsuse eesmärgiks ei ole pakuda õndsust ehk nagu Calvin ütleb: „/.../ kuninglik amet ei ole apostellik teenistus”⁹⁰. See tähendab ka, et hoolekandmine ilmaliku korra ja rahu eest ei ole vahetu hoolekandmine õndsuse eest, mis aga sugugi ei kahanda ilmaliku ülikonna tähtsust. Maailmas, mis on ebatäiuslik ja patust mõjutatud, sõltub nende ülesannete täitmine inimeste endi inimeseks-olekust: „/.../ religiooni väline kuju tuleb esile kristlaste seas ja inimeste seas jääb püsima inimlikkus”⁹¹.

Ilmaliku ülikonna seadustab jumalik ametisse seadmine: „/.../ neil inimestel on ülesanne Jumalalt, nad on jumaliku autoriteediga varustatud ja seisavad Jumala isiku eest, kelle asevalitsemisega nad teatud määral tegelevad. Seda ei ole mina välja mõelnud, vaid see on Kristuse tõlgendus,” ütleb Calvin⁹². Ülikond ei ole Calvini jaoks pelgalt inimlik institutsioon ega ammugi mitte inimliku äraspidisuse vili, vaid rajaneb „Jumala ettehooldele ja pühale korraldusele”⁹³. Viitega Paulusele (Rooma 13,1 jj) rõhutab Calvin, et „võim on Jumala kord ja et pole muid võimusi kui need, mis on Jumalast seatud”⁹⁴. Sellepärast tuleb ülikonnale alluda. Samuti pole õige mäss juhtivate institutsioonide vastu ega valitsemisvormi muutmine alt üles⁹⁵.

Oma ülesannete täitmiseks on ülikonnale antud karistusõigus, mille tagant aimub jumalik kohus. Seepärast ei ole ka surmaotsus vastuolus dekalooogi tapmiskeeluga. Calvin küsib: „Kuidas saab ülikond olla ühtaegu vaga ja verd valada?” Ja ta ka vastab ise: „Ülikond ei tee karistades midagi isenesest, vaid viib täide Jumala enda otsuseid. /.../ Seaduseandja annab ise oma teenritele mõõga kätte /.../”⁹⁶. Kuid ülikond peab oma mõõgameelevalda kasutades silmas pidama kaht aspekti: „Esiteks seda, et nad liiga suure

⁸⁸ Inst IV, 20, 2.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ Inst IV, 20, 7.

⁹¹ Inst IV, 20, 3.

⁹² Inst IV, 20, 4.

⁹³ Inst IV, 20, 4.

⁹⁴ Inst IV, 20, 4.

⁹⁵ Inst IV, 20, 7.

⁹⁶ Inst IV, 20, 10.

rangusega rohkem ei haavaks kui raviks, teiseks aga seda, et nad mingi ebauskliku leebuse tagaajamisega ei langeks ülimalt halastamatusse „inimlikkusse”, kui see nimelt ülemäära paljude inimeste kahjuks ära laguneb liiga pehmes ja põhjendamatus heatahtlikkuses. /.../ On küll halb elada vürsti võimu all, kelle all pole midagi lubatud, aga palju halvem on elada sellise võimu all, kelle all on kõik lubatud!”⁹⁷

Arusaamaga, et ülikonnale on Jumala poolt antud karistamiseks ja kaitsmiseks mõõgameelevald, seob Calvin ka oma õpetuse *õiguspärasest sõjast*. Kui üksikisiku kaitseks väljaastumine on õiguspärane, siis seda enam on õige seda teha seal, kus kaalul on kogu rahva ja maa heaolu ning rikutakse kõikide ühist rahu⁹⁸. „Ameti loomulik õigus ja mõte käsib niisiis seda, et vürstid oleks mitte ainult selleks relvastatud, et üksikinimeste pahategusid kohtulike karistustega ohjeldada, vaid ka selleks, et valitsusalasid, mis on nende eestkoste alla usaldatud, sõja teel kaitsta, kui neid vaenulikult endale tahetakse”⁹⁹. Calvin kasutab selles kontekstis ründava valitseja puhul võrdlust labase röövliga, olgu see kuningas või keegi rahva seast: kes iganes röövale alale tungib, seda tuleb käsitada röövlina ja vastavalt ka karistada¹⁰⁰. Vaenulik rünnak on nii *Institutio*’s kui ka muudes tekstides ainus õiguspärase sõja nimetatud põhjus. Karistus- ja sõjapidamisõiguse paralleel ei pea tegelikult lõpuni paika, sest viimast tõlgendatakse vaid kaitseõigusena. Kusagil ei näe Calvin aga seda, et ilmalikul ülikonnal oleks *usu ründamise* põhjusel õigust sõda pidada.

Calvini põhiseisukohad **õiguspärase sõjapidamise** kohta on *Institutio* (IV, 20, 11–12) põhjal lühidalt järgmised.

1. Ülikonnal peab olema **õige kavatsus** või **eesmärk** (*recta intentio*). Mitte keegi ülikutest „ei tohi vähimalgi määral alluda oma soovidele ja himudele /.../ ning kui nad peavad karistama, ei tohi juhinduda äkilisest raevust ega lasta ennast kiskuda kaasa vihkamisel”. See tähendab, et sõda ei või puhkeda erahuvide tõttu, vaid üksnes üldise hüvangu pärast. Siia lisandub n-ö **proportsionaalsuse** ehk mõõdukuse manitsus, mille järgi ei tohi sõda eemaldada oma algsest eesmärgist. Ülikud „ei tohi lõdmata lepitamatus karmuses, vaid nad peavad, nagu ütleb Augustinus, halastama igas inimeses, kelle pahategu nad karistavad, ka ühisele [inim]loomusele”. Sõjaski tuleb vältida koledusi ja säilitada inimlikkust, mis sisaldab ka vaenlasele andestamist.

⁹⁷ Inst IV, 20, 10.

⁹⁸ Inst IV, 20, 11.

⁹⁹ Inst IV, 20, 11.

¹⁰⁰ Inst IV, 20, 11.

2. Sõjal peab olema **tõsiseltvõetav (õige) põhjus** (*recta causa*). „Ja kui on vaja vaenlase, see tähendab relvastatud röövli vastu relvad haarata, siis ei tohi nad [ülirikud] ajendiks võtta mingit tähtsusetut seika, samuti mitte mingit väliselt pakutud põhjendust, kui mitte äärmine vajadus neid selleks ei sunni.”

3. Sõda saab olla vaid **viimne vahend** (*ultima ratio*). Ka juhul, kui on olemas sõda õigustav põhjus, peab sellele lisanduma veel äärmine hädavajadus, enne kui relvade järele haarata. Siin toetub Calvin Cicero nõudele, et sõda peab olema tunnetatud rahu otsimisena, ja rõhutab, et kristlaste juures peaks selline suhtumine veel rohkem esile tulema. „Sest kui me peame veel rohkem saavutama, kui too pagan [Cicero] on nõudnud, /.../ siis peame kindlasti kõik [muud vahendid] järele proovima, enne kui langetame otsuse relvadega.”

Teisele ja kolmandale aspektile tuginedes arutleb Calvin nimetatud tekstis veel kord ülikonna **kavatsuse** üle, rõhutades selgelt selle teenistusfunktsiooni ja avalikku staatust: „Valitsevad isikud ei tohi ennast lasta kaasa kiskuda isiklikest tundeliigutustest, vaid üksnes üldsuse vajaduste tunnetamisest. Teisiti käitudes kuritarvitaksid nad oma võimu kõige hullemal moel. Sest see pole neile antud mitte isiklikuks kasuks, vaid teiste kasuks ja teenimiseks.”¹⁰¹

Lõigu lõpetab lühike märkus sõjapidamisega seotud vahendite õiguspärasuse kohta (koos Calvini selgitustega): kaitseks mõeldud sõjajõud ehk „riigi piiride kaitseks erinevatesse linnadesse laiali jagatud relvaüksused”, sõjalisel koalitsioonid (vastastikuse abistamise lepingud jõudude ühendamiseks „inimsoo ühiste vaenlaste vastu”) ja kodanike relvastamine „sõjakunstis tavapärase vahenditega”¹⁰².

6. Kus peituvad sõja juured?

Eespool vaadeldud *Institutio* tekstis (IV, 20, 11–12) lähtub Calvin pragmaatiliselt sõja võimalikkusest, ilma et ta juurdleks selle põhjuste üle. 20. peatüki alguses tõdeb Calvin üldistavalt, et igasugune ilmalik valitsus, seahulgas ka üldise rahu ja avaliku korra säilitamine, „oleks ülearune, kui Jumala riik, nagu see on loodud meie sees, praeguse elu ära kustutaks”¹⁰³. Maa peal on ilmalik valitsus aga hädavajalik – ja koguni sedavõrd, et „see, kes inimestelt selle ära võtaks, rööviks neilt ka nende inimeseks-olemise”¹⁰⁴. Siin maa peal elades ei

¹⁰¹ Inst IV, 20, 12.

¹⁰² Inst IV, 20, 12.

¹⁰³ Inst IV, 20, 2.

¹⁰⁴ *Ibid.*

ole võimalik eeldada ega leida niisugust täiuslikkust, mis välistaks ilmaliku valitsuse vajaduse, mitte ühestki inimkooslusest, isegi kristlaste osadusest. Patust on tingitud nii ilmalik valitsus kui ka hädavajadus sõda pidada. Calvin ei pöördu sõjast ja rahust rääkides otse Vana Testamendi prohvetite rahu-kuulutuste ja Jeesuse Mäejutluse kui patsifistlike seisukohtade jaoks olulise argumentatsiooni juurde. „Mõõkade sahkadeks ja piikide sirpideks tagumise” töötus¹⁰⁵ võiks usklike seas tegelikult ju täide minna, sest sõda ja vaen peaksid usklike vahelt kaduma¹⁰⁶. Kuid üldine rahu oleks vaid siis võimalik, kui *kõik* evangeeliumi vastu võtaksid ja seda ellu rakendaksid¹⁰⁷. Calvini jaoks on fakt, et mitte kõik inimesed ei ole usu ja Jumala armastusega nii seotud, et mingi muu meelsus ei saaks levida¹⁰⁸.

Oma kirjutistes¹⁰⁹ on Calvin nimetanud sõja juurtena auahnust, ambitsioonikust, kadedust ja saamahimu¹¹⁰. Rahvad ja valitsejad ei lepi paraku nende piiridega, mida Jumal ise on paika pannud, ja kui ajaloos toimub negatiivseid muutusi, siis on need esimeste rikkumiste kaugeleulatuvad tagajärjed¹¹¹.

Veidi teisiti diagnoosib Calvin protestantide kodusõjalaadset tagakiusamist, millest ta kirjutab näiteks *Institutio* pühendustekstis kuningas François I-le (1536)¹¹². Teoloogilisest vaatepunktist näeb Calvin tekkinud

¹⁰⁵ Jesaja 2,4 ja Miika 4,3: „Siis nad taovad oma mõõgad sahkadeks ja piigid sirpideks; rahvas ei tõsta mõõka rahva vastu ja nad ei õpi enam sõdimist.”

¹⁰⁶ „Siinkõnelejad [prohvetid] ei pea sel kombel kõneldes silmas muud, kui igasugune sõdimine ja vihavaen tuleb usklike vahel lõpetada.” Viidatud **Faberi** 2000, S. 98 järgi.

¹⁰⁷ „Jumalale meeldiks, et kogu maailm tarvitaks evangeeliumit nõnda, et kõik seda praktiseeriksid.” *Ibid.*

¹⁰⁸ Vt **Faber** 2000, S. 98.

¹⁰⁹ Nt “Briève instruction /.../ contre les /.../ anabaptistes” (vt märkust nr 128), jutlused *Deuteronomium*’i raamatu 2. peatüki teemadel.

¹¹⁰ „Ent kuna usk ja jumalaarmastus ei ole enamasti valdavad, siis selleks, et ambitsioonikus ja ahnus ei oleks sageli neist üle, kui rahu rikutakse ebaõiglaselt, ja et seda ei häiritaks sõdadega; siis seda enam on vaja, et valitseja, kelle Jumal on pannud seda kaitsma, seisaks ebaõiglase vägivalla vastu, sest ta peab seda tegema oma kohustusest tulenevalt.” Viidatud **Faberi** 2000, S. 98 järgi.

¹¹¹ ”Nii nagu inimestel on maaomand, nii on ka üks kuningriik, feodaalvaldus, vürstiriik, üks lojaalne linnriik: teadkem, et Jumal on asjad niiviisi seadnud: kes iganes kuulutab sõja, see on temale piiriks, mille Jumal on seadnud.” *Ibid.*

¹¹² Vt saksakeelset teksti: **CS** 1994. Bd. 1.1., S. 59–107. Kuningale adresseeritud kiri oli retooriline meistriteos. Apoloogiline stiil sarnaneb mõneti Sokratese kuulsa kaitsekõne ja Cicero süüdistusega Rooma senati ees. Mässi süüdistusele vastab Calvin sellega, et distantseerub kõigist ülestõusudest, mis on toimunud nende abil evangeeliumi teenimise ettekäändel. 1534. aastal oli Münstertis sisse seatud ristijate (anabaptistide) teokraatlik riik, mis oli saanud pidevate rünnakute põhjuseks kogu reformatoorse liikumise vastu. Calvin püüab kirjas näidata, et prantsuse protestandid ei levita mingit ülestõusu, vaid kuuletuvad üksnes Jumala Sõnale. Ta kõneleb oma kirjas Kristuse kuningavalitsusest, millele allub ka Prantsuse

konfliktis esmalt olemasoleva ehk vana, korrumppeerunud kiriku vastupanu Jumala Vaimu uuendavale tegutsemisele. Calvini kainele ja juriidilisele mõtlemisele on aga eriti iseloomulik see äraostmatus, millega ta nimetab lahkeli objektiivseid põhjusi. Protestandid on enda peale tõmmanud süüdistuse, et nad külvavad rahutusi ja mässu: „Aga ma pidin tõdema, et mõne kuritahtliku inimese sõgedus on Teie riigis säärase mõõdu võtnud, et tervele õpetusele seal enam ruumi pole”¹¹³. Kuigi Calvin püüab mässusüüdistusi igati ümber lükata, möönab ta juristina: „Kui aga mõned tõepoolest peaksid üritama evangeeliumi varjus mässu ärgitada /.../ ja kui teised peaksid kasutama Jumala armu vabadust oma pahede vabameelsuse katteks, siis on ju olemas seadused ja seaduslikud karistused, millega saab neile vastavalt nende teenetele koha kätte näidata”¹¹⁴. Calvin heidab kuningale ette seda, et uurimisel pole püütud erapooletult välja selgitada ei väidetavaid kuritegusid ega ole süüdistatavatele antud ka mingit võimalust ennast kaitsta¹¹⁵. Seniajani on protestantide küsimust „käsitletud täiesti stiihiliselt ja ilma seadusliku menetlemiseta, pigem jõuetu kire kui seadustes kästud tõsidusega”¹¹⁶. Calvin mõistab sellise seadusetuse hukka: „On paljas võimunäitamine ja vägivald langetada ühes asjas vereotsust ilma uurimata; on pettus ja reetmine, neid teenimatult mässus ja kuriteos süüdistada. /.../ Kes siis veel selle üle imestaks, et nende vastu on süttinud avalikkuse viha, kus kõiki selliseid nii absurdseid süüdistusi usutakse?”¹¹⁷ Otseselt kuningale adresseeritud seadusetuse etteheide vastab ka ühemõttelisele lõppsõnale: „Isand, kõigi kuningate kuningas, kindlusta oma trooni õiglusega ja oma tooli õigusega, oo võimas ja väarikaim kuningas!”¹¹⁸

Eeltoodust nähtub, et sõja juur pole ootamatu vägivallapuhang, vaid õiguserikkumine, mis tekitab vägivalda, olukord, mille vastu on vaid üks ravi: „kehtivate seaduste kohusetundlik ja asjakohane rakendamine”¹¹⁹. Seadusliku

---

kuningas François I. Seejärel lükkab Calvin järgemööda tagasi vastaste kõikvõimalikud etteheited reformeeritud kiriku vastu: nn uus õpetus, vanast kirikust eraldumine, kirikuisade õpetusest kõrvalekaldumine jms. Vt ka Neuser 1971, S. 26–27.

¹¹³ CS, Bd. 1.1., S. 67.

¹¹⁴ *Ibid.*, S. 105.

¹¹⁵ „Aga missugustes kuritegudes [süüdi]? Selles neetud õpetuses, ütlevad nad. Aga mis-suguse õigusega hukka mõistetud? See oleks ju kaitse ülesanne – mitte õpetust tervikuna eitada, vaid seda tõesena kaitse alla võtta!” *Ibid.*, S. 69.

¹¹⁶ CS, Bd. 1.1., S. 71.

¹¹⁷ CS 1994, Bd. 1.1., S. 69. Calvin viitab mässusüüdistusele põhjusel, et kuningas püüdis usulise tagakiusu etteheidetest vabaneda sellega, et nimetas protestante mässulisteks, „nakkavaks katkuks”, kelle armutu mahasurumine on iga valitseja kohustus.

¹¹⁸ *Ibid.*, S. 107.

¹¹⁹ Vt Scholl 1976, S.

käitumise vajadust väljendab Calvini manitsus pärast Ambois' rahulepingut (1562). Ta rõhutab, et tuleb kehtestada ka kokkulepped: muidu jääb rahu kehaks ilma hingeta. Püsiv rahu peab tuginema vääramatule usaldusele, et õiguslikkust hoitakse au sees.¹²⁰

Huvipakkuv on see, et Calvin seob vihkamise tihedalt kahtlustamisega, mis näeb kõiges, mida teised teevad, vaid kõige halvemat. „Kes jõu poolest on väiksem, on just enamasti väga umbusaldav,” tõdeb Calvin ühes 1556. aastal kirjutatud kirjas Šveitsi poliitikule Nikolaus Zurkindenile¹²¹. Sarnaselt inimsuhetega johtuvad ka suhted rahvaste vahel mitmesugustest psühholoogilistest teguritest, mida tuleb läbi näha, et avastada vaenutegevuse võimalikku puhkemist. Kus valitseb kahtlustamine, ei tohi seda kuidagi tagant õhutada. Pigem tuleb rakendada meetmeid, mis tekitavad suuremat usaldust.

7. Seotus Jumala tahtega – kas sõja õigustamise kriteerium?

Institutio tekstist nähtus, et põhimõtteline õigus sõda pidada saab õigustuse pühakirjast ja Jumalalt. Nüüd tuleks lühidalt veel peatuda küsimuse juures, kas Jumala tahe saab olla sõja alustamise põhjenduseks. Calvini puhul on huvitav täheldada, kuidas ta olukordades, kus ta näeb, et Jumala tahe on Pühakirjas kinnitust leidnud¹²², ei loobu ka mõistusega kaalutavatest kriteeriumitest. Ta toob Vanast Testamendist näiteid selle kohta, kuidas Jumal on tahtnud, et Iisrael sõtta läheb, aga on andnud neile ka südametunnistuse rahustamiseks õige põhjuse¹²³. Calvin näib olevat veendunud, et tuginemine

¹²⁰ Vt Faber 2000, S. 99.

¹²¹ Viidatud Faberi 2000, S. 99 järgi. Nikolaus Zurkinden oli üks avameelsemaid usualliviuse toetajaid reformatsiooni perioodil. 1556. aastal kirjutas ta Calvinile kirja, milles kutsus üles leebemale suhtumisele anabaptistidesse.

¹²² Näiteks nn töötatud maa hõivamine, kus tegemist on sisuliselt vallutussõdadega. Seda saab põhjendatult pidada üksnes lähtuvalt jumalikust töötusest anda see maa iisraellastele. Õige kavatsusena saab nimetada Jumala otsust sealseid rahvaid karistada.

¹²³ Calvin toob 5. Moosese raamatu 3,1–11 põhjal peetud jutluses näite, kuidas Iisrael alistis Baasani kuningas Oogi. Calvin käsitab seda õiguspärase sõjana, sest see on vastavuses Jumala tahtega anda oma rahvale maad: „Ja Issand ütles mulle: „Ära karda teda, sest ma annan su kätte tema ja kogu ta rahva ning maa!” (5Ms 3,2)“ Kuid konflikti käiku jälgides ilmneb veel üks mõistuspärane sõdimispõhjus: see oli Oog, kes israeliite ründas. Calvini kommentaar on järgmine: „Sest kui ka Iisraeli rahval oli Jumalalt selge käsk Baasani kuningat Oogi lüüa ja kui Iisraeli rahvas ka ei järginud võitluseks valmistudes omaenese ettekujutusi, vaid selle autoriteeti, kellel on kogu võim, siis tahab Jumal neile siiski anda õige põhjuse, et nad oma südametunnistuses oleksid rahustatud.” Calvini üldistus on selline: „Nende näidete läbi on meid manitsetud /.../ mitte midagi ette võtma õiguse ja mõistuse vastu.” Dt 3,1–1, viidatud Faberi 2000, S. 100–101 järgi.

Jumala tahte ilma mõistusekriteeriumite toeta ei ole aktsepteeritav. Samas tuleb olla kindel ka selles, et näiliselt õigustatud sõjapidamine oleks n-ö kaetud Jumala tahtega, mis konkretiseerub Jumala sõnas. *Õigest* põhjusest üksi ei piisa, et üht sõda Jumala tahte kohaseks nimetada. Ühes jutluses (Dt 20,16–20) toob Calvin esile sellise arutluskäigu: „Sest kui keegi ütleb: oleks hea nii toimida, niisiis pean ma ennast selleks kasutama, aga Jumal ei ole teda selleks kutsunud, siis ei ole tal mingit mandaati, mis käsiks tal teele asuda. Kui me niisiis sel moel järelemõtlematult tegutsema hakkame, tõmbame enda peale alati Jumala kohtuotsuse. Kui me kangekaelselt selle juurde jääme, et meie tegevus on iseenesest hea või koguni suurepärase, siis ei ole see ometi kõik, sest Jumal tahab, et me talle kuuletuksime kõiges, millega ka tegemist poleks.”¹²⁴

Juba eespool mainitud jutluses (5Ms 3,1–11) ütleb Calvin: „Kui me tahame, et Jumal meie ettevõtmisi õnnistaks, laseks meil olla edukad ja meie ettevõtmisi sihile viiks, peame hoiduma selle eest, et me kasvõi üht sõrme ei liigutaks oma tahtmist mööda selle vastu, mida meile näidatakse Sõna kaudu”¹²⁵. Paraku jääb ebaselgeks, mida täpselt „sõna kaudu näitamisega” silmas peetakse: see võib tähendada ka ilmaliku ülikonna tunnustamist Jumala sõna kaudu. Kuna ülikonna kohustus on vastutada tema alluvuses oleva rahva hea käekäigu ja üldise rahu eest, peab ta teatud juhtudel oma ülesannete täitmiseks kasutama ka sõda kui vahendit. Kuid eeltoodud arutluste põhjal võib öelda, et vaatamata ülikonnale antud põhimõttelisele õigusele sõda pidada ei tohi alustada sõda isegi siis, kui on olemas õige (tõsiseltvõetav) põhjus, vaid peab igal üksikul juhul küsima ka Jumalalt Tema taht. Kuigi Calvin nimetab erinevaid õiguspärase sõja kriteeriume, jääb ikkagi lahtiseks, kas üks või teine sõda vastab tõepoolest ka Jumala tahte.

Ühele erijuhule tuleks veel tähelepanu pöörata. Nimelt küsimus, kas sõjapidamise õige põhjuse olemasolul on õiguspärane laiendada kaitsetegevuse käigus oma piire, mille Jumal on paika pannud. Calvini vastus on, et sel juhul on vaja ühemõttelisi viiteid selle kohta, et see tegevus vastab Jumala tahte: „Jäägem selle doktriini juhtmõtte juurde, et Jumal on piiranud riikide ja regioonide arvu, kui ta tahtis, et kõikjale saaks rajatud riigid: niivõrd, kui võrd see tuleneb tema ettehooldusest, mistõttu tuleb meil olla tagasihoidlik, ning midagi ei tohi muuta, muidu kui meil on olemas tõendus, et ta avab meile ukse ja annab meile relvad.”¹²⁶ Selline olukord võib tekkida näiteks siis, kui keegi, keda on ebaõiglaselt rünnatud, suudab agressorit võita.

¹²⁴ CS 2009, Bd. 7, S. 116.

¹²⁵ Dt 3,1–11, viidatud Faberi 2000, S. 101 järgi.

¹²⁶ Dt 2,1–7, viidatud Faberi 2000, S. 102 järgi.

Küsimus Jumala tahte äratundmise kriteeriumi kohta jääb viimaks ikkagi ühese vastuseta. Ülekohtune oleks seda Calvinile ette heita. Pigem on see positiivne, sest sel moel saab ajalooliste olukordade vastuolulisust paremini arvesse võtta. Ja ühtlasi annab see tunnistust Calvini enesekriitilisest kainusest: ta näeb oma toonaseid konflikte jälgides tõsist ohtu, et kiputakse ekslikult arvama, nagu oleks Jumal just nende poolel – olgu selleks siis katoliiklikud vastased või ka protestantlikud usukaaslased. Raskused Jumala tahte äratundmisel sunnivad inimesi veelgi rohkem tegelema ka mõistusepäraste kriteeriumitega, mida saab ajalooliselt õigeaks tunnistada. Teisalt on Calvin reformaatorina siiski veendunud, et kuna *kõik* inimesed on patused, ei ole nad põhimõtteliselt suutelised sõda pidama üksnes õigel põhjusel ja õige kavatsusega.

8. Sõja seotus ülikonnaga

Eespool käsitleti juba seda, kuidas Calvin on sidunud igasuguse karistusvõimu kasutamise nii üksikisiku kui riikide tasandil ilmaliku ülikonnaga. Üksikisik seevastu peab teda tabanud ülekohtu taluma, teisisõnu astuma ebaõiglusele vastu üksnes avalikule kohtualluvusele lootes. Jumala ligiolu tõotus sõjas, nagu seda kord Iisraelile lubati, kehtib ka ülikonnale – kuid üksnes ülikonnale.

Kuna ilmalik ülikond on Calvini silmis Jumalale meelepärane ja tema poolt ametisse seatud (*politica administratio* kui *media salutis*)¹²⁷, on neile antud meelevaljal kaitsta vägivallavahenditega kogukonna üldist heaolu arvestatavad tagajärjed ka üksikutele kristlastele. Calvin polemiseerib enne kõike anabaptistide (ristijate) patsifismiga¹²⁸, mis rajaneb teistsugusele suhtumisele ilmalikku ülikonda. Reformatsiooni radikaalsesse suunda kuulavas ristijateliikumises, mis pakkus radikaalset alternatiivi tolle aja kirikutele ja ühiskonnakorraldusele¹²⁹, võib Calvini päevil täheldada niisugust arengut,

¹²⁷ Poliitiline juhtimine on õndsuse saavutamise vahend.

¹²⁸ 1544. aastal üllitas Calvin poleemilise kirjutise radikaalse reformatsiooni esindajate, *anabaptistide*, vastu („Briève instruction /.../ contre les /.../ anabaptistes”; edaspidi *Briève instruction*). Teksti saksakeelne tõlge („Kurzer Unterricht /.../ gegen die Irrtümer der gemeinen Sekte der Anabaptisten”) on leitav: **Calvin-Studienausgabe (CS)** 1999. Bd. 3: Reformatorische Kontroversen. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, S. 280–367 [Edaspidi **CS** 1999, Bd. 3]; vt ka **Greef** 1993, pp. 167–169.

¹²⁹ Ristijateliikumise tekkeloo, usuliste ja sotsiaalpoliitiliste eesmärkide ning teoloogiliste rõhuasetuste kohta vt näiteks **Goertz, H.-J.** 1988. *Die Täufer. Geschichte und Deutung*. Berlin: Evangelisches Verlagsanstalt; vt ka **Saumets, A.** 2011. *Zur Entstehung und Problematik des neuzeitlichen Toleranzgedankens und der Gewissens- und Religionsfreiheit am Beispiel*

mis oli küll ületanud oma algusaastate põhimõttelise riigivaenulikkuse, kuid ei pööranud tähelepanu kristlikule *vastutusele* selles valdkonnas. Nn Šveitsi vendade¹³⁰ usutunnistuslikes Schleitheimi artiklites (1527)¹³¹ anti ühemõtteliselt tauniv vastus küsimusele „Kas ka kristlane võiks ja peaks kandma mõõka hea kaitseks ja varjuks ning armastuse pärast?“. Usutunnistuses (6. artikkel) on ühemõtteliselt väljendatud Šveitsi vendade negatiivset suhtumist: „Mõõga suhtes oleme kokku leppinud järgnevalt: mõök on Jumala kord väljaspool Kristuse täiuslikkust. Mõök karistab ja tapab kurje ning kaitseb ja hoiab häid. Seaduses on mõök seatud kurjade üle karistuseks ja surmaks. Selle kasutamine on antud ilmalikule ülikonnale. Kristuse täiuslikkuses aga kasutatakse põlu alla panekut üksnes manitsemiseks ja nende osadusest eemaldamiseks, kes on patustanud, mitte aga liha tapmise läbi, vaid üksnes manitsemise ja käsu läbi mitte enam patustada.“¹³² Tekstis on esitatud kolm küsimust kristlaste ja mõõgameelevalla kasutamise kohta¹³³: (1) kas üks kristlane võiks ja peaks kasutama armastuse pärast mõõka kaitseks kurja vastu ja hea hoidmiseks; (2) kas kristlane peaks otsust langetama ilmalikus tülis, mis on uskmatud omavahel; (3) kas kristlane peaks kuuluma ülikonna hulka, kui ta on selleks valitud? Kõigile neile küsimustele on antud Uue Testamendi tekstides *eitav* vastus. Ülikuseisuse kohta on öeldud: „/.../ kristlastele ei ole sünnis ülikonna hulka kuuluda. Ülikonna valitsus on liha järgi, kristlaste valitsus vaimu järgi. Nende [ülikute] kodakondsus on

---

der staatskirchlichen Stellungen zu den Täufern und den Nonkonformisten in der Frühen Neuzeit. – Saumets, A.; Kilp, A. (Eds.) Extremism Within and Around Us [= ENDC Proceedings, No 14]. Tartu: Tartu University Press, S. 130–162. [Edaspidi **Saumets 2011**]

¹³⁰ Šveitsi vennad (*Schweizer Brüder*) on Zürichi reformaatori Huldrych Zwingli ümber koondunud piiblingist 1520. aastate keskpaiku välja kasvanud ning Zwingliga opositsiooni sattunud usuliikumine, mis oma radikaalsest piiblitõlgendusest johtuva lasteristimise kriitika juurest liikus edasi usuristimise propageerimise suunas, pööras selja seni valitsenud riigikiriklikule kontseptsioonile ja võttis Zürichi kodanlikust-kiriklikust kogukonnast eraldumise näol *vabakirikliku* suuna. Mõiste „vabakiriklik“ selle klassikalises mõistes omab kahetist tähendust: a) *vaba* riigist (kogudus peaks sõltuma üksnes Jumalast ning seetõttu olema sõltumatu riiklikust võimust või toetusest); b) *vabatahtlik* (kogudus peab koosnema vabal tahtel kokkutulnud usklikest). Vt **Saumets 2011**, S. 142–15.

¹³¹ Usuristimist pooldavate kristlaste juhid saksakeelses Šveitsis võtsid 1527. aastal Schleitheimis toimunud kokkusaamisel Michael Sattleri eestvedamisel vastu ühe usutunnistusliku teksti („Brüderliche Vereinigung etlicher Kinder Gottes, sieben Artikel betreffend“). Usuartiklite iseloomulikuks jooneks on koguduse ja maailma selge eristamine. Tegemist on vägivallast teadlikult hoidunud Šveitsi, Lõuna-Saksamaa ja Austria aladel tegutsenud anabaptistide varase klassikalise dokumendiga, kus on väljendatud seisukohta ka ilmaliku ülikonna ja neile omistatud „mõõgameelevalla“ suhtes. Vt usutunnistuse teksti **Steubing 1985**, S. 262–267; vt ka **Saumets 2011**, S. 152–154.

¹³² **Steubing 1985**, S. 265.

¹³³ *Ibid.*

selles maailmas; kristlaste kodakondsus on taevas. Ülikute tülides ja sõdades kasutatavad relvad on lihalikud ja üksnes liha vastu; kristlaste relvad on aga vaimulikud ning kuradi kindlustuste vastu.”¹³⁴ Sellisest arusaamast johtus paljude ristijate jaoks põhimõtteline patsifism, mille kontekstis mõisteti relvade kasutamist „kuratliku asjana”.

Calvin tundis end olevat kohustatud sellise patsifistliku positsiooni tõttu kaitsma ilmalikku ülikonda ja ka nende õigust sõda pidada. Ta tegi seda anabaptistide vastu suunatud traktaadis (“Briève instruction /.../”)¹³⁵. Vägivallast loobumine Mäejuhluse mõttes on üle kantav vaid üksikisikule: „Seega on meie igäihe kohus pigem kannatlikult kannatada, kui meid teotatakse, kui et kasutada jõudu ja vägivalda”¹³⁶. Ilmalikule ülikonnale on antud mõõk, et halbade võimu alla suruda ja neid karistada¹³⁷. Aga niipea kui selles nähakse Jumalale meelepärast institutsiooni, ei saa kristlased end ise sellest distantseerida. Selliselt polemiseerib Calvin ristijate vastu, kes küll nõustuvad sellega, et valitsejad on Jumala seatud, aga kes pidasid selliste ilmalike ülesannetega tegelemist usklake puhul lubamatuks. „See on sama, kui üks ütleks: ma olen küll nõus, et see töö on Jumala poolt antud, aga keegi ei saa seda teha hea südametunnistusega, või koguni – kes seda tööd eales teeb, on vastuolus Jumalaga.”¹³⁸

Calvin on veendunud, et kristlane saab kuuluda ülikute seisusse ja peab olema valmis ka niisugust teenistust täitma. Vanast ja Uuest Testamendist toodud näidetele¹³⁹ tuginedes toonitab ta: „Meil on sama seadus ja samad reeglid, mis olid neil, et meile silme ette tuua seda, kuidas peaksime toimima meie, et Jumala ees õiged olla. Sellest järeldub, et seda kutsumust, mis kord oli püha ja õige, ei saa kristlased tagasi lükata; pealegi kui kutsumus on inimelu see osa, mis Jumala ees kõige rohkem maksab. Seepärast ei tohi me ilmaliku õigluse seisust välistada ega seda kiriku vastutuselast eemal hoida,

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ Neuchâtelist (Šveits) saadeti Calvinile 1544. aasta veebruaris anabaptistide usutunnistuse (*Confessio Schlattensis* ehk Schleitheimi artiklid) prantsuskeelne tõlge. Calvin esitas oma argumenteeritud vastulaused nendele artiklitele 1544. aasta juunis. Vt **Greef** 1993, pp. 167–169. Vt ka märkust 128.

¹³⁶ Briève instruction, viidatud **Faberi** 2000, S. 103 järgi. Nimetatud traktaadi saksakeelne tõlge (Hans Scholl), mis on avaldatud CS 1999, Bd. 3, S 267–367, on kahjuks lünklik (puudub näiteks sinise teksti mõttes oluline lõik anabaptistide ja Calvini erimeelsustest relvakandmise suhtes: CO 7, 77–80), mistõttu on mõnel pool olude sunnil kasutatud sekundaarallikat (**Faber** 2000).

¹³⁷ „Kohtuametnik on Jumala teener meie kasuks ja hüveks, et maha suruda ja takistada õelate vägivalda.” Briève instruction, viidatud **Faberi** 2000, S. 103 järgi.

¹³⁸ CS 1999, Bd. 3, S. 345.

¹³⁹ Vt CS 1999, Bd. 3, S. 337–339.

sest meie Issand on selle kord Iisraeli rahva jaoks rajanud ja heaks kiitnud ning on selleks ametisse seadnud oma parimad teenrid, koguni prohvetid.”¹⁴⁰

Igasuguse vägivallakasutuse sidumine ilmaliku ülikonnaga on oluline, et mõista Calvini suhtumist protestantide tagakiusamisse Prantsusmaal. Kui protestandid osutaksid tagakiusule vägivaldset vastupanu, oleks see sõda, mida peetakse ilma õiguspärase valitseja (*legitima auctoritas/potestas*) heakskiiduta. Sellist võimalust Calvin eitab. Tema arvates tuleb taolises olukorras eelistada märterlust (erinevad manitsused kodusõja ja avaliku korra rikkumise pärast, millest oli juba eespool juttu).

13. mail 1562 kirjutas Calvin kriitilise kirja Lyoni protestantlikule kogudusele¹⁴¹. Eelnevas käsitleti lühidalt Calvini varasemaid kirju, mis olid adresseeritud sealsetele tagakiusatud kristlastele (1552 ja 1553). Siis, ligi kümme aastat hiljem, oli olukord Lyonis otsustavalt muutunud. Lyon oli 30. aprillil 1562 kodusõja õhkkonnas protestantide kätte langenud ja linnas tõstis pead kirikute rüüstamise ja nn vana usu pooldajatele kättemaksmise laine, mille eesotsas olid protestantlikud jutlustajad. Calvini kiri näitab selgelt, mida ta sellisest vägivaldsest ja seadusetusest tegevusest arvab. „See pole sobilik käitumine, kui üks Sõna teener ennast sõjameheks või mässujuhiks teeb; aga see on veel palju halvem, kui kantsel maha jäetakse selleks, et relvade järele haarata. Kõige tipuks on aga see, kui tullakse, relv käes, linna kuberneru juurde ja teda praaliva kõnega võimust ja vägivallast ähvardatakse. Usaldusväärsete inimeste sõnutsi öeldi siis selliseid sõnu: „Armuline isand, te peate seda tegema, sest võim on meie käes!” Taolised väljendused – seda peame teile kategooriliselt ütleva – on meile järelevalvust valmistanud nagu üks nurisünnitus. /.../ Aga ka sellest veel ei piisanud. Ei, oli vaja veel mööda maad liikuda, et saaki koguda ja lehma ning muid loomi röövida – ja seda siis, kui isand parun [Condè prints] ¹⁴² volitatud mehena oli kohale jõudnud, kes mingil juhul taolisi rünnakuid heaks ei kiitnud, nagu neid on häbitult korraldanud inimesed, kes kiitlevad, et on Jumala sõna teenrid.”¹⁴³ Avaliku heaolu vastu suunatud tegusid, näiteks kirikute rüüstamisi, tuleb täie rangu-sega hukka mõista: „Missuguse õigusega peaks olema lubatud asju röövida, mis ei kuulu üldsegi mõnele üksikisikule? Kui juba tänavaröövlid on oma karistust väärt, siis üldise hüve varastamine on kahekordselt nurjatu tegu! Kui te ei taha kõigi õigemeelsete inimeste viha ja põlgust enda peale tõmata, siis kehtestage kord, et sellised pahameelt tekitavad probleemid saaks

¹⁴⁰ CS 1999, Bd. 3, S. 341.

¹⁴¹ Vt kirja teksti: Calvin 1939, S. 17–21.

¹⁴² Condè prints (Louis I de Bourbon) juhtis 1562. aastal puhkenud ususõjas hugenotte.

¹⁴³ Calvin 1939, S. 18–19.

heastatud! Kui te sellega veel kauem viivate, siis me kardame, et te ei tule sellega enam kunagi toime.”¹⁴⁴

Calvin taunib vägivallategusid, mille korraldajateks on protestantlikud kogudused, sest õiguspärase sõja kriteerium – sõda peab pidama võimupädev ülikkond – ei ole sel juhul täidetud. Ülestõus saab olla õiguspärane vaid juhul, kui selle etteotsa asuks kõrgaadel või parlamentaarsed ringkonnad. Calvin oli selles küsimuses kompromissitu, nagu ilmneb tema suhtumisest Amboise’i vandenõusse, mida 1560. aastal organiseeriti protestantlike aadlike seas. Calvin laitis plaani ühemõtteliselt maha, kuna eestvedajate seas ei olnud nn esimese ringi printse. Ühes kirjas admiral Colignyle (1561) esitab Calvin oma põhjenduse: „Küll aga ma nõustusin temaga¹⁴⁵, et kui vere poolest printsid nõuaksid maa hüvanguks oma õigusi ja kui parlament ühineks nende nõuga, siis oleks kõikidel headel alamatel lubatud neile oma relvastatud kätt laenuks anda. See mees küsis siis minult, kas see oleks ka lubatud, kui ettevõtmist saaks [meelitada] toetama mõnd vere poolest printsi, kui ta ka esimese ringi hulka ei kuuluks. Sellele sai ta [minult] eitava vastuse.”¹⁴⁶

Küll on aga tõsiasi see, et hilisematel aegadel oli protestantide vastupanu tuntavaim aladel, mis olid varem Calvini mõju all¹⁴⁷. Põhjuseks on olnud ennekõike see, et Calvin rõhutas ilmaliku ülikkonna vastutust Jumala ees sedavõrd järjekindlalt, et väga raske oli tagasi tõrjuda jumalatu, türanaliku ülikkonna vastu suunatud vastupanu õiguspärasust. Ta avaldas korduvalt arvamust, et üks vaimulik liikumine saab edasi sammuda vaid vaimulike vahenditega. Ülikkonnal, rahva loodud institutsioonidel ja eriti vere poolest printsidel aga on Calvini arvates mitte üksnes vastupanuõigus, vaid isegi vastupanukohustus – ennekõike muidugi olukordades, kus jumalatu ülikkond soosib sõnakuulmatust Jumala vastu. „Kus see niimoodi on, seal ei keela

¹⁴⁴ *Ibid.*, S. 20.

¹⁴⁵ Calvin peab silmas kedagi, kes oli ülestõusuga ühinenud ja küsis Calvinilt sellekohast eksperdiarvamust.

¹⁴⁶ Viidatud Faberi 2000, S. 104–105 järgi.

¹⁴⁷ Vt Scholl 1976, S. 63–65. Siin viidatakse näiteks Šoti reformeeritud usutunnistusele (*Confessio Scotica*), mis sõnastati 1560. aastal ja võeti parlamendi poolt ka vastu. Šotimaa reformatsioonimeelsetel aadlikel õnnestus ära kasutada Inglismaa ootamatut sõjalist interventsiooni Šotimaale, et oma riiki ja kirikut reformeerida. Usutunnistuse peamiseks koostajaks oli Šotimaa juhtiv reformaator John Knox, kes oli kahel korral töötanud ja õppinud Calvini juures Genfis ning tema vaadetest sügavalt mõjutatud. Calvin nõustas oma õpilast kirja teel ka reformeeritud kiriku ülesehitamisel. Knoxi keevaline iseloom ja sõjakas kuulustöö viisid aga Šotimaa kodusõtta. Sellele vaatamata on Šotimaa ainus maa Euroopas, kus kalvinism on ennast täielikult kehtestanud. *Confessio Scotica*’s on muuhulgas nimetatud Jumalale meelepärasteks asjadeks „heade aitamist, türannide takistamist, nõrkade kaitsmist nende kurnajate vägivalla vastu”.

ma nendel meestel kuningate metsikule ohjeldamatusele kohusetundlikult vastu astuda. Ei, ma väidan koguni seda: kui nad nendele kuningatele, kes on määratult vihased ja alamat rahvast piinavad, läbi sõrmede vaatavad, siis pole nende taoline teadlik märkamatajätmine vaba häbiväärsest truudusetusest; sest nad reedavad ju sellises rüüses pettuses [selle] rahva vabaduse, kelle hoidjateks nad on /.../ Jumala korralduse järgi seatud!¹⁴⁸

Ent Calvin ei kutsu üles eraisikuid võitlema türannia vastu, kuigi tema usukaaslaste seas leidis radikaale, kes olid valmis protestantidesse vaenulikult suhtuvaid türanne mõrvates talumatuid tagakiuse lõpetama. Ebaõiglaselt ja vägivaldselt valitsevate türannide kukutamise idee vastu väljendus Calvin selgelt ka *Institutio*'s: „Ka näiteks filosoofide juures peetakse seda kõige aulisemaks teoks, kui keegi vabastab oma isamaa türanniast. Taevase kohtuniku sõna aga kuulutab selge hukkamõistva otsuse välja sellele, kes on eraisikuna tõstnud käe türanni vastu.”¹⁴⁹ Seda saavad teha vaid seisused ja seaduslikult selleks volitatud isikud: „Sest kui ka ühe ohjeldamatu valitseja taltsutamine on Jumala kättemaks, siis ei peaks meie seepärast kohe arvama, et taoline jumalik kättemaks on meie kätte antud – sest meil pole muud korraldust kui kuuletuda ja kannatada. /.../ Teisiti on aga lood siis, kui ametisse on seatud rahvakogud, et kuningate omavoli ohjeldada /.../”¹⁵⁰ Lisaks jääb muidugi võimalus, et Jumal kutsub „avalikke kättemaksjaid” ning oma ettehoolest tulenevalt avab sel tavatul moel tee ebahariliku olukorra kõrvaldamiseks.

9. Vastustus rahu eest

Kohustus tõrjuda ebaõiglast rünnakut on Calvini meelest üksnes ilmalikul ülikonnal. Kuid ülikonna õigus sõda pidada ei tähenda neile sugugi piiranguteta tapmisvoli andmist. Ükski tühine põhjus ei saa sõda õigustada ning enne sõjategevuse alustamist tuleb teha läbi kõik sammud, et rahu säilitada. Sõda on suur viletsus, olemuslikult halb. Calvini jaoks on sõda avatud uks täieliku hävingu juurde. Kui relvad juba kätte võetakse, siis ei hoia enam keegi tagasi – kõik näib olevat lubatud ning tulemuseks on kohutav kaos: „/.../ kui sõda on kord juba puhkenud, siis ei leita vahendit selle rahustamiseks”¹⁵¹. Calvin tõdeb rikutud inimloomust tundes pessimistlikult, kuidas sõjas kaob

¹⁴⁸ Inst IV, 20, 31.

¹⁴⁹ Inst III, 10, 6.

¹⁵⁰ Inst IV, 20, 31.

¹⁵¹ Dt 20,10–18, viidatud Faberi 2000, S. 106 järgi. Calvini *Deuteronomium*'i põhjal peetud jutlustest on saksakeelses tõlkekogumikus (CS 2009. Bd. 7) avaldatud vaid väike osa.

igasugune inimlikkus: inimesi tapetakse armutult, mõtlemata sellele, et ka need, keda tapetakse, on Jumala looming. „Kui ollakse võitlusse astunud, siis on vaja, et toimuks nii palju mõrvu, et leiaks aset nii suur verevalamine, et näiks, nagu kukuks maailm kuristikku, et peaaegu unustatakse kogu loomus, et suletakse silmad ega vaadata enam, kas need, keda tapetakse, on ka inimolevused või mitte. Kas on siis vaja, et jõutakse sellise tohutu õuduseni?”¹⁵²

Ta viitab leskedele ja vaeslastele, kes maha jäävad, samuti sõjapõgenikele ja muudele viletsuse vormidele: „Jäägem selle juurde, et mitte kellelgi pole voli pidada sõda nii, et hävib (ja saab laastatud) kõik eluks vajalik /.../ Ja kui suur hulk inimesi tapetakse, jääb maha samapalju leski ja vaeslapsi; ja isegi kui säästetakse varasid ja majapidamisi, aetakse paljud inimesed nende kodupaigast minema ja tehakse neile kurja, nii et mõned langevad külma ja teised haiguste ohvriks. Isegi kui me sõjaajal võimalikult õiglaselt käitüksime, tooks sõda endaga siiski kaasa palju häda ja viletsust, sest see on vältimatu. Niisiis veel üks põhjus sellisest kurjast teost hoiduda ja selliseid koledusi vältida.”¹⁵³

Kahekordselt kannatavad sõda pidavate valitsejate alamad, sest neil tuleb lisaks sõjakulude kandmisele taluda ka vaenlase rüüstamisi või koguni oma valitseja hävitavat käitumist (nn põletatud maa taktika)¹⁵⁴. Sõjaga kaasnevad väga erinevad kahjud nii üksikisikutele kui tervetele riikidele. Kõik see halb on olemas ka õiguspäraste sõdade puhul, mistõttu ei tohi ühtegi sõda kerge-meelselt ette võtta. Sõjakoledestele tuleb enne sõja alustamist mõelda, et oleks võimalik tõsisemalt rahu otsida: „Saab olema lahinguid, mis puhkevad. Ennää, on nii palju vaeseid lesknaisi, nii palju vaeseid orbe, toimuvad nii suured rahutused, et näib, nagu pöörduks maailm pea peale. /.../ Kui vürstid vaid arvestaksid sellega, et neil tuleb sõjakäike alustades jõuda selliste äärmusteni – siis on kindel, et nad oleksid ses osas palju alalhoidlikumad, kui nad seda praegu on.”¹⁵⁵ Prantsusmaa plahvatuslikku olukorda silmas pidades hoiatas ta usukaaslasti täie tõsidusega: „Kui me valaksime kasvõi ühe tilga verd, tekiks sellest niisugune torm, mis ujutaks üle kogu Euroopa. Nii olgu sada korda parem, et me hukkuksime, kui et annaksime põhjust kristlust ja evangeeliumi niisugusesse teotusse tõugata.”¹⁵⁶

Seetõttu on kasutatud mõne teemakäsitluse mõttes olulisi, ent tõlkekogumikust välja jäänud jutlusi (nt Dt 20,10–18) sekundaarallikate vahendusel (Faber 2000).

¹⁵² Dt 20,10–18, viidatud Faberi 2000, S. 106 järgi.

¹⁵³ CS 2009, Bd. 7, S. 124.

¹⁵⁴ Vt CS 2009, Bd. 7, S. 126–127.

¹⁵⁵ Dt 20,10–18, viidatud Faberi 2000, S. 106 järgi.

¹⁵⁶ Vt märkus 36.

Taoliste väljaütlemiste põhjal võib kohati jääda mulje, et Calvin on sõja eitaja. Kasvõi Jumala tahte kriteeriumit arvestades ei saa ta seda siiski olla. Küll aga manitseb ta, et kõik tuleks teha selleks, et sündmused niikaugale ei areneks. Sõda saab tõepoolest olla vaid *ultima ratio*, mis ei tohi puhkeda enne, kui kõik võimalikud vahendid on ära proovitud.

Isegi kui sõjapidamisel on õiglase põhjus ja tegu on õiglase kavatsusega, ei tohiks sellega kiirustada. Calvin toob järelemõtlemiseks mängu kaks omavahel seotud loomuõiguslikku argumenti: ta viitab esmalt ühtsele, inimesi ühendavale inimloomusele, mis on sugulussidemeks inimeste vahel, ning teisalt rõhutab, et kõik inimesed on loodud Jumala näo järgi¹⁵⁷. Ühine inimloomus peaks panema sõjapidamisest loobuma. Kui see ei mõjuks ohjeldavalt ja võimalikke vastaseid tagasi ei hoiaks, jätaksid kõik oma mõistuse, pööraksid looduse korra pea peale ja oleksid hullemad kui metsikud loomad, kes oma loomust tunnevad ja üksteist lihtsalt niisama ei tapa: „Me oleme hullemad kui metsloomad, kes üksteist ära tunnevad, kui nad on samast liigist. Sest hundid ei sõdi mitte nii palju, kui seda teevad inimesed.”¹⁵⁸

Inimloomuse ühendavat jõudu võib näha võõraste näitel, kes tulevad kaugelt ja kelle keelt ei mõisteta. Vaatamata keeleliste, kultuuriliste või rassiliste erinevustele on inimloomus siiski ühendav tegur. Oluline on teistes näha „inimest nagu mina”, aga veelgi olulisem on märgata teise inimese jumalanäolisust. Seepärast sisaldab iga agressioon inimeste vastu ka rünnakut Jumala vastu: „Sest meie Issand ütles: [t]e peate sõda minu vastu, kui te üritate sel moel üksteist kahjustada. Sest ma olen teid loonud oma näo järgi.”¹⁵⁹ Isegi siis, kui Calvini käsituse järgi on üks sõda õiglase sõjana Jumala poolt heaks kiidetud, tähendab iga inimese surm seda, et üks jumalanäoline loodu on taas hävitatud¹⁶⁰. Calvin järeldab loomuõiguslike argumentide põhjal, et inimesed on loodud rahulikuks kooseksistentsiks, mida ei tohiks sõja ja vaenutsemisega lõhkuda. „Kui üks vaenlane saab pärast sõja alustamist tapetud, võib Jumal seda andestada, kui sellel, kes tapab, on õiglase ja õiguspärane põhjus ja ta [olude] sunnil tegutseb. Aga kuidas temaga ka ei oleks, öeldakse ikkagi, et see on häbiplekk, millega inimene ennast määrab. Aga miks? Et

¹⁵⁷ „Sest inimesed, olgu nad millised tahes, on tehtud Jumala näo järgi: ja pealegi tuleb meil mõtisklevalt vaadelda oma loomust. /.../ Sest tegelikult peab see meie loomuse ühisosa olema meil sugulussidemete asemel.” Viidatud Faberi 2000, S. 107 järgi (Dt 20,10–18).

¹⁵⁸ Viidatud Faberi 2000, S. 108 (Dt 20,10–18) järgi.

¹⁵⁹ CS 2009, Bd. 7, S. 40.

¹⁶⁰ „Isegi kui üksainus inimene oma elu kaotab, on see ikkagi Jumala näo järgi loodud inimene, kelle elu hävitati.” CS, Bd. 7, S. 124 (Dt 20,16–20).

me ära tunneksime: Jumal on meid loonud selleks, et me rahulikult koos elaksime.”¹⁶¹

Kristlased peavad lisaks kõigile loomuõiguslikele põhjustele hoidma rahu ka seepärast, et Jumal on nad oma lasteks nimetanud¹⁶². See kehtib ka viha-vaenlaste kohta, kui nad on kristlased, sest nad on Jumala läbi ühisesse lapsesuisusse asetatud. Kristlaste jaoks on oluline mitte üksnes tugev side kaasinimestega, vaid ka side Jumalaga, mistõttu peavad nad rahu ja sõja küsimustes rohkem kuuletuma kui paganad. See eriline kristlik vastutus rahu eest muudab Calvini jaoks vägivaldse vastupanu Prantsusmaal eriti probleemseks, sest see kahjustab protestantide mainet ning ennekõike evangeeliumi. Siinkohal meenutaks veel kord Calvini kriitilist kirja Lyoni kristlastele (1562): „/.../ kelle koletislikud teod on paljudele evangeeliumi vastikuks muutnud ja paljusid [evangeeliumist] võõrutanud ja on kõiki vagasid ja tagasihoidlikke inimesi eksitanud ning neile pahameelt valmistanud”¹⁶³. Üldistavalt võib öelda, et kristlaste ülesandeks on otsida rahu kõikide inimestega, ja seda mitte ainult soovist elada omaette segamatut elu, vaid panustades ennast aktiivselt rahu nimel. Rahul on oma hind, mida ennekõike kristlased peavad olema valmis maksuma¹⁶⁴.

Calvini jaoks on oluline, et rahupüüdlused peavad sõnade tasandilt jõudma tegudeni. Kristlikud ülikud, kelle käes on meelevald sõda alustada, peavad olema valmis maksuma rahu eest nii kõrget hinda, et nad loobuvad (selle nimel) iseenda omandist. „Tõesti on tõsi, et üks kristlik vürst peab otsima iga võimalust rahu tegemiseks, olema valmis seda isegi kallilt ostma, loobudes enda varast. Sel moel, et ta enam ei peaks mõõka tõmbama, muidu kui olles ära proovinud kõik muud võimalused, et seda vajadust vältida.”¹⁶⁵

Institutio’s (IV, 20, 11–12) esitatud õiguspärase sõja kriteeriumites sõnastab Calvin ülikonna kavatsusega seotult ka proportsionaalsuse ehk mõõdukuse kriteeriumi. Sõda peab jääma oma algse (õige) kavatsuse raamidesse ning ei tohi areneda millekski muuks. Juba eespool oli juttu sellest, et oma Jumalale kuuletudes peaksid kristlased võrreldes paganatega ka sõjapidamise reeglitest rohkem kinni pidama ja suuremat õigluse tunnet üles näitama. Loomuõiguslikku aspekti rõhutades peavad kristlased ka sõjas säilitama ja

¹⁶¹ CS 2009, Bd. 7, S. 40.

¹⁶² Vt näiteks Mt 5,9: „Õndsad on rahutegijad, sest neid hüütakse Jumala lasteks.”; Jh 1,12: „Aga kõigile, kes tema vastu võtsid, andis ta meelevalla saada Jumala lasteks, neile, kes usuvad tema nimesse.”; 1Jh 3,1: „Vaadake, kui suure armastuse Isa on meile andnud: meid hüütakse Jumala lasteks ja need me olemegi.”

¹⁶³ Vt Calvin 1939, S. 19.

¹⁶⁴ Vt Faber 2000, S. 110.

¹⁶⁵ Briève instruction, viidatud Faberi 2000, S. 118 järgi.

kaitsma inimlikkust: „Ometigi kõneleb Jumal siin sõdadest, mis on õiglased, ja mida ta heaks kiidab /.../ nõuab ta ometi meilt, et mingigi inimlikkus valitseks.”¹⁶⁶ See tähendab ka Jeesuse sõnade järgi „oma vaenlaste armastamist ja neile andestamist”¹⁶⁷.

Konkreetsed vormid võtab mõõdukuse nõue sõjas näiteks mõttekäigus, et sõjas tuleb säästa vaenlase maad ja sellel asuvat eluks vajalikku, näiteks viljapuid¹⁶⁸. Calvin arutleb selle kirjakohta (5Ms 20,19) põhjal jutlustades ja esmalt erinevaid üldlevinud tõlgendusviise tutvustades, et viha ei tohiks olla suunatud vaenlase maa vastu, lisades aga omalt poolt mõtte, et kui Jumal on valmis juba puid säästma, siis seda enam tuleks säästa inimesi. Calvini järeldused sellest käsust on järgmised: „Meie jaoks tähendab see, et isegi siis, kui me mõõga tõmbame, ei ole me autoriseeritud tegema kõike, mis meile pähe tuleb, ja sooritama igasuguseid hirmsaid asju. Pangem tähele: Jumal räägib siin õigustatud sõjast, mille ta heaks kiidab. Kuigi ta laseb inimeste tapmisel sündida, nõuab ta ometi meilt, et mingigi inimlikkus valitseks, ja ta ei taha, et kogu maa maatasa tehakse. Jäägem selle juurde, et mitte kellelgi pole voli pidada sõda nii, et hävib (ja saab laastatud) kõik eluks vajalik. /.../ Kui see nii on, et me viljapuid peame säästma, mis on ometi ju hingetud asjad, siis kui palju enam peame hoolt kandma, et inimesusid säilitataks? See, mida siin öeldakse, ei ole suunatud viljapuude kui selliste säästmisele, vaid inimeste säästmisele, kes tänu nendele puudele saavad ennast toita ja ülal pidada. /.../ On üks üldine reegel, mida meil tuleks hästi tähele panna. Millal eales meid ka üles kutsutakse mingit kahju tegema või midagi purustama, peaksime sellele mõtlema: kas pole tõsi, et meie Issand on meid sellesse maailma asetanud ja meid kõigega varustanud, mis talle näis meie eluks vajalik olevat? Kui ma nüüd röövin selle inimese maa, mille Jumal on talle andnud inimeste toitmiseks, muudab minu käitumine tühiseks ja asjatuks Jumala headuse, millega ta inimsugu säilitab. Kas ma olen siis veel väärt, et see maa mind kannaks ja hoiaks, kui minu tegu on sel moel kahjustanud Jumala armu, mis on mõeldud nii minu ligimese kui ka minu enda jaoks? Kas ma siis ei taha

¹⁶⁶ CS 2009, Bd. 7, S. 124 (Dt 20,16–20).

¹⁶⁷ Vt Matteuse 5,43–44: „Te olete kuulnud, et on öeldud: Armasta oma ligimest ja vihka oma vaenlast! Aga mina ütlen teile: Armastage oma vaenlasi ja palvetage nende eest...”; vrd Rooma 12,18–21: „Kui võimalik, niipalju kui oneneb teist, pidage rahu kõigi inimestega! Ärge makske ise kätte, vaid andke maad Jumala vihale /.../ Veel enam: Kui sinu vaenlane nälgib, toida teda, kui tal on janu, anna talle juua /.../ Ära lase kurjal võitu saada enese üle, vaid võida sina kuri heaga!”

¹⁶⁸ Vastav käsk viljapuude säästmiseks on antud 5. Moosese 20. peatükis („Käsud sõja puhuks”) salmis 19: „Kui sa piirad mingit linna kaua aega ja sõdid selle vastu, et seda vallutada, siis ära hävita selle puid kirvest nende külge pannes, sest neist sa võid süüa! Ära raiu neid maha, sest kas puid väljal on inimesed, et sa ka neid peaksid piirama?”

enam, et see arm meid ümbritseks ja meile kaitset pakuks? Kas poleks ma siis keegi, kes ei vääri enam inimese nime?”¹⁶⁹ Ka sellest tekstinäitest võib näha, kuidas Calvin jõuab oma arutlustega taas *inimeseks*-olemise juurde.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et maa, täpsemalt öeldes inimeste elukeskkonna hävitamine, pole rünnak üksnes Jumala loomingu, vaid ka Jumala ettehoole vastu, millega Jumal jagab inimestele eluks vajalikku. Mõõdutundetu hävitustöö sõjas oleks niisiis rünnak Jumala headuse vastu ja tähendaks sisuliselt sõda headuse allika – Jumala – vastu.

Vastutus inimlikkuse säilitamise eest sõjas ja rahus lasub kõigil: nii sõja alustajatel kui ka sõja pidajatel. Kui need, kes on ülikute käsul sõtta läinud, ei suuda otsustada, kas see sõda on õiguspärane või mitte, peavad nad ometi oma käitumise eest vastutama. Calvin toonitab, et need, kes sõjas inimlikkuse vastu eksivad, ei saa ühegi valitseja varju pugeda, vaid kannavad ise täit vastutust selle eest, mida teevad: „Nad kutsuvad asjata kuningaid ja vürste endale tagatiseks: sest need „tellivad muusika” ja nemad peavad vastama nagu röövlipealikud. Ja kõik nende sõdurid järgivad neid, otsekui oleksid nad nende ülekohtus osalised.”¹⁷⁰ Sõjas korda saadetud koleduste õigustuseks ei saa tuua väidet, et nii on ikka tavaks sõjas käituda: „Ja ometigi on see tänapäeval lubatud: selle jaoks, kes on harjunud. Ja millest muust tuleb see komme, kui sellest, et Jumalale ja Tema sõnale ei ole kohta jäetud, et inimesed on sellest eemaldunud, ja lõpuks on kõik juhmid?”¹⁷¹

10. Kõigi kristlaste igapäevane rahueetika

Kui pöörata tähelepanu üksnes sellele, mida Calvin on *Institutio*’s mõõgameelevallast, sõjapidamisest ja rahupüüdlustest kirjutanud, siis võib jääda mulje, et need vähesed reeglid puudutavad pelgalt ilmalikku ülikonda. Vaid nendel on õigus kätte maksta ja kaitsta, sellal kui tavalisele kristlasele tuleb üha uuesti meelde tuletada, et ta peab kurjale heaga vastama. „Jumal kõneleb siin neist, kelle vastu ta relvastas oma rahva. Niisiis ei saa me midagi sellist kõnelda isegi oma vaenlase kohta. Kui keegi teeks mulle kõike halba, mida üks inimene võib teha, kui ta plaanib mu surma: juhul, kui on nii, et ma pole üldse relvis, et enda eest kätte maksta, ei anna Jumal mulle üldsegi mitte kirvest, et talle vastata samaga, vaid mul on käsk vastata halvale heaga.”¹⁷²

¹⁶⁹ CS 2009, Bd. 7, S. 125–126.

¹⁷⁰ Dt 2,1–7, viidatud Faberi 2000, S. 114 järgi.

¹⁷¹ CS 2009, Bd. 7, S. 125–126.

¹⁷² Dt 20,10–18, viidatud Faberi 2000, S. 115 järgi.

Põgus pilguheit Calvini jutlustele (ennekõike *Deuteronomium*'ile) aga näitab, et Calvin püüab neid arusaamu kõigile selgitada, andes mõista, et kõige olulisem on inimeste rahumeelne kooselu. Ta toonitab inimeseks-olemise ja ühtse inimloomuse tähtsust ka õiguspärase sõja kontekstis, tõlgendab Jumala seadusest tulenevaid käske, andes neile aktuaalsed ja üldinimlikud mõõtmed, ning püüab sõjas nõutud mõõdukust üle kanda ka inimeste igapäevatülidele.

Eespool leidis juba käsitlemist nõue taotleda rahu ka olukorras, kus sõda näib olevat vältimatu. Rahuvalmidus peab avalduma igapäevases elus, sest üksikisikule ei ole antud õigust kätte maksta. See ei ole pelgalt loosung, millel puudub side tõelisusega: kogu inimelu peab väljendama valmidust elada teistega koos rahumeelselt ja sõbralikult: „Andkem nõu teha rahu kõigiga, ja mitte ainult suuga, vaid andku meie elu tunnistust, et me ei soovi midagi muud kui olla kõigiga sõbrad.”¹⁷³

Kuigi Calvin nõuab kristlastelt valmidust andestada ja keelab kättemaksu, ei tähenda see veel võltsi rahu propageerimist, mis oleks ülekohtu suhtes pime ja tumm. See, kes kogeb ülekohtu, peab näitama ülekohtutegijale tema eksimusi. See on Calvini arvates toimiv lepituse retsept: „Jäägem selle juurde, et meie, kui meid on rünnatud, peame niipalju, kui see meist sõltub, üritama leppida oma vaenlastega. Ja kuidas? Sellega, et me laseme neil ära tunda nende vead. Sest lepitus eeldab, et see, kes on eksinud, tunneb oma halva teo ära ja see ei meeldi talle endale. Ja et meie oleks siis valmis andestama neile, kes on sellisesse olukorda asetatud: et me ei nõuaks midagi muud kui seda, et oleksime nendega ühendatud vendadena, isegi kui nad varem olid meie vaenlased.”¹⁷⁴

Mida öelda lõpetuseks? Kas Calvin oli sõja vankumatu süüdistaja, teatud laadi patsifist, kelle jaoks oli sõda *per se* halb ja kuri ning kes taotles rahu üksnes passiivsete vahenditega? Vaatamata teravale kriitikale, mida ta sõja suhtes esitas, ei saaks seda väita. Pigem on ta olnud üks silmapaistvamaid rahu advokaate. Selle hetkeni, mil hakkavad kõnelema relvad, kõneleb ja tegutseb Calvin väsimatult rahu nimel. Kui sõda siiski puhkeb, tuleb seda karta ja kahetseda. Seda eetilist dilemmat on ta väljendanud nii: „Me jälestame, niivõrd kui see meist sõltub, neid sõdu ja võitlusi religiooni pärast. Paraku /.../ me ei suuda neid vältida. Jumal tahab meid kuni selle hetkeni läbi katsuda, et me oleme sunnitud sõtta minema, kuid teeme seda vastu tahtmist.”¹⁷⁵

¹⁷³ Dt 20,10–18, viidatud **Faberi** 2000, S. 116 järgi.

¹⁷⁴ Dt 20,10–18, viidatud **Faberi** 2000, S. 116 järgi.

¹⁷⁵ **Calvin, J.** 1961. Predigten über das 2. Buch Samuelis. Hanns Rückert (Hrsg.). Neukirchen: Neukirchener Verlag der Buchhandlung des Erziehungsvereins, S. 42. (2Sam 2,8–17)

Calvin ei püüdnud põgeneda selle maailma tõelisuse eest, vaid tundis vajadust ning kohustust mõtiskleda ka sõja ja rahu üle. Eelnenud põgus ülevaade tema mõtetest jätab kahtlemata õhku terve rea vastamata küsimusi ja mõni Calvini seisukoht tekitab ilmselt ka vastuolulisi tundeid või vastuväiteid. Inimestena oleme me kõik poolikud ehk halvad¹⁷⁶, nii ka Calvin. Aga miski ei takista inimesel kasvada ja püüelda paremuse poole ning ka minevikus tehtud vigadest ja arukatest otsustest, esitatud mõttekäikudest ja kriitilistest enesehinnangutest õppida¹⁷⁷. Et me sellel õppimise ja arenemise teel võime ise vigu teha ning tahtmatult ehk teistelegi kahju tekitada, näib juba kord olevat inimese saatus. Selleks, kuidas taolise paratamatusega toime tulla, pakuvad meile mõtlemisainet sureva Calvini hüvastijätusõnad oma kolleegidele: „Aga see, mida ma olen teinud, pole miskit väärt. Pahatahtlikud haaravad kahtlemata neist sõnadest kinni, aga ma ütlen veel kord, et kõik, mida ma olen teinud, pole midagi väärt olnud, ja et ma ise olen üks vilets loodu. /.../ Ja ma palun samuti, et kõik kuri, mida ma olen teinud, mulle andeks antaks; aga kui on ka midagi head olnud, et te siis selle järgi joonduksite ja seda järgiksite.”¹⁷⁸

Kirjandus

- Becchia, A.** 2012. Savoyen. – Historisches Lexikon der Schweiz. <<http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D6641.php>>, (20.11.2012).
- Bohatec, J.** 1936. Gott und die Geschichte nach Calvin. – Philosophia Reformata, 1. Soest: Association for Reformational Philosophy.
- Buchbender, O. et al.** 1986. Art. „Frieden”. – Wörterbuch zur Sicherheitspolitik. Buchbender, O., Bühl, H., Quaden, H. (Hrsg.). 2. Aufl., Herford: Verlag E. S. Mittler.
- Buchbender, O. et al.** 1986. Art. „Krieg”. – Wörterbuch zur Sicherheitspolitik. Buchbender, O., Bühl, H., Quaden, H. (Hrsg.). 2. Aufl., Herford: Verlag E. S. Mittler.
- Büsser, F.** 1994. Grundgedanken Zwinglis in Calvins ‘Institutio’. – Die Prophezei. Humanismus und Reformation in Zürich. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge. Bern: Lang.
- Calvin, J.** 1961. Predigten über das 2. Buch Samuelis. Hanns Rückert (Hrsg.). Neukirchen: NeukirchenerVerlag der Buchhandlung des Erziehungsvereins.

¹⁷⁶ Eestikeelne sõna „halb” tähendab saksa keeles „poolik”.

¹⁷⁷ Siinkohal oleks sobilik tsiteerida apostel Paulust (Filipi 3,13b–14a,17): „Ühte aga ma ütlen: ma unustan kõik, mis on taga, ja sirutun eesoleva poole, ma püüden sihtmärgi poole /.../ Vennad, võtke mind eeskujuks ja jälgige neid, kes elavad nõnda, nagu meie teile eeskujuks oleme.”

¹⁷⁸ Viidatud Neuseri 1971, S. 115 järgi.

- Calvin, J.** 1978. Christliche Unterweisung. Der Genfer Katechismus von 1537. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn.
- Calvin, J.** 1988. Unterricht in der christlichen Religion (*Institutio christianae religionis*). Nach der letzten Ausgabe übersetzt und bearbeitet von Otto Weber. 5. Aufl. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Calvin, J.** 1939. Von der Tapferkeit des Glaubens. Briefe Johannes Calvin an Hugenotten. Weber, O. (Hrsg.). Berlin: Furche Verlag.
- Calvin-Studienausgabe (CS)** 1994. Bd. 1.1. Reformatorische Anfänge 1533–1541. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Calvin-Studienausgabe (CS)** 1997, Bd. 2: Gestalt und Ordnung der Kirche. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Calvin-Studienausgabe (CS)** 1999. Bd. 3: Reformatorische Kontroversen. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Calvin-Studienausgabe (CS)** 2009. Bd. 7: Predigten über das Deuteronomium und den 1. Timotheusbrief (1555–1556). Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Czempiel, E.-O.** 1998. Friedensstrategien. 2. Aufl., Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Elton, G. R.** 1971. Europa im Zeitalter der Reformation 1517–1559. Bd. 2. Hamburg: Siebenstern Taschenbuch Verlag.
- Faber, E.-M.** 2000. Verantwortung für den Frieden bei Johannes Calvin. – Suche nach Frieden: Politische Ethik in der Frühen Neuzeit I. Brieskorn, N., Riedenauer, M. (Hrsg.). Stuttgart/Berlin/Köln: W. Kohlhammer.
- Feller-Vest, V.** 2005. Glarnerhandel. – Historisches Lexikon der Schweiz. <<http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D17182.php>>, (20.11.2012).
- Goertz, H.-J.** 1988. Die Täufer. Geschichte und Deutung. Berlin: Evangelisches Verlagsanstalt.
- Greif, W. de** 1993. The Writings of John Calvin. An Introductory Guide. Grand Rapids, Michigan: Baker Books.
- Gäbler, U.** 1985. Huldrych Zwingli. Eine Einführung in sein Leben und sein Werk. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.
- Hollerbach, A.** 1985. Billigkeit. – Staatslexikon (der Görres-Gesellschaft). Bd. 1, 7. Aufl. Freiburg–Basel–Wien: Herder.
- Kelly, D.** 1997. Varied Themes in Calvin's 2 Samuel Sermons and the Development of His Thought. – Calvinus Sincerioris Religionis Vindex. Calvin as Protector of the Purer Religion. Kirksville: Sixteenth Century Journal Publishers.
- Kirchner, H.** 1987. Reformationsgeschichte von 1532–1555/1566: Festigung der Reformation, Calvin, Katholische Reform und Konzil von Trient. [Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen, II/6], Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.
- Knorr, L.** 1982. Art. „Frieden“. – Kleines Lexikon Rüstung, Abrüstung, Frieden. Knorr, L. (Hrsg.). 2. Aufl., Köln: Pahl-Rugenstein.
- Labruno, G., Toutain, Ph.** 2000. Prantsusmaa ajalugu. Tallinn: Valgus.
- Lilleorg, A.** 2005. Otsides alternatiive: õiglase rahu teooria ja selle teoloogilised lähtekohad. – KVÜÖA toimetised, 4. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Link, Chr.** 1994. Widmungsschreiben der Institutio (1536). – Calvin-Studienausgabe (CS) 1994. Bd 1.1: Reformatorische Anfänge 1533–1541. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.

- Mühlen, K.-H. zur** 1999. Reformation und Gegenreformation. Teil II [Zugänge zur Kirchengeschichte, Bd. 6]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Neuser, W.** 1971. Calvin. Berlin: Walter de Gruyter.
- Oberman, H.** 1992. Augustinus: Europa afflicta. The Reformation of the Refugees. – Archiv für Reformationsgeschichte, Bd. 83. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus,
- Opitz, P.** 2009. Leben und Werk Johannes Calvin. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Ramet, S. P.** 1998. Nihil Obstat: Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia. Durham: Duke University Press.
- Saumets, A.** 2001. Endzeiterwartungen und messianische Heilsbewegungen in Deutschland im Zeitalter der Reformation. – Dietrich, M. L. G. (Hrsg.). Endzeiterwartungen und Endzeitvorstellungen in der verschiedenen Religionen. [Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte = FARG, Bd. 34]. Münster: Ugarit-Verlag.
- Saumets, A.** 2003. Jumalate hukuk või religioonide taassünd? Mõtteid religioossetest veendumustest poliitika vahendina. – KVÜÕA toimetised, 2. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Saumets, A.** 2004. „Mõõga amet olgu kaitsmine ja karistamine, vagade kaitsmine rahu läbi ja kurjade karistamine sõjaga.” Ääremärkusi Martin Lutheri poliitilise eetika teemal. – KVÜÕA toimetised, 3. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Saumets, A.** 2005. Kristlaste valikud rahuevangeeliumi ja mõõga vahel: *bellum-iustum*-õpetuse ajaloolis-teoloogilisest kujunemisloost. – KVÜÕA toimetised, 4. Tartu: TÜ Kirjastus,
- Saumets, A.** 2011. Zur Entstehung und Problematik des neuzeitlichen Toleranzgedankens und der Gewissens- und Religionsfreiheit am Beispiel der staatskirchlichen Stellungen zu den Täufern und den Nonkonformisten in der Frühen Neuzeit. – Saumets, A.; Kilp, A. (Eds.) Extremism Within and Around Us [= ENDC Proceedings, No 14]. Tartu: Tartu University Press.
- Scholl, H.** 1976. Reformation und Politik. Politische Ethik bei Luther, Calvin und den Frühhugenotten. Stuttgart/Berlin/Köln: Verlag W. Kohlhammer.
- Smidt, U.** (Hrsg.) 1972. Johannes Calvin und die Kirche. Ein Lesebuch mit Texten und Themen. Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk.
- Stauffer, R.** 1993. Johannes Calvin. – Die Reformationszeit II. [Gestalten der Kirchengeschichte, Bd. 6]. Greschat, M. (Hrsg.), Stuttgart/Berlin/Köln: Verlag W. Kohlhammer.
- Steubing, H.** (Hrsg.) 1985. Bekenntnisse der Kirche. Bekenntnistexte aus zwanzig Jahrhunderten. Wuppertal: R. Brockhaus Verlag.
- Thiel, A.** 1999. In der Schule Gottes. Die Ethik Calvins im Spiegel seiner Predigten über das Deuteronomium. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.

FUNDAMENTALISMI KONSTRUEERIMINE¹

Ain Riistan

PhD (teoloogia)

Tartu ülikooli usuteaduskonna Uue Testamendi lektor ja religiooniuuringute teadur

1. Sissejuhatus

Fundamentalism on paljukasutatud sõna, kuid sellest kõneldakse ja kirjutatakse eri moel. Siinses artiklis vaadeldakse mõningaid mõiste „fundamentalism” kasutusega kaasnevaid probleeme ja viise, kuidas see mõiste ning selle kirjeldusobjekt on erinevates diskursustes konstrueeritud. Ülevaatlikkuse huvides on artikkel liigendatud üksteisega seotud, ent siiski iseseisvateks alateemadeks, mis on esitatud telje kujundi kaudu. Iga nn telg on käsitletav kui üks fundamentalismi konstrueerimise probleem. Need probleemid on nii raskusastmelt kui suunalt erinevad, kuid üheskoos võetuna pakuvad nad lugejale loodetavasti teatud viiteraami, mille abil ta saab vähemalt aimata, millega on tegu, kui kusagil fundamentalismist järjekordselt kõneldakse või kirjutatakse.

2. Fundamentalismi mõiste ajaloolise konkreetsuse ja kontseptuaalse ähmasuse teljel

Mõiste „fundamentalism” pärineb 20. sajandi alguse Ameerika Ühendriikidest, mil kaks kristlikku ärim meest, vennad Milton ja Lyman Stewart, asusid toetama traktaatide sarja „The Fundamentals: A Testimony of Truth” väljaandmist. Erinevatelt konservatiivsete vaadetega protestantlikelt teoloogidelt telliti 90 artiklit, mis avaldati 12. köites aastatel 1910–1915.² Sõna *fundamentals* on selles sarjas kasutatud alustõdede tähenduses. Artiklites

---

¹ Uurimistööd on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kultuuriteooria tipkeskuse kaudu.

² **The Fundamentals: A Testimony of Truth.** 1972. Vols. 1–4. Baker Books. Ed. by R. A. Torrey, A. C. Dixon. Mitmetest tasuta veebiväljaannetest on kõige kasutajasõbralikum The NTSLibrary väljaanne: <http://www.ntslibrary.com/New_Online_Book_Additions.htm>, (19.02.2013).

kõne all olevad alustõed ei olnud siiski esitatud neutraalses õpikutähenduses.³ Pigem olid need sellised usutõed, millest autorite arvates sõltus kogu protestantliku kristluse püsijäämine: piibli eksimatus; maailma ja inimkonna otsene loomine *ex nihilo* (kontrastis darvinistliku evolutsiooniga); imede autentsus; Jeesuse neitsistsünd, ristisurm ja ülestõusmine; asendav lunastus (õpetus, mille kohaselt Kristus suri inimkonna pattude lepituseks); Kristuse peatne tagasitulek kohtumõistjana⁴. Siinkohal on oluline rõhutada, et tegu oli just kaitsereaktsiooniga, mille põhjustas kiiresti muutuva maailma jõuline areng, sealhulgas darvinismi pealetung käsikäes ajaloolis-kriitilise piibli-teaduse levikuga teoloogiat õpetavates kõrgharidusasutustes. Üha uute seniseid arusaamu murendavate ideede pealetung lagundas traditsioonilisi uskumusi ja maailmavaadet.

Sõna „fundamentalist“ loojaks sai ameeriklane Curtis Lee Laws, baptistist pastor ja ajakirja Watchman Examiner toimetaja. Kommenteerides 1920. aastal Buffalos New Yorgi osariigis toimunud Põhja Baptisti Liidu konvendil aset leidnud tüli, mille käigus konservatiivid organiseerusid oikumeeniliselt meelestatud liberaalsema enamuse vastu⁵, määratles ta fundamentaliste kui inimesi, „kes ikka veel hoiavad kinni suurtest alustõdedest ja kavatsevad pidada rusikavõitlust“ usu eest⁶. Just see rusikavõitluse kujund lisas fundamentalismile sõjakuse täiendava oreooli⁷. Laws, kes ise oli mõõdukas konservatiiv, tabas naelapea pihta. Fundamentalistid, kellele ta viitas, ei olnud lihtsalt inimesed, kes on valmis aktiivselt oma veendumuste eest võitlema (sel puhul võiks ju igasugust veendumuskindlust fundamentalismiks nimetada), vaid nad moodustasid grupi, kes asus organiseerunult korda looma oma konfessioonis, rünnates kõigepealt kirikusisest haridust, siis misjonitööd ja viimaks kirjastustegevust.⁸ Organiseerunud võitluslik enesekehtestamine on

³ Sõnakasutus, mis on käibel tänini, nt annab Tartu raamatukogude ühendkataloogi ESTER pealkirjaotsing „the fundamentals“ viite ligi 400 teosele, mille sisu ulatub turumajanduse põhialustest atmosfääri modelleerimise, veeökoloogia ning raketiteooriani: <http://tartu.ester.ee/search*est/t?SEARCH=the+fundamentals&searchscope=1&SUBMIT=OTSI>, (19.02.2013).

⁴ **Ruthven, M.** 2007. *Fundamentalism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, p. 7.

⁵ **McBeth, L.** 1987. *The Baptist Heritage*. Nashville: Broadman Press, p. 570.

⁶ **Freeman, C. W. et al.** 1999. *Baptist Roots: A Reader in the Theology of a Christian People*. Valley Forge: Judson Press, p. 256.

⁷ Originaalis *battle royal* – spetsiaalne Ühendriikides harrastatud rusikavõitlus, milles võitles rohkem kui kaks kinniseotud silmadega osapoolt. Võitjaks kuulutati see, kes viimaseks püsti jäi.

⁸ **McBeth** 1978, pp. 570–578.

üks tunnusjooni, mis paljusid fundamentaliste ja fundamentalismi eri vorme tänini iseloomustab.

Algselt ameerika protestantluse üht enam-vähem kindlapiirilist nähtust kirjeldanud sõna on tänaseks ületanud kristliku dogmaatika ja kiriku-poliitika piirid, laienedes kõigepealt teistele religioonidele (eriti islamile ja judaismile, aga ka hinduismile ning isegi budismile) ning seejärel ka mitmesugustele mittereligioossetele nähtustele, seda eriti argises keelepruugis. Fundamentalismist on saanud nii laialt kasutatav mõiste, et kohati on juba üsna raske aru saada, mida selle all mõeldakse. See sõna on 2012. aasta alguse Eestis jõudnud isegi kõrgharidusreformi üle peetud debattidesse:

„Uue korra kohaselt on ülikoolid küll formaalselt vabad õpetama mida tahes, raha õpetamiseks saab aga tulla ainult ministeeriumilt. Tugevnenud rahahoobasid võib riik kasutada nii fundamentalistliku arusaama juurutamiseks kui ka mitmekesisuse toetamiseks,“ rääkis Heidmets Postimehe võrguväljaandele.⁹

Tsitaat pärineb TLÜ professorilt Mati Heidmetsalt, kes oli käivitunud kõrg-haridusreformi suhtes kriitiline. Vastulauses tsiteeritakse haridus- ja teadus-ministeeriumi kõrghariduse osakonna juhatajat Mart Laidmetsa:

Kui rääkida professor Heidmetsa artiklis välja toodud siseriikliku konkurentsi vastaste fundamentalistide ja mitmekesisust pooldavate liberaalide vastuolust kõrghariduse arendamise küsimuses, siis Laidmetsa väitel piirab ministeerium küll liberaalsust, kuid ei kaldu fundamentalismi. „Eestis on seni lähtunud pigem täiesti liberaalsest kui fundamentalistide soovitud korraldusest,“ kõneles Laidmets.¹⁰

Eriti pikantseks muudab selle teksti asjaolu, et Laidmetsa mainitud „täiesti liberaalset korraldust“ on teised kõnelejad tihti hoopis turufundamentalismiks nimetanud¹¹. Alar Kilp selgitab sõna „turufundamentalism“ järgmiselt:

⁹ **Raun, A.** 2012. Heidmets: kõrgharidus ei vaja uusi monopole. – Postimees.ee, 6. veebruar. <<http://www.postimees.ee/730088/heidmets-korgharidus-ei-vaja-uusi-monopole>>, (19.02.2013).

¹⁰ **Raun, A.** 2012. Ministeerium: keskpärane dubleerimine kõrghariduses on mõttetu. – Postimees.ee, 6. veebruar. <<http://www.postimees.ee/729870/ministeerium-keskpärane-dubleerimine-korghariduses-on-mottetu/>>, (19.02.2013).

¹¹ Turufundamentalismi mõistet kasutatakse üsna laialdaselt, vt nt **Thompson, G. F.** 2006. Exploring Sameness and Difference: Fundamentalisms and the Future of Globalization. – Globalizations. December, Vol. 3, No. 4, pp. 427–433; **Lehtsaar, T.** 2009. Usulisest fundamentalismist religioonipsühholoogi pilguga. – Usuteaduslik Ajakiri 2 (58), lk 19–31; **Kilp, A.** 2009. Sekulaarne fundamentalism. – Et sinu usk otsa ei lõpeks. Toim. A. Saumets, A. Riistan. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 115–143.

„Turufundamentalism lähtub veendumusest, mille järgi turumajandus ja sellega seotud seaduspärasused peaks olema aluseks, millelt lähtuvalt tuleks korraldada kogu ühiskonda.”¹² Kuivõrd kõrgharidusreformi debatil oli teemaks hariduskorralduse suurem riigipoolne reguleerimine (st turufundamentalistliku elukorralduse vähenemine kõrghariduses), mille Heidmets vaidlustas, siis on sõna „fundamentalism” tähendus siinkohal oma tavakasutusele vastupidine ja jääb sellisena ainult ähmaselt hoomatavaks: fundamentalistid näivad olevat inimesed, kes on mitmekesisuse vastu. Siintoodu näitlikustab ilmekalt fundamentalismist kõnelemise ja kirjutamise probleeme: sõltuvalt kontekstist võib fundamentalismiks osutada ükskõik missugune nähtus ja fundamentalistiks igaüks. Niisiis on selguse huvides alati oluline määratleda, millistes seostes sõna „fundamentalism” kasutatakse, sest see on mõiste, mis saab oma täpsema sisu ainult mingis kindlas taustsüsteemis.

3. Fundamentalismi mõiste vormi ja sisu teljel

Viidates sõna „fundamentalism” mitmekesisele ja laialivalguvale kasutamisele, tõdeb religioonipsühholoog Tõnu Lehtsaar, et fundamentalism on ennekõike vormi, mitte niivõrd sisu kategooria¹³. Põhimõtteliselt võib sellega nõus olla, ent siinkirjutaja arvates vajab esitatud väide olulisel määral täpsustamist. Kindlasti peab paika see, et mingist objektist kõnelemise viis määratleb ühtlasi ka objekti enese olemuse ja seda mitmel moel. Näiteks on fundamentalism kriitikute hinnangul väga sageli emotsionaalselt laetud mõiste, millega ratsionalistlikku ja liberaalset maailmavaadet iseenesestmõistetavaks pidavad lääne intellektuaalid sildistavad neile võõrast ja arusaamatut¹⁴. Üsna samal moel on „fundamentalism” mõnikord positiivse konnotatsiooniga sõna neile, kes end ise sekulaarse maailma mõnele tunnusjoonele vastandudes fundamentalistideks nimetavad¹⁵. Emotsioone kõrvale jättes on kindlasti tõsi ka see, et erinevaid kirjelduskeeli kasutavad

¹² Kilp 2009, lk 138–139.

¹³ Lehtsaar 2009, lk 19.

¹⁴ Ruthven 2007, p. 5.

¹⁵ Vt nt 2011. aasta sügisel avaldatud „Traditsioonilise kristluse manifesti” kommentaariumis puhkenud arutelu, milles tundmatu külaline vaidleb vastu kirikuloolasele Riho Saardile. Kommentaar #77: „Riho Saard: Te kirjutate ka, et Jeesus oli jäävalt inimeseks sündinud jumal, justkui ta oleks seda ise evangeeliumeis selgelt väljendanud. Sellega ajaloolane päris nõustuda ei saa. /.../ Paistab, et Usitunnistused [sic!] ei põhine millelgi, vaid „inimesed on need välja mõelnud”, nagu ka Piibli. Mis on ateistide lemmikütlus. Mina ei saa sellega nõustuda. Las ma siis olen fundamentalist edasi – igas mõttes.”

<<http://www.petsioon.com/forum/18777/start/75>>, (20.02.2013).

diskursused konstrueerivad fundamentalismi erinevalt. Ajaloolane kirjutab fundamentalismist teistmoodi kui filosoof.

Ent teisalt konstrueerivad ka kõige abstraktsemad käsitlusviisid fundamentalismi nõnda, et nad siiski toetuvad vähemalt mingil määral empiirilisele materjalile ajaloolaste ja religiooniuuringute käsitlusis. Ka ülaltoodud Heidmetsa-Laidmetsa mõttevahetuse fundamentalismi-mõiste kannab selle jälgi: fundamentalism on miski, mis vastandub mitmekesisusele, see on hoiak, mis on kontseptuaalselt taandatud 1920. aastate ameerika protestantidest rusikavõitlejateni, isegi kui kõik muud seosed vahepealt on kadunud. Selles mõttes ei ole fundamentalism siiski pelgalt vormi kategooria, hoiak, millel võib olla lõputult erinevaid tähendusi. Lehtsaar defineerib fundamentalismi kui „uskumise viisi, mida iseloomustavad kindlad ainutõe uskumused, kinnihoidmine väljakujunenud olemuslikult õigetest ja vääramatutest usulistest praktikatest, aktiivne vaenlase kujund ja eelarvamuslikkus teisiti-mõtlejate suhtes”.¹⁶

Ühelt poolt on see, tõsi küll, vorm, ent teisalt on see vorm ise siiski konstrueeritud kindlal viisil, varieerudes detailides uurimusest uurimusse, ent jäädes oma põhiolemuselt samaks. See on vorm, mis saab alguse kristluse ühest esinemiskujust (20. sajandi alguse USA protestantlus), kantakse sarnasuste alusel üle teistele religioonidele ja ideoloogiatele ning sealt edasi ka üksikutele elunähtustele. Oluline on siinkohal just see, et see vorm on loodud ja jätkuvalt kinnitatud sisust, st maailmas on piisavalt nähtusi, mida fundamentalistlikuks tembeldada.

Oluline on veel märkida, et fundamentalismi vormi ja sisu vahekorra juurde kuuluvad empiirilise nähtusena ka fundamentalismi uurija ning sellest rääkija. Teisisõnu eeldab mingis usuliikumises või muus ideoloogias fundamentalismi vormi äratundmine tänapäevast modernset, liberaalset, pluralistlikku, paindlikku – ühesõnaga mittefundamentalistlikku – taustsüsteemi. Henry Munson juhib tähelepanu sellele, et tänapäeval fundamentalismiks nimetatu on palju vanem kui mõistet tähistav sõna. Ühe näitena esitab ta 2. sajandil eKr toimunud Makkabite ülestõusu toonasel Juudamaal, kui ülestõusnud rõhutasid Toora ja juudi usukommete nõuetest ranget kinnipidamist.¹⁷ Siia võib lisada asjaolu, et ka 1. sajandil tekkinud kristluse ühe juhtfiguuri, apostel Pauluse pöördumine on mitmete uuemate uuringute valguses kirjeldatav kui loobumine sõjakast juudi rahvuslik-religioosest

¹⁶ Lehtsaar 2009, lk 22.

¹⁷ Munson, H. 2005. Fundamentalism. – The Routledge Companion to the Study of Religion. Ed. by J. R. Hinnels. London & New York: Routledge, p. 342.

fundamentalismist¹⁸. Sõjakuse kombineerimine religiooniga on ajaloos vana ja levinud nähtus, selle mõne tänapäevase esinemisvormi fundamentalismiks nimetamine aga läbinisti modernne tegevus. Sotsioloog Peter Berger on poleemiliselt väitnud, et selgitamist ei vaja mitte Iraani mullad, vaid Ameerika ülikoolide professorid, sest nende eeldus, et tänapäeva maailm on sekulariseerunud, on lihtsalt vale: „Tänapäevane maailm /.../ on niisama raevukalt religioosne, nagu ta on alati olnud, ja mõningais paigus veel enam kui kunagi varem”¹⁹.

4. Fundamentalism religiooni olemuse teljel

Olemuslikul pinnal on fundamentalismi võtmeküsimuseks religiooni normi teema. Küsimus sellest, milline on õige usk ja kelle käsitus sellest võidukaks osutub, ulatub aegade hämarusse. Kõik suured maailmareligioonid tunnevad seda ühel või teisel kujul. Nii ei ole religiooniajaloolises perspektiivis usuliste fundamentalismide tekkes midagi uut. Kui siin üldse midagi uut on, siis on selleks ajalooline modernsuse kontekst, milles eri religioonide esindajad otsivad lahendusi oma usu suhestamiseks muutunud reaalsusega. Modernsus on mitmepalgeline nähtus. Hessi, Marksoni ja Steini sotsioloogia-õpik määratleb moderniseerumist kui teaduse ja tehnoloogia arengu põhjustatud protsessi, mille kaudu ühiskond muutub seesmiselt diferentseerunuks ja keeruliseks²⁰. Toodud määratluse vooruseks on dünaamilisus: modernsust iseloomustab pidev muutumine, milles ühelt poolt üha suurem rõhk langeb üksikisiku valikutele erinevate võimaluste vahel, sealhulgas ka vajadus toime tulla maailmavaadete ja elustiilide üha jõulisemalt ilmse paljususega. Teiselt poolt, nagu Malise Ruthven vihjab, toimib see individualismile orienteeritud modernne maailm üksikisiku jaoks üha sagedamini depersonaliseerivalt: inimene on sunnitud usaldama mitmesuguseid abstraktseid süsteeme nagu pangandus ja lennuliikluse taristu, mille ebaisikulised suhted inseneride, mehaanikute, pilootide ja lennujuhtide vahel teevad lennuliikluse võimalikuks. Abstraktsete süsteemide usaldamine tagab argielu teatud turvalisuse, ent seda isiklike suhete arvelt.²¹

¹⁸ **Riistan, A.** 2009. Uuest perspektiivist Pauluse uuringuis. – Minu Issand ja minu Jumal! Pühendusteos Dr. Theol Toomas Pauli 70. sünnipäevaks. Toim. J. Lahe, T. Pädam. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, lk 44–62.

¹⁹ **Berger, P. L.** 1997. Secularism in retreat. – National Interest. Winter 96/97, Issue 46.

²⁰ **Hess, B. B. et al.** 2000. Sotsioloogia. Tallinn: Külim, lk 283.

²¹ **Ruthven** 2007, p. 53.

Selles taustsüsteemis rõhutavad fundamentalistid õige usu turvalisust, kusjuures nende esimeseks rünnakuobjektiks ei ole tavaliselt mitte usukauge ja teiseusuline maailm, vaid sisevaenlastest usukaaslased, kes on nende arvates muutuva maailmaga mugandudes reetnud ainuõige usu alused ja ähvardavad sellega kõigepealt usklikke endid. Mitte ilmaasjata ei asunud protestantlikud fundamentalistid kõigepealt ründama nn liberaale, kes lubasid tuua uuendusi piiblitõlgendusse ja leidsid, et religioon peab areneva loodusteaduse vaadetega arvestama. Need teemad on tänini asjakohased. Heaks näiteks on 1978. aastal vastu võetud „Chicago Statement on Biblical Inerrancy”, millele kirjutas alla üle 200 evangelikaalist usujuhi ja teoloogi. Selle 12. artikkel kõlab järgmiselt:

***Me kinnitame**, et Pühakiri on kogutervikus eksimatu [inerrant], olles vaba kõigest valest, eksitusest või pettusest. **Me eitame**, et piibellik kaheldamatus [infallibility] ja eksimatus on piiratud spirituaalsete, religioosete või lunastuslike teemadega lahus ajaloo ja teaduse valdkondade alastest kinnitustest. Siit edasi eitame me, et teaduslikke hüpoteese maa ajaloost saab kohaselt kasutada selleks, et ümber lükata Pühakirja õpetust loomisest ja veeuputusest.²²*

Ehkki siin kinnitatakse piibli ilmeksimatust vastanduses loodusteadustega, on põhiprobleem siiski just õiges piiblitõlgenduse normis. Viimane on ühtlasi ka usu norm. Dokumendi eessõnas kinnitavad autorid ühemõtteliselt:

Järgnev avaldus kinnitab uuesti Pühakirja eksimatust, selgitades meie sellekohast arusaama ja hoiatades selle eitamise eest. Me oleme veendunud, et selle eitamine tähendab Jeesuse Kristuse ja Püha Vaimu tunnistuse hülgamist ja see tähendab keeldumist alistumisest Jumala enese Sõnale, mis markeerib tõelist kristlikku usku.²³

Sõnum on selge: need, kes tõlgendavad piiblit teisiti ja püüavad seda sobitada tänapäeva teadusega, ei ole tõelised kristlased.

Samalaadse arutelu leiab sunni islamifundamentalismi ühe tuntuima põhjendaja, Sayyid Qutbi pärandist. Muslimivennaskonnaga liitunud ja Egiptuse riigi vastases vandenõus osalemise pärast 1966. aastal hukatud Qutb on vahest enim kuulus mõiste *dzāhilīja* radikaalse ümberhindamise poolest.

²² Tekst on leitav aadressil:

<http://www.churchcouncil.org/ICCP_org/Documents_ICCP/English/01_Biblical_Inerrancy_A&D.pdf>, (22.02.2013).

²³ *Ibid.*

Algselt tähistab see Koraanis islamile eelnenud barbaarsuse aega.²⁴ Koraan 5:50 kõlab Haljand Udami tõlkes järgmiselt:

*Kas nad tõesti tahavad tagasi paganluse aja kohtumõistmist? Kes on kõrgem Jumalast, et hakata kohut mõistma usukindlate inimeste üle?*²⁵

Qutb, järgides küll ka mõnda varaseimat eeskju²⁶, toob selle islamieelse olukorra tänapäeva:

*Dzāhilīja tähendus on selle teksti poolt määratud. Dzāhilīja – nagu Jumal seda kirjeldab ja Tema Koraan selle määratleb – on inimeste valitsemine inimeste poolt, sest selles sisaldub mõnede inimeste tegemine teiste teenijaiks, mässamine Jumala teenimise vastu, Jumala jumalikkuse /.../ eitamine ning silmas pidades seda eitamist, mõnedele inimestele jumalikkuse omistamine ja nende teenimine lahus Jumalast. Dzāhilīja – selle teksti valguses – ei ole ajaperiood, vaid olukord, olukord, mis eksisteeris eile, eksisteerib täna ja saab eksisteerima homme. /.../ Inimesed – igal ajal ja igas paigas – on kas valitsetud Jumala šari’a poolt – kõiges, ilma ühegi erandita – seda omaks võttes ja sellele alistudes, mispuhul nad järgivad Jumala religiooni, või valitseb neid ükskõik mis vormis inimeste poolt leiutatud šari’a, mille nad omaks võtavad. Sellisel juhul on nad dzāhilījas ja järgivad nende religiooni, kes selle šari’a kohaselt valitsevad, kuid mitte mingil juhul ei järgi nad Jumala religiooni. Kes iganes ei ihalda Jumala valitsemist /.../, ihaldab dzāhilīja valitsemist, ja kes iganes eitab Jumala šari’at, võtab vastu dzāhilīja šari’a ja elab dzāhilījas.*²⁷

Šari’a tähendab nii Allahi tahet kui islami seadusi. Põhimõtteliselt tõdeb Qutb selles vanglas kirjutatud tekstis, et igasugune ilmalikele seadustele allumine on tagasilangus barbaarsuse aega ja need, kes seda teevad, ei ole õieti muslimid. See tähendab aga põhimõtteliselt kogu islamimaailma, mis on jagunenud ilmaliku ja natsionalistliku koega riikideks. Nii on vaid vähe neid, kes suudavad elada Jumala šari’a kohaselt, ja nende ülesanne on maailma muuta – kui vaja, siis jõuga. See ideoloogia lubab islamifundamentalistidel

²⁴ William Shepard rõhutab, et siinkohal pole tegu lihtsalt teadmatus/harimatuse/rumalusega, nagu seda mõistet tavapäraselt tõlgitakse, vaid millegagi, mida võiks nimetada barbaarsuseks ekstreemsele käitumisele kaldumise tähenduses: **Shepard, W. E.**, 2003. Sayyid Qutb’s Doctrine of ‘Jāhiliyya’. – International Journal of Middle East Studies, Vol. 35, Issue 4, p. 522.

²⁵ **Koraan.** Tõlkinud Haljand Udami. AS Bit 2007. Paganluse aeg ‘dzāhilīja’.

²⁶ **Shepard** 2003, pp. 522–524.

²⁷ Tekst pärineb teosest **Qutb, S.** 1982. *Fīzilāl al Qur’an* (In the Shadow of the Qur’an), 6 vols., 10th ed. Beirut: Dar al-Shuruq. Siinne tõlge toetub William Shepardile, vt **Shepard** 2003, p. 524.

võidelda ka kaasmuslimite vastu, sest barbaarsuse seisundis olevad muslimid on muslimid vaid nime poolest.

Mõlemal ülalkirjeldatud juhul kinnitavad fundamentalistid, et ainult nemad on ehtsad usu järgijad, kõik teised on eksituses. Religioonisiseselt pretendeerib fundamentalist niisiis olemuslikult esindama ainulist usutõde. See olukord paneb mõõdukama enamuse tihti kohmetunud olukorda, sest vastava usutraditsiooni raames saadakse fundamentalistide taotlusist hästi aru ja ka usunõuete pühendunud järgimine on n-ö sisse kirjutatud iga maailmareligiooni struktuuri. Millega aga nõus ei olda, on fundamentalistide usu-pühendumuse ühekülgseid liialdused.

Vastandumised on kohati üsna mürgised. Nii kirjutab James Barr kristlike fundamentalistide teoloogiast, et tõsi, neist võib öelda, et neil on teoloogilised vaated ja kui nii, siis ka teoloogia. Kui see on aga teoloogia, siis on see kivistunud teoloogia, mis ei ole avatud muutustele; fragmenteeritud teoloogia, millest ei moodustu tervikut; ja paigalseisev teoloogia, mis on lihtsalt antud ega nõua mingit mõtlemist.²⁸ Üsna sarnaselt küsib katoliiklane Wolfgang Beinert: „Kas kristlasest fundamentalisti usk on puhas ja ehtne?”²⁹ Pärast mõningaid kaalutlusi kõlab vastus:

Fundamentalist on usklik, aga tema usk on nõder, ta tahab, mis on hea ja õige, kuid tahab seda omal jõul saavutada. Ta võitleb Jumala nimel ja on sunnitud tõdema, et tegelikult kummardab ta eba Jumalat.³⁰

Moderaadist muslim Bassam Tibi vaidleb islamifundamentalismi vastu, toetudes samuti religiooni olemuslikkuse argumendile. Islamifundamentalismi ehk islamismi üheks põhitunnuseks on religiooni politiseerumine jumalavalitsuse religiooniks. Oma ehedal kujul on aga islam usk ja eetika, see ei ole ilmalik ideoloogia. Fundamentalistid on valmis modernsusest üle võtma need instrumendid, mis neile näivad sobivat, ent selle kõrval säilib islamismis arhailise teoloogia vaim, mis on vastu igasugusele kultuurilis-religioossele pluralismile. Nende inimestega ei saa diskuteerida, kaotamata mõistust.³¹

Fundamentalismiga kaasnevale, religiooni olemusega seotud vastasseisule võib vaadata ka laiemalt, küsides, kuidas suhestub see fenomen religiooniga üldiselt. Ühe tuntud kriitilise vastuse on pakkunud võitlev ateist Richard

²⁸ **Barr, J.** 1988. Fundamentalism. London: SCM Press, p. 161.

²⁹ **Beinert, W.** 2002. Kristlus ja fundamentalism. IHS Taskuraamat nr 4. Tartu: Johannes Esto Ühing, lk 56.

³⁰ *Ibid.*, lk 64.

³¹ **Tibi, B.** 2007. Religioon, õigus ja poliitika islamis: islamism kui fundamentalistlik ideoloogia. – Akadeemia, nr 7, lk 1403–1423.

Dawkins. Tema arusaama kohaselt laieneb fundamentalistlik arusaam religioonist, mis kinnitab, et usutõdedes mittekahtlemine on voorus kogu religioonile kui sellisele. Fundamentalism on teaduse vastane, religioosete absolutistide eetika on valikuline ja tagurlik. Mõõdukas religioosus võib olla väga teistsugune. Ent selle suurim pahe on selles, et mõõdukas religioosus loob keskkonna, mis teeb fundamentalismi võimalikuks ja seega on probleemiks religioon tervikuna. Fundamentalism moodustab religiooni tuuma, õelgu selle religioonisisese vastalised mis tahes.³²

Täiesti teises suunas läheb oma üldistustega Karen Armstrong, kelle järgi on fundamentalism olemuslikult sügavama ajaloolise religioosuse moderne vaesustus ja moonutus. Armstrongi käsitlus toetub religiooniajaloole ja -psühholoogiale. Tänapäeva suured maailmareligioonid tekkisid antiikajastul, toetudes kahte erinevat tüüpi, ent samas teineteist täiendavale mõtlemise, kõnelemise ja teadmiste hankimise viisile. Nendeks oli *mythos* ja *logos*. Mõlemad olid olemuslikud, kummalgi oli oma pädevusvaldkond. Müüt vastas universaalsetele küsimustele elu päritolust ja kultuuri olemusest, puudutades inimpsüühe sügavusi, pakkudes konteksti, mis aitas inimestel mõtestada nende argielu. Müüdi keel ei olnud ratsionaalsuse, vaid intuitsiooni keel samamoodi nagu kunst, muusika ja poeesiagi. Reaalsuseks sai see kultuses, rituaalide ja tseremooniade esteetikas, mis äratasid osalejais pühadusetunde, pakkudes ühendust eksistentsi sügavamate hoovustega. Ka *logos* oli tähtis – see oli ratsionaalne ja pragmaatiline mõtlemine, mis aitas inimestel maailmas toime tulla. Armstrong rõhutab, et enne modernsuse tõusu esiplaanile olid *mythos* ja *logos* tasakaalus, tänapäeva modernsus on aga kaotanud suuresti seose *mythos*'ega ning meie ühiskonnakorralduse ja argielu aluseks on saanud *logos*. Viimane otsib fakte, keele vastavust keelevälisele reaalsusele, seades eesmärgiks tõhususe. Erinevalt müüdist, mis vaatab ajas tagasi ja otsib aluseid, taotleb *logos* uut, vaadates tulevikku ja tegutsedes sihipäraselt ette seatud eesmärkide nimel.³³

Fundamentalistid on sel taustal ajastu vaimust kantud inimesed, kes modernsusele vastandudes igatsevad hoida minevikku, ise aru saamata, et nad on sellest juba olulisel määral mõjutatud. Ka nemad on kaotanud sideme *mythos*'ega ja tegutsevad *logos*'e tasandil. Ülaltoodud kahes näites avaldub see ilmekalt. Kristlikud fundamentalistid võitlevad küll piibli autoriteedi eest, kuid nende hermeneutika on läbinisti ratsionaalne. Piiblist otsitakse samasugust infot maailma kohta, nagu teadlased oma katsetega loodusest leida

³² Dawkins, R. 2007. The God Delusion. London: Black Swan.

³³ Armstrong, K. 2001. The Battle for God: Fundamentalism in Judaism, Christianity and Islam. London: HarperCollins Publishers, vt pp. Xiii–xv. Vt ka Armstrong, K. 2006. Lühike müüdi ajalugu. Tallinn: Eesti Päevalehe AS.

püüavad. Eheda kristliku usu norm on evolutsioonile vastandatud piibelliku loomisõpetuse eest võitlemine. Otseselt vastandutakse seejuures neile kristlastele, kes püüavad piibli tekstis vahet teha religioosse ja spirituaalse (st müüdilise) tõe ning n-ö loodusteadusliku tõe vahel. Qutbi *dzāhilīja* kontseptsioon on sarnane. Mineviku müüdilisele barbaarsusajale on nüüd antud uus ratsionaalne sisu. Selleks on inimeste mõjutatus modernsest riiklusest koos selle bürokraatlike ja ilmalike toimemehhanismide ning sellega kaasnevate ideoloogiliste kontseptsioonidega, nagu rahvus, klass jms. Islam kui religioon on politiseeritud islamismiks.

5. Fundamentalism kultuurivariatsioonide teljel

Religiooniuuringutes on mõõtuandvaks saanud Ameerika kunstide ja teaduste akadeemia rahastatud ja Chicago ülikooli juures elluviidud rahvusvaheline fundamentalismi uurimisprojekt (*The Fundamentalism Project*), mille tulemused publitseeriti rohkem kui 75 juhtumianalüüsi ja võrdleva artiklina viies mahukas köites aastatel 1991–1995.³⁴ Selle uurimisprojektiga samal ajal ja sellele järgnevalt on teemaga seotud autorid avaldanud ka mitmeid teisi publikatsioone, millest kõige olulisemaks võib pidada Gabriel Almondi, Scott Appelby ja Emmanuel Sivani raamatut „Strong Religion”, milles arendatakse analüütiliselt edasi fundamentalismi uurimisprojekti tulemusi.³⁵

Need uurimused määratlevad fundamentalismi kui spetsiifilise usulisotsiaalse nähtuse, milles erinevad religioosse taustaga liikumised kuuluvad kokku nn perekondlike sarnasuste alusel³⁶. Liikumised, mida uuriti, pärinesid

³⁴ **Fundamentalisms Observed.** 1994. The Fundamentalist Project, Vol. 1. Ed. by M. E. Marty, R. S. Appelby. Chicago: University of Chicago Press; **Fundamentalisms and Society: Reclaiming the Sciences, the Family, and Education.** 1993. The Fundamentalist Project, Vol. 2. Ed. by M. E. Marty, R. S. Appelby. Chicago: University of Chicago Press; **Fundamentalisms and the State: Remaking Politics, Economies, and Militance.** 1993. The Fundamentalist Project, Vol. 3. Ed. by M. E. Marty, R. S. Appelby, J. H. Garvey, T. Kuran. Chicago: University of Chicago Press; **Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements.** 2004. The Fundamentalist Project, Vol. 4. Ed. by M. E. Marty, R. S. Appelby, Chicago: University of Chicago Press; **Fundamentalisms comprehended.** 2004. The Fundamentalist Project, Vol. 5. Ed. by M. E. Marty, R. S. Appelby. Chicago: University of Chicago Press.

³⁵ **Almond, G. A. et al.** 2003. Strong Religion: The Rise of Fundamentalisms around the World. Chicago: University of Chicago Press.

³⁶ Idee, mis algselt pärineb filosoof Ludwig Wittgensteinilt: asjad ei pruugi omavahel olla seotud ainult kõigile ühiste olemuslike tunnusoonte kaudu, vaid ka kattuvate sarnasuste kaudu, mispuhul ükski tunnusoone ei hõlma kõiki asju. Vt **Wittgenstein, L.** 2005. Filosoofilised uurimused. Tartu: Ilmamaa, lk 60–65 (§ 65–71).

suurtest usutraditsioonidest: kristlus, judaism, sunni ja šii islam, hinduism, sikhism, budism ja uuskonfutsianism. Need religioonid erinevad üksteisest nii doktriinide, kosmoloogia, ühiskondliku organiseerituse, poliitilise kesk-konna ja mõju poolest, ent samas jagavad nad üksteisega sääraseid ühisjooni, mida samas kombinatsioonis ei leidu teistes modernsetes sotsiaalse protesti liikumistes. Liikumiste sotsiaalseks käivitajaks olid endised religioosed konservatiivid, kes otsustasid eralduda oma ortodokssetest või traditsionalistidest kaaslastest eesmärgiga luua uus sakraalne kogukond, mis osutaks organiseeritud vastupanu n-ö leigetele usklikele ja uskmatutele. Tihti jõudsid separatistid arusaamisele, et uskmatud ja liberaalsemad religioonikaaslased on tegelikult ühinenud vandenõus nende vastu ja nii võeti omaks mitmeid strateegiaid, et võidelda sellega, mida nad tajusid sekulaarsete elementide organiseeritud rünnakutena enda vastu. Igas vastavas traditsioonis kerkis nende protsesside käigus esile meessoost autoritaarne juht – sageli otseses vastasseisus seni harjumuspäraste juhtimisstiilidega. Uued juhid defineerisid strateegiliselt mõteldes ümber usutraditsiooni senise minevikukäsitluse, luues ja taastades selle põhjal poliitiliselt ning praktiliselt kasulikud doktriinid ja praktikad eesmärgiga panna alus jõulisele religioosse-poliitilisele ideoloogiale, mis oleks suuteline ligi meelitama rahulolematute noorte hulki. Vastavad religioosed ideoloogiad püstitasid uued barjäärid sees- ja väljas-olijate vahele, rakendasid oma järgijatele ranged käitumisreeglid ning paljudel juhtudel muutsid liikumise eesmärgi sedavõrd ülevaks, et isegi liikmete argitoimetused said tehtud apokalüptilise innukusega.³⁷ Sel taustal – ja paljude uurimuste kokkuvõttena – on fundamentalismi määratlus järgmine:

Fundamentalism /.../ viitab eristatavale religioosse sõjakuse mallile, mille kohaselt end tõelisteks usklikeks määratlenud inimesed üritavad peatada religioosse identiteedi hajumist, kindlustada religioosse kogukonna piire ja luua elujõulisi alternatiive sekulaarsetele institutsioonidele ning käitumis-mallidele.³⁸

Kokkuvõtlikult iseloomustavad fundamentalismi järgmised üheksa tunnusoont, mida võib jagada ideoloogilisteks ja organisatoorseteks³⁹.

Ideoloogilised tunnused

1. Reaktiivsus religiooni marginaliseerumise vastu, st mure religiooni õige koha pärast ühiskonnas.

³⁷ Ülevaade Gabriel Almondi põhjal: **Almond, G. A. et al.** 2003, pp. 9–10.

³⁸ *Ibid.*, p. 17.

³⁹ **Fundamentalisms comprehended** 2004, pp. 405–408.

2. Selektiivsus, st hinnatakse ümber usutraditsiooni minevik. Tänapäeva maailmast valitakse välja aspektid, mida jaatada (eriti nt moodne kommunikatsioonitehnoloogia), ja siis ka need, mille vastu erilise tähelepanuga võidelda (nt abort USAs kristlike fundamentalistide puhul ja turismi-majandus Egiptuses sealsete islamistide käsitluses).
3. Moraalne dualism, st tendents näha kõike hea-kurja kategooriates.
4. Absolutism ja eksimatus, st liikumise aluseks olevatele traditsioonidele ja pühatekstidele on antud absoluutne autoriteet ja neid tõlgendatakse tähttäheliselt.
5. Millenarianism ja messiaanlus, st arusaam sellest, et ajalugu tervikuna läheneb katastroofilisele kulminatsioonile, kus hea võidab kurja, surematus surma jne. Viimsed ajad juhatab kohe-kohe sisse ülemaiste jõudude saadetud eriline saadik (nt messias kristluses ja judaismis, peidetud imaan šii islamis, Rāma kuningriigi saabumine hinduismis).

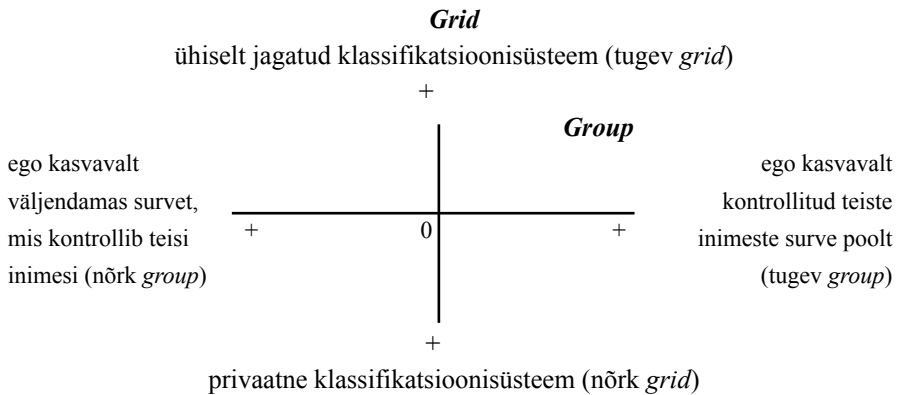
Organisatoorsed tunnused

1. Valitud liikmeskond, käsitleb end jumaliku kutsumise poolt äravalituna.
2. Selged piirid õigete ja patuste vahel.
3. Autoritaarne organisatsioon. Liikmeksolek on küll vabatahtlik ja liikmeid peetakse võrdseiks, kuid neid juhib erakordse auraga karismaatiline ja autoritaarne juht.
4. Ranged käitumisreeglid, mis reguleerivad elu kõikvõimalikke aspekte: riietust, muusikamaitset, toitumist, seksuaalkäitumist jne.

Kui neid nimetatud tunnusoontega liikumisi vaadelda laiemal sotsiaalsel ja kultuurilisel taustal, siis võib neid pidada eripärasteks subkultuurideks, mis on tekkinud reaktsioonina ohtlikena tajutud muutustele ühiskonnas.

Almond, Appelby ja Sivan nimetavad seda oma hilisemas analüüsis „enklaavikultuuriks”, toetudes antropoloog Mary Douglase algselt 1970. aastal avaldatud kultuuritüpoloogia *grid/group*-teooriale. See teooria modelleerib kultuure ja eriti nende kosmoloogilisi arusaamu kultuuris jagatud sümbolsüsteemide ning sotsiaalsete suhete (mõlemad on kontrollisüsteemid) kaudu. Mudel ise on järgmine⁴⁰.

⁴⁰ Douglas, M. 1996. *Natural Symbols*. London & New York, p. 64.

Nagu näha, on selles skeemis kombineeritud üksikisikule avalduva sotsiaalse mõju kaks tasandit. *Group* viitab sotsiaalsetele suhetele, st kollektiivi mõjule üksikisiku üle teljel kollektivism-individualism. *Grid* viitab aga sellesama pingevälja teisele aspektile, nimelt sotsiaalset struktuuri legitimeerivate kollektiivsete representatsioonide mõjule üksikisiku üle. Tugeva *grid*'i mõjuväljas määrab inimeste elukogemuse terviklik sümbolsüsteem, mis katab enam-vähem kõike. Nõrga *grid*'i puhul puutuvad inimesed kokku mitmesuguste võistlevate sümbolsüsteemidega, mille samaaegne kasutamine on võimatu. Sel puhul on sümbolsüsteemid privaatsed selles mõttes, et inimene kasutab samal ajal erinevaid süsteeme, mis mõtestavad elu erinevaid aspekte.⁴¹

Kolm olulisemat sotsiaalset konteksti on selle skeemi kohaselt hierarhia, turg ja enklaav. **Hierarhia** asub tugeva *grid*'i (tugeva *group*'i) alal. Selle välispiirid on paigas ning suurem osa energiat kulub süsteemi kontrollimisele ja selle sujuvuse tagamisele. Suurim hirm on siin, et hierarhilised võimsuhted kaovad. Põhipatuks on kõrkus ja ülbus ning vastutus kollektiivne (st kui keegi rikub norme, siis on terve süsteem süüdi). **Turg** asub vastaspoolel, nõrga *grid*'i (nõrga *group*'i) alal. See koosneb individuaalselt vahendatud sotsiaälvõrgustikest, mida ei ründa teised võistlevad *grid*'i (*group*'i) nõuded. Põhipatuks on siin ahnus, vastutus on individuaalne. Nõrk *group* (tugev *grid*) esineb vähem. Siia kuuluvad inimesed, kes on hierarhilises süsteemis domineeritud, neil pole kontrolli oma elu üle (tugev *grid*), kuid neil puudub ka tugigrupp (nõrk *group*). Nad võivad olla ühiskonna heidikud (kodutud jne) või madalama astme funktsionärid süsteemides, millega nad erinevalt organisatsiooni liikmetest ei samastu. Sellistes kontekstides kalduvad inimesed olema fatalistid (süüdi on saatus, mitte isiklikud puudujäägid nagu

⁴¹ *Ibid.*, pp. 57–71.

turuoludes), nad on passiivsed, harjumuste orjad ja kahtlustavad kõiki. Samas alistuvad nad autoriteedile, aga pigem sellepärast, et ta on paratamatus, mitte tema moraalse mõju tõttu.⁴²

Enklaav asub alal nõrk *grid* (tugev *group*). Tavaliselt tekib selline kultuur vastusena siis, kui kogukonnal on probleeme piiridega. Kogukonna tulevik näib olevat nende inimeste kätes, kes kogukonnast lahkuda soovivad. Mingil põhjusel (tavaliselt naaberkogukonna mõju tõttu) ei suuda kogukond oma liikmeid kontrollida ja neid lahkumast hoida. Tal pole võimu ei lahkujate karistamiseks ega jääjate tasustamiseks. Ainus kontrolli viis on moraalseste piiride jäigastamine vastasseisus väljapoole jääjatega. Erinevalt hierarhiast (mille suhted on ülalt-alla) toimivad siinsed suhted tasandil sees-väljas.⁴³ Tuleb rõhutada, et Douglase skeemi sobituvad väga mitmesugused kultuurid, mitte ainult religioossed.⁴⁴ Neis seostes võib öelda, et ehkki fundamentalism on oma põhiolemuselt religioosne nähtus, on ta vähemalt samapalju ka sotsiaalne ja kultuuriline. Fundamentalistliku enklaavikultuuri võimalik suhestumine maailmaga ei ole seejuures üheplaaniline. Almond ja tema kolleegid toovad välja neli põhimalli: (1) maailma vallutaja, (2) maailma muutja, (3) maailma looja, (4) maailmast lahtiütleva.

Kõige sõjakam on muidugi **maailma vallutaja** soov vaenlane lihtsalt hävitada. Põhistrateegiaks on siin katse haarata kontroll nende ühiskondlike struktuuride üle, mis vaenlast toetavad. Kui see kontroll on saavutatud, siis on maailma vallutaja positsioonil, mis lubab tal väljaspoolseisjaid kas hävitada (alati mitte otsene surmamine, piisab nt ka eksiili saatmisest) või neid kontrollida. Siia gruppi mahuvad kurikuulsad Al-Qaida ja selle eelkäija Muslimivennaskond, Iraani revolutsiooni šiiidid, Ulsteri protestandid Põhja-Iirimaal, sikhi võitlejad (kes Bhiranvale juhtimisel vallutasid Kuldse Templi Amritsaris ning said lüüa 1984. aastal ja ajal pärast seda), Guš Emunim ja rabi Meir Kahane rajatud Kachi partei Iisraelis ning koguni Sri Lanka budistidest äärmuslased.⁴⁵

Maailma muutjad valivad teistsuguse tee. Nende eesmärgiks on muuta ning mõjutada ühiskonna ülesehitust, institutsioone, seadusi ja kehtivaid tavasid nõnda, et fundamentalistidele oleks raske vastu astuda. See strateegia aitab maailma muutjal seista vastu pluralismile. Maailma muutja jagab

⁴² Almond, G. A. *et al.* 2003, pp. 31–33.

⁴³ *Ibid.*, p. 32.

⁴⁴ Tänapäeval on see teooria saanud osaks 20. sajandi antropoloogia klassikast. Vt nt Eriskén, T. H. 1998. *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. London: Pluto Press, pp. 70–73, kus seda kasutatakse otseselt kultuuride võrdluse ja analüüsi vahendina.

⁴⁵ Almond, G. A. *et al.* 2003, pp. 149, 151–168.

maailma vallutaja eesmärki ühiskonda muuta, ent valib pikaajalisema, erinevaid taktikaid kasutava tee. Ideoloogiliselt võib selline kogukond kohati lõdvendada oma piire, kohandada organisatsiooni nõudeid ja lubada äärealadele teatud mahus ebamäärasust. Juriidiline initsiatiiv, poliitiline lobitöö, kultuurisõdade pidamine ja misjonitegevus võivad olla tugevasti rõhutatud. Vaenlasele vastu astumise põhiliseks paigaks saab lahinguvälja asemel kodanikuühiskond. Siia gruppi mahuvad teiste seas USA protestantlike fundamentalistide esimene laine 20. sajandi alguses, katoliiklik Communione e Liberazione, Guatemala nelipühilased, hindu natsionalistid⁴⁶, sikhid võitlejad enne Bhiranvale algatatud sündmusi Kuldses Templis jt. Sõltuvalt oludest võib fundamentalistliku liikumise maailmaga suhestumise viis muutuda⁴⁷.

Maailma looja strateegiaks on otsene võistlus langenud välismaailmaga: fundamentalistid üritavad luua võimalikult mõjusa ja ulatusliku alternatiivmaailma. Luuakse alternatiivseid sotsiaalseid struktuure ja institutsioone. Misjonitöö on oluline, ent selle eesmärk ei ole mitte maailma muutmise, vaid enklaavi liikmete hulga suurenemine. Samas ei ole see tegevus enamasti laiaulatuslik, vaid kitsamalt piiritletud. Eesmärk on leida see osa ühiskonnast, kes on kõige kergemini valmis liituma ja sobituma. Siin esindatakse religioosse traditsiooni puritaanlikku suunda ja piiride kaudu rõhutatakse traditsiooni puhtust. Valitsev on niisiis pigem kaitse- kui ründehoiak. Laiemas plaanis on ka maailma vallutajad ja muutjad mingil määral maailma loojad, ent viimased ei pruugi soovida maailma vallutada. Nende hulka kuuluvad näiteks Lubavitši hassiidid juutluses, Lõuna-India kristlased, sikhid Sant Fateh Singhi juhtimisel 1960. aastate keskpaiku jt.⁴⁸

Maailmast lahtiütlemine on suhteliselt haruldane fundamentalismi vorm. Lahtiütteleja otsib pigem puhtust ja enesesäilitamise võimalusi kui võimu langenud väljaspoolseisjate üle. Ideoloogiliselt võib maailmast lahtiütteleja olla oma doktriinidelt niisama jäik kui maailma vallutaja, ent nüüd on kogu energia suunatud välismaailmast lahus oleva fundamentalistliku enklaavi loomisele ja alalhoiule. Erinevalt maailma loojast ei käsitle maailmast lahtiütteleja oma enklaavi välismaailma paralleelina. Põhitähelepanu pööratakse siin haridusele, kodule ja religioossetele rituaalidele. Sellised liikumised ei ole kuigi kohanemisvõimelised ja nad püsivad vaid seetõttu, et

⁴⁶ Hindu natsionalistide kohta eesti keeles vt **Lind, E.** 2010. Hindu fundamentalism: natsionalism ja religioon Indias. – Usuteaduslik Ajakiri 2 (61), lk 127–145. <http://www.usuteadus.ee/failid/2_2010/Lind.pdf>, (24.02.2013).

⁴⁷ **Almond, G. A. et al.** 2003, pp. 149–150, 168–179.

⁴⁸ *Ibid.*, pp. 150, 179–185.

välismaailm sallib neid. Näiteina võib siinkohal tuua Prantsuse lefebvristidest katoliiklased ja haredi juudid.⁴⁹

Religiooniuringute võrdlevast analüüsist joonistub fundamentalism välja niisiis küllalt selgepiirilisel: tegu on spetsiifilise sotsiaalse ja kultuurilise nähtusega, mispuhul teatud tingimustes loovad ühe või teise usutraditsiooni esindajad organiseeritud liikumise, mis asub n-ö rusikavõitlusse liikumise seatud eesmärkide nimel, tehes seda äratuntavalt fundamentalistlikul viisil. Enklaavikultuuri vaenlaseks võib osutada nii turg kui hierarhia. Pooldajaid värvatakse sageli inimeste seast, kes jäävad nõrga *group*'i (tugeva *grid*'i) alale.

6. Fundamentalism identiteediteljel

Siit edasi tõstatuvad kõrvaltvaatajale mitmesugused küsimused. Kes need inimesed on? Kas nad on kuidagi teistsugused kui mina? Vastused neile küsimustele sõltuvad sellest, kuidas „neid” määratleda. Ühelt poolt võib täiendavalt uurida konkreetseid ülaltoodud religiooniuringutes kirjeldatud inimgrupe ja suhtuda neisse kui tänapäevaelu mitmepalgelisuse ühte segmenti. Teisalt aga võib fundamentalismi suhtuda kui märki võõrapärasusest, mis paneb proovile küsija enese identiteedi. Märgina on fundamentalism seejuures palju mitmetähenduslikum mõiste ja selle sisu määrab nüüd paljuski küsija enese taustsüsteem, mida fundamentalismi võõrkeha häirib.

Esimese lähenemisviisi näiteks sobivad hästi Peter Herrioti sotsiaalpsühholoogilised käsitlused⁵⁰. Fundamentalistid, keda Herriot võrdlevalt uurib, on inimrühm, kes jääb fundamentalismi uurimisprojekti kirjeldatud tunnuste piiridesse. Herrioti juhtumianalüüsid käsitlevad näiteks New Yorgis asunud maailma kaubanduskeskuse kaksiktorne rünnanud Mohammed Atta lugu, homoseksualismi tülisid anglikaani kirikus⁵¹, islamist veel Al-Qaidat, Sayyid Qutbi ja islami terrorirakke, judaismist Guš Emunimi, Neturei Kartat ning kristlusest fundamentaliste G. W. Bushi aegses USA-s, kodu-kooliliikumist USA-s, rekonstruktsionistlikku teoloogiat sealsamas ning Briti parlamendiliikme Jack Straw' väljaastumisi musliminaiste kantava *niqabi* keelustamiseks⁵².

⁴⁹ *Ibid.*, pp. 150, 185–187.

⁵⁰ Siinkohal on kasutatud kahte teost: **Herriot, P.** 2007. *Religious Fundamentalism and Social Identity*. London & New York: Routledge; **Herriot, P.** 2009. *Religious Fundamentalism: Global, Local and Personal*. London & New York: Routledge.

⁵¹ **Herriot** 2007.

⁵² **Herriot** 2009.

Herriot määratleb fundamentalismi kui nähtust, mille tuumaks on võitlus uskumuste, väärtuste ja käitumisnormide (UVN) üle: fundamentalistide kohaselt saab neist olemas olla ainult üks õige kombinatsioon⁵³. Ent küsimusele, miks tavalised inimesed liituvad selliste liikumistega ning mugandavad oma mõtlemise ja käitumise vastava UVN-kombinatsiooni kohaseks, vastab Herriot, võttes appi sotsiaalse identiteedi teooria. Sotsiaalne identiteet eristub personaalsest (viimane on unikaalne kombinatsioon inimese kogemustest ja omadustest) ning selle teooria kohaselt määratlevad ja hindavad inimesed iseendid selle grupi kaudu, kuhu nad kuuluvad: ma olen vaga ja ustav muslim ning Jumal on mind valinud täitma tema tahet; ma olen piiblusklik baptist ja Jumal on taevas minu jaoks valmis pannud erilise paiga; olen haredi juut ja Jumal austab neid, kes mulle sarnaselt järgivad Toorat erilise pühendumusega. Sotsiaalsed identiteetid integreeritakse inimese minapilti. See on esmapilgul üsna üldine tõdemus – minu minapilt sisaldab minu rahvust, sugu, isegi elukutset jne – ent teatud äärmusjuhtudel, nagu näiteks fundamentalismi puhul, võimendub üks inimese sotsiaalseist identiteetidest niivõrd, et kõik muu neeldub sellesse. Üheks oluliseks sellist depersonaliseerumist kujundavaks teguriks on UVN-e loov prototüüpide-stereotüüpide mehhanism. Selle käigus kantakse grupi UVN-id ja teised iseloomulikud tunnused üle kõigile grupi liikmeile, tagajärjeks on grupi homogeensuse kasv koos liikmete isikupära vähenemisega. Vastav internalisatsioonimuster on grupi *prototüüp*. Väljapoole suunatult on see meie-nemad-teljel grupi *stereotüüp*. Herrioti käsitlus on küllalt detailne, siinkohal olgu esitatud vaid mõned tema hüpoteesidest, mida ta oma analüüsis kinnitab.⁵⁴

- Fundamentalistliku liikumise liikmete religioosne sotsiaalne identiteet on võrreldes mittefundamentalistidest usklikega enam esiletungiv ja tsentraalne.
- Liikumise enesekohane prototüüp ja välisgruppide kohased stereotüübid on seesmiselt ühtsemad kui mittefundamentalistlike usuliikumiste puhul.
- Liikumise prototüüp erineb selle stereotüüpidest enam kui mittefundamentalistlikes usuliikumistes.
- Mida kõikehõlmavam on fundamentalistliku liikumise välisgrupp, seda äärmuslikum ja homogeensem on selle enesekohane prototüüp.
- Mida homogeensem, äärmuslikum ja esiletungivam on fundamentalistliku liikumise prototüüp, seda teravam on konflikt, millesse liikumine on haaratud.

⁵³ Herriot 2007, p. 8.13.

⁵⁴ *Ibid.*, pp. 41–42.

Nende teeside puhul on nähtav, et need täiendavad Almondi, Appelby ja Sivani Mary Douglase *grid/group*-teoorial põhinevat analüüsi. Teooria on erinev, samuti ka selle abil väljatoodud nüansid. Samal ajal fundamentalism, mida kirjeldatakse, on taas selgepiiriline nähtus isegi siis, kui kõrvuti on asetatud enesetapurterrorist Mohammed Atta ja homofobsed anglikaanid.

Arusaam muutub aga oluliselt siis, kui fundamentalismi käsitletakse mädgina uurija enese identiteedis. Musternäiteks on siin politoloog Grahame F. Thompsoni käsitlus fundamentalismist kui vastusest „tähenduse defitsiidi häirele”:

Miks me oleme nii huvitatud – ja mingis mõttes isegi kütkestatud – fundamentalistidest ja fundamentalismist? Ma arvan, et nad on kütkestavad tänu kindlustundele, mis neil on ja milleni meie ei küündi. Fundamentalistid on absoluutselt kindlad oma uskumustes ja saatustes. Meie ei suuda õieti hoomata või saavutada sellist kindlustunde või eneseteadvuse või eneseusu taset, kuigi me seda kindlasti sooviksime. Nõnda on nad saavutanud tulemused, mis kõigi meie ülejäänute jaoks jäävad alati just natuke haardeulatusest väljapoole. Selles suhtes kauplevad fundamentalistid väga modernse patoloogiaga või – et paremini öelda – modernse sündroomiga. Olgu see siis nimetatud „tähenduse defitsiidi häireks”. Me kõik kogeme seda ja kannatame selle all. Enamuse jaoks meist on „elu” nii komplitseeritud ja asjad nii raskesti taibatavad, et me „meeleheites” loobume üldse püüdest sellest kõigest täielikult aru saada. Lisaks toetub see sündroom olemuslikule ebakindlusele ja riskidele, mis iseloomustavad läbivaldt kogu moodsat kogemust – millelegi, mis on sageli üsna tahumatult kokku võetud nimega „riskiühiskond”. Fundamentalistid n-ö ravivad selle häire mõlemal puhul. Ei ole neil puudu arusaamisest ega jää nad ka ebakindlaks.

Seetõttu ma pakun, et fundamentalistid esindavad ideaalversiooni meist endist, nad on nagu meie. Nad on isegi mingis mõttes rohkem meie, kui me ise oleme, sest nad on paremadki kui meie, kuna neil on kindlustunne, mis meil puudub, kuid mida me igatseme. /.../ Sel põhjusel on vähemalt mingilgi määral igauks potentsiaalne fundamentalist, kuigi tihti ainult vastumeelselt.

55

„Meid” lahutavad asjad, mida „me” jagame, st mitte niivõrd erinevused, kui just sarnasused: asjad ja omadused, mis meil on ühised. Inimesed on ambivalentset sarnased ja erinevad samaaegselt. Ja kuigi samasust on raskem tunnista kui erinevusi, töötavad fundamentalistid erinevuste idee ja selle teistele omistamise vastu. Fundamentalistid keelavad erinevused samasuse nimel, pakkudes põgenemisvõimalust erinevustist samasusse.⁵⁶ Sarnaselt

⁵⁵ Thompson 2006, pp. 428–429.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 429.

Herriotile on ka Thompsoni käsitus fundamentalismist identiteedipõhine. Ent tema lähenemisviis on täpselt vastupidine. Fundamentalistid, keda tema kirjeldab, on ainult ühte tüüpi. Nad on maailma vallutajad, kes ei hooli piiridest ja taotlevad samasust globaalselt, nad ei ole „kultuurilised liikumised”⁵⁷. Thompson, kelle fundamentalismikirjelduse meetodiks on võtta neid sõnasõnalt, leiab pealekauba, et fundamentalismi eri vormid (eriti kristliku ja islamifundamentalismi näitel) on oma doktriinidelt üdini individualistlikud – nad ei ole sotsiaalsed liikumised.⁵⁸

Kui jätta kõrvale ilmne küsimus, kas New Yorgi kaksitorne rünnanud Mohammed Atta ikka on meie ideaalversioon, siis mida sellest lähenemisest arvata. Ajakiri *Globalization*, kus Thompsoni artikkel ilmus, pühendas sellele teemale terve numbri, pakkudes vastulauseks sõna ka mitmele teisele uurijale. Kui välja jätta üks arvamus, milles ettevaatlikult leiti, et Thompsoni lähenemine fundamentalismile kui universaalsele mõtteviisile on asjakohane ja vajaks vaid pisut filosoofilisi täpsustusi⁵⁹, leidsid kõik ülejäänud, et Thompson üldistab liialt. Christiane Hiley tõdeb, et Thompsoni teemaarenduse võtmeks on küsimus: kas kõik fundamentalismid on samased oma samasuse soovis?⁶⁰

Hiley puudutab teemat, mis on laiem kui Thompsoni juhtum. Kas sarnasus on automaatselt samasus? Kui fundamentalismi uurimisprojektiga töötati välja „perekondlike sarnastuste” metoodika, siis kas selle põhjal saab teha selliseid metatasandi üldistusi, mis sisu hüljanult näevad fundamentalismis ainult vormi⁶¹ ja asetavad selle abstraktsiooni suhtesse tänapäeva maailma mitmekesisusega? Hiley leiab, et Thompsoni perspektiivi probleem ei seisne mitte selle ekslikkuses, vaid ühekülgsuses⁶². Teisedki vastanud rõhutasid enam-vähem sarnaselt, et fundamentalism on empiirilisel palju mitmekesisem nähtus: näiteks toodi välja, et mõisted „turufundamentalism” ja „islami fundamentalism” viitavad siiski üsna erinevatele nähtustele⁶³. Mõiste „fundamentalism” kui märk uurija identiteedis lubab viimaks selle sõnaga

⁵⁷ *Ibid.*, p. 430.

⁵⁸ **Thompson, G. F.** 2007. Religious fundamentalisms, territories and ‘globalization’. – *Economy and Society*, Vol. 36, No. 1, pp. 20–34.

⁵⁹ **Reitan, R.** 2006. Who’s Afraid of the Lion’s Roar? Commentary on Grahame Thompson’s ‘Exploring Sameness and Difference’. – *Globalizations*. December, Vol. 3, No. 4, pp. 455–458.

⁶⁰ **Hiley, C.** 2007. The Other’s Us. – *Globalizations*, December, Vol. 3, No. 4, pp. 435–440.

⁶¹ Vt ülal arutelu vormist ja sisust.

⁶² *Ibid.*, p. 437.

⁶³ **Khondker, H. H.** 2006. Cultural Conflicts, Fundamentalisms, and Globalization. – *Globalizations*, December, Vol. 3, No. 4, pp. 441–448.

sildistada iga nähtuse, mis erineb veidigi sildistaja pluralistlikust ja liberaal-sest modernsest (postmodernsest) maailmavaatest. Nii jõutaksegi fanaatikuteni⁶⁴, sealt ka sekulaarse fundamentalismi vormideni⁶⁵, sealhulgas fundamentalismini Eesti kõrgharidussüsteemis⁶⁶. Sellisel keelepruugil on kindlasti ka oma väärtus – vähemasti saab iga vastanduse kaudu teada, mis fundamentalism ei ole. Siinkohal tuleb nõustuda Malise Ruthveniga, kes tõdeb:

Näib siiski kaheldav, kas need mittereligioossed sõnakasutused on analüütiliselt kasulikud. Ütleme, et võivad olemas olla teatud poliitilised ja sotsiaalpsühholoogilised sarnasused abordivastaste, loomaäiguslaste, roheliste partei aktivistide, islamistidest agitaatorite ja Kansase või Lõuna-Carolina koolinõukogudes istuvate kuuepäevase loomise kreatsioonistide juures (kes nüüd on „intelligentse disaini” pooldajateks teisendatud). Vastumeelsus teha kompromisse enda sügavalt kalliks peetud põhimõtetes on ilmne ühisjoon. Kuid sellised kasutusviisid näivad mulle eemalduvat Wittgensteini perekondlikest sarnasustest ja muutuvat millekski, mis meenutab lihtsalt analoogiat. Sarnasusest ei tuletatu paratamatult sugulus. Geneetiline side, mis defineerib fundamentalismi selle palju keskses ja kasulikumas tähenduses – fundamentalismi DNA, kui soovite –, on selgem ja eristatavam kui äärmuslus. Sõna algne protestantlik kasutusviis ankur-dab selle individuaalsete ja kollektiivsete minade vastustesse, personaalsetesse ja grüpiidentiteetidesse, teise [Other] skandaali või šokki.⁶⁷

Kirjandus

- Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements.** 2004. The Fundamentalist Project, Vol. 4. Ed. by M. E. Marty, R. S. Appelby. Chicago: University of Chicago Press.
- Almond, G. A.; Appelby, R. S.; Sivan, E.** 2003. Strong Religion: The Rise of Fundamentalisms around the World. Chicago: University of Chicago Press.
- Armstrong, K.** 2001. The Battle for God: Fundamentalism in Judaism, Christianity and Islam. London: HarperCollins Publishers.
- Armstrong K.** 2006. Lühike müüdi ajalugu. Tallinn: Eesti Päevalehe AS.
- Barr, J.** 1988. Fundamentalism. London: SCM Press.
- Beinert, W.** 2002. Kristlus ja fundamentalism. IHS Taskuraamat nr 4. Tartu: Johannes Esto Ühing.
- Berger, P. L.** 1997 Secularism in retreat. – National Interest. Winter 96/97, Issue 46.

⁶⁴ **Marimaa, K.** 2011. The Many Faces of Fanaticism. – Extremism Within and Around Us. ENDC Proceedings, No. 14. Ed. by A. Kilp, A. Saumets. Tartu: Estonian National Defence College, pp. 29–55.

⁶⁵ Vt **Kilp** 2009.

⁶⁶ Vt ülal arutelu selle mõiste kontseptuaalsest ähmasusest.

⁶⁷ **Ruthven** 2007, p. 22.

- Chicago Statement on Biblical Inerrancy 1978.** <http://www.churchcouncil.org/ICCP_org/Documents_ICCP/English/01_Biblical_Inerrancy_A&D.pdf>, (22.02.2013).
- Dawkins, R.** 2007. *The God Delusion*. London: Black Swan.
- Douglas, M.** 1996. *Natural Symbols*. London & New York.
- Eriskin, T. H.** 1998. *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. London: Pluto Press.
- ESTER Tartu. The Fundamentals.** <http://tartu.ester.ee/search*est/t?SEARCH=the+fundamentals&searchscope=1&SUBMIT=OTSI>, (19.02.2013).
- Freeman, C. W. et al.** 1999. *Baptist Roots: A Reader in the Theology of a Christian People*. Valley Forge: Judson Press.
- Fundamentalisms and Society: Reclaiming the Sciences, the Family, and Education.** 1993. *The Fundamentalist Project*, Vol. 2. Ed. by M. E. Marty, R. S. Appelby. Chicago: University of Chicago Press.
- Fundamentalisms and the State: Remaking Politics, Economics, and Militance.** 1993. *The Fundamentalist Project*, Vol. 3. Ed. by M. E. Marty, R. S. Appelby, J. H. Kuran. Chicago: University of Chicago Press.
- Fundamentalisms comprehended.** 2004. *The Fundamentalist Project*, Vol. 5. Ed by M. E. Marty, R. S. Appelby. Chicago: University of Chicago Press.
- Fundamentalisms Observed.** 1994. *The Fundamentalist Project*, Vol. 1. Ed by M. E. Marty, R. S. Appelby. Chicago: University of Chicago Press.
- Herriot, P.** 2007. *Religious Fundamentalism and Social Identity*. London & New York: Routledge.
- Herriot, P.** 2009. *Religious Fundamentalism: Global, Local and Personal*. London & New York: Routledge.
- Hess, B. B. et al.** 2000. *Sotsioloogia*. Tallinn: Külim.
- Hiley, C.** 2007. *The Other's Us. – Globalizations*. December, Vol. 3, No. 4, pp. 435–440.
- Khondker, H. H.** 2006. *Cultural Conflicts, Fundamentalisms, and Globalization. – Globalizations*. December, Vol. 3, No. 4, pp. 441–448.
- Kilp, A.** 2009. *Sekulaarne fundamentalism. – Et sinu usk otsa ei lõpeks*. Toim. A. Saumets, A. Riistan. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 115–143.
- Lehtsaar, T.** 2009. *Usulisest fundamentalismist religioonipsühholoogi pilguga. – Usuteaduslik Ajakiri 2 (58)*, lk 19–31.
- Lind, E.** 2010. *Hindu fundamentalism: natsionalism ja religioon Indias. – Usuteaduslik Ajakiri 2 (61)*, lk 127–145.
- Marimaa, K.** 2011. *The Many Faces of Fanaticism. – Extremism Within and Around Us*. Ed. by A. Kilp, A. Saumets. ENDC Proceedings, No. 14. Tartu: Estonian National Defence College.
- McBeth, L.** 1987. *The Baptist Heritage*. Nashville: Broadman Press.
- Munson, H.** 2005. *Fundamentalism. – The Routledge Companion to the Study of Religion*. Ed. by J. R. Hinnels. London & New York: Routledge.
- Raun, A.** 2012. *Heidmets: kõrgharidus ei vaja uusi monopole. – Postimees.ee*, 6. veebruar. <<http://www.postimees.ee/730088/heidmets-korgharidus-ei-vaja-uisi-monopole>>, (19.02.2013).

- Raun, A.** 2012. Ministeerium: keskpärane dubleerimine kõrghariduses on mõttetu. – Postimees.ee, 6. veebruar. <<http://www.postimees.ee/729870/ministeerium-keskpärane-dubleerimine-korghariduses-on-mottetu/>>, (19.02.2013).
- Reitan, R.** 2006. Who's Afraid of the Lion's Roar? Commentary on Grahame Thompson's 'Exploring Sameness and Difference'. – Globalizations, December, Vol. 3, No. 4, pp. 455–458.
- Riistan, A.** 2009. Uuest perspektiivist Pauluse uuringuis. – Minu Issand ja minu Jumal! Pühendusteos Dr. Theol Toomas Pauli 70. sünnipäevaks. Toim. J. Lahe, T. Pädam. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, lk 44–62.
- Ruthven, M.** 2007. Fundamentalism: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press.
- Shepard, W. E.** 2003. Sayyid Qutb's Doctrine of 'Jāhiliyya'. – International Journal of Middle East Studies, Vol. 35, Issue 4, pp. 521–545.
- Thompson, G. F.** 2006. Exploring Sameness and Difference: Fundamentalisms and the Future of Globalization. – Globalizations, December, Vol. 3, No. 4, pp. 427–433.
- Thompson, G. F.** 2007. Religious fundamentalisms, territories and 'globalization'. – Economy and Society, Vol. 36, No. 1, pp. 19–50
- Tibi, B.** 2007. Religioon, õigus ja poliitika islamis: islamism kui fundamentalistlik ideoloogia. – Akadeemia, nr 7, lk 1403–1423.
- The Fundamentals: A Testimony of Truth.** 1972. Vols 1–4. Ed. by R. A. Torrey, A. C. Dixon. Baker Books. The NTSLibrary väljaanne. <http://www.ntslibrary.com/New_Online_Book_Additions.htm>, (19.02.2013).
- Traditsioonilise kristluse manifest. Külaline 2011. Kommentaar #77.** <<http://www.petitsioon.com/forum/18777/start/75>>, (20.02.2013).
- Wittgenstein, L.** 2005. Filosoofilised uurimused. Tartu: Ilmamaa.

KOKKUVÕTE KVÜÕA KONVERENTSIST „SÕJANDUSEGA SEOTUD TEKSTIDE TÕLKIMINE JA TÕLGENDAMINE”

Reet Hendrikson, Karen Kuldnokk

Selle aasta kevadel 2.–3. maini toimus Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes (KVÜÕA) rahvusvaheline konverents, mille põhimärksõnad olid *tekst*, *tõlgendus* ja *sõjandus*. Konverentsi avasõnad lausus Kõrgema Sõjakooli ülem kolonelleitnant **Mati Tikerpuu**. Kolonelleitnant Tikerpuu juhtis tähelepanu eesti sõjanduskeele üheks suurimaks probleemkohaks peetud asjaolule: kaitseväe(laste) keele- ja terminikasutuse heterogeensusele. Just KVÜÕA-l on kolonelleitnant Tikerpuu sõnul oluline roll Eesti kaitseväe terminikasutuse ühtlustajana.

Avaettekannet oli **Peeter Espakilt** (TÜ), kelle sõnavõtt viis kuulajad kuningas Utu-hegali-aegsesse Sumerisse (u 2020–2012 eKr). Käsitlus põhines sõjakäigukroonikal, mida võib žanrilt lugeda ka võiduhümniks. Nagu tollasele ajastule omane, pole teose autorit teada. Hümnilikust lisab teose vorm: tegu on pöördumisega peajumala Enlili poole. Teksti iseloomustab hüperboolide rohkus ja valitseja ülistamine – niisiis on tegu väga arhailiste tekstivõtetest. Kroonika kirjeldab Sumerisse sissetunginud barbaarsete guti hõimude alistamist. Ettekannet tutvustas põhjalikult ka teose eel- ja järellugu.

Vladimir Sazonov (KVÜÕA) andis oma ettekandes ülevaate Assüüria, Babüloonia ja Pärsia kuningate terrori- ning küüditamispoliitikast I eelkristlikul aastatuhandel. Ettekannet illustreerisid ohtrad näited raidkirjadest, annaalidest, kroonikatest ja teistest tekstidest. Sazonov mainis, et küüditamine sai alguse Assüüriast, ning tõi muuhulgas välja, et Uus-Assüüria ajastul (900–612 eKr) küüditati üle 5 miljoni inimese.

Märt Läänemetsa (TÜ) esitlus lähtus tõlkija vaatepunktist, teemaks Sunzi „Sõja seaduste” eestindamine¹. Vana-Hiina sõjandustraktaadi „Sõja seaduste” näol on tegu üsna ainulaadse teosega: kuigi traktaadi vanus on enam kui 2000

---

¹ Tõlge on ilmunud 2001. aastal sarjas „Sõjandusvaramu klassika”.

aastat, on see olnud kogu selle aja jooksul elav, pidevalt kasutusel olnud tekst. Läänemetsa hinnangul tuleb igasuguse sõjandusteksti tõlkimisel mängu kolm aspekti: sõjateaduslik, kultuuriline ja filosoofiline. Terminite vastendamisel ja sobivate keeleliste lahenduste leidmisel on ülioluline teada keelen-dite algtähendust, samuti nende filosoofilist ja sõjanduslikku sisu.

Tarmo Kulmar (TÜ) analüüsis oma ettekandes tähtsamaid Peruu konkista-aegseid (16.–17. saj) kroonikaid. Kulmar mainis, et inkadel märgilist kirja-süsteemi veel polnud ja nad kasutasid info edasiandmiseks sõlmkirja, kus nõõridesse tehtud sõlmede arvul, kujul ja värvil oli tähendus. Just konkista-ajastust saab alguse kroonikate kirjutamine. Konkista-aegseid kroonikaid on kokku 18 ja need jagunevad viieks: anonüümsed ja pealkirjata tööd, põlis-elanikest autorite, mestiitsidest autorite ja hispaanlastest autorite tööd ning ilmsed kompilatsioonid. Sõjaajalooliselt oluliste autoritena nimetab Kulmar Titu Cusi Yupanquid, Inca Garcilaso de la Vegat, Pedro de Cieza de Leóni ja Pedro Sarmiento de Gamboad.

Amar Annuse (TÜ) ettekanne käsitles Assüüria impeeriumi ja tolleaegset sõjapidamistehnikat. Assüüria impeerium oli toona (aastatel 750–700 eKr) üks võimsamaid maailmas, hõlmates suurema osa tänapäeva Lähis-Idast. Nagu praegugi, nii kuulus juba toona suurriikliku koloniaalpoliitika hulka alistatud rahvaste keeleline ühtlustamine, mistõttu sai üldkasutatavaks aramea keel. Assüürlaste üks põhilisi sõjapidamisvõtteid oli kurnamistaktika: linn piirati sisse, mistõttu polnud vallutamisel vaja kasutada sõjalist jõudu. Esineja tõi paralleele ka piiblitekstidega, täpsemalt kuningate raamatu kirjakohtadega, kus on kõneldud Assüüria ja Juudamaa suhetest. Kuid needki kirjakohtad on avatud erinevatele tõlgendusvõimalustele.

Faruk Abu-Chacra (Helsinki Ülikool) rääkis oma ettekandes Bagdadissee kaliif Haroun Al-Rasheedi valitsemisajal (786–809 eKr) rajatud raamatu-kogust, mida hakati nimetama Tarkuse Majaks (*Bayt al-Hikma*). Tarkuse Majast sai omamoodi akadeemia, milles asuv raamatukogu sisaldas käsikirju ja raamatuid erinevates keeltes. Tarkuse Majas tavatsesid kohtuda tõlkijad, õpetlased ja kirjanikud selleks, et seal ennast arendada või lihtsalt mõtteid vahetada. Olulisel kohal oli tõlkimine. Tõlketekstid pärinesid nii erinevatest keeltest (põhilised keeled olid araabia, pärsia, aramea, süüria, heebrea, kreeka ja ladina) kui erinevatelt teadusaladelt. Hilisemal perioodil tõlgiti mitmeid sealt pärit tekste araabia keelest ladina keelde. Tõlgete kaudu teistesse keel-tesse levisid need tekstid ka mujale maailma.

Madis Arukask (TÜ) tegi oma ettekandes „Sõda ja allilm regilauludes ning arhailises teadvuses” sissevaate regilaulu poetikasse. Regilaulutekstide mõtestamisel tuleb arvestada sellega, et tegu on kihiliste intertekstuaalsete tekstikogumitega, kus esineb viiteid erinevatele ajastutele. Selline on ka näitetekstina eritletud „Venna sõjalugu”, mis on vaadeldav omamoodi naasmislauluna (süžees sarnasusi Homerose „Odüsseiaga”). Laulus ilmnevad erinevad žanriomased jooned (nt eepilisus, jäljed naiselikust reinterpreteerimisest ning sõjalise ja meheliku alge taandumisest, kodukesksus, itkulisus).

Ain Mäesalu (TÜ) andis oma ettekandes „Muinas- ja keskaegsete kaugrelvade eestikeelsest terminoloogiast” põhjaliku ülevaate muinas- ja keskaegses Eestis kasutatud kaugvõitlusrelvadest. Ettekandes käsitleti viskerelvade (nt viskeodad, kirved), mehaaniliste laskerelvade (vibud, ammud), laske- ja heitemasinade ning tulirelvadega seotud termineid. Mäesalu võrdles arheoloogilisi leide kirjalike allikate andmestikuga, selgitas kaugvõitlusrelvade nimetuste päritolu ja pakkus neile sobivaid terminivasteid.

Alar Kilp (TÜ) käsitles oma etteastes inglise filosoofi John Locke’i (1632–1704) piiblitõlgendust, keskendudes usuliselt mõtestatud poliitilisele sallivusele ja vägivallale. Ettekanne põhines kahel Locke’i tekstil: „Teine traktaat valitsemisest” ning „Kiri sallivusest”². Locke oli esimene uusaja mõtleja, kes tõlgendas pühakirja ja kristlikku traditsiooni süsteemselt, lähtudes mõistus-pärasusest, mitte kiriklikest dogmadest või ilmutusest nagu tolle ajani kombeks. Locke’i väitel on poliitilisele vägivallale (nt sõjapidamine) ja sundusele (nt vangistamine) küll olemas õigustatud põhjuseid, ent kumbagi neist ei saa õigustada kirikliku usuga.

Kapten **Olavi Punga** (KVÜÕA) selgitas oma ettekandes terminite *partisa(a)n* ja *metsavend* päritolu ning vaatles nende terminite muutumist ajas ja ruumis. Kui termin *partisaan* pärineb 20. sajandi algusest, siis termini *metsavend* päritolu on keerulisem selgitada. Metsavennaks peetakse üldjuhul Punaarmee ära jooksnud sõjaväelast. Kapten toob aga näite, et ajaloolistes tekstides räägitakse rohelistest ja punastest partisanidest, kusjuures esimesed tähistavad metsavendi ja teised Teises maailmasõjas nõukogude võimu eest sõdinud punapartisansid. Kapten Punga jätab kuulaja enda otsustada, kuidas võõrkeeles sõna *metsavend* tõlkida, ning on kokkuvõttes arvamusel, et maailmas toimuvad muutused mõjutavad meid, kujundavad meie arusaamu ja keeletarvitust.

² Esimese tõlge on ilmunud 2007. aastal Akadeemias, teise tõlge on käsikirjaline ja seni avaldamata.

Major **Tamur Kusnets** (KVÜÕA) puudutas oma ettekandes „Ajajärku 10.–16. saj pKr kirjeldavad sõjandustekstid eesti kirjanduses” lahingutegevuse kujutamist eesti ilukirjandusteostes. Võitlused ja lahingustseenide kirjeldamine on olnud eepiliste ajalooliste teoste üks olulisi tahke, kuid tekstis esinevad seigad viitavad sageli sellele, et autoril jääb vajaka sõjanduslikest taustteadmistest. Major tõi näiteks muinasaja lähivõitluse kujutamise, kus leidub erinevaid apse (nt polnud muinasajal eestlastel ratsaväge, mistõttu kokkupõrke puhul jalastuti, mitte ei sõditud ratsa; mõõgaga oli üliiraske tabada raudrüü silmapilusse, samuti nagu oli keerukas torgata mõõgaga rüütli istmikku, kuna see piirkond oli hästi kaitstud). Nagu teistelgi elualadel, nii kiputakse ka ilukirjanduses major Kusnetsi hinnangul kalduma stereotüüpidesse just juhul, kui valdkonda põhjalikumalt ei tunta.

Katrin Karu (TÜ) tutvustas oma ettekandes „Tõlgi rollist politseimenetluse käigus: menetlejate ja tõlkide vastastikused ootused” 2011. aastal Politsei- ja Piirivalveametis korraldatud uuringu tulemusi, mille käigus analüüsiti tõlgi rolli politseimenetluses. Uuringus küsitleti nii tõlke kui ka tõlgiga töötavaid menetlejaid. Karu keskendus eeskätt menetlejate ja tõlkide vastastikuste ootuste analüüsile. Ettekandest selgus, et nii tõlgil kui menetlejal on teineteise suhtes kõrged ootused. Menetleja ootab, et tõlk valdaks erialakeelt ja saaks hakkama ka žargooniga, tõlk soovib jälle tahab näha, et menetleja üldine keelepädevus oleks parem. Karu tõstatas ka tõlgi eetilise ning neutraalsuse küsimuse ning tõi esile selle, et tõlgid väljuvad mõnikord keelelise vahendaja rollist ning võtavad endale psühholoogi ja menetleja rolli.

Sirje Kupp-Sazonov (TÜ) keskendus oma ettekandes „Vladimir Putini kõnede tõlkimisest ja tõlgendamisest Eesti ajakirjanduses” Vladimir Putini 2007. aasta 10. veebruaril Müncheni julgeolekukonverentsil peetud kõnele, mis leidis rahvusvahelises meedias teravat vastukaja. Ettekande esimeses pooles analüüsis Kupp-Sazonov selle kõne tõlget eesti keelde ning tõi välja küsitavusi. Ta rõhutas seda, et osa originaalkõne tekstist oli jäetud eesti keelde tõlkimata (muuhulgas väide, et USA ja Venemaa on partnerid), ning tõstatas küsimused, kes otsustab selle üle, mis on tõlgitavas tekstis oluline ning missuguste tekstiosade tõlkest väljajätmine on õigustatud. Ettekande teises pooles üritas Kupp-Sazonov välja selgitada, kas tõlgitud kõne võimaldab samasugust tõlgendamist nagu originaaltekst.

Karen Kuldnokk (KVÜÕA) analüüsis oma ettekandes militaarset retoorikat araabia kevade diskursuses ning võrdles seda Iraagi-diskursuses kasutatud retoorikaga. Ettekandes kasutatud uurimismeetodiks oli kriitiline

tekstianalüüs ning uurimisobjektiks ajalehtede Postimees ja Eesti Päevaleht võrguväljaandes 2011. aastal ilmunud artiklid. Kuldnokk vaatles seda, milliseid retoorilisi võtteid ja argumente araabia kevade sündmustest kirjutamisel kasutati. Ta leidis Iraagi ja araabia kevade diskursuse erinevat selle poolest, et Iraagi konfliktis olid peamisteks osalisteks ja teemaks lääneriigid, Eesti ja kohalik diktaatorirežiim, Iraagi rahvast nähti vaid passiivse kogejana, kannatajana. Seevastu araabia kevade diskursust vaadati distantsilt, osalisteks olid just eelkõige kohalik rahvas ja diktaatorirežiim, samuti lääneriigid ja sekundaarselt ka Eesti.

Reet Hendriksoni (KVÜÕA, TÜ doktorant) ettekanne „Keelesõjas sõjakeel? Ohvitseride oskuskeelevaadetest” oli ajendatud teesist, et funktsionaalse ja juurdumisvõimelise terminoloogia väljatöötamine eeldab muuhulgas ka teadlikkust sihtgrupi vajadustest ja terminieelistustest. Käsitluses avati ohvitseride oskuskeelevaateid ja seda, kuidas oma arvamusi põhjendatakse. Uuritavaks aineseks olid KVÜÕA keskastmekursuse sõjanduskeele esseed ja sõjandusterminoloogiat korrastavad magistritööd. Ühest küljest kajastub ohvitseride oskuskeelevaadetes konservatiivsus (nt eeldatakse mõiste ja termini üksühest vastavust, taunitakse sünonüümiat ja sõnade mitmetähenduslikkust), mida põhjendatakse mõistmisraskuste tekkega. Samas eelistatakse sageli kujundliku taustaga termineid, mis annavad ohvitseride hinnangul mõistet täpsemalt edasi ja on kasutajaskonnas juurdunud.

Epp Leete (KVÜÕA) käsitlus keskendus erialateksti tõlgendusvõimalustele ja -probleemidele NATO maaväe lahingutegevuse aluste „Allied Land Tactics” näitel. Vaatluse all oli nimetatud dokumendis esinevate terminite defineerimine ja keeltevaheline ekvivalents. Suur osa probleeme taandub põhimõttelisele küsimusele: kas tegu on terminiga või mitte? Ettekanne tõstas teisegi mõtlemapaneva küsimuse: mida õigupoolest tähendab üldkasutatav termin *NATO standarditud terminoloogia* ja kust seda leida võib?

Walter Wintschalek (Austria Riigikaitseakadeemia) tutvustas oma ettekandes Austria kaitseväge keelekeskuse struktuuri ja ülesandeid ning käsitles sõjandustekstide tõlkimisel ja terminoloogiatöös esinevaid probleeme. Ettekandes arutleti muuseas selle üle, kuidas täita terminoloogilisi lünki: olukordi, kus sihtkeeles puudub lisaks vastavale keelendile ka vastav mõiste (teadmusüksus). Wintschalek juhtis Austria seadus tekstide näitel tähelepanu ka keeleliste valikutele ja nendega kaasnevale ideoloogiale (nt välditakse terminit *Krieg* ‘sõda’ ja kasutatakse selle asemel eufemistlikku terminit *Einsatz* ‘(sõjaline) operatsioon’).

Mariina Viia (KVÜÕA) käsitles oma ettekandes „Clairvaux’ Bernard potjomkinluse vastu” Bernardi’i 1125. aastast pärit teose „Apologia ad Guillelmum” XIII peatüki tõlkelugu. Clairvaux’ Bernard oli XII sajandi Prantsusmaal rajatud tsistertslaste ordu olulisim isiksus, kes on suuresti mõjutanud toonase Euroopa poliitilis-religioosset pilti, kuid kelle kirjanduslik pärand Eestis on suhteliselt tundmatu. Bernard kirjutas oma teose „Apologia ad Guillelmum” St. Thierry kloostri abti Guillelmuse palvel, kes vajas toetust, et õigustada tsistertslaste loobumist pühakoja kaunistustest. Viia tõi esile, et Bernard’i allegooriline kriitika oli suunatud Cluny kloostri levinud liialduste ja luksusliku elu vastu.

SUMMARIES

Military Language at War? The Views of Officers About Military Terminology

Reet Hendrikson

MA (Estonian Philology)

Language Editor and Terminologist at the Estonian National Defence College,
PhD Student at Tartu University

In order to develop a functional terminology capable of being assimilated by its users it is necessary to have a broad understanding of the target group's terminological preferences, their ideas about terminology work and their views on conceptualisation. The purpose of this approach is to shed light on the officers' views on military terminology and their reasons behind these views. The focus of the research is based on essays and Masters theses on the subject of military terminology from students attending advanced officer training courses at the Estonian National Defence College.

The article addresses the main issues of Estonian military terminology from the viewpoint of officers, their opinions as to which principles should be applied when harmonising military terminology and which arguments are employed by officers in this context.

Officers share the idea that military language should be efficient which means that terms should carry one meaning, i.e., there should be a single, clearly-understood relationship between a term and the concept it represents. It appears that there is a broad variation in what officers understand by such terms. There are many different interpretations of the semantics of conceptual fields and concept relationships, and this kind of confusion exists even in fundamental concepts. Officers claim that conceptual and terminological confusion may result in chaos and defeat on the battlefield. However, the sociocognitive approach to terminology states that the possibility of such confusion among people using specialised terminology is very unlikely or even impossible.

In military terminology linguistic variation often comes from different approaches to the concept, rather than from any specialist lack of knowledge. In addition, variations of terms tend to have a different cognitive value for specialists. From the viewpoint of terminology harmonization, it is therefore even more difficult to see the line between over-differentiation and cognitive

need-based variations of terms. It appears from their writings that officers carefully weigh up the linguistic and conceptual advantages of the variations, and often use figurative and symbolic language, comparison, overstatement and irony when giving their reasons. In seeking to justify their statements they are often polemical and emotional.

Military Rhetoric: Representing the Events of the Arab Spring in the Daily Newspapers *Postimees* and *Eesti Päevaleht*

Karen Kuldnook

PhD (Estonian Philology)

Lecturer of Estonian at the Estonian National Defence College

This article analyses military rhetoric in the discourse of the Arab Spring, focusing on articles published in *Postimees Online* and *Eesti Päevaleht Online* (18 texts). The research method used in the article is critical text analysis.

The article examines ways in which events in the Arab world were defined and described, and also the perception of different participants in the conflict (the Arab World, Western countries, etc.). The rhetoric of the Arab Spring discourse was compared to the rhetoric of the Iraqi discourse. The comparison is based on the author's doctoral thesis „Military Rhetoric: The Influence of Language used by the Media in the Discourse on Estonian Defence Policy” defended in August 2011.

The study revealed that during the initial stages of the events of the Arab Spring the rhetoric was hopeful. Words such as *awakening*, *liberation*, *dawn* were used in the discourse. Towards the end of 2011, the initial hope turned to disappointment. New metaphors were developed to express this, such as the Arab Autumn and Arab Winter. In both the Iraqi and Arab Spring discourses, Estonians were equated with the local population of the respective countries, and it was emphasised that the Estonian people could understand these peoples because they shared the experience of suppression.

The Iraqi discourse and the Arab Spring discourse differ in the following aspects: in the case of the Iraqi conflict, Western countries, Estonia, and the local dictatorial regime were the main concern and agents of the text (it was also our war); in general the Iraqi people were not shown as active participants in the events, rather, they were represented as passive or as sufferers. The Arab Spring events were, by contrast, viewed from a distance, the local people as well as the dictatorial regime were the main agents of the text, and to a lesser extent also Western countries and Estonia.

Regarding the Translation and Construing of Vladimir Putin's Munich Speech in the Estonian Press

Sirje Kupp-Sazonov

MA (Russian Philology)

Assistant of Translation and Interpreting Centre of the University of Tartu

Vladimir *Putin's speech* on 10 February 2007 at 43rd *Munich* Security Conference was cause for much discussion all over the world. This was also the reason for its translation into other languages, including English and Estonian.

The aim of the current paper is to analyze the translation into Estonian. In addition, we attempt to find out if one can interpret the translation in the same way as the original text.

According to C. Schäffner, there are some important features of a political text that a translator should know¹:

- 1) Political texts in general, including political speeches, tend to be cultural-bound texts in that they tend to possess many cultural-specific references; for example, references to history, important places or persons. Moreover, such references often come in the form of abbreviations of government institutions or other organizations of importance to the culture in question;
- 2) Political texts tend to be characterized by ideological aspects in relation to the speaker's choice of words, especially those of an ideological nature. This is often due to diplomatic reasons, as the speaker does not want to offend the addressees, should the subject of the speech contain politically sensitive issues. Consequently, the speaker will often choose vague terms or terms that are ambiguous;
- 3) Political speeches focus on stylistic elements, e.g. political speeches often tend to have ritual forms of addressing the audience;
- 4) Public speeches or statements given by politicians often have the wider public as their addressee.

Since the main aim of a political speech is to exercise a certain influence on people, we can say that a good translation should have a similar influence on its public as the original text did on its audience.

An analysis of the Estonian translation shows some inaccuracies that can influence the impact of a translation on its readers. First of all it should be

---

¹ **Schäffner, C.** 1997. Strategies of Translating Political Texts. In: Trosborg, Anne (ed.). Text Typology and Translation. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. Politics and Translation. In: Kuhiwczak, Piotr (ed.), pp. 119–120.

mentioned that Vladimir Putin's speech was not translated into Estonian in its entirety, and unfortunately some parts that were left out are very important from the perspective of interpreting the message of the speech in general.

The missing parts can be divided into five groups:

- 1) The speaker refers to somebody's words;
- 2) The speaker refers to the events from the past;
- 3) The speaker addresses the audience with a question or a remark;
- 4) The speaker refers to the cooperation of Russia with certain other countries;
- 5) a) Humour and jokes;
b) Rhetorical questions.

In addition to these omissions, there are some passages, where the translator has not made the best word choice.

- 1) The translator has added words that were not there in the original text, thus in some parts completely changing the message of the speaker;
- 2) The translator has left out some words;
- 3) The translator has not always chosen the most accurate equivalent;
- 4) A word in the translation has an incorrect case;
- 5) The formulation of some sentences is not very clear, thus making it difficult to understand what the speaker was attempting to say.

It is obvious that translators should always respect the text they are translating. Nevertheless some texts demand greater attention and caution than others. Political texts belong to this category. Inaccurate translation can be the cause of an international scandal or even military conflict.

In spite of these criticisms, it is very important to encourage translators to translate all important political speeches into Estonian. Readers are not then limited to conclusions that somebody else has made, rather they can determine their own opinions regarding a certain speech with the help of a good and adequate translation.

Community Interpreting – How To Translate It?

Katrin Karu

PhD (Russian Philology)

Lecturer of Conference Interpreting and

Head of Translation Centre at Tartu University

In present-day translatology, *community interpreting* is an independent object of research. In specialist literature, there are various definitions of this concept, but quite often different terms are used to denote the same phenomenon. There are multiple reasons for this terminological inconsistency – they can be due to traditions of different countries, to unsettled traditions, or simply to preferences of the authors. The general consensus is that community interpreting is a type of interpreting used by official institutions in order to enable communication between an official and a client who is not familiar with the official language of the country so that the latter could have equal access to legal, health, educational and social services.

In Estonian, there is no established equivalent for the term *community interpreting*. Attempts have been made to find genuinely Estonian equivalents for the English term *community interpreting*, or to adopt a foreign term. The need for terminological unity in the area is of utmost significance. Interpreting, in its essence, is a public service that is provided by, among others, translation agencies, so it is important that non-experts who are not acquainted with the terminology and conceptual system of translatology should be able to decide which service suits them and whether it is offered to them. Therefore the transparency and semantic motivatedness of the term are essential characteristics to be kept in mind when choosing the term. The term that is going to be adopted should be simple and easily understandable.

The article takes a closer look at Estonian terms that have been used as equivalents for the English term *community interpreting* and considers their appropriateness for denoting the concept. The following terms are discussed: *liaisontõlge*, *dialoogtõlge*, *kogukonnatõlge*, *kontakttõlge*, *olmetõlge*, *asjaajamistõlge*.

Regarding the Translation Problems of Sun Zi's *Art of War*: an Attempt to Analyse Some Key Terms

Märt Läänemets

PhD (History)

Senior Researcher at the Centre for Oriental Studies at Tartu University

The author presents a survey of the translation process and salient translation problems when translating the well known ancient Chinese military classic *The Art of War* by the legendary general and military theorist Sun Zi (6–5th century B.C.) into Estonian. The very first Estonian translation of the text was published by the author of this paper in 2001 as the first volume of the series of military classics. The main purpose of the translation was to give a genuine and reliable textual source for the cadets of the Estonian National Defense College to study military history. The translation of an ancient text in a specific form and with a sophisticated and highly specialised vocabulary for the purpose of the public requires the translator to employ a careful and balanced approach to the work. On the one hand, he must follow the needs and norms of academic translation methods. On the other, if the translated text is addressed to a wider audience, it should be comprehensible to them, even if they lack background knowledge in sinological research. The third challenge for the translator was how to translate ancient military terminology into modern terms, and thus create a link between ancient and modern military knowledge and practices this aspect is especially important for cadets studying military science today as they are the primary audience this book is intended for.

This paper examines the translation of some critical terms of the *Art of War* in order to demonstrate that the fixed and defined terms of the original text also need fixed and unchanging equivalents in the target language, in this case in the Estonian language. Through the analysis of terms and their contexts, it is also shown how the basic doctrines of ancient China – Confucianism, Legalism, and Taoism – have influenced military classics.

Bernard of Clairvaux in the Estonian Literary Landscape and the Problems of Translation Concerning Chapter XII of His „Apology to William of St. Thierry”

Mariina Viia

mag. theol.

Teacher of English and French at the Estonian National Defence College

This article focuses on the reception of Saint Bernard of Clairvaux in the literature published in Estonian and translation problems that occurred when translating the XII chapter of his „Apology to William of St Thierry”. The very first documented translation of a sentence by Bernard of Clairvaux dates back to 1601, an extract included into a sermon by the priest Georg Müller. None of St Bernard’s works has been translated into Estonian as a whole, although his sayings can be found in translated literature from other languages than Estonian. Bernard of Clairvaux is not an unknown name for the Estonian reader, but the only research paper has been written in 1928 by Matt Lillipuu, regarding Bernard’s Christ mysticism. The general expression about this illustrious theologian, politician and saint is scanty and not grounded by his works. The second longer piece of translation from Latin into Estonian of a writing by Bernard of Clairvaux is chapter XII from his letter “Apology to William of St. Thierry”, soon to be published in Estonian in “The Anthology of Medieval Literature”, which also encompasses two homilies, I and XX, on Song of Songs, translated by Marju Lepajõe. This article discusses some of the complications arising when translating medieval theological texts into Estonian. As the Estonian language is not Indo-European, but Finno-Ugric by its origin, and its theological terminology is scanty, the issues are the following: the importance of reaching the depth of the original meaning of each word and expression; how to convey the idea expressed in one language into the other language without losing the exactness and elegance of the original expression, and whether the different layers of meaning are transferable and to what extent. In the above-mentioned chapter XII his criticism is directed against unnecessary luxury when there are people who need help, but instead are compelled to donate their income to the rich church, so that the rich become richer and poor become poorer. From the monastic point of view luxury is futile and temporary, however, regarding the rest of the society, common people’s earthly life and living conditions are not considered important by the authorities – church and rulers of that time. Being a practical-minded man, Bernard poses the questions what is really precious and what is not. The process of translation revealed that some of his expressions are rare and many are susceptible to mistranslation. Contrary to the ideology of our

modern success-oriented world the art of translation cannot be exercised in a hurry – it takes an inevitable and extremely necessary time period in order to find the most exact possible words and expressions.

Military Literacy

Peeter Kukk

PhD (Physics)

Associate Professor at the Estonian National Defence College

As military commanders, officers should have mastery of specialised military literacy, i.e. they should know how to formulate operation orders and have knowledge of the following: the language of communication, the basics of the decision-making process, tactical and technical capabilities of weaponry, electronic communication rules and other sign systems. The obligatory military sign systems include ranks insignia, different military symbols on digital and paper maps, warning signals, markings of ammunitions, technical drawings, graphics, and etc. The acquisition of military literacy in conjunction with good leadership skills requires hard work and time both while being enrolled at an academy and in subsequent everyday service in the armed forces. A perfect knowledge and unambiguous understanding of military literacy will significantly speed up the decision-making process, facilitate the formulation of a commander's intent, promote cooperation and in the long run, save lives.

This article analyses changes in a military leader's command power and his chain of command that have been brought about by the development of military technology. The implementation of mission command principles into the military command chain can be regarded as a qualitative change in the formulation of the commander's intent. In order to highlight the importance of military education and training, a short overview of the history of military education in Europe is provided together with an analysis of the differences between war preparations of the Soviet and German armies during the Second World War, and of the Israeli and Egyptian/Syrian armies during the Yom Kippur War.

Nowadays it is highly improbable that a military conflict will break out between developed countries with formed front lines and a high concentration of armed forces, as was the case in previous world wars. Armies are increasingly more involved in international operations, such as missions in Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Iraq, Afghanistan and certain countries in Africa. These missions are conducted with a common fixed purpose and results are achieved by conducting operations on a smaller scale. To prevent insurgent

actions of smaller units one must leave fortified camps and go into distant villages and attempt to obtain the confidence and support of local people when completing missions. The execution of such tasks which garner support from the civil population is inevitably accompanied by an augmentation of the role of lower lever commanders; the duties and responsibility of the latter will increase, as will the opportunities to make independent decisions.

Development and Elements of the Martens Clause

Kerli Valk

mag. iur.

René Värk

dr. iur.

Associate Professor of Constitutional and International Law at the Estonian National Defence College, Associate Professor of International Law at the University of Tartu

For over a century, the Martens clause has guided and inspired the development and application of the rules of warfare. Law can never foresee every possible situation, and there are inevitably some gaps and inconsistencies. But the lack of clarity does not mean that if something is not explicitly forbidden, it is allowed – there are always certain boundaries. The Martens clause aims to overcome such deficiencies by stressing that until a more complete code of the laws of war is issued, populations and belligerents remain under the protection and empire of the principles of international law, as they result from the usages established between civilized nations, from the laws of humanity and the requirements of the public conscience. This is a useful guide in situations where treaties or customary law are silent or ambiguous, but one must also be cautious because the clause is not an almighty magic wand, and its content and effect are not clear either. What is exactly behind established usages, the laws of humanity and public conscience? The past century has demonstrated that the clause is dynamic and adaptable, and its meaning is determined by the current state of mind of the international community. The clause has been characterised as elusive and enigmatic, escaping any prior uniform understanding. But its worth and usefulness becomes more apparent when applying the clause to specific practical situations. The first element can basically be equated to customary international law, but the other two elements are much more difficult to explain — one has to consider simultaneously the following: human rights, the fundamental values of the international community, public opinion, positions of different inter- and non-governmental organisations, state and court practice, and etc. Then the

result is certainly somewhat subjective, but this is inevitable in situations where States have not adopted specific legal regulations. Of course, there is a risk that the clause is appropriated to further a position that has no standing in current international law. All-in-all, the clause recognises something very reasonable and hardly anyone denies that its message is useful and appropriate.

The Deportation and Terror Policies of the Middle-Assyrian and Neo-Assyrian Empires in the 13th–7th Centuries BC

Vladimir Sazonov

dr. phil. (History)

Head and Associate Professor of the Language Centre at the Estonian National Defence College, Senior Researcher at the Centre for Oriental Studies at Tartu University

This article is dedicated to the complicated question of the widespread policy of deportation in the Middle-Assyrian and Neo-Assyrian Empires from the 13th to the 7th century BC. Deportations began in Assyria already in the Middle-Assyrian period in the 13th century BC, but were irregular. Only later during the 9–7th centuries did deportation become a regular feature of the terror and assimilation policies of the kingdoms. The Neo-Assyrian Empire that was established in the 9th century BC may be regarded as a classical example of an early totalitarian state that employed the methods of totalitarian rule, such as mass deportation, assimilation, physical and psychological terror, torture (impaling, for example), cruel executions, mass murders and other methods of genocide, and etc. After the successful end of a military campaign or the suppression of a rebellion, Assyrian kings often ordered that cities and villages be burnt and citizens be deported or killed in order to punish or humiliate a conquered people or country.

The idea of deportation is certainly much older – some Sumerian and Old Akkadian kings in Mesopotamia already made use of it in the III millennium BC (e.g. Rimuš of Akkad who ruled in the 23rd century BC, and etc.) deported some groups of peoples from conquered territories, but it was not a common political method. Deportation was also used by the Hittite and Babylonian kings during the II millennium BC. But only the Assyrians made common the use of mass deportation and murder in order to establish their hegemony over the whole near eastern area or “universe”, in the understanding of ancient Mesopotamians. This took place relatively late – at the beginning of the I millennium BC. The Assyrian kings deported hundreds of thousands or even millions of people; hundreds of thousands of others were killed, or tortured.

Many cities and villages were looted, razed, or burned. Probably 2-3 or even 5–6 million people of the population of ancient Near East were deported over a period of 200–250 years – during the so-called period of hegemony of Assyria. These numbers are of course quite hypothetical, as is the number of those who were killed or tortured during the Assyrian wars or by the order of brutal Neo-Assyrian kings, but the number is in the hundreds of thousands or even millions of people.

It can be concluded that all, or almost all, of the neo-Assyrian kings actively incorporated this policy into their state political system and drew upon it quite often to terrorize the conquered peoples of ancient Near East and to put down any separatist action, such as revolt, and etc. The early totalitarian Assyrian empire with its despotic regime was one of the cruelest regimes in the history of mankind.

These policies of course preserved the imperial stability and kept the empire from collapse, but also had a very negative influence on the population, the economy and also on the demography. It facilitated the downfall of the Neo-Assyrian Empire and its imperial system, and ended with the complete destruction of the principal cities of Assyria – Ninive and Aššur by the Babylonians, Scythians and Medians, who conquered the weakened Assyria, destroyed its power, and killed most of the native Assyrians at the end of the 7th century BC.

War and Otherworld in Estonian Kalevala-metric Songs and Archaic Thinking

Madis Arukask

PhD (Folklore)

Associate Professor and Senior Researcher at Tartu University

Estonian *Kalevala*-metric song, *regilaul* in Estonian, is a genre of folklore which originates from the Bronze Age around 2000–3000 years ago. Several changes in the function and language of songs have taken place over time: from mythological coding (which was most probably the main function of the songs) to social protest by Estonian serfs in the 18th–19th century. Mythological themes later transformed into epic narration; at the same time intertextual transitions took place between songs, laments, charms and other folklore genres related to folk belief and rituals. In the last few centuries modern individual-oriented lyricism has reconceptualised and restructured many aspects of Estonian popular culture (including Setu), reshaping and recreating lots of folkloric storylines as well. The records of *regilaul* that can

be used for research today were mainly compiled during the late period, in the 19th century and later. All this makes diachronic study of the genre quite complicated.

As war-related topics can be found in such songs, this throws up questions about their origin and the context in which they were performed during different historical periods. In oral culture it is not easy to follow any particular historical linearity. Instead, it should be considered that there have existed various agents and backgrounds in parallel, based on social class, gender and/or cultural origin in general. In this way, just one song's storyline could go through many changes, all of which should be taken into account for research purposes. In addition, the common poetic vocabulary and motifs suggest an interweaving of different genres (i.e., *regilaul* and lament).

A common feature of (thematically) war-related songs is that they are not very epic in nature. Instead, some other voice and/or discourse is predominant in them. The most common explanation for that is simple emphasis of the feminine, pacifistic feelings typical of Estonian culture. At the same time, more archaic ritual thinking can be found here, where, instead of modern self-centeredness, an older sense of functionality more typical of laments can be found, the purpose of which was to initiate the departing one (to war, otherworld, new status) and to instruct and safeguard him magically. In the poetic language of many songs a certain similarity or even coincidence between poetical figures about the war and otherworld can be observed. This is also true of the most popular Estonian war-related *regilaul* „*Venna sõjalugu*” (“The Brother's War-Story”).

It is possible to approach this song as a purely epic, masculine piece of work when using international parallels. Using the story-pattern of *Return Song* elaborated in Oral-Formulaic Theory as universal example, it can be easily shown that the heroic epic once existed in the Estonian *regilaul* tradition. Since the heroic epic as a genre needs its own performance space and reason for being sung, it seems probable that the epic tradition disappeared in the 18th century (and no later) when Estonian peasant culture was under the most dramatic pressure in the Baltic *Landesstaat*.

Many other great upheavals and shocks to the Estonian culture happened around this same period (17th–18th century). By this time the impact of the Renaissance had finally reached into Europe's extremities, causing the disengagement of personality from the epic collectivism. Also, the emergence of new types of entertainment took place together with the use of strong alcohol, couple dancing and changes in sexual behaviour. It was the beginning of cultural modernism, the time when the foundations of *regilaul* as a phenomenon of the former culture started to crumble. Step by step, newer

ballad aesthetics started to prevail as individual desires took over from the former epic monumentality.

Nevertheless, the female culture did not reject the archaic functionality needed in the rites of transition. Many aspects of this were transmitted from laments to *regilaul*. In that way, side by side with modern lyrical expression there remain the traces of a more archaic lament-like lyrical voice present in songs; this can be recognised in „*Venna sōjalugu*” as well as in many other folk songs.

Chronicles of the Peruvian Conquest Period as Military History Texts

Tarmo Kulmar

dr. theol.

Professor of Comparative Theology at the Theology Department of Tartu University

This article introduces the major written chronicles of the pre-Columbian period of Peru's history with regard to the art of war and military history. Based on these texts, the article aims to give an overview of the major types of Incan warfare.

The Incan empire of Tahuantinsuyu – the empire or the Four United Regions (1438–1532) – was the only centralised state in pre-Columbian America. The system of government and the society of Peru were based on early totalitarian principles. By the time of the Spanish arrival Tahuantinsuyu spanned 2, 000, 000 square kilometres and had a population of 10 to 15 million people.

There is no evidence of Incan written historical sources. It was only in the 16–17th centuries that Spaniards started to record Peru's ancient historical heritage in a systematic manner based on narratives of native inhabitants. There were about one hundred authors of chronicles during this period of time. This article is based on the list compiled by the Peruvian historian W. Espinoza Soriano who has included 86 authors. These authors have produced 89 texts known as basic documentation (*Documentación básica*) in Peruvian studies. According to the German Americanist H. Prem, the texts of the chronicles can be subdivided into five groups: the anonymous texts and texts without a title, contributions of the native inhabitants, chronicles by mestizos, contributions by the Spaniards, and compilations or texts based on the texts by other authors.

There are several authors in the field of military history. This article highlights Titu Cusi Yupanqui, Inca Garcilaso de la Vega, Pedro de Cieza de

León, Pedro Pizarro, Pedro Sarmiento de Gamboa and Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés in particular.

Based on the written chronicles, it can be concluded that the types of warfare employed by the Incas are as follows.

In the Incan empire of Tahuantinsuyu, warfare was the the main pillar of its foreign policy. The principal doctrine, promulgated by the empire's propaganda, was the dissemination of civilisation among the uncivilised peoples as commanded by the Creator God.

The armed forces of the Incas were divided into the permanent guard forces of the emperor and the forces formed for certain military campaigns as necessary. The empire of 15 million inhabitants was able to mobilise up to 400, 000 warriors. Every fit male inhabitant between 20 and 25 years of age was required to serve in the armed forces. Each community had to train and dispatch a certain number of servicemen with armaments, as well as a group to support the rear area and perform logistical functions in the event of mobilisation. The warriors of each region were to join the core forces as they moved through the respective regions.

The units were formed of ten and more, fifty, one hundred, five hundred, one thousand, five thousand, and ten thousand warriors. The unit of ten thousand men was commanded by a general directly subordinate to the emperor, and thus the efficiency of the chain of command was ensured. To avoid betrayal or wrong decisions, larger units had a doubled command system – the commander had to coordinate decisions with a controlling officer.

The Incan arsenal included the following: a sling, lasso, javelin, spear, club, bronze axe and bow with arrows, For defence they used a wooden shield fortified with leather or cotton, and a helmet. The majority of the units were specialised, but equipped with more than one type of handheld arms, with the only exception being the bow units. As a general rule, bow, javelin and sling units initiated combat activities, which was then followed by axes and clubs in close combat.

As a rule three proclamations were made to an enemy. In addition to deterrence, the intentions were the following: to give the enemy forces the time and opportunity to hide in fortified positions and thus avoid combat on unfamiliar terrain; to destroy the enemy using attrition by means of long-term encirclement, and to ensure that the enemy would not receive any support from its allies. Campaigns were planned so that they could utilise an enemy's harvest. If necessary, battles were organised in open terrain, using long-term encirclement or employing frontal attacks of fortified built-up areas.

Under such circumstances, this organisation of armed forces, armaments, tactics and strategy ensured success. From 1438–1525, the Incas managed to

conquer hundreds of nations inhabiting the territories of the present Ecuador, Peru, Bolivia and Chile and thus formed the enormous Tahuantinsuyu. However, in 1532 the Incas surrendered to Spanish conquistadors who were more advanced in terms of the theory of warfare and more flexible in the art of war.

Prosecutor of War or Defender of Peace? Some Thoughts on Peace and Christian Responsibility Based on Theological Texts by Calvin

Andres Saumets

mag. theol.

Associate Professor of Social Science at the Estonian National Defence College,
Associate Professor of Church History at the Theological Seminary of Tartu

In the discourse of war and peace, a Christian approach should be applied insofar as the gospel or the good news of the God's salvation is a message of peace. John Calvin's ideas are also based on this assumption, and yet Calvin also admits that the opening-up of the gospel to the world has been the cause of much strife. So it is paradoxical for him that the peace of the world can mean discord with God. The well-being, peace and harmony between people cannot be achieved at the cost of harmony with God. „The living gospel cannot coexist with civil peace by itself.”

The efforts to achieve civil peace, however, are important for Calvin. He is convinced that there is a human or civil responsibility to strive for peace and there are various Christian imperatives as to why this should be taken seriously. The alternative to civil peace is not war, but rather persecution.

In order to better understand Calvin's views on the ethics of war and peace, the political-historical context of that period should be taken into consideration, especially the situation of the Protestants in France and Switzerland. One of Calvin's main objectives was to demonstrate that the Protestants in France were not political rebels, and like a king, they only obeyed the Word of God. With respect to intellectual issues, in order to understand Calvin's ethics of war and peace, one must understand his dialogue with the representatives of the radical reformation (Anabaptists). Their pacifist views were based on the concept that real believers should avoid Christian responsibility with respect to state administration and violence management.

In terms of theology, an important aspect of Calvin's ethics of war and peace is his teaching of divine sovereignty, i.e. the whole of history, be it war or peace, is dependent upon God. Yet he does not exclude human

responsibility for the course of history, nor for peace. The starting point for Calvin's system of ethics is the Holy Scripture, especially the Decalogue, which is also in accordance with the natural law (*lex naturalis*). Calvin emphasises the role of reason in obeying orders. The central concept here is that of *aequitas* as it pertains to the substance and natural foundation of all legal acts that should make people behave ethically and afford them a positive outlook. In the context of war and peace ethics, this refers to the active avoidance of war and the striving towards peace.

The main textual basis for Calvin's ethics of war and peace is the „Institutio” (IV, 20, 11–12: the right of the aristocracy to go to war). This involves a short exposition of the just war (*legitima bella*). Calvin placed this into a wider context of discussions of civil management, as well as the power and responsibilities of the aristocracy. He holds the view that God has given the aristocracy the legitimate right to intervene through the use of punishment. The only explicitly named reason for going to war is an enemy attack against territory or authorities. An attack against religion does not justify the right to declare war.

Calvin's criteria for a just war given in the „Institutio” are as follows: 1) the rightful intention of the aristocracy (*recta intentio*); 2) right or sufficient cause (*recta causa*); 3) war as an *ultima ratio*. This paper will conclude with a short discussion on the legitimate means of warfare.

In general terms, Calvin identifies ambition, envy and greed as the „roots of war”. In regards to the persecutions of Protestants, Calvin also emphasises the lack of legal acts and posits the possibility that the root of war is actually a violation of law. This can be avoided only by the obeisance and application of existing legal acts.

Another issue is the connection between war and God's will. This should be revealed in the Word of God, yet is complicated to discern. Therefore, other historical criteria which can be verified should be very seriously considered. One cannot exist without the other.

As the authority to punish is given to the aristocracy who are in a favourable position with God, Christians do not have the right to abdicate such a responsibility. Any use of violence is the domain of the worldly aristocracy; in the case of injustice, an individual should prefer martyrdom to violent resistance. Calvin renounces acts of violence which are based on a gospel creed. Similarly, Calvin states that the aristocracy and institutions elected by the people have the right to resist in situations where the godless aristocracy favours disobedience to God.

The aristocracy are responsible for peace, and thus war can only be regarded as *ultima ratio*. Wars are abhorrent by nature, as they are the cause

of suffering and create chaos, and therefore every effort should be made to avoid armed conflicts.

Christians have been specially selected to maintain peace, as they are the children of God and united with God. Therefore, with regard to issues of war and peace, Christians are more bound to obedience than pagans are. Christians have been tasked with making an effort to live in peace with all people by actively contributing to peace, rather than by passively letting people live in peace. Peace, however, has a high price that Christians must be prepared to pay.

Calvin emphasises that in their everyday lives, Christians should be prepared to leave revenge and the right to defend to the aristocracy, while they themselves should be prepared to respond to evil with good. Readiness for peace should become a routine. Our striving for a peaceful and friendly coexistence should not exist in word only, but should also be manifest in our lives. This does not, however, mean that the wrong peace should be favoured: an enemy or the one who did wrong should have their errors pointed out.

It would be inappropriate to say that Calvin is a ruthless prosecutor or a pacifist; rather he can be viewed as an advocate of peace who tries as much as possible to avoid wars.

Constructing Fundamentalism

Ain Riistan

PhD (Theology)

Lecturer of New Testament and Research Fellow in Religious Studies at Tartu University

This article discusses the problems related to the usage of the word ‘fundamentalism’. The word refers to a specific religious phenomenon – or groups called „fundamentalist” in various religions. It is also used to describe loosely certain attitudes that are in opposition to the liberal values of the Western world – such as the denial of pluralism, the rigid conviction that there is only one truth, one way of doing things, and etc. The premise of this article is that each discourse has its own method of constructing its objects. Thus an attempt has been made to map the usages of the word ‘fundamentalism’ in a comprehensive pattern. For this purpose, the metaphor of „axis” is used; the article describes several axes that relate to each other, but which can also be viewed separately. These are: (1) the axis of historical concreteness and conceptual vagueness; (2) the axis of form and content; (3) the axis of the essence of religion; (4) the axis of cultural variations and; (5) the axis of identity. The concept of fundamentalism can be located at several points along

each of these axes, be it in the discussion of specific historical phenomena or a more general conceptualization of some aspects of our modern condition. It is hoped that the model developed in this article will help the reader to identify what it is about fundamentalism that is discussed in particular instances. The general conclusion of the author is that when speaking of fundamentalism it is better to stick to the more original usage according to which fundamentalism is a specific historical-cultural-religious phenomenon and that the secular usages of the word reveal more about the presuppositions of the speaker than they do about the phenomenon itself.